

T.C.

**İSTANBUL RUMELİ ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
DOKTORA TEZİ**

**İTHALAT, İHRACAT VE EKONOMİK BÜYÜME ARASINDAKİ
İLİŞKİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ (1923-2023)**

Halil İbrahim YILMAZ

İşletme Anabilim Dalı

İSTANBUL

2025

T.C.
İSTANBUL RUMELİ ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
DOKTORA TEZİ

İTHALAT, İHRACAT VE EKONOMİK BÜYÜME ARASINDAKİ
İLİŞKİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ (1923-2023)

Halil İbrahim YILMAZ

İşletme Anabilim Dalı

Tezin Sunulduğu Tarih: 11/02/2025

Tez Danışmanı:
Prof. Dr. Mustafa KARA

İSTANBUL

2025

T.C. İSTANBUL RUMELİ ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEZ SAVUNMA SINAV TUTANAĞI

Öğrenci Adı Soyadı	Halil İbrahim YILMAZ
Öğrencinin Numarası	211122102
Anabilim Dalı	İşletme ABD
Programın Adı	İşletme Doktora Programı
Çalışmanın Başlığı	İthalat, İhracat ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: Türkiye Örneği (1923-2023)
Çalışmanın Türü	Yüksek lisans tezi ☐ Doktora tezi ☒ Sanatta yeterlilik tezi ☐

Jürimiz **11/02/2025 tarihinde** toplanarak yukarıda detayı verilen tezi incelemiş ve **90 dakika** süreyle yapılan sözlü sınav sonunda **Halil İbrahim YILMAZ'ı oybirliği** ile başarılı bulmuştur.

Tez Sınav Jürisi	Unvanı, Adı Soyadı	Karar			İmza
		Başarılı	Başarısız	Düzeltilme	
Başkan	Prof. Dr. A. Kadir DABBAĞOĞLU	✓			
Üye	Prof. Dr. Mustafa KARA	✓			
Üye	Dr. Öğr. Üyesi Didem GEZMİŞOĞLU ŞEN	✓			
Üye	Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Selim SÜZER	✓			
Üye	Dr. Öğr. Üyesi Dilek KARACA	✓			

ABD Bildirim Tarihi	
EYK Kararı Tarih ve Sayısı	

TEZ SAVUNABİLİRLİK VE ÖZGÜNLÜK BEYANI

Öğrenci Adı Soyadı	Halil İbrahim YILMAZ		
Öğrencinin Numarası	211122102		
Anabilim Dalı	İşletme ABD		
Program	İşletme Doktora Programı		
Tez Başlığı	İthalat, İhracat ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: Türkiye Örneği (1923-2023)		
Tez Türü	Yüksek lisans ☐	Doktora ☒	Sanatta yeterlilik
Etik Kurul İncelemesi	Yapıldı ☐	Sonuç olumlu ☐	Gerekli Değil ☒
İntihal Raporu	Olumlu ☒		
Danışman Onayı	Var ☒		
Projeyi Destekleyen Kurum			Yok ☒

T.C. İstanbul Rumeli Üniversitesi (Üniversite) Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliği'ni ve Senato esaslarını inceledim. Tanımlanan azami benzerlik oranlarına göre yukarıda bilgileri verilen tez çalışmasının herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda verilen tüm bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim. Yukarıda bilgileri verilen tezin, bilimsel, şekilsel ve etik kurallar çerçevesinde, Üniversite Etik İlkeleri ve Etik Kurulu Yönergesine uygun hazırlandığını ve Jüri karşısında savunulabilir olduğunu bilgilerinize saygılarımla arz ederim.

Halil İbrahim YILMAZ

I declare that I have carefully read Rumeli University (The University) Graduate Regulations Senate Principles; that according to the maximum similarity index values specified in the Principles, my thesis does not include any form of plagiarism; that in any future detection of possible infringement of the regulations I accept all legal responsibility; and that all the student information provided above is correct to the best of my knowledge. The thesis mentioned above is prepared compliance with The University Ethic Principles and Ethic Board Directives scientifically, formally and ethically. I hereby submit for your information that the thesis is defensible to committee members.

Sincerely

TEŞEKKÜR

Doktora eğitimim ve tez çalışmam süresince, birikimi ve tecrübesi ile her zaman yanımda olan, desteğini eksik etmeyen, büyük bir uyum ve dayanışma içinde çalıştığımız çok kıymetli hocam Prof. Dr. Mustafa KARA'ya; fikir, öneri ve yol göstericiliğiyle hayatımı şekillendiren, iş ve akademik hayatımın keyifli hale gelmesinde payı büyük olan değerli başkanım Dr. İlyas BOZKURT'a; bu süreci benimle birinci derecede yaşayarak destekleriyle her zaman yanımda olan, ilham, moral, destek ve cesaret kaynağım, en büyük destekçim, yol arkadaşım, sevgili eşim Dr. İmren ÖZTÜRK YILMAZ'a; bana hayat enerjisi veren canım oğlum Mert Poyraz YILMAZ'a; tez çalışmam süresince desteklerini esirgemeyen çalışma arkadaşlarıma, sevgili aileme ve tüm dostlarıma teşekkürlerimi sunarım.

Halil İbrahim YILMAZ

İstanbul, Şubat 2025

SİMGELER VE KISALTMALAR

AB	Avrupa Birliği
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
ADF	Augmented Dickey Fuller
AKAD	Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi
ARDL	Autoregressive Distributed Lag
AÜ	Ankara Üniversitesi
BSB	Bağımsız Sosyal Bilimciler
CDS	Credit Default Swap
DEÜ	Dokuz Eylül Üniversitesi
DİR	Dâhilde İşleme Rejimi
DP	Demokrat Parti
DPT	Devlet Planlama Teşkilatı
DTÖ	Dünya Ticaret Örgütü
FED	Federal Reserve System
GATT	General Agreement on Tariffs and Trade
GB	Gümrük Birliği
GSMH	Gayri Safi Milli Hasıla
GSYH	Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
IEA	International Energy Agency
IMF	International Monetary Fund
İİBF	İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
İMKB	İstanbul Menkul Kıymetler Borsası
KDV	Katma Değer Vergisi
KİT	Kamu İktisadi Teşebbüsü
KKM	Kur Korumalı Mevduat
KOBİ	Küçük ve Orta Ölçekli İşletme
KTO	Konya Ticaret Odası
MGK	Milli Güvenlik Kurulu

MIT	Massachusetts Institute of Technology
NATO	North Atlantic Treaty Organization
OECD	Organisation for Economic Co-Operation and Development
OYAK	Ordu Yardımlaşma Kurumu
SBF	Siyasal Bilgiler Fakültesi
SETA	Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı
TC	Türkiye Cumhuriyeti
TCMB	Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası
TEK	Türkiye Ekonomi Kurumu
TİM	Türkiye İhracatçılar Meclisi
TL	Türk Lirası
TMMOB	Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği
TOKİ	Toplu Konut İdaresi
TÜİK	Türkiye İstatistik Kurumu
TÜSİAD	Türk Sanayicileri ve İş İnsanları Derneği
WTO	World Trade Organization
ZKÜ	Zonguldak Karaelmas Üniversitesi

ÖZET

İTHALAT, İHRACAT VE EKONOMİK BÜYÜME ARASINDAKİ İLİŞKİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ (1923-2023)

Halil İbrahim YILMAZ

İstanbul Rumeli Üniversitesi

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

İşletme Anabilim Dalı Doktora Tezi

Danışman: Prof. Dr. Mustafa KARA

11/02/2025, CCXV

Dış ticaretin serbestleşmesiyle birlikte en çok gündeme gelen ve tartışılan konulardan birisi de ithalat, ihracat ve büyüme ilişkisidir. Ekonomik büyüme üzerinde ihracatın mı, yoksa ithalatın mı daha çok etkili olduğu bu literatürde araştırılan konuların başında gelmektedir.

İthalat, ihracat ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemeye yönelik olarak yapılan literatür araştırmasında, farklı ülkelerde, farklı yöntemlerle farklı dönemleri ele alan; ithalatın, ihracatın ve büyümenin birbirleri üzerinde olan etkilerini ölçmeye yönelik çok sayıda çalışma görülmektedir. Tartışmaların yoğun şekilde devam ettiği bu literatürde, ithalat, ihracat ve büyüme arasındaki ilişkiye yönelik görüş birliği oluştuğunu söylemek zordur. Kullanılan ekonometrik modele, incelenen döneme, ele alınan ülkeye göre sonuçlar büyük farklılık göstermekte; hatta aynı ülke için farklı sonuçlar görülmektedir. Çelişkili sonuçlar bu konunun güncelliğini korumasına ve ilgi odağı olmasına neden olmaktadır.

Bu çalışmanın amacı Türkiye ekonomisinde ithalat, ihracat ve büyüme değişkenleri arasındaki ilişkiyi Autoregressive Distributed Lag (ARDL) yöntemi ile 1923-1979 ve 1980-2023 dönemleri için inceleyerek, ithalatın ihracat ve büyüme üzerindeki etkisini tespit etmek, ihracatın ve büyümenin ithalata bağımlı olup olmadığını ortaya koymak ve varsa bu bağımlılığı ortadan kaldırmaya yönelik öneriler sunmaktır. Bu çalışma, ayrıca ithalata dayalı ihracat ve ithalata dayalı büyüme hipotezlerinin Türkiye için geçerli olup olmadığına dair yeni ampirik kanıtlar sunmayı amaçlamaktadır. Çalışmada kullanılan veriler 1923-1979 ve

1980-2023 dönemlerinde ölçülen yıllık ithalat rakamı, yıllık ihracat rakamı, yıllık büyüme oranı ve yıllık dolar/TL kurudur.

Türkiye ekonomisinin belli dönemleri için ithalat, ihracat ve büyüme arasındaki ilişkiyi tespit etmeye yönelik farklı birçok çalışma yapılmıştır. Bu çalışmamızda ise, Türkiye Cumhuriyeti’nin sadece bir dönemi değil, yüz yıllık dönemi bütüncül bir bakış açısıyla ele alınarak ithalat, ihracat ve büyüme değişkenleri arasındaki ilişki incelenmiştir. Çalışma sonucunda Türkiye Cumhuriyeti’nin yüz yılı için genel bir ekonomik değerlendirme yapılmış, geleceğe ilişkin politika önerilerinde bulunulmuştur. Çalışmadan elde tüm bulgular, ampirik literatür ile genel olarak tutarlıdır.

Çalışmada uygulanan ekonometrik analizler sonucunda elde edilen bulgular Türkiye ekonomisinde ekonomik büyümenin kaynağının ve büyümede ana belirleyici faktörün ithalat olduğunu göstermekte ve “ithalata dayalı büyüme” tezini desteklemektedir. Ayrıca dışa açık ve ihracata dayalı büyüme stratejisinin benimsendiği 1980-2023 döneminde ihracat artışının aynı ölçekte büyümeye yansımadağı ve ihracatın büyüme üzerinde pozitif etkisinin olmadığı tespit edilmiştir. Çalışmadan elde edilen diğer bir bulgu da ihracatın ithalata karşı çok duyarlı olduğunu göstermekte ve Türkiye ekonomisinde “ithalata dayalı ihracat” tezini desteklemektedir. Son olarak ithalat ve ihracatın dolar kuruna karşı hassasiyetinin düşük olduğu, ithalatın reel dolar kurundan ziyade büyümeye, reel gelire ve iç talebe karşı daha duyarlı olduğu görülmüştür.

Çalışmanın sonuç ve değerlendirme bölümünde, elde edilen bulgulardan hareketle kesin bir yoruma gitmekten kaçınmanın yanı sıra tavsiye niteliğinde temel politika yaklaşımları önerilmiştir.

Anahtar sözcükler: Dış Ticaret, İthalat, İhracat, Ekonomik Büyüme, Cari Açık, İthalata Bağımlılık

ABSTRACT

THE RELATIONSHIP BETWEEN IMPORT, EXPORT AND ECONOMIC GROWTH: TÜRKİYE CASE (1923-2023)

Halil Ibrahim YILMAZ

İstanbul Rumeli University

Graduate Education Institute

Business Administration Department Doctoral Thesis

Advisor: Prof. Dr. Mustafa KARA

11/02/2025, CCXV

With the liberalization of foreign trade, one of the most frequently discussed issues is the relationship between import, export and growth. One of the main topics investigated in this literature is whether export or import has a greater impact on economic growth.

In the literature research conducted to examine the relationship between import, export and economic growth, many studies are seen in different countries, with different methods, in different periods; to measure the effects of import, export and growth on each other. In this literature, where the discussions continue intensely, it is difficult to say that there is a consensus on the relationship between import, export and growth. The results vary greatly depending on the econometric model used, the period examined and the country considered; even for the same country, different results are seen. Conflicting results cause this subject to maintain its relevance and to be the focus of attention.

The aim of this study is to examine the relationship between import, export and growth variables in the Turkish economy by using the Autoregressive Distributed Lag (ARDL) method for the periods of 1923-1979 and 1980-2023, to determine the effect of imports on exports and growth, to reveal whether exports and growth are dependent on imports and to offer suggestions to eliminate this dependency, if any. This study also aims to provide new empirical evidence on whether the import-based export and import-based growth hypotheses are valid for Türkiye. The data used in the study are the annual import figure, annual export

figure, annual growth rate and annual dollar/TL exchange rate measured in the periods of 1923-1979 and 1980-2023.

Many different studies have been conducted to determine the relationship between import, export and growth for certain periods of the Turkish economy. In this study, not only one period of the Republic of Türkiye but also the century-long period was examined from a holistic perspective and the relationship between import, export and growth variables was examined. As a result of the study, a general economic assessment was made for the century of the Republic of Türkiye and policy recommendations were made for the future. All findings obtained from the study are generally consistent with the empirical literature.

The findings obtained as a result of the econometric analyses applied in the study show that the source of economic growth and the main determining factor in growth in the Turkish economy are imports and support the "import-based growth" thesis. In addition, it was observed that the increase in exports was not reflected in the same scale of growth in the 1980-2023 period when the open and export-based growth strategy was adopted and that exports did not have a positive effect on growth. Another finding obtained from the study shows that exports are very sensitive to imports and supports the "import-based export" thesis in the Turkish economy.

Finally, it was determined that the sensitivity of imports and exports to the dollar exchange rate is low, and imports are more sensitive to growth, real income and domestic demand rather than the real dollar exchange rate. In the conclusion and evaluation section of the study, in addition to avoiding a definitive interpretation based on the findings obtained, basic policy approaches of a recommendatory nature were suggested.

Keywords: Foreign Trade, Import, Export, Economic Growth, Current Account Deficit, Dependency on Imports

İÇİNDEKİLER

	Sayfa No
TEZ SAVUNMA SINAV TUTANAĞI.....	ii
TEZ SAVUNABİLİRLİK VE ÖZGÜNLÜK BEYANI.....	iii
TEŞEKKÜR.....	iv
SİMGELER VE KISALTMALAR.....	v
ÖZET	vii
ABSTRACT.....	ix
İÇİNDEKİLER	xi
ŞEKİLLER DİZİNİ	xvi
TABLolar DİZİNİ	xviii
BÖLÜM 1	1
GİRİŞ	1
1.1. Araştırmanın Problemi	1
1.2. Araştırmanın Amacı ve Önemi.....	4
1.3. Araştırmanın Hipotezleri ve Alt Soruları	5
1.4. Araştırmanın Sınırlılıkları	7
1.5. Araştırmanın Yöntemi	7
BÖLÜM 2.....	9
KAVRAMSAL ÇERÇEVE.....	9
2.1. Dış Ticaretin Tanımı.....	9
2.2. Dış Ticaretin Tarihi.....	10
2.3. Dış Ticaret ile İlgili Temel Kavramlar	12
2.3.1. İhracat	12
2.3.2. İhracat Çeşitleri.....	13
Ön İzne Bağlı İhracat	13
Kayda Bağlı İhracat	13
Konsinye İhracat	13
İthal Edilmiş Malın İhracatı	13
Serbest Bölgelere Yapılan İhracat	14
2.3.3. İthalat	14
2.3.4. İthalat Çeşitleri.....	15
Bedelli İthalat.....	15
Bedelsiz İthalat	15

Geçici İthalat.....	15
2.4. Dış Ticaretin Avantajları ve Dezavantajları	15
2.4.1. Dış Ticaretin Avantajları	17
Büyümeyi Sağlar.....	17
Pazar Çeşitliliği Sağlayarak Riskleri Azaltır	17
Rekabet Gücünü Artırır.....	17
2.4.2. Dış Ticaretin Dezavantajları	17
Politik Riskler	17
Döviz Kuru Riskleri.....	18
Kültürel Farklılıklar	18
Tahsilat Riski	18
2.5. Dış Ticaret Politikası Araçları	18
2.5.1. İhracat Politikası Araçları	19
İhracat Teşvikleri	19
İhracatta Prim Sistemi.....	20
İhracatta Vergi İadesi, Vergi Muafiyeti ve Vergi İndirimi.....	21
Girdi Teşvikleri	21
Devlet Pazarlama Yardımı	21
İhracat Kotaları	21
İhracat Vergileri	22
Gönüllü İhracat Kısıtlamaları	22
2.5.2. İthalat Politikası Araçları	23
Gümrük Tarifeleri	23
Tarife Dışı Engeller.....	24
Miktar Kısıtlamaları.....	24
Kotalar	24
İthalat Yasakları	26
Diğer Tarife Dışı Engeller.....	26
Değişken İthalat Vergileri	26
Anti Damping Vergileri.....	27
İthalat Teminatları	27
Döviz Kuru Politikası	27
Döviz Kontrolü	27
Çoklu Kur Sistemi	28
İdari ve Teknik Engeller.....	28

2.6. Dış Ticarete Ödeme Şekilleri	28
2.6.1. Peşin Ödeme	29
2.6.2. Mal Mukabili Ödeme.....	30
2.6.3. Vesaik Mukabili Ödeme	31
2.6.4. Akreditifli Ödeme	31
2.6.5. Kabul Kredili Ödeme.....	32
2.6.6. Türkiye’de Ödeme Şekilleri	32
2.7. Ekonomik Büyümenin Tanımı	34
2.8. Ekonomik Büyüme Etkileyen Faktörler.....	34
2.8.1. Beşerî Sermaye	35
2.8.2. Fiziksel Sermaye.....	35
2.8.3. Teknolojik Gelişmeler	36
2.8.4. Doğal Kaynaklar	36
2.8.5. Siyasi, Sosyal ve Kültürel Faktörler	37
2.8.6. Makroekonomik İstikrar	37
2.8.7. Dış Ticaret ve Dış Açıklık.....	38
2.8.8. Yapısal Reformlar	38
2.9. İhracatın ve Büyümenin İthalata Bağımlılığı	38
2.9.1. İhracatın ve Büyümenin İthalata Bağımlılığı Kavramı	41
2.9.2. Türkiye’de İthalata Bağımlılığın Temel Sebepleri	42
Benimsenen Kur Politikası	43
Üretim ve İhracatın Teknoloji Yoğunluğu	44
Enerjide Dışa Bağımlılık	45
Dâhilde İşleme Rejimi	46
İthal Ürünlerin Ucuz Olması.....	47
Yerli Malların Kalitesindeki Problemler.....	48
Yurt İçi Üretimin Olmaması veya Yetersiz Olması.....	48
Faizlerin Yükselmesi	49
2.10. Türkiye Ekonomisinde Dış Ticaretin Gelişimi ile Uygulanan Büyüme ve Dış Ticaret Stratejileri.....	50
2.10.1. 1923-1929 Cumhuriyetin Kuruluş Dönemi	50
2.10.2. 1930-1939 Korumacılık ve Devletçilik Dönemi	56
2.10.3. 1940-1949 2. Dünya Savaşı ve Sonrası Dönem	61
2.10.4. 1950-1959 Liberal Dönem.....	67
2.10.5. 1960-1979 İthal İkamesine Dayalı Büyüme Dönemi	72

2.10.6. 1980-1988 Dışa Açık ve İhracata Dayalı Büyüme Dönemi	80
2.10.7. 1989-2001 Siyasi ve Ekonomik İstikrarsızlıklar Dönemi	88
2.10.8. 2002-2023 İstikrar Dönemi.....	96
2.10.9. Tarihsel Süreç İçerisinde Türkiye’de Büyüme Oranları	105
BÖLÜM 3	107
TÜRKİYE EKONOMİSİNDE İTHALAT, İHRACAT VE BÜYÜME ARASINDAKİ İLİŞKİNİN EKONOMETRİK ANALİZİ	107
3.1. Literatür Taraması	107
3.1.1. İthalat ve İhracat İlişkisi Üzerine Literatür Taraması	108
3.1.2. İthalat ve Büyüme İlişkisi Üzerine Literatür Taraması.....	111
3.1.3. İhracat ve Büyüme İlişkisi Üzerine Literatür Taraması.....	113
3.1.4. İthalat, İhracat ve Büyüme İlişkisi Üzerine Literatür Taraması.....	117
3.1.5. Cari İşlemler Dengesi ve Büyüme İlişkisi Üzerine Literatür Taraması.....	120
3.1.6. İmalat Sanayi ve İthalat İlişkisi Üzerine Literatür Taraması	123
3.2. Veri Seti ve Değişkenler	124
3.2.1. 1923-1979 Dönemi Verileri	124
1923-1979 Dönemi İhracat Verileri	124
1923-1979 Dönemi İthalat Verileri	126
1923-1979 Dönemi Büyüme Verileri.....	128
1923-1979 Dönemi Dolar Kuru Verileri	129
3.2.2. 1980-2023 Dönemi Verileri	131
1980-2023 Dönemi İhracat Verileri	131
1980-2023 Dönemi İthalat Verileri	132
1980-2023 Dönemi Büyüme Verileri.....	134
1980-2023 Dönemi Dolar Kuru Verileri	135
3.3. Yöntem.....	137
3.4. Ekonometrik Analiz	139
3.4.1. Değişkenlerin Analizi ve Tanımlayıcı İstatistikleri.....	140
1923-1979 Dönemi Değişkenlerinin Analizi ve Tanımlayıcı İstatistikleri	140
1980-2023 Dönemi Değişkenlerinin Analizi ve Tanımlayıcı İstatistikleri	142
3.4.2. Durağanlık Analizi	143
1923-1979 Dönemi Değişkenlerinin Durağanlık Analizi	144
1980-2023 Dönemi Değişkenlerinin Durağanlık Analizi	144
3.4.3. Autoregressive Distributed Lag (ARDL) Analizi.....	146
ARDL (2, 2, 0, 1) Model 1 Analizi	146

ARDL (1, 1, 3, 0) Model 2 Analizi	148
ARDL (1, 2, 1, 0) Model 3 Analizi	151
ARDL (1, 0, 3, 0) Model 4 Analizi	154
ARDL (1, 0, 0, 0) Model 5 Analizi	157
ARDL (3, 0, 1, 0) Model 6 Analizi	159
3.5. Bulgular	162
3.5.1. ARDL (2, 2, 0, 1) Model 1 Bulguları	162
3.5.2. ARDL (1, 1, 3, 0) Model 2 Bulguları	163
3.5.3. ARDL (1, 2, 1, 0) Model 3 Bulguları	164
3.5.4. ARDL (1, 0, 3, 0) Model 4 Bulguları	165
3.5.5. ARDL (1, 0, 0, 0) Model 5 Bulguları	167
3.5.6. ARDL (3, 0, 1, 0) Model 6 Bulguları	168
BÖLÜM 4.....	172
SONUÇ, DEĞERLENDİRME VE ÖNERİLER.....	172
KAYNAKLAR	195
ÖZGEÇMİŞ	I

ŞEKİLLER DİZİNİ

Sayfa No

Şekil 1. 1923-1929 Dönemi İhracat ve İthalatın Değişimi (%)	53
Şekil 2. 1923-1929 Dönemi İhracatın İthalatı Karşılama Oranları (%).....	54
Şekil 3. 1923-1929 Dönemi Büyüme Oranları (%)	55
Şekil 4. 1930-1939 Dönemi İhracat ve İthalatın Değişimi (%)	59
Şekil 5. 1930-1939 Dönemi İhracatın İthalatı Karşılama Oranları (%).....	60
Şekil 6. 1930-1939 Dönemi Büyüme Oranları (%)	61
Şekil 7. 1940-1949 Dönemi İhracat ve İthalatın Değişimi (%)	64
Şekil 8. 1940-1949 Dönemi İhracatın İthalatı Karşılama Oranları (%).....	65
Şekil 9. 1940-1949 Dönemi Büyüme Oranları (%)	66
Şekil 10. 1950-1959 Dönemi İhracat ve İthalatın Değişimi (%)	70
Şekil 11. 1950-1959 Dönemi İhracatın İthalatı Karşılama Oranları (%).....	71
Şekil 12. 1950-1959 Dönemi Büyüme Oranları	72
Şekil 13. 1960-1979 Dönemi İhracat ve İthalatın Değişimi (%)	77
Şekil 14. 1960-1979 Dönemi İhracatın İthalatı Karşılama Oranları (%).....	78
Şekil 15. 1960-1979 Dönemi Büyüme Oranları (%)	80
Şekil 16. 1980-1988 Dönemi İhracat ve İthalatın Değişimi (%)	86
Şekil 17. 1980-1988 Dönemi İhracatın İthalatı Karşılama Oranları (%).....	87
Şekil 18. 1980-1989 Dönemi Büyüme Oranları (%)	88
Şekil 19. 1989-2001 Dönemi İhracat ve İthalatın Değişimi (%)	93
Şekil 20. 1989-2001 Dönemi İhracatın İthalatı Karşılama Oranları (%).....	94
Şekil 21. 1989-2001 Dönemi Büyüme Oranları (%)	95
Şekil 22. 2002-2023 Dönemi İhracat ve İthalatın Değişimi (%)	102
Şekil 23. 2002-2023 Dönemi İhracatın İthalatı Karşılama Oranları (%).....	103
Şekil 24. 2002-2023 Dönemi Büyüme Oranları (%)	104
Şekil 25. Tarihsel Süreç İçerisinde Türkiye’de Büyüme Oranları.....	106
Şekil 26. 1923-1979 Dönemi Yıllık Toplam İhracat (Bin \$).....	125
Şekil 27. 1923-1979 Dönemi Yıllık İhracat Değişimi (%).....	126
Şekil 28. 1923-1979 Dönemi Yıllık Toplam İthalat (Bin \$).....	127
Şekil 29. 1923-1979 Dönemi Yıllık İthalat Değişimi (%).....	127
Şekil 30. 1923-1979 Dönemi Yıllık GSYH Değişimi (%)	129
Şekil 31. 1923-1979 Dönemi Yıllık Dolar / TL Kuru	130
Şekil 32. 1923-1979 Dönemi Yıllık Dolar / TL Kuru Değişimi (%).....	130
Şekil 33. 1980-2023 Dönemi Yıllık Toplam İhracat (Bin \$).....	132
Şekil 34. 1980-2023 Dönemi Yıllık İhracat Değişimi (%).....	132
Şekil 35. 1980-2023 Dönemi Yıllık Toplam İthalat (Bin \$).....	133
Şekil 36. 1980-2023 Dönemi Yıllık İthalat Değişimi (%).....	134
Şekil 37. 1980-2023 Dönemi Yıllık GSYH Değişimi (%)	135
Şekil 38 1980-2023 Dönemi Yıllık Dolar / TL Kuru	136
Şekil 39. 1980-2023 Dönemi Yıllık Dolar / TL Kuru Değişimi (%).....	137
Şekil 40. 1923-1979 Dönemi Değişkenlerinin Zaman Serisi Grafikleri	141

Şekil 41. 1923-1979 Dönemi Değişkenlerinin Zaman Serisi Grafikleri (Değişim, %).....	141
Şekil 42. 1980-2023 Dönemi Değişkenlerinin Zaman Serisi Grafikleri	142
Şekil 43. 1980-2023 Dönemi Değişkenlerinin Zaman Serisi Grafikleri (Değişim, %).....	143
Şekil 44. ARDL (2, 2, 0, 1) Modeli Cusum Testi Grafiği	147
Şekil 45. ARDL (1, 1, 3, 0) Modeli Cusum Testi Grafiği	150
Şekil 46. ARDL (1, 2, 1, 0) Modeli Cusum Testi Grafiği	153
Şekil 47. ARDL (1, 0, 3, 0) Modeli Cusum Testi Grafiği	155
Şekil 48. ARDL (1, 0, 0, 0) Modeli Cusum Testi Grafiği	158
Şekil 49. ARDL (3, 0, 1, 0) Modeli Cusum Testi Grafiği	160

TABLÖLAR DİZİNİ

Sayfa No

Tablo 1. 2013-2022 Döneminde İthalatta Ödeme Türleri	32
Tablo 2. 2013-2022 Döneminde İhracatta Ödeme Türleri	33
Tablo 3. Dâhilde İşleme Rejimi Kapsamında Yapılan İthalat ve İhracat (2005-2021)	46
Tablo 4. 1923-1929 Dönemi İhracat ve İthalat Göstergeleri	52
Tablo 5. 1923-1929 Dönemi Büyüme Göstergeleri.....	54
Tablo 6. 1930-1939 Dönemi İhracat ve İthalat Göstergeleri	58
Tablo 7. 1930-1939 Dönemi Büyüme Göstergeleri.....	60
Tablo 8. 1940-1949 Dönemi İhracat ve İthalat Göstergeleri	63
Tablo 9. 1940-1949 Dönemi Büyüme Göstergeleri.....	65
Tablo 10. 1950-1959 Dönemi İhracat ve İthalat Göstergeleri	69
Tablo 11. 1950-1959 Dönemi Büyüme Oranları (%)	71
Tablo 12. 1960-1979 Dönemi İhracat ve İthalat Göstergeleri	75
Tablo 13. 1960-1979 Dönemi Büyüme Göstergeleri.....	78
Tablo 14. 1980-1988 Dönemi İhracat ve İthalat Göstergeleri	85
Tablo 15. 1980-1988 Dönemi Büyüme Göstergeleri.....	87
Tablo 16. 1989-2001 Dönemi İhracat ve İthalat Göstergeleri	92
Tablo 17. 1989-2001 Dönemi Büyüme Göstergeleri.....	94
Tablo 18. 2002-2023 Dönemi İhracat ve İthalat Göstergeleri	100
Tablo 19. 2002-2023 Dönemi Büyüme Göstergeleri.....	103
Tablo 20. Tarihsel Süreç İçerisinde Türkiye’de Büyüme Oranları	105
Tablo 21. 1923-1979 Dönemi İhracat Göstergeleri	124
Tablo 22. 1923-1979 Dönemi İthalat Göstergeleri	126
Tablo 23. 1923-1979 Dönemi Büyüme Göstergeleri.....	128
Tablo 24. 1923-1979 Dönemi Dolar / TL Kuru Göstergeleri	129
Tablo 25. 1980-2023 Dönemi İhracat Göstergeleri	131
Tablo 26. 1980-2023 Dönemi İthalat Göstergeleri	132
Tablo 27. 1980-2023 Dönemi Büyüme Göstergeleri.....	134
Tablo 28. 1980-2023 Dönemi Dolar / TL Kuru Göstergeleri	135
Tablo 29. 1923-1979 Dönemi Değişkenlerinin Tanımlayıcı İstatistikleri.....	141
Tablo 30. 1980-2023 Dönemi Değişkenlerinin Tanımlayıcı İstatistikleri.....	143
Tablo 31. 1923-1979 Dönemi Değişkenlerinin Durağanlık Testi Sonuçları	144
Tablo 32. 1980-2023 Dönemi Değişkenlerinin Durağanlık Testi Sonuçları	144
Tablo 33. ARDL (2, 2, 0, 1) Modelinin Eşbütünleşme ve Tanısal Test Sonuçları.....	146
Tablo 34. ARDL (2, 2, 0, 1) Modelinin Uzun Dönem Tahmin Sonuçları.....	147
Tablo 35. ARDL (2, 2, 0, 1) Modelinin Kısa Dönem Tahmin Sonuçları	148
Tablo 36. ARDL (1, 1, 3, 0) Modelinin Eşbütünleşme ve Tanısal Test Sonuçları.....	148
Tablo 37. ARDL (1, 1, 3, 0) Modelinin Uzun Dönem Tahmin Sonuçları.....	150
Tablo 38. ARDL (1, 1, 3, 0) Modelinin Kısa Dönem Tahmin Sonuçları	151
Tablo 39. ARDL (1, 2, 1, 0) Modelinin Eşbütünleşme ve Tanısal Test Sonuçları.....	151
Tablo 40. ARDL (1, 2, 1, 0) Modelinin Uzun Dönem Tahmin Sonuçları.....	153

Tablo 41. ARDL (1, 2, 1, 0) Modelinin Kısa Dönem Tahmin Sonuçları	153
Tablo 42. ARDL (1, 0, 3, 0) Modelinin Eşbütünleşme ve Tanısal Test Sonuçları.....	154
Tablo 43. ARDL (1, 0, 3, 0) Modelinin Uzun Dönem Tahmin Sonuçları.....	156
Tablo 44. ARDL (1, 0, 3, 0) Modelinin Kısa Dönem Tahmin Sonuçları	156
Tablo 45. ARDL (1, 0, 0, 0) Modelinin Eşbütünleşme ve Tanısal Test Sonuçları.....	157
Tablo 46. ARDL (1, 0, 0, 0) Modelinin Uzun Dönem Tahmin Sonuçları.....	158
Tablo 47. ARDL (1, 0, 0, 0) Modelinin Kısa Dönem Tahmin Sonuçları	159
Tablo 48. ARDL (3, 0, 1, 0) Modelinin Eşbütünleşme ve Tanısal Test Sonuçları.....	159
Tablo 49. ARDL (3, 0, 1, 0) Modelinin Uzun Dönem Tahmin Sonuçları.....	160
Tablo 50. ARDL (3, 0, 1, 0) Modelinin Kısa Dönem Tahmin Sonuçları	161
Tablo 51. ARDL (2, 2, 0, 1) Modelinin Tahmin Sonuçları	162
Tablo 52. ARDL (1, 1, 3, 0) Modelinin Tahmin Sonuçları	163
Tablo 53. ARDL (1, 2, 1, 0) Modelinin Tahmin Sonuçları	164
Tablo 54. ARDL (1, 0, 3, 0) Modelinin Tahmin Sonuçları	165
Tablo 55. ARDL (1, 0, 0, 0) Modelinin Tahmin Sonuçları	167
Tablo 56. ARDL (3, 0, 1, 0) Modelinin Tahmin Sonuçları	168

BÖLÜM 1

GİRİŞ

1.1. Araştırmanın Problemi

Türkiye, ekonomi politikalarında 1980 yılına kadar zaman zaman dışa açık liberal politikalar uygulamaya çalışmışsa da genel itibariyle ithal ikamesine dayalı içe dönük büyüme ve sanayileşme stratejileri izlemiştir. 1980 yılında tüm dünyada yaşanan liberalleşme adımlarıyla beraber Türkiye, uygulamaya koyduğu “24 Ocak Kararları” ile büyüme stratejisinde değişikliğe giderek, ithal ikamesine dayalı büyüme stratejisinden vazgeçerek ihracata dayalı büyüme stratejisini benimsemiştir (Çetin ve Savrul, 2016, s. 512). Türkiye bu tarihten sonra dış ticarete dünyaya açılmış ve ihracat rakamları hızla yükselmiştir. Fakat ihracat artışı, üretimde yoğun ithal girdi kullanımı nedeniyle ithalatı artırmış; dış ticaret açığı ve cari açık problemini de beraberinde getirmiştir (Aydın, 2021, ss. 223-224). Bu problemler, 1980 sonrası dönemde Türkiye ekonomisinin kronik sorunları haline gelmiştir (Kaya, 2016, s. 71).

Türkiye ekonomisinin hızlı büyüdüğü ve ihracatını artırdığı dönemlerde görülen ana problemlerden birisi, üretimin ara ve yatırım malı ithalatına bağlı olması sebebiyle ithalatta yaşanan artıştır (Altuntaş, 2023, s. 167). İthal girdiye dayalı büyüme modelinde hızlı büyüme yüksek ithalatı beraberinde getirmekte, yüksek ithalat ise dış ticaret açığına sebep olmakta, cari işlemler dengesini bozmakta ve döviz gereksinimini arttırmaktadır. Bu durum Türkiye ekonomisinde 1994 ve 2001 yıllarında olduğu gibi cari açık kaynaklı finansal krizlerin yaşanmasına sebep olmuştur (Enç, 2001, s. 32). Bozulan cari işlemler dengesini düzeltmek için ithalat kısıldığında ise, büyüme düşmektedir (Kaya, 2016, ss. 51-54). Bundan dolayı Türkiye’nin büyüme oranları inişli çıkışlı bir seyir izlemekte ve ekonominin hızlı büyüdüğü yılların ardından artan cari açıktan ve aşırı ısınmadan dolayı genellikle yumuşak iniş politikaları uygulanmaktadır (Polat ve Peker, 2021, s. 322). Bu politikalar ise yatırımlara engel olmakta, üretimi daraltmakta ve ekonomik büyümeyi olumsuz etkilemektedir.

Türkiye, ekonomisinin yapısal durumu gereği ithal girdi zorunluluğu ile ithalatı kısma mecburiyeti arasında bir ikilemde kalmakta ve büyüme ile dış denge (cari denge) arasında devamlı bir tercih yapmak zorunda kalmaktadır (Polat ve Peker, 2021, s. 322). Türkiye’nin sürdürülebilir büyümeyi yakalayabilmesi için bu kısır döngüyü kırması ve ithal girdi

bağımlılığını azaltması gerekmektedir (Karahana ve Akçaçakır, 2021, s. 119). Çünkü, bu döngü dairesel bir yol izleyerek devamlı şekilde kendini tekrarlayan ve her seferinde yine başlangıç noktasına dönen önu tıkalı sorunlu bir süreçtir. Bu sonuç vermeyen döngünün kırılması için ekonomide orta ve uzun vadeli bir dönüşüm programı kaçınılmazdır.

Bir ülkedeki mal ve hizmet üretimi ile ve o ülkenin ihracatının ve büyümesinin yüksek seviyede ithal girdiye bağılı bir yapıda olması literatürde büyümenin ve ihracatın ithalata bağımlılığı kavramı ile ifade edilmektedir. Diğer bir ifadeyle iç piyasada tüketilen veya ihraç edilen mal ve hizmetlerin üretiminde ithal girdinin yüksek olması, üretimin ve ihracatın ithalata bağımlı olmasına sebep olmaktadır (Akbaş ve Şentürk, 2013, ss. 195-196). Yükseler ve Türkan (2008), Aydın, Saygılı ve Saygılı (2007) ile Aktan (2006) bu durumu üretimin ithalatlaşması olarak adlandırmaktadır. İthal girdiye yüksek seviyede bağımlı olmak üretim yapısının bozulmasına, dış ticaret açığına ve cari açığa neden olmakta; ülke ekonomisini kırılan hale getirip dış şoklara karşı zayıflatmaktadır (Yükseler ve Türkan, 2008, ss. 29-33).

Son dönemde çok sayıda ülke ekonomisinde yaşanan ithal girdiye bağımlılıktaki artışlar, verilen cari açıklar ve ortaya çıkan krizler, ithalat, ihracat, büyüme ve üretim gibi değişkenler arasındaki ilişkiyi gündeme getirmiştir. Yapılan literatür taramasında, özellikle son dönemlerde gelişmekte olan ülke ekonomilerinde mal ve hizmetlerin üretiminde kullanılan ithal girdi miktarının arttığı, ihracatın ve büyümenin ithalata bağımlılığının yükseldiği görülmektedir (Ünal, 2020, ss. 213-214).

Mal ve hizmetlerin üretiminde ithal girdilere olan bağımlılık, küreselleşmenin, bilgi iletişim teknolojilerinin ve ulaşım ağlarının gelişmesiyle birlikte gün geçtikçe artmış ve gerek yerli gerekse yabancı pek çok araştırmacı bu konuyu farklı açılardan ele alan araştırma ve inceleme yapmıştır (Tok vd. 2017).

İthalat, ihracat ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemeye yönelik olarak yapılan literatür taramasında, farklı ülkelerde, farklı sektörlerde, farklı yöntemlerle farklı dönemleri ele alan; ithalatın, ihracatın ve büyümenin birbirleri üzerinde olan etkilerini ölçmeye yönelik çok sayıda çalışma görülmektedir. Tartışmaların yoğun şekilde devam ettiği bu literatürde, ithalat, ihracat ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiye yönelik görüş birliği oluştuğunu söylemek zordur. Kullanılan ekonometrik modele, incelenen döneme, ele alınan ülkeye göre sonuçlar büyük farklılık göstermekte; hatta aynı ülke için farklı sonuçlar ortaya çıkmaktadır (Taştan, 2010, s. 88).

Türkiye ekonomisinde farklı dönemler için farklı ekonometrik modeller kullanılarak ithalatın ihracat ve ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini tespit etmeye yönelik birçok

Çalışma yapılmıştır. Bu çalışmaların çoğunda ithalatın, ihracat ve büyüme üzerinde anlamlı ve pozitif etkileri olduğu görölmüştür.

Pınar (2024), Ioan vd. (2020), Dağıstan (2019), Aksu vd. (2018), Aksu vd. (2018), Tek vd. (2017), elik ve İlkey'ın (2016), Şişman ve Bağcı (2014), Aktaş (2009), Eşiyoık (2008), Yükseler ve Türkan (2006) yaptıkları çalışmalarda Türkiye ekonomisinde ithalatın ihracat üzerinde anlamlı ve pozitif etkileri olduğuna ve ihracatın ithalata dayalı olduğuna yönelik bulgular elde etmişlerdir.

Yılmaz ve Albayrak (2023), Wan vd. (2021), Ağazade (2020), Şenkardeşler (2018), Dereli (2018), Öztürk ve Özel (2018), Acet, Erdoğan ve Köksal (2016), Akkaş ve Öztürk (2016), Korkmaz ve Aydın (2015), Özlale ve Karakurt (2012), Saygılı vd. (2009), Taştan (2010), Yıldız ve Berber (2011), Baday Yıldız ve Berber (2009), Kurt ve Berber (2008) ise çalışmalarında Türkiye ekonomisinde ithalatın ekonomik büyüme üzerinde anlamlı ve pozitif etkileri olduğunu ve üretimde ithalata bağımlılık olduğuna yönelik sonuçlar bulmuşlardır.

Literatür incelemesinde birçok gelişmekte olan ölkede olduğu gibi Türkiye'de de büyümeyi ve ihracatı arttıran ana çıpanın ithalat olduğunu göstermektedir. Fakat ithalata dayalı büyüme ve ithalata dayalı ihracat modeli, Türkiye gibi yüksek cari işlemler açığı veren ölkelerde uzun vadede sürdürülebilir değildir (Yenipazarlı ve Karaca, 2022, ss. 245-246).

İthalata bağımlılığı analiz ederken küresel iş bölümünden ve değer zinciri ayırmasıından bahsetmemek analizin sonuçlarının eksik veya yanlış olmasına yol açacaktır. Dünya ticaretinde oluşan küresel iş bölümünde değer zincirinin üst basamaklarında uzmanlaşan veya ithal ettiği aramalı ve yatırım mallarını kullanarak yüksek katma değerli mal ve hizmet üreten ve ihraç eden Güney Kore gibi ölkelerin ithalata bağımlılıkları yüksek olmasına karşın ithalatı ihracat gelirleri ile finanse ettikleri ve cari fazla verdikleri görölmektedir (Krugman, vd., 2017, s. 283).

Günümüzün açık ekonomi koşullarında, liberal ve küresel ticaret ortamında ithalata bağımlılığın tamamen ortadan kaldırılması rasyonellikten uzaktır, mümkün değildir ve buna gerek de yoktur. Fakat Türkiye gibi yüksek cari açık veren ve ithalatın finansmanını ihracat geliri ile karşılayamayan ölkelerde, ekonomik hedeflere ulaşabilmek ve istikrarlı büyümek için ithal girdi bağımlılığının azaltılması gerekmektedir (Aydın, 2021, s. 246; Demir, 2010, s. 1).

Türkiye gibi sanayileşmekte olan ölkelerde büyümenin ithal girdiye bağımlılığı çeşitli problemlere neden olmaktadır.

Birincisi, ithalata dayalı büyümenin sürdürülebilirliği tartışmalıdır (Baday Yıldız ve Berber, 2009, s. 12). Büyümenin varlığı kadar sürdürülebilirliği de önemlidir. Büyümenin ithalata dayalı olması büyümeyi dış şoklara açık ve duyarlı hale getirmektedir. Böyle bir büyüme modelinde, ithal girdilerle ilgili muhtemel olumsuz durumlarda ve ithalat yapılan ülkelerden veya uluslararası sistemden kaynaklı arz yönlü darboğaz dönemlerinde büyüme ciddi anlamda olumsuz etkilenmektedir (Sağlam, 2016, s. 23)

İkincisi, ithalata dayalı büyümenin ekonomik refahı ne kadar artırdığı da tartışmalıdır. Büyümenin ithalata bağlı olması ve üretimde yüksek ithal girdi kullanımı, üretim yoluyla yaratılan katma değerın önemli bir kısmının ithalatın yapıldığı ülkelere gelir transferi olmasına neden olmaktadır (Özlale, Karakurt, 2012, s. 12). Hatta ithalata dayalı ve dış ticaret açığı vererek ortaya çıkan büyüme, literatürde “yoksullaştırıcı büyüme” olarak adlandırılmaktadır (Yiğit ve Yiğit, 2018, s. 2110)

Üçüncüsü, ithalata dayalı büyüme modelinde hızlı büyüme yüksek ithalatı beraberinde getirmekte, yüksek ithalat ise dış ticaret açığına sebep olmakta, cari işlemler dengesini bozmakta ve döviz gereksinimini arttırmaktadır (Aydın, 2021, ss. 223-224). Bu durum ise finansal krizlerle sebep olmaktadır.

Literatür incelemesinde Türkiye’de üretimin ithal girdiye bağımlılığının yapısal bir sorun olduğu görülmektedir. Türkiye’nin doğal kaynak yapısı, yetersiz yerli ve kaliteli ara malı üretimi, yüksek katma değerli mal ve hizmet üretiminin sınırlı olması, uzun vadeli planlamalar yapılmaması, yanlış politikalar, sermaye mallarında üretim becerisinin olmaması veya sınırlı olması gibi etkenler ithalata bağımlılığa sebep olmakta; dış ticaretin uzmanlaşma yapısında gerçekleşen değişimler de bu bağımlılığı daha artırmaktadır (Saygılı v.d, 2009, s. 18). Sorunun yapısal olması, çözüm için kapsamlı ve uzun vadeli stratejiler gerektirmektedir.

İthalata bağımlılık probleminin yapısal bir boyutu olması nedeniyle, ekonomik krizlerle beraber azalan ithalata bağımlılık seviyesi, hızlı büyüme dönemlerinde tekrar krizler öncesi seviyesine çıkmaktadır. Bu nedenle, problemin kesin şekilde çözülebilmesi uzun vadeli stratejilerin oluşturulmasına ve yapısal reformların hayata geçirilmesine bağlıdır (Bozkurt, 2023, s.11).

1.2. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Bu çalışma, Türkiye Cumhuriyeti’nin yüz yıllık dönemini makro bir bakış açısıyla ele alarak ithalat, ihracat ve büyüme değişkenleri arasındaki ilişkiyi inceleyen ilk çalışma olması sebebiyle özgün bir yere sahiptir. Bugüne kadar yapılan çalışmalar Türkiye ekonomisinin

belirli dönemlerini incelemiştir. Belirli bir dönem için yapılan çalışmalardan elde edilen bulgular sadece o dönemi değerlendirmek için kullanılabilir. Fakat Türkiye ekonomisinin tüm dönemlerini kapsayan bir değerlendirme yapabilmek ve geleceğe ilişkin genel bir öngöründe bulunabilmek için Türkiye Cumhuriyeti'nin yüz yılını incelemek gerekmektedir.

İthalat, ihracat ve büyüme arasındaki ilişkinin tespiti ampirik bir sorundur. Literatürde görülen çok sayıda çalışmaya rağmen ithalat, ihracat ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki konusunda ittifak edilememesi ve görüş birliğine varılamamış olması bu çalışmanın motivasyon kaynaklarından birisidir.

Bir diğer motivasyon kaynağı ise araştırma sonucunda elde edilen bulgulardan hareketle oluşturulabilecek politika önerilerinin son derece önemli olmasıdır. Çünkü söz konusu değişkenler arasında bir ilişkinin tespit edilmesi ve bu ilişkinin yönü, politika yapıcılarının, ne tür bir büyüme ve kalkınma stratejisi benimsemeleri ve hangi politikaları uygulamaları gerektiği gibi kararlarını etkileyecektir. Politika önerilerinin, politika yapıcılar ve uygulayıcılar için yol gösterici bir nitelik taşıyabileceği umut edilmektedir.

Bu çalışmanın amacı Türkiye ekonomisinde ithalat, ihracat ve büyüme değişkenleri arasındaki ilişkiyi Autoregressive Distributed Lag (ARDL) yöntemi ile Türkiye için inceleyerek, ithalatın ihracat ve büyüme üzerindeki etkisini tespit etmek, ihracatın ve büyümenin ithalata bağımlı olup olmadığını ortaya koymak ve varsa bu bağımlılığı ortadan kaldırmaya yönelik öneriler sunmaktır. Bu çalışma, ayrıca ithalata dayalı ihracat, ithalata dayalı büyüme ve ihracata dayalı büyüme hipotezlerinin Türkiye için geçerli olup olmadığına dair yeni ampirik kanıtlar sunmayı amaçlamaktadır.

Çalışmada kullanılan veriler 1923-1979 ve 1980-2023 dönemlerinde ölçülen yıllık ithalat rakamı, yıllık ihracat rakamı, yıllık büyüme oranı ve yıllık dolar/TL kurudur. Modele dahil edilen veriler hazır veri olup TÜİK veri tabanından elde edilmiştir.

Bu çalışma, zaman aralığı itibariyle makro bir çalışmadır. Dolayısıyla bu çalışmadan elde edilen bulguların daha dar zaman aralıklarını seçen mikro ölçekli çalışmalardan elde edilen bulgularla farklılık göstermesi doğaldır.

1.3. Araştırmanın Hipotezleri ve Alt Soruları

Çalışmanın temelini oluşturan ve çalışma kapsamında test edilen hipotezler şu şekildedir:

1. Türkiye ekonomisinde ithalatın ihracat üzerinde anlamlı ve pozitif bir etkisi vardır. Pınar (2024), Ioan vd. (2020), Aksu vd. (2018), Yükseler ve Türkan (2006), Şişman ve Bağcı (2014), Aktaş (2009), Çelik ve İlkay'ın (2016).

2. Türkiye ekonomisinde ithalatın ekonomik büyüme üzerinde anlamlı ve pozitif bir etkisi vardır. Dereli (2018), Öztürk ve Özel (2018), Acet, Erdoğan ve Köksal (2016), Özlale ve Karakurt (2012), Saygılı vd. (2009), Taştan (2010), Yıldız ve Berber (2011), Baday Yıldız ve Berber (2009).
3. Türkiye ekonomisinde ihracatın ekonomik büyüme üzerinde anlamlı ve pozitif bir etkisi vardır. İzgi ve Yılmaz (2018), Korkmaz (2014), Tıraşoğlu (2012), Göçer ve Hepkarşı (2013), Önder ve Hatırlı (2014).
4. Türkiye ekonomisinde dolar kurunun ithalat üzerinde anlamlı ve negatif bir etkisi, ihracat üzerinde ise anlamlı ve pozitif bir etkisi vardır. Pabuşçu (2020), Yılmaz (2018), Uğurca, F. E. ve Sağlam, M (2017), Tapşın ve Karabulut (2013).
5. Türkiye ithalata dayalı ihracat yapan bir ülkedir. Dağıstan (2019), Aksu vd. (2018), Tek vd. (2017), Eşiyok (2008), Yükseler ve Türkan (2006), Eşiyok (2008), Yentürk (1994)
6. Türkiye ithalata dayalı büyüyen bir ülkedir. Yılmaz ve Albayrak (2023), Wan vd. (2021), Ağazade (2020), Şenkardeşler (2018), Akkaş ve Öztürk (2016), Korkmaz ve Aydın (2015), Kurt ve Berber (2008).

Araştırmanın hipotezleri çerçevesinde hazırlanan alt sorular ise şu şekildedir:

- Türkiye ekonomisinde ithalat artışı ekonomik büyümeyi nasıl etkilemektedir?
- Türkiye ekonomisinde ithalat artışı ihracatı nasıl etkilemektedir?
- Türkiye ekonomisinde ihracat artışı ekonomik büyümeyi nasıl etkilemektedir?
- Türkiye ekonomisinde ihracatın arttığı dönemlerde neden ithalat da hızlı artmaktadır?
- Türkiye ekonomisinde büyümenin hızlandığı dönemlerde neden ithalat da hızlı artmaktadır?
- Türkiye ekonomisi ihracatta ve büyümede ithalata bağımlı mıdır?
- Türkiye ekonomisinde ithalatı artıran sebepler nelerdir?
- Türkiye ekonomisinde ithal girdi bağımlılığını ve ithalatı azaltmak için neler yapılabilir?
- Türkiye ekonomisi neden cari açık vermeden büyüyememektedir?
- Türkiye ekonomisinde ihracatı artırmak için neler yapılabilir?
- Türkiye ekonomisi ithalatı artırmadan ihracatını artırabilir mi?
- Türkiye ekonomisi ithalatı artırmadan sürdürülebilir bir büyüme hızı yakalayabilir mi?

- Türkiye ekonomisinde dolar kuru artışı ithalat nasıl etkilemektedir?
- Türkiye ekonomisinde dolar kuru artışı ihracatı nasıl etkilemektedir?
- Döviz kuru politikası dış ticaret açığını kapatmak için etkin bir politika aracı olabilir mi?
- Türkiye Cumhuriyeti'nin 100 yıllık tarihinde ithalat, ihracat ve büyüme değişkenleri arasındaki ilişkinin seyri dönemlere göre nasıl değişmiştir?

1.4. Araştırmanın Sınırlılıkları

Çalışmada iki farklı sınırlılık bulunmaktadır. Bunlar zaman ve yer sınırlılığıdır. Zaman sınırı, araştırmada kullanılan değişkenlerin 1923-2023 döneminde ölçülen verileri, yer sınırı ise Türkiye'dir.

1.5. Araştırmanın Yöntemi

Türkiye ekonomisinde ithalat, ihracat ve büyüme değişkenleri arasındaki ilişkinin incelenmesinde zaman serisi analizinden yararlanılmıştır. Zaman serisi analizinde ilk yapılması gereken serinin durağanlığının tespitidir. Bunun için değişkenlere Geliştirilmiş Dickey Fuller Testi (ADF) uygulanmış ve değişkenlerin durağanlık düzeyleri incelenmiştir.

Değişkenlerin aynı seviyede durağan olduğu görüldükten sonra değişkenler arasındaki ilişkinin varlığının ortaya konulabilmesi için eşbütünleşme analizine geçilmiştir. Eşbütünleşme analizi Bounds (Sınır) Testi ile yapılmıştır.

Durağanlık ve eşbütünleşme sağlandıktan sonra değişkenler arasında uzun ve kısa dönem ilişkileri gözlemlemek için ana yöntem olarak Autoregressive Distributed Lag (ARDL) modeli kullanılmıştır. Bu model ekonometrik açıdan üstünlükleri ve konuya uygunluğu nedeniyle tercih edilmiştir.

Değişkenler arasındaki ilişkilerin incelenmesinde birçok farklı yöntem kullanılmaktadır. Klasik yöntemler, değişkenlerin aynı dereceden bütünleşik olmasını gerektirdiği için bazı kısıtlamalar getirmektedir. Fakat, uygulamada önemli engel teşkil eden bu kısıt Pesaran vd. (1996) tarafından geliştirilen ve farklı dereceden bütünleşik değişkenler arasındaki ilişkinin ortaya konmasına imkân veren ARDL yaklaşımı ile ortadan kaldırılmıştır. Ayrıca, ARDL modeli, küçük örneklemelerde de uygulanabilir olmasıyla önemli bir avantaja sahiptir.

ARDL modelinin bir diğer avantajı da kısıtsız hata düzeltme modelini kullandığından klasik testlere kıyasla istatistiksel olarak daha güvenilir ve anlamlı sonuçlar verebilmesidir.

Hata düzeltme modelinin en önemli özelliği ise değişkenler arasındaki kısa ve uzun dönem dinamikleri hakkında bilgi içermesidir.

Türkiye'nin ithalatı, ihracatı ve büyümesi arasındaki ilişkinin ekonometrik analizinde ARDL modelinin veriye iyi uyum sergilediği tanısıl testler yardımıyla belirlenmiştir. Tanısıl testler, ARDL modeli ile hesaplanan hataların otokorelasyon, değişen varyans ve normal dağılım testlerini içermektedir. Otokorelasyon varsayımı için Breusch-Godfrey otokorelasyon testi, değişen varyans varsayımı için Breusch-Pagan değişen varyans testi ve normallik varsayımı için ise Jarque-Bera normallik testi kullanılmıştır. Ayrıca uzun dönem katsayıların istikrarlı olup olmadığı ARDL modeli üzerinden elde edilen Cusum testi grafiği ile değerlendirilmiştir.

Çalışmada 1923-1979 ve 1980-2023 yılları arasında ölçülen değişkenler arasındaki uzun dönem ve kısa dönem ilişkileri gözlemlemek için altı farklı ARDL modeli kurulmuştur.

Birinci modelde ihracat, büyüme ve dolar kuru bağımsız değişken, ithalat ise bağımlı değişken olarak analize dahil edilerek, 1923-1979 döneminde ihracat, büyüme ve dolar kurunun ithalat üzerindeki etkileri araştırılmıştır.

İkinci modelde ihracat, büyüme ve dolar kuru bağımsız değişken, ithalat ise bağımlı değişken olarak analize dahil edilerek, 1980-2023 döneminde ihracat, büyüme ve dolar kurunun ithalat üzerindeki etkileri araştırılmıştır.

Üçüncü modelde ithalat, büyüme ve dolar kuru bağımsız değişken, ihracat ise bağımlı değişken olarak analize dahil edilerek, 1923-1979 döneminde ithalat, büyüme ve dolar kurunun ihracat üzerindeki etkileri araştırılmıştır.

Dördüncü modelde ithalat, büyüme ve dolar kuru bağımsız değişken, ihracat ise bağımlı değişken olarak analize dahil edilerek, 1980-2023 döneminde ithalat, büyüme ve dolar kurunun ihracat üzerindeki etkileri araştırılmıştır.

Beşinci modelde ithalat, ihracat ve dolar kuru bağımsız değişken, büyüme ise bağımlı değişken olarak analize dahil edilerek, 1923-1979 döneminde ithalat, ihracat ve dolar kurunun büyüme üzerindeki etkileri araştırılmıştır.

Altıncı modelde ithalat, ihracat ve dolar kuru bağımsız değişken, büyüme ise bağımlı değişken olarak analize dahil edilerek, 1980-2023 döneminde ithalat, ihracat ve dolar kurunun büyüme üzerindeki etkileri araştırılmıştır.

Yapılan çalışmanın kalkınma planı hazırlayanlara, politika yapıcılara, karar alıcılara ve uygulayıcılara yardımcı olması ve katkıda bulunması ümit ve temenni edilmektedir.

BÖLÜM 2

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2.1. Dış Ticaretin Tanımı

Dış ticaret, bir ülkenin kendi sınırları dışındaki diğer ülkelerle mal veya hizmet alım ve satımını içeren ekonomik faaliyetlerin genel adıdır (Hussain ve Saaed, 2015, ss. 13-14). Bir diğer ifadeyle dış ticaret mal ve hizmetlerin, bir ülkenin sınırları dışına veya içerisine para, mal veya hizmet karşılığında geçirilmesidir. Dış ticaret, uluslararası ticaret olarak da adlandırılmakta, ithalat ve ihracatın ikisini de kapsamaktadır.

Karluk (2009) dış ticareti; bir ülkenin kendinde olmayan veya üretmediği ürünleri başka ülkelerden satın alması; kendinde olan veya üretebildiği mal ve hizmetleri ise diğer ülkelere satması şeklinde tanımlamaktadır.

Dış ticaret, bir ülkenin başka ülkelerle mal ve hizmet ticareti yapmasını içermektedir. Bu mal ve hizmetler, bir ülkenin kendi ihtiyaçlarını karşılamak için diğer ülkelerden ithal edilebilir veya diğer ülkelere ihraç edilebilir. İthalat, bir ülkenin üretmediği veya üretmediği mal ve hizmetleri diğer ülkelerden satın almasıdır; ihracat ise bir ülkenin kendi ürettiği mal ve hizmetleri diğer ülkelere satmasıdır. (Balcı ve Göcen, 2018, ss. 2-4).

Dış ticaretin temel amacı, ülkeler arasındaki farklı kaynakları ve farklı yetenekleri etkili bir şekilde kullanarak ekonomik olarak büyümek ve refahı artırmaktır (Yılmaz ve Albayrak, 2023, s. 90)

Dış ticaret, ülke ekonomilerini etkileyen önemli bir bileşendir ve büyüme, istihdam, enflasyon, milli gelir gibi makroekonomik göstergeler üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. (Songur, 2019, ss. 19-20)

Dış ticaret, genellikle ülke ekonomisinin ihtiyaç duyduğu kaynakları yurt dışından getirmek, çeşitli mal ve hizmetlere erişimi sağlamak ve ekonomik olarak büyümek amacıyla yapılmaktadır. (Kızıltan ve Cığırlioğlu, 2008, ss. 424-425).

Dış ticaretin, ülke ekonomisine büyük etkileri vardır. Dış ticaret, ülkeler arasındaki iş birliğini geliştirmekte, farklı ülkeler arasında uzmanlaşma ve iş bölümünü teşvik etmekte, pazar çeşitliliği sağlamak ve farklı mal ve hizmetlere erişim imkânı sunmaktadır (Beyaz ve Karabacak, 2018, s. 58). Uzmanlaşma ve iş bölümü sayesinde ülkeler sahip olduğu kaynakları daha etkin kullanmakta, ölçek ekonomilerinden yararlanmakta ve artan rekabet işletmeleri verimli çalışmaya zorlamaktadır.

Üreticiler, tüketiciler ve işletmeler kendi ülkesinde ulaşamadığı mal ve hizmetlere dış ticaret sayesinde ulaşabilmekte, sınırlı ve kıt kaynakları daha uygun fiyatlardan satın alabilmektedirler.

Dış ticaret, bir taraftan ekonomik büyümeyi teşvik etme, yeni iş fırsatları yaratma, daha geniş pazarlara erişim sağlama, ürün çeşitliliğini artırma ve fiyat istikrarına katkıda bulunma gibi avantajlar sağlarken; diğer taraftan rekabetin artması, dışa bağımlılık, kur riskine maruz kalma gibi olumsuzluklara da sebep olabilmektedir. Bu nedenle, dış ticaret politikaları ve düzenlemeleri, ülke ekonomileri için kritik öneme sahiptir. (Kolçak, 2013, ss. 188-190).

Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ/WTO) gibi uluslararası kuruluşlar, dış ticaretin kurallarını ve düzenlemelerini belirlemek ve dünya çapında serbest ticareti teşvik etmek amacıyla kurulmuştur. Dış ticaret, modern ekonomiler için önemli bir bileşen olup, küreselleşme ile birlikte daha da önem kazanmıştır. Dış ticaret serbest ticaret anlaşmaları, gümrük vergileri, kota sistemleri ve uluslararası ticaret politikaları gibi pek çok faktörden etkilenmektedir.

2.2. Dış Ticaretin Tarihi

Ülkelerin sahip olduğu üretim faktörleri farklıdır. Bu farklılık mal ve hizmetlerin kalitesinde, fiyatında ve miktarında çeşitliliğe neden olmaktadır. Bundan dolayı ülkeler, kendilerinde olmayan veya kendilerinde olup da kalitesi düşük olan veya fiyatı yüksek olan mal ve hizmetleri diğer ülkelere satın alma yoluna gitmektedirler (Şahin, 1995, s. 6) Uluslararası ticaret bu şekilde ortaya çıkmıştır.

Dış ticaretin diğer bir ifadeyle uluslararası ticaretin, çok eski bir geçmişi olmasına rağmen, kavram olarak uluslararası ticaret ilk defa 15. yüzyılda ortaya çıkmıştır (Çınar ve Avsallı, 2023, s. 42)

Farklı ülkeler veya bölgeler arasında ticaret ilk başlarda takas yöntemiyle yapılmıştır (Nar, 2019, s.210). 16. yüzyılın sonlarına doğru ise merkantilizm düşüncesinin yaygınlaşması ile birlikte uluslararası ticaret gelişmeye başlamıştır.

18. yüzyılda ortaya çıkan Endüstri Devrimi ile uluslararası ticaret büyük ivme kazanmıştır. Endüstri devrimi ile merkantilizmin yerini klasik liberalizm almıştır. Bu dönemde buhar gücünün kullanılmasıyla üretimde inanılmaz artışlar meydana gelmiş, ihtiyaçtan fazla üretim başlamış ve ihtiyaçtan fazla üretilen bu ürünler diğer ülkelere satılmaya başlanmıştır. (Akbinar Dikici 2020, s. 3)

Adam Smith 1776 yılında kaleme aldığı Ulusların Zenginliği isimli çalışmasında üretimde uzmanlaşmayı ve iş bölümünü önermesi ile dış ticaret gerçek anlamda tarihteki yerini almıştır. Adam Smith, çalışmasında üretimdeki maliyet avantajlarına odaklanarak serbest ticaretin, uzmanlaşmanın ve iş bölümünün faydalarını “Mutlak Üstünlükler Teorisi” ile açıklamıştır. Smith, bir ülkenin mutlak olarak üstün olduğu ürünlerin ihracatını yapması, mutlak olarak üstün olmadığı ürünleri ise ithal etmesi sonucunda her iki ülkenin de bu ticaretten fayda sağlayacağını iddia etmiştir (Akbinar Dikici 2020, ss. 4-5).

David Ricardo, uluslararası ticaretin hacmini küçülttüğü düşüncesiyle “mutlak üstünlükler” teorisine karşı 1817 yılında “Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisini” geliştirmiştir. Ricardo, üretimde maliyet farklılığının seviyesinin ve fırsat maliyetinin üzerinde durmuştur (Bayraktutan, 2003, s. 177). “Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi”, ülkelerin ürettiği mal ve hizmetler içerisinde düşük maliyetle üretip yüksek verim elde ettiği ürünlerde uzmanlaşıp, görece verimsiz olup pahalıya üretilen ürünleri ise diğer ülkelerden satın alması gerektiği fikrine dayanmaktadır.

Bu gelişmeler ve ortaya atılan bu fikirler dış ticaret politikalarını şekillendirmiş ve dış ticareti geliştirmiştir. Hiçbir ülke uluslararası ticaretten kendini soyutlamama ve kendine yetememe durumuna gelmiştir (Karafakıoğlu, 2014, s. 127).

Birinci Dünya Savaşı uluslararası ticaretin yönünü tekrar değiştirmiştir. Savaş yıllarında ve akabinde kısa bir dönem de olsa ülkeler dış ticarete genelde korumacı stratejiler ve politikalar tercih etmişlerdir. Savaşın üzerinden beş yıl geçmesinin ardından korumacı tedbirlerinin gevşetilmesi ve normalleşmenin sağlanması ile dış ticarete serbest ticarete dönüş yolunda adımlar atılmaya başlanmıştır.

Dış ticarete normalleşmenin sağlanması ve liberal politikalara dönüş amacıyla 1927’de Dünya Ekonomik Konferansı toplanmıştır. Bundan yirmi yıl sonra ise 1947’de dış ticaretin genel kurallarını belirleyen Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması (GATT) kabul edilmiştir. 1 Ocak 1995 tarihinde ise Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması’nın yerini Dünya Ticaret Örgütü almıştır.

Dünya Ticaret Örgütü’nün (DTÖ/WTO) kurulması ile birlikte uluslararası ticaretin önündeki engeller büyük oranda kaldırılmıştır. Teknolojik ilerlemeler, iletişim-ulaşım imkânlarının gelişmesi ve ticaretin serbestleşmesi yönünde atılan diğer ekonomi-politik adımlarla birlikte dünya küresel ölçekte ticari anlamda bir bütün haline gelmiştir.

Küreselleşme serbest ticaret anlayışı üzerinde durmaktadır. Dış ticaretin önündeki engellerin kaldırılması için yapılan girişimlerin birçok ülke tarafından kabul edilmesiyle birlikte küreselleşmenin gelişim süreci daha da hızlanmıştır. Küreselleşme ucuz iş gücü,

doğal kaynaklar, sermaye gibi faktörlerin yanında kurumsallık, esneklik, yetkinlik, yenilik, teknolojik yeterlilik gibi faktörlerin önemini daha da artırmıştır (Güllü, 2011, s. 1).

Küreselleşme ile birlikte ülkeler küresel ekonomiye serbest dış ticaret, sermaye hareketleri, dış yatırımlar ve teknoloji transferleriyle katılmışlardır. Küreselleşmenin finansal ve ekonomik yönünü serbest ticaret ve sermaye hareketli temsil etmektedir. Serbest ticaretin yaygınlaşması ekonomik açıdan genellikle gelişmiş ülkelerin lehine sonuçlar doğururken, çoğu gelişmemiş ülke bu durumdan olumsuz etkilenmiştir. (Karluk, 2013, s. 461).

2.3. Dış Ticaret ile İlgili Temel Kavramlar

Dış ticaretle ilgili birçok kavram ve terim bulunmaktadır. Dış ticaretin temel kavramları şunlardır:

2.3.1. İhracat

İhracat, bir ülkenin kendi ürettiği mal veya hizmetlerini başka ülkelere satmasıdır. (Konak ve Korap, 2019, ss. 404-405). Diğer bir ifadeyle ihracat bir işletmenin kendi ülkesinde ürettiği mal ve hizmetleri yasal mevzuatlar çerçevesinde başka bir ülkedeki işletmeye satması şeklinde tanımlanmaktadır (Doğan ve Soyyiğit Kaya, 2011, ss. 2-3). Bu bağlamda ihracat, bir mal veya hizmetin mevzuata uygun şekilde bir ülkenin sınırı dışına veya serbest bölgelere çıkarılmasını veya bir ülkenin yasal mevzuatı tarafından ihracat olarak tanımlanan bütün faaliyetleri kapsamaktadır (Göçer, 2013, ss. 3-4). İhracat uluslararası ticaretin önemli bir fonksiyonudur (Aktaş ve Yılmaz, 2008, s. 90).

İhracat ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkileyen, bir ülkenin veya işletmenin ticaret dengesini iyileştiren ve işletmelerin rekabet güçlerini artıran önemli bir araçtır. İhracat, bir ülkenin üretim kapasitesini artırmakta, yeni istihdam alanları yaratmakta ve ekonomik refahı yükseltmektedir. Bu nedenle birçok ülke, ihracatı teşvik etmek için çeşitli plan, politika, strateji ve teşvikler geliştirmektedir (Konak, 2018, s. 58).

Küresel ekonomi içinde yer almak isteyen birçok ülke ve işletme için ihracat önemli bir strateji ve ekonomik faaliyet alanıdır. Nitekim gelişmiş ülkelerin ve büyük işletmelerin gelirleri analiz edildiğinde ihracat kaleminden önemli gelir elde ettikleri görülmektedir (Doğan, 2009, s. 6).

İhracat yaparken, hedef pazarların gereksinimlerini ve düzenlemelerini dikkate almak önemlidir, çünkü farklı ülkelerde farklı ticaret kuralları ve standartları vardır (Tunç ve Kaya, 2016, ss. 59-60).

2.3.2. İhracat Çeşitleri

Türkiye Cumhuriyeti Ticaret Bakanlığı tarafından hazırlanan ve 06.06.2006 tarihinde Resmî Gazete’de yayınlanan İhracat Yönetmeliği’ne göre ihracat çeşitleri şu şekildedir:

Ön İzne Bağlı İhracat

Türkiye ekonomisinde ticari hayatı düzenleyen yasal mevzuat ihracatı serbest bırakmıştır, yani Türkiye’de ihracat serbestisi vardır. Fakat bazı mal veya hizmetlerin ihracatının yapılabilmesi yetkili makamların ön iznine bağlanmıştır. Önceden yetkili makamlardan izin almadan bu ürünlerin ihracatı yapılamaz. Buna ön izne bağlı ihracat denilmektedir (İhracat Yönetmeliği, 2006, Madde 6).

Kayda Bağlı İhracat

Bazı mal ve hizmetlerin ihracatı kayda bağlıdır. Yani bu ürünlerin ihracatı yapılmadan önce gümrük beyannamelerinin İhracatçılar Birliğinin ilgili birimlerince kayıt alınması gerekmektedir. Kayda bağlı mal ve hizmetlerin neler olduğu ilgili bakanlıkça belirlenir. Elektronik ortamda yapılan bu işlem ihracatçılara herhangi bir ilave iş yükü getirmemektedir. Kayıt altına alınmasının sebebi söz konusu ürünlerin kamu tarafından planlamasının yapılabilmesidir (İhracat Yönetmeliği, 2006, Madde 7)

Konsinye İhracat

Konsinye ihracat; bir mal veya hizmetin kesin satışının daha sonra yapılmak şartıyla yurt dışına gönderilmesidir. Bir defada hepsi satılamayan, belli bir periyotta parça parça satılabilen mal ve hizmetler için konsinye ihracat uygun bir modeldir. Konsinye ihracat yapılabilmesi için İhracatçılar Birliğinin ilgili birimlerine konsinye ihracat başvurusu yapılması gerekmektedir. Konsinye olarak ihraç edilen mal ve hizmetlerin bir yıl içerisinde kesin satışı yapılmalıdır. Bu süre mücbir sebeplerle iki yıl daha uzatılabilir. Verilen süre içerisinde satılamayan ürünler ise yasal prosedüre uygun şekilde iade edilmelidir (İhracat Yönetmeliği, 2006, Madde 9).

İthal Edilmiş Malın İhracatı

İhraç edilen mal ve hizmetlerin o ülkede üretilmesi şart değildir. İthal edilen bir mal da ihraç edilebilir. İthalat Rejimine uygun olarak vergileri ödenmiş ve ithal edilmiş olan yabancı menşeli yeni veya kullanılmış mal ve hizmetlerin, yenilenerek, yeniden değerlendirilerek ve işlenerek ihraç edilmesine ithal edilmiş malın ihracı denilmektedir. İthal

edilmiş mal veya hizmetin ihracatı, aksine bir mevzuat hükmü yoksa genel esaslar çerçevesinde yapılmaktadır (İhracat Yönetmeliği, 2006, Madde 11).

Serbest Bölgelere Yapılan İhracat

Bir ülkenin siyasi sınırları içerisinde bulunan ancak o ülkenin gümrük sınırları dışında kabul edilen, ayrıcalıklar tanınan, teşvikler verilen, o ülkede geçerli ticari ve mali düzenlemelerin kısmen uygulandığı veya uygulanmadığı alanlara serbest bölgeler denilmektedir. Bu bölgelere yapılan ihracatta, yasal ihracat mevzuatı uygulanır. Fakat KDV (Katma Değer Vergisi) uygulamaları, Türkiye İhracat Kredi Bankası ve Dâhilde İşleme Rejimi uygulamalarına dair yasal hükümler saklıdır. (İhracat Yönetmeliği, 2006, Madde 12).

2.3.3. İthalat

İthalat, en kısa ifadeyle bir ülkenin üretmediği veya üretmediği ürünleri bir başka ülkeden satın almasıdır (Kemer ve Aydemir, 2017, ss. 1-3). İthalat, genellikle bir ülkenin kendi sınırları içinde üretmediği veya üretmeye gerek duymadığı ürünleri elde etmek amacıyla gerçekleştirilmektedir. İthalat, uluslararası ticaretin önemli bir parçasıdır. Ülkeler arasındaki farklı kaynaklar, yetenekler, ihtiyaçlar ve uzmanlık alanları ithalatın temel sebebini oluşturmaktadır.

İthalat; yurt dışındaki mal ve hizmetlerin, ilgili yasal prosedüre uygun olarak ülkenin gümrük sınırlarının içerisinde sokulması ve yine mevzuata uygun şekilde ücretinin ödenmesi işlemlerinin bütünüdür.

İthalat; gelişmemiş veya gelişmekte olan ülkelerin ihtiyaç duydukları hammadde gibi ara mallarını ve sermaye mallarını yurt dışından satın alarak ekonomik olarak büyüme amacıyla, gelişmiş ülkelerin ise büyümelerini sürdürülebilir kılmak amacıyla başvurdukları bir araçtır.

Bir ülkenin yaptığı ithalatın değeri, ihracat değerinden fazlaysa o ülke dış ticaret açığı veriyordur ve o ülkenin dış ticaret dengesi bozulmuş demektir (Devecioğlu, 2018, ss. 2-4). Bu nedenle, birçok ülke ithalatı düzenlemek veya sınırlamak için dış ticaret politikaları geliştirmektedir. İthalatın vergilendirilmesi, kotaların uygulanması veya ticaret anlaşmalarının yapılması ithalatı sınırlandırmak için alınan önlemlerden bazılarıdır.

İthalatın avantajları ve dezavantajları, her ülkenin kaynaklarına, yetkinliklerine ve ihtiyaçlarına bağlı olarak değişmektedir.

2.3.4. İthalat Çeşitleri

İthalat türleri temel olarak bedelli, bedelsiz ve geçici ithalat olmak üzere sıralanmaktadır. Bedelli ithalat, İthalat Rejimi kapsamına dâhilken, bedelsiz ithalat Gümrük Mevzuatı kapsamına dâhildir.

Bedelli İthalat

Bedelli İthalat, ithal edilen bir mal ve hizmetin ücretinin gümrük sınırları dışına, ithalattaki ödeme yöntemlerinden herhangi birisiyle döviz transferi gerçekleştirilerek ithal edilmesidir. Bedelli ithalatta ithal edilen mal veya hizmet için gümrük vergisinin ödenmiş veya ödenmemiş olmasının bir önemi yoktur. Burada önemli olan ithal edilen ürünün ücretinin ödenmesidir (Kaya ve Turguttopbaş, 2012, s. 9).

Bedelsiz İthalat

İthal edilen bir mal veya hizmet için mecburi olarak ödenen gümrük vergileri haricinde bir ücret ödenmeyen ithalat işlemidir. Bu işlemde ithal edilen ürün vergiler hariç bedelsiz alınmıştır.

Geçici İthalat

Geçici ithalat, serbest dolaşıma dâhil olmayan bir ürünün, ödenmesi gereken vergilerin tamamı veya bir kısmından muaf tutularak ülkenin gümrük sınırları içerisine sokulup yıpranma payı dışında olduğu gibi ticaret politikası tedbirlerinden bağımsız olarak ihracına olanak sağlayan kısaca ihraç edilmek üzere yapılan ithalattır. Burada önemli olan geçici olarak ithal edilen ürünün kullanım sırasında gözle görünür bir değişikliğe uğramamasıdır.

2.4. Dış Ticaretin Avantajları ve Dezavantajları

Bilgi ve iletişim teknolojisindeki ilerlemeler, ulaşım imkânlarının gelişmesi ile küreselleşme süreci, dış ticareti inanılmaz derecede kolaylaştırmış ve dış ticaretin önemini artırmıştır.

Dış ticaret, iş bölümü ve uzmanlaşmayı beraberinde getirmektedir. Çünkü dış ticaret sayesinde küresel iş bölümü ve tedarik zinciri oluşmaktadır. Her ülke belli sektörlerde, belli mal ve hizmetlerin üretiminde uzmanlaşmakta ve bu alanlarda teknoloji ve mükemmeliyet merkezi olmaktadır. Dünyada oluşan bu iş bölümü kaynakların daha etkin kullanımını sağlamaktadır.

Dış ticaret sayesinde elde edilen kazanımlar geliştirmekte olan ülkeler için çok daha önemlidir. Çünkü ekonomik büyüklükleri küçük olan ülkelerin sadece kendi iç talepleri için üretim yapmaları ve ülke içinde üretilenleri tüketmeye mecbur kalmaları hem kaynakların etkin kullanımını engelleyecek hem de daha az mal ve hizmeti daha yüksek fiyattan kullanmak zorunda kalacaktır. Bu durum da geliştirmekte olan ülkelerin büyüme ve kalkınma hızlarını yavaşlatacaktır.

Dış ticaretin ülke ekonomilerine etkisini incelemek ve dış ticaret ile diğer değişkenler arasındaki ilişkileri analiz etmek amacıyla çok sayıda çalışma yapılmıştır.

Taylor (1994) çalışmasında dış ticaret ile büyüme arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Araştırmasını neticesinde serbestleşmenin ve dış ticaretin kaynakların etkin kullanımı, aramalı ve sermaye malı ihtiyacını karşılama, teknoloji transferi gibi yönlerden büyümeyi olumlu etkilediği sonucuna ulaşmıştır.

Grossman ve Helpman (1991) ile Young (1991) çalışmalarında dış ticaretin karşılaştırmalı üstünlükler teorisine uygun şekilde kaynakların etkin kullanımını sağladığını, bunun da büyümeyi tetiklediğini ortaya koymuşlardır.

Dış ticaretin uluslararası rekabeti, Ar-Ge çalışmalarını ve eğitim yatırımlarını artırdığını dile getiren Romer (1990, ss. 71-102), araştırması sonucunda, eğitim yatırımlarının ve Ar-Ge çalışmalarının büyümeye pozitif etki ettiğini bulmuştur. Romer (1990) ayrıca dış ticaret sayesinde hem uluslararası hem de ulusal seviyede işletmelerin kaynakları etkin kullanacakları ve birim başına maliyetleri düşüreceklerini belirtmiş, bunun sonucunda da ekonominin büyüyeceğini sonucuna ulaşmıştır.

Edwards (1998), 1960-1990 dönemi verilerini baz alarak 93 ülkede dış ticaret ile toplam faktör verimliliği arasındaki ilişkiyi incelemiştir. İncelemesi sonucunda serbest ticaret ile dışa açılmanın verimliliği artırdığını bulmuştur.

Dış ticaret ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi 1998-2002 dönemini baz alarak 62 ülkede inceleyen Li (2006) dış ticaret ile büyüme arasında güçlü bir etkileşim bulmuştur.

Türkiye ekonomisinde dış ticaret ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi 1989:Q1-2003:Q4 dönemi için inceleyen Kurt ve Berber (2008), çalışması neticesinde dış ticaret ve ekonomik büyüme arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi bulmuşlardır. Ayrıca dış ticaretin artmasının büyümeye pozitif etki ettiği sonucuna ulaşmışlardır.

Dış ticaret ve ekonomik büyüme arasındaki literatürü tarayan Saçık (2009, ss. 525-546) araştırması sonucunda hangi metot kullanılırsa kullanılsın dışa ticaretin ve dışa açılmanın büyümeye olumlu yansıdığını belirtmiştir.

Türkiye ekonomisinde ekonomik büyüme ve dışa açıklık arasındaki ilişkiyi 1992-2006 yılları için araştıran Kıran ve Güriş (2011, ss. 69-80), incelemesi sonucunda, söz konusu dönemde dışa açıklık ile büyüme arasında uzun dönem ilişkisini tespit etmişlerdir. Nedensellik analizi sonucunda ticari dışa açıklık ile büyüme arasında çift taraflı nedensellik ilişkisi görülürken, finansal dışa açıklık ile büyüme arasında ise nedensellik ilişkisi görülmemiştir.

2.4.1. Dış Ticaretin Avantajları

Büyümeyi Sağlar

İç pazar ile yetinmeyip dış pazarlara da mal ve hizmet sunan ülke veya işletmeler hızlı şekilde büyümektedir. Diğer bir ifadeyle dış ticaret, iç piyasada sınırlı bir müşteri portföyü yerine uluslararası arenada farklı ülkelere ve işletmelere veya farklı pazarlardaki çeşitlendirilmiş müşteri portföyüne mal ve hizmet sunarak sürdürülebilir gelir elde etme ve büyüme olanağı sağlamaktadır.

Diğer taraftan ülkeler veya işletmeler kendilerinde olmayan ara ve yatırım mallarını diğer ülkelere satın alıp nihai mal üreterek de büyümektedir. Ayrıca dış ticaret teknoloji ve bilgi transferini de sağlayarak büyümeye pozitif etki etmektedir.

Pazar Çeşitliliği Sağlayarak Riskleri Azaltır

Ülkeler veya işletmeler, dış ticaretin kazandırdığı pazar çeşitliliği sayesinde kendilerini risklerden korumaktadırlar. İç piyasalar durgun olabilir, problemlili olabilir, ancak uluslararası piyasalar alternatifli olduğundan dolayı mal ve hizmetlerin satılacağı veya alınacağı farklı pazarlar rahatlıkla bulunabilir.

Rekabet Gücünü Artırır

Bir işletme birden fazla pazarda aynı anda mal ve hizmet satabilmesi için, rekabet gücünü geliştirmek zorundadır. Ülkeler veya işletmeler, küresel pazarlarda başarılı olmak için tasarım, Ar-Ge, Ür-Ge gibi mal ve hizmet kalitesini yükseltecek ve rekabet gücü kazandıracak konulara odaklanmaktadır.

2.4.2. Dış Ticaretin Dezavantajları

Dış ticaretin avantajları olduğu gibi dezavantajları da bulunmaktadır.

Politik Riskler

Ülkeler, dış ticareti etkileyecek düzenlemeler yapabilirler. Zaman zaman ülkeler dış ticarete korumacı stratejiler belirleyebilirler, tarife ve vergileri artırabilirler. Diğer taraftan ticaret yapılan yabancı ülkelerde savaş, darbe veya iç karışıklıklar çıkabilir. Tüm bu gelişmeler o ülkelere mal ve hizmet sunan veya o ülkelere mal ve hizmet alan işletmeleri doğrudan etkilemektedir.

Döviz Kuru Riskleri

Dış pazarlara mal veya hizmet ticareti genellikle yabancı para birimleri üzerinden yapılmaktadır. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde döviz kurları istikrardan uzaktır. Bu durum işletmeler için risk oluşturmaktadır. Döviz kurlarının dalgalı seyrettiği dönemlerde finansal bütçeler ve planlar tutmayabilir. İşletmeler devalüasyon dönemlerinde finansal anlamda bataabilirler. Çünkü varlıkların ve yükümlülüklerin döviz cinsinden değeri bir gecede değişebilir, işletmelerin finansal güçleri bir gecede kaybolabilir.

Kültürel Farklılıklar

Farklı ülkelerin ve farklı kültürlerin, o ülkeye mal ve hizmet sunan işletmeye sorun yaratacak farklı tutumları, standartları ve beklentileri vardır. Farklı kültürlerin beklentilerini göz önünde bulundurmamak, itibar ve gelir kaybına yol açabilir veya satış sürecinin bir aşaması yasal olarak sıkıntılara sebebiyet verebilir.

Tahsilat Riski

Dış ticaretin taşıdığı risklerden birisi de ödeme riskidir yani satılan mal veya hizmetin bedelini tahsil edememe riskidir. Bu bağlamda, dış ticarete ödeme riskini minimum seviyeye indirmek için farklı ödeme yöntemleri geliştirilmiştir. Bu ödeme yöntemleri sonraki bölümlerde detaylı şekilde açıklanmıştır.

2.5. Dış Ticaret Politikası Araçları

İhracat ve ithalat işlemlerinin tamamını kapsayan, bu işlemleri düzenleyen, denetleyen ve geliştiren politikalara dış ticaret politikası denilmektedir. Ülkeler ekonomik büyümenin artarak devamını sağlamak amacıyla ihracatı teşvik etmekte, ithalatı kısıtlayıcı tedbirler almakta ve bu şekilde dış ticarete müdahale etmektedirler. Bu kapsamda dış ticaret politikası aracı olarak sübvansiyonlar, vergi iadeleri, vergi indirimleri, vergi istisnaları yoluyla ihracat teşvik edilirken; tarifeler, kotalar, yasaklar ve tarife dışı engeller yoluyla da ithalat kısıtlanmaktadır.

Bu bölümde ihracat ve ithalat politikası araçlarının neler olduğu incelenecektir.

2.5.1. İhracat Politikası Araçları

Ülkeler arasındaki ticari faaliyetlerin ve dış ticaretin ana unsurlarından olan ihracat, başta gelişmekte olan ülkeler olmak üzere tüm ülkeler açısından önemlidir. Ülkeler ihracat rakamlarını artırmak için stratejiler geliştirmekte ve tedbirler almaktadır.

Gürsoy'a göre ihracat, ülke içinde üretilen bir mal veya hizmetin diğer ülkelere satılmasıdır. Satış işleminin nasıl olacağı ülkelerin yasal mevzuatıyla düzenlenmektedir. Bir işlemin ihracat olarak tanımlanabilmesi için, ilgili mal veya hizmetin o ülkenin gümrük sınırlarının dışına çıkması, satış işleminin ihracat düzenlemeleri doğrultusunda yapılması ve ihracat gelirinin de ülkenin kambiyo düzenlemelerine aykırı olmayacak şekilde yurt içine getirilmesi gerekmektedir. (Gürsoy, 2018, s. 33).

Dış ticaret politikaları, ithalat için genellikle kısıtlayıcı ve koruyucu önlemler şeklinde olurken, ihracat için genellikle destekleyici ve teşvik edici şekildedir. Ancak az da olsa bir ülkede üretilen mal ve hizmetlerin yurt dışına satışını sınırlandırma veya engelleme amacıyla yani ihracatı kısıtlama amacıyla ihracat vergileri ve ihracat kotaları da uygulanmaktadır. Bu durumda genellikle ihraç edilmek istenen ürüne yurt içinde ihtiyaç söz konusudur. Bundan dolayı yurt içinde ihtiyaç duyulan ürünün yurt dışına satışı engellenebilir. Bu durum istisnai bir durumdur. Çünkü ihracat politikası araçları genellikle ihracatı teşvik şeklinde uygulanmaktadır.

İhracatın artması, istihdamdan büyümeye, faizden enflasyona kadar birçok makroekonomik göstergeye olumlu etki etmektedir. Bundan dolayı ülkeler ihracatı artırmak için çeşitli destekler vermektedirler. Bu destekler ve bu desteklerin alt başlıkları şu şekildedir:

İhracat Teşvikleri

İhracat politikası araçlarından ilki ihracat teşvikleri veya sübvansiyonlarıdır. İhracat teşviklerinin amacı; ihraç edilen mal veya hizmetin üretim maliyetinin düşürülerek ihracatçının daha fazla kâr etmesini sağlamak, daha çok işletmenin ihracat yapmasını özendirmek ve bu sayede ihracat rakamlarını artırarak ülkeye daha fazla döviz girmesini sağlamaktır (Seyidoğlu, 2003, s. 167).

İhracat yapan işletmelere, doğrudan veya dolaylı destek verilmesine ihracat sübvansiyonu denilmektedir. İhracat sübvansiyonunun nedeni, ihracatçının ürettiği mal ve hizmeti yurt dışında daha ucuza satmasına destek olmaktır. İhracat rakamlarını daha

yukarılara taşımak için ihracatçılara nakit para desteği verilmesi doğrudan sübvansiyondur. İhracat yapanlara uygun oranlarda veya faizsiz kredi verilmesi, tahsilat riskine karşılık sigorta desteği verilmesi, ihracatçılar için yabancı pazar araştırması yapılması gibi destekler ise dolaylı sübvansiyondur (Ünsal, 2005, s. 345).

İhracat teşvikleri ülkeler arasında değişiklik gösterse de temelde dört başlık altında sıralanmaktadır (Karluk, 2013: 399). Bunlar aşağıdaki şekildedir:

- İhracatta Prim Sistemi,
- İhracatta Vergi İadesi, Vergi Muafiyeti, Vergi İndirimi,
- Girdi Teşvikleri,
- Devlet Pazarlama Yardımıdır.

İhracatta Prim Sistemi

Prim sistemi, ürettiği mal ve hizmetleri yurt dışına satan ihracatçılara yapılan nakdi desteklere denilmektedir. Prim sistemi çoğunlukla miktar kısıtlaması ve gümrük vergisi yoluyla ithalatın kısıtlandığı bölgelerde uygulanmaktadır.

Diğer sektörlerde uygulanan döviz kuru ile ihracatçı sektörlerde uygulanan avantajlı döviz kurunun farklı olması ihracatta prim sistemine örnektir. Buna ilaveten ihracat yapanlara döviz tutma, ihracat bonoları ve sertifikaları çıkarma yetkisi verilmesi, ihracat yapanlara döviz tahsisinde bulunma ayrıcalığı tanınması ihracatta prim sistemine diğer örneklerdir (Tomambay, 2003, s. 35).

Dış ticarete farklı kur uygulaması, özellikle sabit kur uygulanan ülkelerde devalüasyon riskinden kurtulmak için başvuru olan bir yöntemdir. Temel ve zaruri tüketim ürünlerinin ithalatında düşük kur, lüks tüketim ürünlerinin ithalatında yüksek kur uygulaması farklı kur sistemine örnektir. İhracat artışının ve döviz girişinin teşvik edilmesi amacıyla ihracat ve turizm gelirlerine yüksek kur uygulaması da bir diğer örnektir.

İhracat yapanlara tanınan ayrıcalıklardan birisi döviz tutma yetkisinin verilmesidir. Buna göre ihracat yapanlar elde ettikleri ihracat gelirini kendi ülkesine getirmeyip ihracat yaptığı ülkede tutma, reklam, satış ve diğer işlemler için harcama veya ihracat için lazım olan ara ve yatırım malı ithalatında kullanma yetkisine sahiptirler.

İhracat yapanlara tanınan ayrıcalıklardan bir diğeri de ihracat bonoları ve sertifikaları çıkarma yetkisinin verilmesidir. Bu sistemde ihracat yapanlar kazandıkları döviz karşılığında ihracat bonusu veya sertifikası çıkarma hakkına sahip olurlar. Bu ayrıcalık, teşvik edilmek istenen sektörlerdeki ihracatçılara tanınmaktadır. İhracat bonoları ve sertifikaları çıkarma yetkisi sadece sabit kur uygulayan ekonomilerde verilebilmektedir.

İhracat yapanlara döviz tahsisi modeli ise; ihracat yapanlara verilen özel ithalat lisansı ile elde ettikleri döviz gelirin bir kısmı ile ithalat yapma ayrıcalığı tanınmasıdır. Çoğunlukla döviz sıkıntısı yaşayan ve kontrollü kur politikası uygulayan bölgelerde tercih edilmektedir.

İhracatta Vergi İadesi, Vergi Muafiyeti ve Vergi İndirimi

İhraç edilen mal veya hizmetin üretiminde ithal girdi kullanılması durumunda ithal edilen girdi için gümrük vergisi ödendiğinden üretim maliyetleri yükselmektedir. İhracatçı açısından dezavantajlı bu durumun telafisi amacıyla vergi iadesi ile vergi muafiyeti ve vergi indirimi teşviki uygulanmaktadır.

Vergi iadesi, vergi indirimi ve vergi muafiyeti, ödenmesi gereken vergilerin ödenmemesine imkân vererek ihracatçılara dolaylı şekilde net fayda sağlamaktadır. Bu açıdan ihracatı artırmak amacıyla yapılan vergi teşvikleri, kamu harcaması gibidir.

Girdi Teşvikleri

İhracatı artırmak amacıyla verilen desteklerden biri de girdi teşvikleridir. İhracatçının ürettiği mal ve hizmetlerin girdi maliyetlerini düşürmek amacıyla verilen bu teşviklerde amaç, ihracatçının üretim maliyetlerini düşürerek uluslararası piyasalarda rekabet gücünü artırmak ve ihracat rakamlarını yükseltmektir. Kredi faiz desteği, hammadde fiyat desteği, nakliye bedellerine destek bu teşviklere örnektir.

Devlet Pazarlama Yardımı

Az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde faaliyet gösteren ve ihracat yapmaya çalışan işletmeler genellikle küçük ve orta ölçekli işletmeler (KOBİ) seviyesindedir. Bu işletmeler ihracat konusunda pazar araştırması, rakip analizi, sektör analizi ve diğer araştırılması gereken noktalarda gereken kaynaklara sahip değildirler. Kobilerin bu açıklarını kamu kapatmaya çalışarak kobiler adına bu araştırmaları genellikle ücretsiz şekilde kamu yerine getirmektedir. Devlet, kobilerin yurt dışına açılmalarını sağlamak amacıyla yurt dışı gezileri düzenlemekte, fuarlara götürmekte veya bu işleri finansa etmektedir.

İhracat Kotaları

Ülkeler bazen de ekonomik, siyasi veya farklı sebeplerle belirli mal veya hizmetlerin ihracatını yasaklamakta veya izne bağlamaktadır. Bu kısıtlamalar, çoğu zaman ülkede sınırlı veya stratejik olan ürünlerin ihracatını kontrol altına almak amacıyla getirilmektedir.

İhracat kotaları ile ithalat kotalarının ekonomiye ve piyasalara etkileri genellikle birbirine benzemektedir.

İhracat Vergileri

İhracatı artırma amacıyla geliştirilen politikaların çoğu ihracatın artmasını teşvik ederken, az bir kısmı da ihracatın kısıtlanmasına yöneliktir. Bu uygulama çoğunlukla az gelişmiş ve gelişmekte ülkelerde görülmektedir. İhracat vergileri genelde stratejik öneme sahip gıda maddeleri, önemli ara ve yatırım mallarının ihracı durumunda alınmaktadır (Piermartini, 2004, s. 2).

Seymen ihracata vergi koymanın faydalarını şu şekilde sıralamaktadır (Seymen, 2000: 139):

- Bir mal veya hizmetin ihracatına vergi koymak, o ürünü ihraç etmek yerine ülke içine sunmak ülke içinde arzı artıracaktır, bu durum ise o ürünün yurt içinde fiyatlarını düşürecektir.
- Bir mal veya hizmetin ihracatına vergi koyarak ihracatı kıstmak, dış arzı düşürecek ve o ürünün uluslararası piyasalarda fiyatlarını yükseltecektir. Bu şekilde ilgili ülke, ticaret hadlerini kendi lehine çevirecektir.
- Bir mal veya hizmetin ihracatına vergi koymak ve ihracatı kıstmak o ürüne olan aşırı dış talebin yarattığı enflasyonist baskıyı giderecektir.
- Hammaddelerin işlenmeden ihraç edilmesini engellemek ve hammaddelerin yurt içinde işlenmesini sağlamak daha fazla katma değer yaratacaktır.

Gönüllü İhracat Kısıtlamaları

Genelde ikili anlaşmalarla yürütülen gönüllü ihracat kısıtlamalarına göre ihracat yapan ülke ile ithalat yapan ülke anlaşmaktadır ve ihracat yapan ülke kendi rızasıyla ihracatını sınırlandırmaktadır. Bu tarz kısıtlamalarda ihracatçı ülke, ihracatı kısıtlamadığı takdirde tarife veya kotalara tabi olacağının farkındadır. Bu tür anlaşmalar genellikle ihracatı düşük teknoloji ve emek yoğun ürünlere dayanan az gelişmiş ülkeler ile dış ticaret yapan diğer ülkeler arasında imzalanmaktadır. Az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelerin birçoğu kendilerine sunulan bu anlaşmalara razı olmak zorundadırlar. İthalat yapan ülkelerin bu anlaşmalardaki asıl amacı, rekabet gücü zayıf olan yerli üreticilerin iç pazar payını muhafaza etmektir. İhracat yapan ülkeler ise, tarifelere, diğer tedbirlere ve tehditlere veya maruz

kalmak yerine ihracatlarını kendi rızalarıyla kısıtlama yoluna gitmektedirler (Kreinin, 1987, s. 330).

Gönüllü ihracat kısıtlamaları kotalara benzer bir etkiye sahiptir. (Engin, 1992, s. 88). İhracatçı ülke ile ithalatçı ülke arasında ihracatın miktarını belirli bir süreliğine gönüllü olarak sınırlandırmak amacıyla bir anlaşma imzalanır. Bu anlaşma, ithalatçı ülkenin taleplerine göre ihracatçı ülkenin belirli ürünlerini, bu ürünleri talep eden ülkelere ihraç etmesine kısıtlamalar getirmektedir. İthalatın azalması iç piyasalarda fiyatların artmasına neden olur. Yurt içi fiyatların yükselmesi üreticiler için olumlu olurken tüketiciler bu durumdan negatif etkilenirler. (Karluk, 2013, s. 382, Chacholiades, 1990, s. 200).

2.5.2. İthalat Politikası Araçları

Dış ticaretin bir diğer unsuru olan ithalat politikasının temel amacı ithalatı vergilerle ve diğer tedbirler ile engelleyerek veya sınırlandırarak rekabet gücü zayıf sektörleri korumak ve ülkenin ödemeler dengesi bilançosundaki açıkları azaltmaktır.

İthalat politikası araçları ülkeler arasında yapılan anlaşmalarla düzenlenmektedir. İthalat politikası araçları temelde üç çeşittir. Her biri de kendi içerisinde alt başlıklara ayrılmaktadır. Ana başlıklar; gümrük tarifeleri, tarife dışı engeller ve diğer tarife dışı engellerdir.

Gümrük tarifeleri, ithalat politikasının en önemli ve eski aracıdır. Gümrük tarifeleri, mal ve hizmetlerin bir ülkeye girişi yani ithal edilişi esnasında alınmaktadır. Gümrük vergisi ürünün gümrükten içeri girişi esnasında tahakkuk ederken, tarife ise dış ticareti yapılan bütün mal ve hizmetlerden alınan vergilerin listesidir.

İkinci ithalat politikası aracı ise tarife dışı engellerdir. Bu da iki alt başlığa ayrılmaktadır. Bunlar ve ithalat yasakları ve ithalat kotalarıdır. İthalat kotaları genellikle gümrük tarifelerinden daha büyük etkiye sahiptir. Çünkü kotalar ithalatı doğrudan sınırlandırmaktadır.

İthalat politikasının üçüncü aracı diğer tarife dışı engellerdir. Bu da kendi içinde; döviz kontrolü, teknik ve idari engeller, ithalat teminatları ve ithalat vergileri gibi alt başlıklara ayrılmaktadır.

Gümrük Tarifeleri

En eski ve en çok uygulanan ithalat politikası aracı gümrük tarifeleridir. Gümrük tarifeleri ifadesindeki gümrük; bir mal veya hizmetin ülkeye girişi esnasında tahakkuk eden vergilerdir. Tarife ise, dış ticareti yapılan mal ve hizmetlerin vergi oranlarını belirten

listelerdir. Literatür incelendiğinde gümrük vergileri ifadesi ile gümrük tarifeleri ifadesinin aynı anlamda kullanıldığı görülmektedir.

Gümrük tarifelerinin iki önemli amacı vardır. Bunlardan ilki devletin vergi geliri elde etmesi iken diğeri yerli üreticileri dış rekabet karşısında korumaktır. Günümüzde tarifeler genellikle ikinci amaç için kullanılmaktadır.

Gümrük tarifelerinin ekonomiye olan etkileri üç başlık altında sıralanabilir. Bunlar; ödemeler bilançosuna etkisi, kaynak dağılımına etkisi ve büyümeye etkisidir. (Ertürk, 2010:96).

Gümrük tarifelerinin makroekonomiye en önemli etkisi ödemeler bilançosu açıklarını kapatmasıdır. Gümrük tarifeleri ile ithalat kısıtlanmakta ve yurt dışına döviz çıkışı engellenmektedir. Bu şekilde ödemeler bilançosundaki açık kapatılmaktadır.

Gümrük tarifelerinin makroekonomiye diğeri bir etkisi de kaynak dağılımını düzenlemesidir. Lüks tüketim malları ithalatından yüksek vergi, temel ihtiyaç malları ithalatından ise düşük vergi alınması kaynak dağılımını düzenlemektedir (Karluk, 2013, s. 143).

Gümrük tarifelerinin makroekonomiye üçüncü etkisi milli gelir üzerinedir. Gümrük tarifeleri, iç talebi ithal ürünlerden yerel ürünlere doğru kaydırmakta, yerli üretimi ve istihdamı artırmakta, işsizliği azaltmaktadır. Bunlar da milli geliri yükseltmekte ve ekonomiyi büyötmektedir.

Tarife Dışı Engeller

İthalat politikası araçlarından ikincisi tarife dışı engellerdir. Tarife dışı engeller ürünlerin dış ticaretinin şeklini, miktarını ve içeriğini belirleyen stratejiler ve düzenlemelerdir. Tarife dışı engeller vergiler haricinde tüm uygulamaları içermektedir. (Pugel, 2004:154).

Miktar Kısıtlamaları

İthalat miktarını doğrudan sınırlandırma amacıyla kullanılan miktar kısıtlamaları tarife dışı engeller içinde en çok kullanılanıdır. Gümrük tarifeleri ithal edilen mal ve hizmetin fiyatını artırarak ithalatı sınırlandırırken, miktar kısıtlamaları, ithal edilecek mal ve hizmetin doğrudan miktarını sınırlandırmaktadır. Miktar kısıtlamaları içinde en çok kullanılanlar kotalar ve yasaklardır.

Kotalar

Kotalar, vergilerden farklı olarak mal ve hizmetlerin ithalinin hacmini sınırlandırmaktadır. Tarife dışı engellerin içinde en çok kullanılanı kotalardır. (Lindert, 1991, s. 153).

Kotalar temelde; tek, iki veya çok taraflı anlaşmalarla düzenlenen kotalar ve tarife kotaları şeklinde ayrılmaktadır.

Bir ülke diğer ülke veya ülkelerle anlaşmadan tek başına aldığı kararlarla kota uyguluyorsa, buna tek taraflı kata denilmektedir. Tek taraflı kotalar etkilidir. Fakat tek taraflı kotaların bazı sakıncaları vardır (Chacholiades, 1990, s. 195). Bu sakıncaları ortadan kaldırmak için iki veya çok taraflı anlaşmalarla kotalar uygulanmaya başlanmıştır. Burada bir ülke başka bir ülke ile veya birden çok ülke ile anlaşarak kota uygulaması yoluna gitmektedir. (Lindert, 1991, s. 157).

Bir başka kota türü de tarife kotalarıdır. Tarife kotalarında mal ve hizmetler bir sınıra kadar normal mevzuata göre ithal edilmektedir. Bu sınırı aşan kısım için ise ya vergiler yükseltilmekte ya da ithaline kota konulmaktadır (Seymen, 2000, s. 103).

Kotaların ekonomiye etkilerinden ilki, kotalar ithal edilen mal ve hizmetlerin arzını sınırlandırdığı için ithalatı yapılan ürünlerin fiyatlarını iç piyasada yükseltmektedir. Kotalar yoluyla yurt içi piyasalarda ithal ürünlerin azalması, tüketimi yerli ürünler lehine çevirmektedir.

Kotaların ekonomiye etkilerinden ikincisi, kotalar ödemeler bilançosu açıklarını kapatmaya yaramaktadır. Kotalar ithalatı sınırlandırdığı için tüketimi yurt dışı ürünlerden yurt içi ürünlere yönlendirmekte ve dövizin ülke dışına çıkmasını da engellemektedir.

Kotalar ve tarifeler çoğu noktada ekonomi üzerinde aynı etkilere sahiptirler. Fakat aralarında bazı farklar da vardır. Bunlardan ilki, tarifelerde devlet vergi toplarken, kotalarda bu vergi geliri olmamaktadır. (Kindleberger, 1968, s. 244).

Kotalar ve tarifeler arasındaki ikinci fark, tarifelere kıyasla kotaların ithalatı sınırlandırma etkisinin çok daha net ve kesin olmasıdır. Çünkü ithal bir ürünün yurt içi piyasalarda esnekliği düşükse, gümrük vergileri bu ürünün ithalatını sınırlandırmaya yetmeyecektir. Fakat kotalar fiyattan bağımsız olarak miktarı sınırlandırdığı için bu konuda çok daha başarılıdır (Karluk, 2009, s. 375).

Kotalar ve tarifeler arasındaki üçüncü fark kotaların yürürlüğe konulması veya kaldırılmasının tarifelere göre daha kolay olmasıdır. Tarifeler yasa ile konulup kaldırılırken, kotalar geçici nitelikte olduğundan hükümetlerin idari kararlarıyla uygulanmaktadır. Yasaların çıkarılması zaman alırken, idari kararlar daha hızlı alınmaktadır (Lindert, 1991, s. 168).

Kotaların etkisinin net ve uygulamasının kolay olması daha fazla tercih edilmelerine yol açmaktadır. Fakat gümrük tarifeleri serbest piyasa işleyişini bozmazken, kotalar serbest piyasa işleyişine zarar vermektedir. Bundan dolayı Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması (GATT) istisnalar dışında kotaların, ithalat politikası aracı olarak kullanılmasına yasak getirmiştir. GATT, dış ticarete liberal politikalara ve serbest piyasa anlayışına en uygun ithalat politikası aracının tarifeler olduğunu belirtmiştir. GATT, tarife dışı engellerin istisnai durumlar hariç tamamen yasaklanmasını, tarifelerin ise zamanla hafifletilmesini istemiştir (Walter, 1987, s. 192).

İthalat Yasakları

Miktar kısıtlamalarının bir diğer şekli de ithalat yasaklarıdır. İthalat yasaklarında bir mal veya hizmetin ithalatı tamamen yasaklanmakta ve engellenmektedir. İthalat yasaklarının temel ekonomik hedefi ülke için önemli olmayan veya gerekli olmayan ürünlerin ithalatını engelleyerek döviz rezervlerini artırmak, yerli üreticiyi uluslararası rekabete karşı gözetmek ve ödemeler bilançosu dengesini sağlamaktır. İthalat yasaklarının ayrıca kamu düzenini bozan, insan sağlığına zarar veren ürünlerin ithalinin engellenmesi gibi ekonomi dışı amaçları da vardır.

İthalat politikası araçları içinde koruyucu, tüketimi kısıcıcı ve gelir dağılımını düzenleyici olma gibi ekonomiye etkileri en net ve kesin olan araç ithalat yasaklarıdır (Seyidoğlu, 2003, s. 152).

Diğer Tarife Dışı Engeller

Dış ticaret politikası araçlarının bazıları, dış ticarete doğrudan etki ederken, bazıları da dolaylı olarak etki etmektedir. Tarife dışı engeller dış ticarete doğrudan etki ederken, diğer arife dışı engeller dolaylı olarak etki etmektedir.

Diğer tarife dışı engeller genellikle mali özellikte olup, serbest piyasa düzenini bozmadan ithalatın azaltılmasını hedeflemektedir. Diğer tarife dışı engeller, ithal ürünlerin fiyatlarını artırarak, iç tüketimi ithal ürünlerden yerli ürünlere döndürmekte ve dolaylı olarak ithalatı düşürücü yönde etkilemektedir.

Aşağıda fiyat yoluyla ithalatı azaltan diğer tarife dışı engellerin en önemlileri anlatılmaktadır:

Değişken İthalat Vergileri

Değişken ithalat vergileri, bir ürünün iç piyasadaki fiyatını belirlemek veya düzenlemek için o ürünün uluslararası piyasalardaki fiyatının farklılaşmasına göre değişik oranlarda uygulanan vergilerdir. Ürünün dış piyasalardaki fiyatında azalma olması durumunda, değişken ithalat vergisi artırılarak o ürünün iç piyasadaki fiyatı korunmaktadır.

İthal mallarla rekabet halinde olan yerli malları korumak için kullanılan değişken ithalat vergileri çoğunlukla gıda ve tarım sektörü için uygulanmaktadır.

Anti Damping Vergileri

GATT, damping kavramını rekabette öne çıkmak, rakipleri yok etmek veya stokları eritmek için bir mal veya hizmetin normal fiyatının altında satışa sunulması şeklinde tanımlamaktadır. Bir ülke bir ürünün fiyatında damping yaptığı ve bu ürün dampingli fiyatıyla başka bir ülkeye ihraç edildiğinde, ithalatı yapan ülke kendi üreticisini ve yerli ürünlerini dampingli fiyatlı üründen korumak için bu ürünün ithalatından anti damping vergisi alma yoluna başvurur.

Damping yapılmış bir ürünün ithalatı fiyat dengesini bozabilir, sektöre zarar verebilir ve pazar bozulmasına sebep olabilir. Anti damping vergileri, damping dolayısıyla fiyatı düşmüş ürünün fiyatını yükselterek bu zararlara engel olmaktadır (Hatipoğlu, 1999, s. 104).

İthalat Teminatları

İthalat teminatları, ithal edilen bir mal veya hizmet için ödenecek bedelin bir kısmının bu ürünler ülkeye gelene kadar bankalar tarafından bloke edilmesidir. İthalatçı nakit kaynaklarının bir kısmını teminat olarak yatırdığı için likit miktarı azalmakta, gelir kaybına uğramaktadır. Gelir kaybı ise ithalatı azaltıcı yönde etkilemektedir.

Döviz Kuru Politikası

Literatürde genellikle döviz kuru politikası dış ticaret politikaları içinde sayılmamaktadır. Hâlbuki içinde bulunduğumuz bu dönemde döviz kuru politikası da dış ticarete müdahale için bir araç olarak uygulanmaktadır (Seymen, 2000, s. 141).

Bu bölümde döviz kuru politikası olarak döviz kontrolü ve çoklu kur sistemi anlatılmaktadır.

Döviz Kontrolü

Döviz kontrolü, her türlü döviz işleminin devletin gözetimi ve denetimi altında yapılmasıdır. Döviz kontrolü olan ülkelerde serbest bir döviz piyasası yoktur, döviz alınması,

döviz satılması, döviz tutulması, döviz kullanılması gibi işlemler devlet kontrolünde izinle yürütülmektedir.

Döviz kontrolü genellikle az gelişmiş, gelişmekte olan veya parası konvertibl olmayan ülkelerde uygulanmaktadır. Bu ülkelerde çoğunlukla döviz talebi döviz arzından fazladır ve döviz kurları merkez bankaları tarafından belirlenmektedir. Arz ve talep arasındaki fark döviz kontrolleri yoluyla karşılanmaya çalışılmaktadır. Döviz, genellikle ithalat yasakları veya ithalat kotaları kullanılarak kontrol edilmektedir (Karluk, 2013, s. 515).

Çoklu Kur Sistemi

Çoklu kur sistemi, farklı ürün grupları için farklı döviz kuru uygulanmasıdır. Çoklu kur sisteminin amacı, ithalatın kısıtlanması veya ihracatın teşvik edilmesidir.

Zaruri tüketim ürünlerinin, ara ve yatırım mallarının ithalatında düşük kur, lüks tüketim ürünlerinde yüksek kur uygulaması çoklu kur sistemine örnektir. Diğer taraftan döviz girişini teşvik etmek amacıyla ihracat ve turizm gelirlerine yüksek kur uygulaması da buna örnektir (Ergül, 2012, s. 15).

Çoklu kur sistemi çoğunluklar döviz kontrolü, kotalar ve ithalat yasakları gibi araçlarla beraber uygulanmaktadır.

İdari ve Teknik Engeller

İdari ve teknik ve engeller dış ticareti doğrudan değil dolaylı yoldan etkilemektedir. Bu engeller, ithalatı yavaşlatmakta, zorlaştırmakta, belirsizlik oluşturmakta ve en nihayetinde ithalatı kısıtlamaktadır (Bozkurt, 2011, s. 149).

Gri engeller veya görünmez engeller şeklinde de adlandırılan idari engeller, ithalat lisansları, menşe kuralları, sevk öncesi incelemedir (Seymen, 2000, s. 147)

Teknik engeller ise, bir mal veya hizmetin dış ticaretinde zorunlu tutulan tüm standartları kapsamaktadır. Bu standartlar genellikle insan sağlığı ve güvenliği için zorunlu kılınmıştır. Günümüzde görünmeyen ama önemli bir engel haline gelen yüksek mal ve hizmet standartları ithalatı ciddi anlamda kısıtlamaktadır. Bu standartlar zaman zaman ülkeler arasında da farklılık göstermektedir. Bu farklılık ihracatı da zorlaştırmaktadır (Karluk, 2013, s. 386).

2.6. Dış Ticarete Ödeme Şekilleri

Dış ticaret iç ticarete kıyasla hem daha zordur hem de tahsilat açısından daha risklidir. Bu zorluklar ve riskler, dış ticarete çeşitli ödeme yöntemlerini ortaya çıkarmıştır.

Dış ticaret hacminin her geçen gün büyümesiyle birlikte dış ticarete güven problemini ve ödeme riskini ortadan kaldıracak en önemli faktör ödeme yöntemleridir (Yurtsever, 2010, s. 856).

Ödeme yöntemlerinde minimum 4 aktör vardır. Bunlar; alıcı (ithalat yapan), satıcı (ihracat yapan), alıcının bankası ve satıcının bankasıdır.

Farklı kanunlara, farklı alışkanlıklara, farklı dillere, farklı inançlara ve farklı iş yapma biçimlerine sahip olanlarla ticaret yapmak dış ticaretin zor ve riskli tarafıdır. İç ticarete bu risklerin çoğu yoktur. Bu zorluklar uluslararası ticarete farklı ödeme yöntemlerini ortaya çıkarmıştır (Polat, 2008, s. 210)

Uluslararası ticarete çok sayıda ödeme yöntemi vardır. Fakat en yoğun tercih edilenler aşağıdaki gibidir:

- Peşin ödeme,
- Mal mukabili ödeme,
- Vesaik mukabili ödeme,
- Kabul kredili ödeme,
- Akreditifli ödeme.

2.6.1. Peşin Ödeme

Peşin ödeme, ithalat yapanın satın aldığı mal veya hizmetin bedelini, bu ürünleri teslim almadan satıcıya peşin ödemesidir. Peşin ödemede satıcı yani ihracatçı ödemeyi aldıktan sonra ürünleri göndermektedir. Bu sistemde ithalat yapan açısından için yüksek risk vardır. Alıcının bedelini önden ödediği ürünün hiç gelmeme veya anlaşıtları niteliklerden farklı şekilde gelme ihtimali vardır (Akat, 2003, s. 245). Ancak peşin ödeme, mal veya hizmetin bedelinin peşin ödenmesinden dolayı alıcıya indirimli ile ithalat yapma olanağı da sağlamaktadır.

Dış ticarete peşin ödeme yapılarak gerçekleşen mal ve hizmet ticareti şu şekilde uygulanmaktadır.

İlk aşamada ithalat yapan kendi bankasına satın almak istediği ürünün ücretini yatırır. İthalat yapanın bankası yatırılan bu parayı satıcının (ihracat yapan) bankasına transfer eder. Satıcının bankası kendisine havale edilen ürünün bedelini satıcının hesabına gönderir. Satıcı, ürünün ücreti hesabına geldikten sonra ihracat işlemini başlatır ve ürünü gönderir. Satıcı ürünün gönderildiğiyle ilgili ihracat evraklarını kendi bankasına teslim eder. İhracatçının bankası da bu evrakları ithalat yapanın bankasına ulaştırır. İthalat yapanın bankası ise bu

evrakları ithalatçıya teslim eder, ithalatçı da bu evraklarla ürünleri gümrükten teslim alır. Bu işlemler 18 ayda tamamlanmak zorundadır. Aksi durumda müeyyideler vardır (Gökgöz ve Şeker, 2014, s. 90).

2.6.2. Mal Mukabili Ödeme

Mal mukabili ödeme, dış ticarete konu olan mal ve hizmetin ücretinin, ithalatçının (alıcı) malı teslim almasından sonra anlaşılan vadede ihracatçıya (satıcı) ödenmesi yöntemidir. Diğer bir ifadeyle mal mukabili ödeme ithalatçının satın aldığı mal veya hizmetin ücretini, bu ürünleri teslim almasının ardından satıcı (ihracatçı) ile anlaştığı vadede ödeme yapmasına imkân veren ödeme türüdür. Kısaca satılan ürünün alıcıya ulaşmasının ardından satış bedelinin ödenmesidir.

Mal mukabili ödemede satıcı sattığı mallarla ilgili gereken belgeleri alıcıya göndermektedir. Alıcı ise, herhangi bir ödeme yapmadan satıcı tarafından kendisine gönderilen belgelerle, satın aldığı ürünleri gümrükten çekmektedir (Kaya ve Turguttopbaş, 2012, s. 81; Kaya, 2011, s. 155). Mal mukabili ödemede alıcı (ithalatçı) satın aldığı ürünün bedelini anlaştıkları tarihte satıcıya ödemektedir.

Mal mukabili ödeme yöntemi alıcı bakımından risksiz ve avantajlı bir ödeme yöntemidir. Çünkü satın aldığı mal veya hizmetin bedelini, bu ürünleri teslim aldıktan sonra ödemektedir. Aradaki bu vade alıcı açısından önemli bir fırsattır.

Bu yöntem alıcı açısından avantajlı olmakla birlikte satıcı açısından riskli bir yöntemdir. Çünkü satıcı açısından ürünün bedelini tahsil edememe veya geç tahsil etme gibi riskler mevcuttur. Satıcı, bu riskleri, alacağına sigorta yaptırarak veya buna benzer diğer yollarla azaltabilir.

Mal mukabili ödeme yöntemi genellikle alıcı ve satıcının birbirlerini tanıdıkları ve birbirlerine güvendikleri durumlarda uygulanmaktadır. Çünkü bu yöntemde alıcıda hiçbir risk yoktur, tüm riski satıcı almaktadır (Öztürk, 2012, s. 294).

Dış ticarete mal mukabili ödeme yapılarak gerçekleşen mal ve hizmet ticareti şu şekilde uygulanmaktadır.

İlk olarak satıcı ile alıcı ilgili mal veya hizmetin satışında, teslim ve ödeme şeklinde anlaşmaktadırlar. Bu anlaşma doğrultusunda satıcı ürünleri alıcıya gönderir ve ürünlerle ilgili evrakları alıcıya göndermesi için bankasına talimat verir. Satıcının bankası aldığı bu talimat doğrultusunda gerekli belgeleri alıcının bankasına ulaştırır. Alıcının bankası ise aldığı bu belgeleri alıcıya gönderir. Alıcı bu belgeler ile gümrükten ürünlerini çeker. Alıcı ürünleri aldıktan sonra anlaştıkları tarihte bu ürünlerin bedelini kendi bankasına yatırır.

Alıcının bankası ise bu parayı satıcının bankasına havale eder. Satıcının bankası kendisine ulaşan bu parayı satıcıya teslim eder ve ticaretin teslim ve ödeme aşamaları gerçekleşmiş olur (Toroslu, 2013, s. 102).

2.6.3. Vesaik Mukabili Ödeme

Alıcının satın aldığı ürünlerin ücretini, ürünleri temsil eden vesaik (belgeler) karşılığı ödediği yöntemdir. Ürünlerin bedeli ödenip belgeler alındıktan sonra ürünlerin mülkiyet hakkı alıcıya geçmektedir. Alıcı, ticareti yapılan ürünlerin ücretini ödedikten sonra ürünlerle ilgili evrakları almakta ve bu evraklarla ürünlerini gümrükten çekmektedir (Ekşi, 2017, ss. 144-145).

Vesaik karşılığı ödeme yönteminde, alıcı ve satıcı arasında varılan anlaşma doğrultusunda satıcının ürünleri gümrüğe göndermesiyle satış süreci başlamaktadır. Ürünleri temsil eden belgeler, satıcı tarafından önce bankaya, oradan da alıcıya ulaştırılır. Alıcının ürünlerin ücretini ödemesi mukabilinde belgeler kendisine teslim edilir. Alıcı bu belgelerle ürünleri gümrükten çekme hakkına sahip olmaktadır (Kılıç, 2010, ss. 1-27).

Vesaik mukabili ödeme, alıcı açısından da satıcı açısından çeşitli riskler barındırmaktadır. Alıcı, ücretini ödediği ürünleri gümrükten almaya gittiğinde satıcı ile anlaşmalarından farklı niteliklerde ürünlerle karşılaşabilir. Alıcı bu durumda ürünün ücretini ödemiş fakat istediği malı alamamış olmaktadır. Satıcı açısından ise, alıcının ürünleri kabul etmeme, vazgeçme veya ödeme yapmayarak vesaiki ve ürünleri almama gibi riskler vardır. Alıcının ürünleri almaması durumunda, satıcı ilave masraflara katlanarak ürünleri geri getirmek durumunda kalmaktadır (Ataman ve Sümer, 2006, s. 31; Ekşi, 2017, s. 146).

2.6.4. Akreditifli Ödeme

Akreditifli ödeme, alıcı ile satıcı arasında muhtemel riskleri, ödeme yöntemine bankanın katılmasıyla minimuma indiren bir ödeme yöntemidir (Öztürk, 2012, s. 303). Akreditif, alıcının bankasının belirlenen rakamın belirlenen vadede gerekli olan belgelerin satıcı tarafından sunulmasıyla satıcıya ödemeyi taahhüt etmesidir (Gürsoy, 2018, s. 82)

Akreditifli ödemede diğer ödeme türlerinde de olduğu gibi dört taraf vardır. Bunlar alıcı, satıcı, alıcının bankası ve satıcının bankasıdır.

Akreditifli ödeme hem alıcıyı hem de satıcıyı koruduğu için diğerlerine kıyasla daha masraflı olmasına rağmen uluslararası ticarete yoğun şekilde tercih edilen en güvenilir ödeme türüdür. Akreditifli ödemede satılan ürünün bedeli banka teminatında olduğu için, tahsilat riski büyük oranda ortadan kalkmaktadır (Kaya, 2011, s. 173).

2.6.5. Kabul Kredili Ödeme

İthalatçı ve ihracatçının ürünün satış bedelinin daha sonra belirlenen vadede ödenmesi konusunda anlaştıkları ödeme türüdür. Bu ödeme türünde alıcı bir poliçe vasıtasıyla satın aldığı ürünün bedelini anlaştıkları vadede ödeyeceğini taahhüt etmektedir. Yani ürünün bedeli bir poliçeye bağlanmaktadır (Gültekin ve Savcı, 2008, s. 10).

Kabul kredili ödeme türünde satıcı alıcıyı anlaştıkları vadeye kadar finanse etmektedir. Bu ödeme türünde alıcının aldığı ürünleri satıp borcunu ödeme imkânı vardır. Bu yönüyle kabul kredili ödeme mal mukabili ödemeye benzetilmektedir (Gökgöz ve Özdemir, 2015, s. 111).

2.6.6. Türkiye’de Ödeme Şekilleri

Tablo 1. 2013-2022 Döneminde İthalatta Ödeme Türleri

Ödeme Şekillerine Göre İthalat, 2013-2022 (Genel Ticaret Sistemi)						
(Değer: Milyon ABD \$)						
Ödeme Şekilleri	2013		2021		2022	
	Değer	Oran	Değer	Oran	Değer	Oran
Mal Mukabili Ödeme	94.267	36,14%	167.807	61,82%	241.953	66,52%
Peşin Ödeme	101.183	38,79%	60.979	22,47%	72.171	19,84%
Vesaik Mukabili Ödeme	18.056	6,92%	6.970	2,57%	7.207	1,98%
Kabul Kredili Ödeme	6	0,00%	1.443	0,53%	2.597	0,71%
Peşin Akreditif	52	0,02%	63	0,02%	54	0,02%
Vadeli Akreditif	11.647	4,47%	16.606	6,12%	18.661	5,13%
Bedelsiz	12.039	4,62%	8.908	3,28%	11.951	3,29%
Ödeme Şekli Belirsiz	2.695	1,03%	1.070	0,39%	1.321	0,36%
Özel Takas	893	0,34%		0,00%	11	0,00%
Akreditif	18.782	7,20%	6.887	2,54%	7.036	1,93%
Bağlı Muamele	169	0,07%		0,00%		0,00%
Kabul Kredili Akreditif	125	0,05%	14	0,01%	29	0,01%
Kabul Kredili Vesaik Mukabil	548	0,21%	604	0,22%	631	0,17%
Kabul Kredili Mal Mukabili	302.561	0,12%	40.230	0,01%	25.740	0,01%
Özel Hesap	50.231	0,02%	26.380	0,01%	55.054	0,02%
Toplam	260.822	100,00	271.425	100,00	363.710	100,00

Kaynak: TÜİK verilerinden yararlanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

Türkiye’nin 2013, 2021, 2022 yıllarında yaptığı ithalatın ödeme şekillerine göre dağılımı Tablo 1’de gösterilmektedir. Bu tabloya göre yıllar itibarıyla ödeme şekillerinde

ithalatıta ilk sırayı Mal Mukabili Ödeme şekli almaktadır. 2013 yılında %36,14 olan oran 2022 yılında %66,52 seviyelerine çıkmıştır. Peşin ödeme şekilli ithalat da ikinci sırayı almaktadır. Peşin ödeme, yıllara itibarıyla %39'lardan %20'lere inmiştir. İthalatta vesaik mukabili ödeme yöntemi %6'lardan %2'lere düşmüştür. İthalatta akreditifli ödeme şekli %7'lerden %2'lere inmekle beraber, “vadeli akreditifli ödeme şekli” %4.47'den %5,13'e çıkmıştır.

Tablo 2. 2013-2022 Döneminde İhracatta Ödeme Türleri

Ödeme Şekillerine Göre İhracat, 2013-2022 (Genel Ticaret Sistemi)						
(Değer: Milyon ABD \$)						
Ödeme Şekilleri	2013		2021		2022	
	Değer	Oran	Değer	Oran	Değer	Oran
Mal Mukabili Ödeme	96.161	59,55%	149.548	66,40%	170.185	66,96%
Peşin Ödeme	15.943	9,87%	34.583	15,36%	42.828	16,85%
Vesaik Mukabili Ödeme	26.202	16,23%	22.010	9,77%	22.122	8,70%
Kabul Kredili Ödeme	3	0,00%	28	0,01%	39	0,02%
Peşin Akreditif	79	0,05%	8	0,00%	4	0,00%
Vadeli Akreditif	2.503	1,55%	2.705	1,20%	2.512	0,99%
Bedelsiz	1.449	0,90%	1.705	0,76%	2.120	0,83%
Ödeme Şekli Belirsiz	5.834	3,61%	1.782	0,79%	1.907	0,75%
Mahsuben Takas		0,00%		0,00%		0,00%
Özel Takas	602	0,37%	3	0,00%	4	0,00%
Akreditif	12.381	7,67%	12.665	5,62%	12.270	4,83%
Bağlı Muamele	1	0,00%	1	0,00%	2	0,00%
Kabul Kredili Akreditif	38	0,02%	3	0,00%	9	0,00%
Kabul Kredili Vesaik Mukabili	146	0,09%	131	0,06%	122	0,05%
Kabul Kredili Mal Mukabili	118	0,07%	30	0,01%	28	0,01%
Özel Hesap	13	0,01%	4	0,00%	10	0,00%
Toplam	161.480	100,00	225.214	100,00	254.169	100,00

Kaynak: TÜİK verilerinden yararlanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

Türkiye'nin 2013, 2021, 2022 yıllarında yaptığı ihracatın ödeme şekillerine göre dağılımı Tablo 2'de gösterilmektedir. Bu tabloya göre yıllar itibarıyla ödeme şekillerinde ihracatta ilk sırayı Mal Mukabili Ödeme şekli almaktadır. 2013 yılında %59,55 olan oran 2022 yılında %66,96 seviyelerine çıkmıştır. Peşin ödeme ihracatta ikinci sırayı almaktadır. Peşin ödeme, yıllar itibarıyla %9,87'den %16,85'e çıkmıştır. İhracatta vesaik mukabili ödeme yöntemi %16,23'ten %8,70'e düşmüştür. İthalatta akreditifli ödeme şekli %7,67'den %4,83'e inmiştir.

2.7. Ekonomik Büyümenin Tanımı

Ekonomik büyüme, en kısa ifadeyle bir ülkenin mal ve hizmet üretim kapasitesindeki artıştır (Berber, 2006:5-6). Bir başka ifadeyle ekonomik büyüme, üretim kapasitesinin artmasıyla birlikte, milli gelirin yani gayri safi yurtiçi hasılanın artması demektir (Parasız, 2003, s. 10).

Ekonomik büyüme, kişi başına düşen milli gelirdeki yükselişi de ifade etmektedir. Kişi başına milli gelirdeki yükselişler, ya üretim kapasitesindeki artış ile gerçekleşmekte ya da üretim faktörlerindeki verimlilik artışı ile de gerçekleşmektedir (Kibritçioglu, 1998, s. 1).

Üretim faktörleri işgücü, doğal kaynaklar, teknoloji birikimi ve sermaye gibi unsurlardan oluşmaktadır. Ekonomik büyüme belli bir dönem boyunca bu kaynaklardaki nicelik ve nitelik artışı ile ortaya çıkmaktadır. Buradan da anlaşılacağı üzere ekonomik büyüme uzun dönemli bir olgudur. Çünkü mal ve hizmet üretim kapasitesinde artışı sağlayacak üretim faktörleri ancak uzun dönemde değişebilmektedir. Örneğin sermaye birikimi, biriken sermayenin yeni üretim tesislerine dönüşmesi ve üretim kapasitesinin artması zaman almaktadır (Yardımcı, 2006:8). Ünsal, ekonomik büyümeyi, bir ülkenin üretim kapasitesinde yirmi-yirmi beş yıl gibi uzun bir sürede ortaya çıkan artış olarak ifade etmektedir (Ünsal, 2007, s. 13).

Ekonomik büyüme, bir ülkenin vatandaşlarının yaşam standartlarını artırmanın önemli bir yoludur. Bundan dolayı tüm ülkelerin ana ekonomik hedeflerinden biri de yüksek ve sürdürülebilir ekonomik büyüme yakalamaktır.

Büyüme literatüründe milli gelirdeki değişimi ifade eden ve en çok kullanılan kavramlar büyüme hızı veya büyüme oranıdır. Büyüme hızı veya büyüme oranı bir dönem boyunca GSYH'daki değişimin yüzdesel olarak ifade edilmesidir. Bir başka ifadeyle mal ve hizmet üretiminin bir önceki döneme göre ne kadar değiştiğinin yüzde olarak göstergesidir. Büyüme hızı veya büyüme oranı, GSYH büyüklüğü dikkate alınarak hesaplanmaktadır (Berber, 2006, s. 15; Turhan 2007, s. 19).

2.8. Ekonomik Büyümeyi Etkileyen Faktörler

Ekonomik büyümeyi etkileyen birçok faktör bulunmaktadır. Bu faktörler birçok akademik çalışmaya konu olmuştur.

Ekonomik büyümeyi etkileyen faktörler, genel olarak işgücü, sermaye ve doğal kaynaklar gibi birincil faktörler ile eğitim seviyesi, altyapı imkânları, teknoloji birikimi ve işgücünün kalitesi gibi ikincil faktörlerden oluşmaktadır (Acar, 2002, ss. 2-7).

Ekonomik büyümeyi etkileyen faktörler, ülkeden ülkeye ve dönemden döneme değişiklik göstermektedir. Ekonomik büyümeyi etkileyen faktörlerin en önemlileri şu şekildedir:

2.8.1. Beşerî Sermaye

Beşerî sermaye, en kısa ifadeyle bir ülkenin vatandaşlarının bilgi, yetenek, yetkinlik, yaratıcılık ve tecrübe gibi niteliklerinin toplamıdır. Bundan dolayı bu özellikleri kazanmaya veya artırmaya yönelik atılan adımlar yatırım olarak adlandırılmaktadır.

Beşerî sermayede gerçekleşen artış, verimlilik artışına yol açmakta ve büyümeyi de olumlu etkilemektedir. Bu nedenle, özellikle az gelişmiş ve gelişmekte ülkelerde beşerî sermaye ekonomik büyümeyi etkileyen faktörlerin başında gelmektedir.

Az gelişmiş ülkeler, ekonomik büyümeyi gerçekleştirmek için gerekli olan bilgiyi, teknolojiyi ve fiziki sermayeyi yurt dışından transfer etmektedirler. Fakat ithal edilen bu kaynakları değerlendirebilecek yurt içinde iyi eğitilmiş, yetenekli iş gücüne ihtiyaç vardır. Bundan dolayı, ekonomik büyümenin sağlanmasında nüfus artışı ve fiziki sermayenin yanında beşerî sermayenin olması da önemlidir (Berber, 2006, ss. 29-30).

Bir ülkenin nüfus artışı ve nüfus yapısı ekonomik büyümeyi olumlu etkileyen faktörler içerisinde yer almaktadır. Nüfus artışı, işgücünde artış sağladığından, ekonomik büyümeye de olumlu etki etmektedir. Fakat işgücüne dâhil nüfusun ne kadar becerili ve yetenekli olduğu da son derece önemlidir. Çünkü nitelikli ve iyi eğitilmiş işgücünün olduğu ülkelerde ekonomik büyümenin başarılı şekilde gerçekleştiği görülmektedir (Celepcioğlu, 2011, s. 47).

Beşerî sermayede nitelik artışı farklı şekillerde yapılabilmektedir. Üniversite eğitimi, meslek lisesi ve meslek yüksek okulu eğitimleri, meslek içi eğitim programları ve meslek edindirmeye yönelik diğer tüm eğitim ve kurslar beşerî sermayenin kalitesini artırmaya yönelik programlardır (Case vd., 2011, s. 635).

2.8.2. Fiziksel Sermaye

Ekonomide fiziksel sermaye, üretim sürecinde kullanılan araçlar, gereçler, makineler, ekipmanlar, altyapılar ve diğer dayanıklı üretim faktörlerinin birikmiş stoku olarak tanımlanmaktadır. Diğer bir ifadeyle fiziksel sermaye, iş gücüyle birlikte üretim kapasitesini artırmaya yardımcı olan tüm varlıklardır. Fiziki sermaye stokuna, belli bir dönemde yapılan ilaveler ise yatırımı olarak adlandırılmaktadır (Kibritçioğlu, 1998, s. 1).

Fiziksel sermaye, bir ekonominin üretim kapasitesini artırarak ekonomik büyümeye katkı sağlamaktadır. Fiziksel sermayeye yatırım yapmak, verimlilik artışına yol açtığından daha fazla mal ve hizmet üretimine olanak tanımaktadır.

Fiziksel sermaye, işgücünde verimlilik artışı sağlamanın yanında, doğrudan hizmet de sağlamaktadır. Bilgisayarlar üretimde verimlilik artışı sağlarken; köprü, tünel gibi altyapı yatırımları ekonomik büyümeye katkının yanında vatandaşa doğrudan hizmet de sağlamaktadır (Case vd.; 2011, s. 635).

2.8.3. Teknolojik Gelişmeler

Ekonomik büyümeyi etkileyen faktörlerden biri de teknolojik gelişmelerdir. Teknoloji, üretim sürecinde kullanılan bilgi, metot, araç ve yöntemlerin toplamıdır.

Teknolojik gelişmeler; buluş, yenilik ve yayılma olmak üzere üç kademede incelenmektedir. Buluş, yeni bir fikrin açıklanması; yenilik, buluşun hayata geçirilmesi; yayılma ise yeniliğin kullanıcılar tarafından yaygın şekilde kullanılmasıdır (Erbaykal, 2007, s. 28).

Teknolojik gelişmeler, yeni üretim yolları ve yeni üretim teknikleri yaratmaktadır. Bundan dolayı teknolojik gelişmeler, ekonomide yüksek ve sürdürülebilir büyümenin nedenlerinin başında gelmektedir (Eren, 2006, s. 388).

2.8.4. Doğal Kaynaklar

Doğal kaynaklar, insan yapımı olmayan, doğada bulunan, doğrudan ekonomik değeri olan ve üretimde kullanılan maddi varlıklardır. Doğal kaynaklar, üretimde kullanılan temel girdilerinden ve ekonomik büyümeyi etkileyen önemli faktörlerden biridir ancak tek başına ekonomik büyümede belirleyici unsur değildir.

Doğal kaynaklar açısından zengin olan ülkeler, büyümede önemli bir avantaja sahiptirler. Doğal kaynaklar, üretim sürecinin başlangıç noktasını oluşturmaktadır. Bu kaynaklar, iş gücü ve sermaye ile birleşerek mal ve hizmet üretimine dönüşmektedir.

Doğal kaynakların, ülkeler arasındaki dağılımı gerek nicelik gerekse nitelik bakımından büyük farklılık göstermektedir. Bir tarafta zengin petrol kaynaklarına sahip Ortadoğu ülkeleri yer alırken diğer tarafta doğal kaynakları çok sınırlı olan Japonya ve Güney Kore gibi ülkeler vardır. Ekonomik büyüklük ve gelişmişlik açısından Japonya ve Güney Kore'nin zengin petrol yataklarına sahip Ortadoğu ülkelerinden çok daha ileride olması doğal kaynakların büyümede tek başına yeterli olmadığını ve başka kaynakların belirleyici olduğunu göstermektedir (Celepcioğlu, 2011, s. 48).

2.8.5. Siyasi, Sosyal ve Kültürel Faktörler

Son dönemlerde yapılan çalışmalarda, sosyokültürel faktörlerin de büyümeyi etkileyen faktörlerden bir olduğuna yönelik bulgular elde edilmiştir. Güven ve adalet duygusu siyasi, sosyal ve kültürel faktörlerin en başta gelenidir. Güven duygusunun ve adalete olan inancın sermaye birikimine katkı sağladığı ve yenilikçi faaliyetleri artırdığı düşünülmektedir. Diğer taraftan çatışmalar, istikrarsızlıklar ve belirsizlikler ise güven duygusunu zedeleyerek büyümeye olumsuz etki etmektedir (Arvanitidis vd., 2007, s. 10; Kantarcı ve Karakaya, 2011, s. 1).

2.8.6. Makroekonomik İstikrar

Para, maliye ve gelirler politikalarının serbest piyasa ekonomisine hasar vermeden çalışması makroekonomik istikrar olarak adlandırılmaktadır. Para politikasının fiyat istikrarını yakalaması, maliye politikasının açık vermemesi veya sürdürülebilir bir açık vermesi, gelirler politikasının ise hedeflenen enflasyon oranını yakalaması makroekonomik istikrarın göstergeleridir (Ağayev ve Yamak, 2009, ss. 182-183). Büyüme ile arasındaki ilişki birçok araştırmaya konu olan temel makroekonomik göstergelerin başında kamu harcamaları, enflasyon, cari açık ve döviz kuru gibi değişkenler gelmektedir.

Kamu harcamalarının büyüme üzerinde doğrudan olumlu, özel sektör yatırımları üzerinde dolaylı etkisi vardır. Kamu harcamalarında artış, toplam talebin ve toplam tüketimin yükselmesine yol açmaktadır. Artan talebi karşılamak için, işletmeler yeni yatırımlar yaparak üretim kapasitelerini arttırmaktadırlar. Her iki durum da ekonomik büyümeyi olumlu etkilemektedir.

Yüksek ve istikrarsız enflasyon, belirsizliğe sebep olmaktadır. Belirsiz durumlarda ise yatırımlar azalmaktadır. Bu durum büyümeyi olumsuz etkilemekte ve işsizliği artırmaktadır (Gylfason, 1999, s. 90).

Büyümeyi etkileyen ve büyümeden etkilenen bir diğer makroekonomik değişken cari işlemler dengesidir. Literatürde büyüme ile cari açık arasındaki ilişkiyi araştıran çok sayıda çalışma mevcuttur. Bu çalışmalardan elde edilen yaygın bulgulara göre büyüme ithalatı ve cari açığı artırmaktadır.

Döviz kuru ile büyüme arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmalara göre döviz kurlarında istikrar belirsizliği ortadan kaldırıp ekonomik büyümeyi olumlu etkilerken, döviz kurlarındaki sert dalgalanmalar ise belirsizliği artırıp büyümeyi olumsuz etkilemektedir.

2.8.7. Dış Ticaret ve Dış Açıklık

Dış açıklık, bir diğer ifadeyle ticari açıklık, büyüme üzerinde etkisi olan bir başka etkidir. Dış açıklık, ithalat ve ihracatın toplamı ile ortaya çıkan dış ticaret hacminin milli gelire oranı ile ölçülmektedir. Bu oran ne kadar yüksek çıkarsa, ekonomi o derece dış açık demektir (Kurt ve Berber; 2008, s. 58). Büyüme ve dış açıklık arasındaki ilişkiye yönelik literatürdeki genel kanaat, olumlu ve güçlü bir bağ olduğu şeklindedir (Arvanitidis vd., 2007, s. 8).

Serbest ticaretin gelişmesine paralel ülkeler arasında teknoloji ve bilgi transferi gerçekleşmeye başlamıştır. Bu nedenle dış ticaret miktarlarında veya dış açıklık oranlarındaki artış büyümeyi olumlu etkilemektedir. Fakat bir ülkenin ithalatı ara ve yatırım mallarından ziyade tüketim mallarından oluşuyorsa, o ülkede ithalatın büyüme üzerinde etkisi pozitif yerine negatif olmaktadır (Akbaş, 2012, s. 11).

2.8.8. Yapısal Reformlar

Yapısal reformlar, ekonomide köklü değişiklikler yapmayı amaçlayan politikalar ve uygulamalardır. Bu tür reformlar, genellikle verimliliği artırmak ve ekonomik büyümeyi sağlamak amacıyla gerçekleştirilmektedir. Yapısal reformlar, genellikle kısa vadeli plan ve hedeflerden ziyade orta ve uzun vadeli plan ve hedefler içermektedir.

Yapısal reformlar, yüksek ve sürdürülebilir büyüme için kritik öneme sahiptir, ancak başarı için dikkatli planlama, zamanlama ve geniş bir toplumsal destek gerekmektedir.

2.9. İhracatın ve Büyümenin İthalata Bağımlılığı

Dış ticaretin ekonomik büyümeye etkisi, tarih boyunca hep tartışılmıştır. Dış ticaretin insanlık tarihi kadar geçmişi olmasına rağmen, dış ticaret kavramı olarak ilk defa 15. yüzyılda ortaya çıkmıştır. 16. yüzyılın sonlarına doğru merkantilizm düşüncesinin yaygınlaşması ile birlikte dış ticaret gelişmeye başlamıştır.

Merkantilizme göre ekonomik büyüklük, ülkelerin elinde bulundurduğu altın ve gümüş gibi değerli maden miktarına bağlıdır. Bundan dolayı, ülkeler büyümek ve güçlenmek için, mümkün olduğunca fazla değerli maden (özellikle altın ve gümüş) biriktirmişler ve dış ticaret yoluyla daha fazla değerli madeni ülkelerine çekmişlerdir (Aydın, 2021, s. 33).

Değerli maden kaynaklarına sahip olmayan ülkelerin, bu madenleri elde etmesinin ve biriktirmesinin yegâne şartı olarak uluslararası ticaretin geliştirilmesi düşüncesi merkantilist düşünürlerin temel felsefesini oluşturmaktadır. Merkantilistler ekonomik büyümenin

sağlanmasının ancak dış ticaretin gelişmesiyle mümkün olacağını özellikle vurgulamışlardır (Gomes, 1987, s. 39).

Merkantilist düşüncenin bir diğer yaklaşımı, yerli üretimin desteklenmesi ve yerel sanayinin oluşturulabilmesi için ithal ikameci bir dış ticaret politikasının uygulanması gerektiğidir. Bundan dolayı merkantilistler ihracatın teşvik edilerek, ithalatın sınırlandırılmasını önermişlerdir (Seyidoğlu, 2003:26).

Merkantilizmden ardından gelişen klasik iktisat düşüncesi ihracat ve ithalatın her ikisinin de uluslararası ticaret yapan ülkelere ekonomik faydalar kazandıracığını iddia etmiştir.

Klasik iktisat okulunun kurucusu sayılan Adam Smith, 1776'da yazdığı “Ulusların Zenginliği” isimli çalışmasında üretimde maliyet avantajlarından yola çıkarak serbest ticaretin, uzmanlaşmanın ve iş bölümünün faydalarını “Mutlak Üstünlükler Teorisi” ile açıklamıştır. Buna göre bir ülkenin mutlak olarak üstün olduğu ürünleri ihraç etmesi, mutlak olarak üstün olmadığı ürünlerde ise ithalata gitmesinin, her iki ülkeye fayda sağlayacağını iddia etmiştir (Akbinar Dikici 2020, ss. 4-5).

David Ricardo, uluslararası ticaret hacmini küçülttüğü düşüncesiyle Mutlak Üstünlükler teorisini geliştirerek, 1817 yılında Karşılaştırmalı Üstünlükler teorisini ortaya atmıştır. Ricardo, üretimde maliyet farklılığının seviyesinin ve fırsat maliyetinin üzerinde durmuştur (Bayraktutan, 2003, s. 177). “Karşılaştırmalı Üstünlükler” teorisi, ülkelerin ürettiği mal ve hizmetler içerisinde düşük maliyetle üretip yüksek verim elde ettiği ürünlerde uzmanlaşıp, görece verimsiz olup pahalıya üretilen ürünleri ise diğer ülkelerden satın alması gerektiği fikrine dayanmaktadır. Bir diğer ifadeyle “Karşılaştırmalı Üstünlükler” teorisi, ülkelerin yalnızca mutlak üstün oldukları değil, nispi olarak üstün oldukları ürünlerin uluslararası ticaretini gerçekleştirerek kâr elde edebilecekleri fikrine dayanmaktadır (Hartwell, 1971).

Klasik iktisat okulu hem ihracatın hem de ithalatın ekonomik büyümeyi pozitif etkilediğini savunmuş ve hem ihracat hem de ithalat artışını destekleyen bir tutum içinde olmuştur. Fakat klasik akımda üstünlük mefhumu üretim maliyetleri ile sınırlandırılmış ve üretim maliyetleri yalnızca emeğe indirgenmiştir. Emek dışındaki sermaye ve toprak gibi üretim faktörleri ise ihmal edilerek dikkate alınmamıştır.

1929 büyük buhranı ile beraber klasik iktisat düşüncesine yönelik eleştirel sesler yükselmiş ve liberal düşüncenin hâkimiyeti sarsılmaya başlamıştır. Keynes (1936), ekonomide talebe odaklanarak yeni bir model önermiş ve klasik düşüncüyü yok etmeye çalışmıştır. Keynes (1936)'e göre dış ticaretin büyümeye olumlu etki edebilmesi için

ihracatın ithalattan fazla olması gerekmektedir. Keynes, ihracatın büyümeye olumlun etki ettiğini, ithalatın ise büyümeye negatif etki yaptığını iddia etmiştir.

Keynes ithalatı değerlendirirken, ara ve yatırım malı ithalatı ile tüketim malı ithalatını birbirinden ayırmıştır. Ara ve yatırım malı ithalatının çarpan etkisi yaratarak ekonomik büyümeye pozitif etki edeceğini kabul edilmiştir. Tüketim malı ithalatının ise mümkün olabildiğince kısıtlanması gerektiğini savunmuştur.

1970’li yıllarda tüm dünyada ülke ekonomilerinde baş gösteren ekonomik sıkıntıların akabinde 1970’lerin sonundan itibaren serbestleşme talepleri yeniden dillendirilmeye başlamış ve bu yönde adımlar atılmıştır. Bu dönemde etkisinin iyice artıran küreselleşme düşüncesiyle az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler de dünya ekonomileriyle bütünleşme yoluna gitmişlerdir. Küreselleşme akımı ile birlikte dış ticaretin önündeki engeller hafifletilmiş, bazı engeller kaldırılmıştır. Dış ticaretin serbestleşmesiyle birlikte ülkelerin dış ticaret yapılarında değişiklikler ortaya çıkmıştır. Sanayileşme sürecinde ve yerli üretim konusunda gelişimini henüz tamamlayamamış olan az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere dış ticaretin serbestleşmesi sonucunda ithalat rakamlarında ciddi yükselişler görülmüştür (Bağcı, 2013, s. 52).

Küreselleşme ve dış ticaretin serbestleşme sürecinde sanayileşmesini tamamlamış olan ülkeler, katma değerli mal ve hizmetler üretme yeteneğine sahip olduklarından ihracatta avantajlı konuma geçmişlerdir. Bu süreçte sanayileşmekte olan ülkeler ise, bir taraftan sanayileşmesini tamamlamaya çalışırken diğer taraftan mal ve hizmet üretiminde ihtiyaç duyulan bilgi, teknoloji ve ara mallar konusunda gittikçe gelişmiş ülkelere bağımlı duruma düşmüşlerdir. Bu süreçte mal ve hizmet üretmek isteyen sanayileşmekte olan ülkeler ithal girdiye yoğunlaşmış, ithalatta büyük artışlar görülmüş ve ithal girdi bağımlılığı ortaya çıkmıştır.

Üretim ve ticaretin küreselleşmesi ile ülke ekonomileri zamanla birbirlerine daha bağımlı hale gelmişlerdir. Artık mal ve hizmetlerin üretim aşamalarının tamamı bir tek ülkede gerçekleşmemektedir. Üretimin aşamaları farklı ülkelere yayılmıştır. Ara malı bir ülkeden tedarik edilirken, sermaye malı da başka bir ülkeden tedarik edilmektedir. İthal edilen ara ve yatırım mallarının işlenmesi ve montajı ise üçüncü başka bir ülkede gerçekleşmektedir. Bu aşamalardan sonra üretilen mal ise ayrıca dış ticarete konu olmaktadır. Kısaca, bir nihai malı oluşturan ara ve yatırım malları, en az nihai mal kadar belki nihai maldan daha fazla dış ticarete konu olmaktadır (Yılmaz, 2019, s. 9)

Küreselleşme sonucunda dünyada küresel iş bölümü oluşmuş ve dünya küresel tedarik dünyası olmuştur. Önceleri üretimin tüm aşamaları bir ülkede ve bir işletme tarafından

gerçekleştirilirken, artık üretim aşamaları parçalanmış ve birçok ülkede birçok işletme tarafından gerçekleştirilir hale gelmiştir. Bir mal veya hizmetin üretim öncesi, üretim ve üretim sonrası aşamaları tüm dünyaya yayılmıştır (Yılmaz, 2019, s. 40).

Uygun üretim avantajlarından faydalanma, elverişli koşullarda hızlı ara ve yatırım malı tedarik etme, hedef pazarlara coğrafi yakınlık, teknoloji ve bilgi transferi gibi nedenlerden dolayı ülkeler veya işletmeler daha önce kendilerinin gerçekleştirdikleri üretim aşamalarını küresel ölçekte başka ülkelere taşımaktadırlar. (Gürlesel, 2009, s. 13).

Ekonomik küreselleşme sonucunda artık bir ülkenin kendini diğer ülkelerden soyutlama gibi bir imkânı kalmamıştır. Üretim için gerekli olan kaynakların tamamına bir ülkenin tek başına sahip olması zor olduğundan dış kaynaklara ve ithalata bağımlılık ortaya çıkmıştır (Tiryakioğlu, 2011, s. 180).

2.9.1. İhracatın ve Büyümenin İthalata Bağımlılığı Kavramı

Bir ülkedeki mal ve hizmet üretimi ile ve o ülkenin ihracatının ve büyümesinin yüksek seviyede ithal girdiye bağlı bir yapıda olması literatürde büyümenin ve ihracatın ithalata bağımlılığı kavramı ile ifade edilmektedir. Diğer bir ifadeyle iç piyasada tüketilen veya ihraç edilen mal ve hizmetlerin üretiminde ithal girdinin yüksek olması, üretimin ve ihracatın ithalata bağımlı olmasına sebep olmaktadır (Akbaş ve Şentürk, 2013, ss. 195-196). Yükseler ve Türkan (2008), Aydın, Saygılı ve Saygılı (2007) ile Aktan (2006) bu durumu üretimin ithalatlaşması olarak adlandırmaktadır. İthal girdiye yüksek seviyede bağımlı olmak üretim yapısının bozulmasına, dış ticaret açığına ve cari açığa neden olmakta; ülke ekonomisini kırılgan hale getirip dış şoklara karşı zayıflatmaktadır (Yükseler ve Türkan, 2008, ss. 29-33). Çok fazla petrol tüketen ve petrol üretimi olmayan bir ülkenin yüksek petrol ihtiyacı nedeniyle petrol üreten ve ihraç eden ülkelere bağımlılığı kaçınılmazdır.

Son dönemde çok sayıda ülke ekonomisinde yaşanan ithal girdiye bağımlılıktaki artışlar, verilen cari açıklar ve ortaya çıkan krizler, ithalat, ihracat, büyüme ve üretim gibi değişkenler arasındaki ilişkiyi gündeme getirmiştir. Yapılan literatür taramasında, özellikle son dönemlerde gelişmekte olan ülke ekonomilerinde mal ve hizmetlerin üretiminde kullanılan ithal girdi miktarının arttığı, ihracatın ve büyümenin ithalata bağımlılığının yükseldiği görülmektedir (Ünal, 2020, ss. 213-214).

Üretimde yüksek ithal girdi kullanımı ve ithalata bağımlılık, üretim yoluyla yaratılan değer büyük bir kısmının ithalatın yapıldığı ülkelere gelir transferi olmasına neden olmaktadır (Özlale, Karakurt, 2012, s. 12).

İthalata bağımlılığı analiz ederken küresel iş bölümünden ve değer zinciri ayrışmasından bahsetmemek analizin sonuçlarının eksik veya yanlış olmasına yol açacaktır. Dünya ticaretinde oluşan küresel iş bölümünde değer zincirinin üst basamaklarında uzmanlaşan veya ithal ettiği aramalı ve yatırım mallarını kullanarak yüksek katma değerli mal ve hizmet üreten ve ihraç eden Güney Kore gibi ülkelerin ithalata bağımlılıkları yüksek olmasına karşın ithalatı ihracat gelirleri ile finanse ettikleri ve cari fazla verdikleri görülmektedir (Krugman, vd., 2017, s. 283).

İthalatın ihracat gelirleriyle finanse edilememesi ve verilen cari açıklar ithal girdi bağımlılığının olumsuz yanını oluştururken, ithal edilen ucuz ve kaliteli girdiler ile yüksek katma değerli mal ve hizmet üretilmesi ve cari fazla verilmesi bu olumsuzluğu ortadan kaldırmaktadır.

Günümüzün açık ekonomi koşullarında, liberal ve küresel ticaret ortamında ithal girdi bağımlılığının tamamen ortadan kaldırılması rasyonellikten uzaktır, mümkün değildir ve ayrıca bu durum mutlak anlamda gerekli de değildir. Fakat Türkiye gibi yüksek cari açık veren ve ithalatın finansmanını ihracat geliri ile karşılayamayan ülkelerde, ekonomik hedeflere ulaşabilmek için bu bağımlılığın azaltılması (Aydın, 2021, s. 246; Demir, 2010, s. 1).

İthalata bağlı büyüme veya ithalata dayalı ihracat sürdürülebilir olduğu takdirde Güney Kore örneğinde olduğu gibi risk oluşturmamaktadır. Sürdürülebilirlik yüksek katma değerli mal ve hizmetler üretilip ihraç etmekle doğru orantılıdır. Fakat Türkiye örneğinde olduğu gibi ihracat oranlarındaki artış, ithalat oranlarındaki artışın gerisinde kalıyorsa, ithalatın finansmanı ihracat geliri ile karşılanamıyorsa, bu durum dış ticaret açığına sebep olmakta ve büyümenin ithalata bağımlı hale gelmesine yol açmaktadır.

İthal girdi bağımlılığı üzerine yapılan literatür taramasında, özellikle son dönemlerde gelişmekte olan ülke ekonomilerinde mal ve hizmetlerin üretiminde kullanılan ithal girdi miktarının arttığı, ihracatın ve büyümenin ithalata bağımlılığının yükseldiği görülmektedir.

2.9.2. Türkiye’de İthalata Bağımlılığın Temel Sebepleri

Türkiye ekonomisinde 1980 sonrasında yaşanan serbestleşme adımlarıyla beraber dış ticarete liberalleşme yoluna gidilmiş ve 24 Ocak kararlarıyla birlikte Türkiye ithal ikameye dayalı büyüme stratejisinden vazgeçerek ihracata dayalı büyüme modelini benimsemiştir. Bu tarihten sonra Türkiye dış ticarete dünyaya açılmış, ihracat rakamları hızla yükselmiş ve ekonomik büyüme ihracata dayalı olarak gerçekleşmeye başlamıştır. Fakat ihracat artışı beraberinde ithalat artışını da getirmiştir. Türkiye ithalat yapmadan üretemeyen, ithalat

yapmadan ihracat yapamayan ve büyüemeyen bir ülke olmuştur. Yani Türkiye'nin ihracatı ve büyümesi ithalata bağımlı duruma gelmiştir.

İthal girdi bağımlılığına neden olan etkenler temel olarak ikiye ayrılmaktadır. Bunlardan birincisi, coğrafi koşulların neden olduğu aramalı ve özellikle enerji ihtiyacı ile doğal kaynakların yetersiz olmasıdır. İkincisi ise ekonomik şartların oluşturduğu sermaye, girişim, piyasa imkânları gibi faktörlerdir (İnançlı ve Konak, 2011, s. 347).

İthalata bağımlılığın sebepleri ülkeden ülkeye değişmektedir. Çünkü her ülkenin kendine özgü ekonomik koşulları vardır. Yapılan literatür araştırması ışığında Türkiye'de ithalata bağımlılığın sebepleri aşağıdaki şekilde özetlenmektedir.

Benimsenen Kur Politikası

İthalata bağımlılığı etkileyen değişkenlerden bir tanesi benimsenen kur politikası ve döviz kurlarındaki değişimlerdir.

Benimsenen kur politikası ve döviz kuru hareketleri özellikle Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde gerek ithalat gerekse ihracat üzerinde belirleyici bir etkiye sahiptir. Ülkeler farklı zamanlarda ithalatı azaltmak ve/veya ihracatı artırmak amacıyla farklı kur politikaları belirlemekte ve döviz kurlarına müdahale etmektedirler.

Benimsenen kur politikası ve döviz kuru hareketleri, ithalatı doğrudan ihracatı ise dolaylı yoldan etkilemektedir. Döviz kurundaki artışın ithalatı yavaşlatma etkisi ihracatı artırma etkisinden daha yüksek ve daha keskindir (Tapşın ve Karabulut, 2013, s. 203).

Döviz kurları değiştiğinde dış ticarete konu olan mal ve hizmetlerin fiyatları da göreceli olarak değiştiğinden bu mal ve hizmetlerin arz ve talep miktarları da değişmektedir.

Döviz kurunun yükselmesi, ithal ürünlerin fiyatının ulusal para cinsinden artmasına yol açarken iç talebin ithal mallardan yerli mallara kaymasını sağlamaktadır. Ayrıca döviz kurunun yükselmesi ihraç edilen ürünlerin fiyatını yabancı para birimleri cinsinden düşürdüğünden ihraç edilen ürünlere dış talep artmakta ve ihracat yükselmektedir. Dolayısıyla döviz kurundaki yükseliş, dış ticaret açığının kapanmasında önemli bir araç olmaktadır (Lal ve Lowinger, 2002, s. 398).

Döviz kurunun düşmesi veya düşük kur politikasının benimsenmesi ise ithal ürünlerin fiyatını ulusal para cinsinden ucuz hale getirdiği için bu dönemlerde ithal girdi kullanımı artmakta, ithalata bağımlılık pekişmekte ve ödemeler dengesi açıkları yükselmektedir (Ng'eno, 2000, s. 147). Böyle dönemlerde ithalat artarken ihracat azalmakta ve bunun sonucunda dış ticaret açığı yükselmektedir.

Türkiye ekonomisinde düşük kur politikasının benimsendiği dönemlerde, üretim ithal girdilere aşırı bağımlı hale gelmiş, ithalat yükselmiş, üretimin ve ihracatın ithalata bağımlılığı artmıştır (Hepaktan, 2008, ss. 2-4).

Döviz kuru oynaklığı ve sert dalgalanmalar da dış ticareti olumsuz etkilemektedir. Literatür incelendiğinde döviz kuru oynaklığının dış ticareti olumsuz etkilediğine, döviz kurlarında istikrarın ekonomik istikrarı sağladığına, döviz kuru oynaklığı ile ekonomik krizler arasında güçlü ilişkiler olduğuna ve döviz kuru oynaklığının üretim ile büyümeyi negatif etkilediğine dair çok sayıda çalışma görülmektedir.

Döviz kurlarındaki sert hareketler kur riskini artırmaktadır. Bundan dolayı döviz kurlarında sert hareketlerin ve oynaklıkların yaşandığı ekonomilerde yatırım yapmak ve o ekonomilerle dış ticaret yapmak riskli hale gelmektedir. Ayrıca istikrarlı ve güvenli yatırım ortamının olmadığı ülkelerde görülen ekonomik ve politik istikrarsızlıklar, sürdürülebilir büyümeyi engellemektedir. Bundan dolayı döviz kurlarında belirsizliklerin ortadan kalkması ve istikrarının sağlanması gerekmektedir. Bu gerçekleştirilebilirse, Türkiye'nin dış ticaretten elde ettiği fayda artacaktır.

Üretim ve İhracatın Teknoloji Yoğunluğu

Küreselleşmenin getirdiği avantajlar ve dünya ticaretinden pay alma çabaları ülkeleri liberal ve serbest dış ticaret politikaları uygulamaya zorlamıştır. Fakat bu zorunluluk, yeterli alt yapıya sahip olmayan az gelişmiş ülkeleri girdi, teknoloji ve bilgi bakımından ithalata bağımlı hale getirmiştir.

Sanayileşmeye yeni başlayan ülkeler sanayileşmeye önce düşük teknoloji ve düşük katma değerli sektörlerde başlamaktadır. Sanayileşmenin ilk adımı bu şekildedir. Türkiye de sanayileşmeye böyle başlamıştır.

Türkiye sanayileşme ve dış ticaret serüveninde katma değer ve teknoloji yoğunluğu açısından üç farklı dönemde ele alınabilir. Birinci dönem olarak kabul edilen 1970'li yıllarda gıda sektörü üretim ve ihracatta ağırlıklı olarak yer almıştır. İkinci dönem diyebileceğimiz 1980'li yıllarda ise tekstil ve hazır giyim sektörünün üretim ve ihracatta ağırlığı ele aldığı görülmektedir. İkinci dönem 1990'ların ortalarına kadar devam etmiştir. 1990'ların ortalarından itibaren üçüncü dönem başlamıştır. Bu dönemde üretim ve ihracatta ağırlığı makine ve otomotiv sektörleri almıştır. Bu üç aşamadan da görüldüğü üzere Türkiye'nin üretim ve ihracat yapısı katma değer ve teknoloji düzeyi açısından her geçen yıl gelişmiştir. Fakat bu gelişme beraberinde ithal girdi bağımlılığını da artmıştır (Taymaz vd., 2011, ss. 18-19).

Gelişmekte ve sanayileşmekte olan ülkeler, dünya ticaretinde daha fazla pay sahibi olmak amacıyla orta-yüksek teknolojiye sektörler yönelirken, bu sektörlerin ihtiyaç duyduğu teknolojik alt yapıya henüz sahip olmadıkları için ithalata bağımlı şekilde üretim yapmak durumunda kalmışlardır. Bu durum üretimde ve ihracatta ithalata bağımlılığının temel sebeplerinden birini oluşturmaktadır. Bu bağımlılık cari açığın da ana sebeplerinden birisidir.

Türkiye ekonomisinde 1980 yılında benimsenen ihracata dayalı büyüme stratejisi doğrultusunda ihracatı artırmak amacıyla çeşitli planlar geliştirilmiştir. Bu planlar kapsamında Türkiye’de ihracat artarken, ihraç edilen mal ve hizmetlerin üretimi için ihtiyaç duyulan ara ve yatırım mallarını ithal etmek durumunda kalmıştır. Çünkü Türkiye, ihraç ettiği ürünler için gereksinim duyduğu ara ve yatırım mallarını üretecek bir yapıya sahip değildi. Yani ihracat artışı beraberinde ithalat artışını da getirmiş, ara ve yatırım mallarında Türkiye ekonomisi ithalata bağımlı hale gelmiştir (Akbaş ve Şentürk, 2013, ss. 195-196).

Üretim, ihracat ve büyümenin ithalata bağımlı olması, ekonomik büyümenin sürdürülebilirliğini de etkilemekte, büyümenin yıllar içinde dalgalı bir seyir izlemesine neden olmaktadır (Saygılı vd., 2009, s. 2).

Enerjide Dışa Bağımlılık

Türkiye ekonomisinde ithalata bağımlılığın ana sebeplerinde birisi de enerji alanındaki dışa bağımlılıktır.

Üretimde kullanılan temel girdilerden birisi de enerjidir. Ülkeler ekonomik olarak büyümek ve kalkınmak amacıyla mal ve hizmet üretirken ilk olarak kendi enerji kaynaklarını kullanırlar. Kendi kaynaklarının yetersiz kalması durumunda enerji ithalatına başvururlar.

Türkiye 1990 yılında enerji ihtiyacının yaklaşık %48’ini yerli kaynaklarla karşılarken, bu oran 2010 yılında %28’e düşmüştür (Demir, 2013). Yani Türkiye’nin enerjide dışa bağımlılığı yıllar içerisinde artmıştır. Ekonomik büyümeyle paralel artan enerji ihtiyacı yerli enerji üretiminin yetersiz olması nedeniyle, ithal enerji üretimde temel girdilerden biri haline gelmiştir.

Türkiye’nin ithalatı içerisinde en büyük rakamı enerji ithalatı oluşturmaktadır. 2022 yılında yapılan 363 milyar dolar ithalat içerisinde enerjiye ayrılan pay yaklaşık 97 milyar dolardır. Yani Türkiye’nin ithalatının yüzde 26,5’ini enerji ithalatı oluşturmaktadır. (TÜİK, 2023)

Türkiye’nin enerji sektöründe dışa bağımlılığı kömürde yüzde 41,2, petrolde yüzde 92,3 ve doğalgazda yüzde 98’dir. Genel ortalamada ise enerji ithalatında dışa bağımlılık

oranı yaklaşık yüzde 72'dir (Sanlı, 2012). Enerji fiyatlarındaki ve döviz kurlarındaki dalgalanmalar, ithal enerjiyi üretimde girdi olarak kullanan sektörlerin üretim maliyetlerinde belirsizliklere ve artışlara sebep olmakta; dış ticaret dengesinde olumsuzluklara yol açmaktadır (Ersungur vd., 2011).

Dâhilde İşleme Rejimi

Dâhilde işleme rejimi ithalata bağımlılığı artıran temel faktörlerden biridir.

Türkiye'de ihracatı artırmak maksadıyla dâhilde işleme rejimi uygulanmaktadır. Dâhilde işleme rejimi işlenip ihraç edilmek koşuluyla ithal edilen hammadde ve ara mallarına ithal edilirken vergi muafiyeti getiren bir teşvik sistemidir. Bu sistemin amacı, ihracata dayalı büyüme politikası kapsamında, ihraç edilecek mal ve hizmetlerin üretiminde girdi olarak kullanılan ara malların vergi ödemeden uygun fiyatlarla dış piyasalardan ithal ederek, ihracatta rekabet üstünlüğü kazanmak ve ihracatı artırmaktır (Sönmez, 2015; Asar ve Adıgüzel, 2017).

Dâhilde işleme rejiminin ihracatı artırma etkisine rağmen, ithalat bağımlılığını, cari açığı ve bütçe açığını artırma gibi bazı olumsuz etkileri de vardır.

Tablo 3. Dâhilde İşleme Rejimi Kapsamında Yapılan İthalat ve İhracat (2005-2021)

Yıllar	Dâhilde İşleme Rejimi Kapsamında İhracat (milyon \$) (1)	Genel İhracatta Dâhilde İşleme Rejiminin Payı (%)	Dâhilde İşleme Rejimi Kapsamında İthalat (milyon \$) (2)	Genel İthalatta Dâhilde İşleme Rejiminin Payı (%)	İhracatta İthalat (%) (2/1)
2005	37,8	51,4	17,3	14,8	46
2006	43,6	50,9	18,8	13,5	43
2007	52,2	48,6	24,3	14,3	47
2008	62,8	47,6	30,8	15,2	49
2009	46,4	45,4	21,4	15,2	46
2010	53,7	47,2	26,0	14,0	48
2011	64,2	47,6	30,9	12,8	48
2012	65,3	42,8	31,6	13,4	48
2013	68,1	44,9	32,1	12,7	47
2014	68,6	43,5	31,6	13,0	46
2015	58,8	40,9	26,2	12,6	45
2016	58,2	40,8	24,5	12,4	42
2017	65,0	41,4	28,4	12,2	44
2018	74,9	44,6	33,0	14,8	44
2019	74,7	41,3	27,2	12,9	36
2020	69,6	41,0	25,9	11,8	37

2021	91,0	40,4	31,5	11,6	35
------	------	------	------	------	----

Kaynak: Ticaret Bakanlığı kaynaklarından derlenerek yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 3'te Türkiye'nin dâhilde işleme rejimi kapsamında yaptığı ihracat ve ithalat hacmi görülmektedir.

2005'te yaklaşık 38 milyon dolar olan dâhilde işleme rejimi kapsamında yapılan ihracat rakamı 2021 yılında 91 milyon dolar olmuştur. Dâhilde işleme rejimi kapsamında yapılan ihracat rakamı yıllar içinde artmasına rağmen, toplam ihracat içerisinde dâhilde işleme rejiminin payı yıllar içerisinde azalmıştır.

Dâhilde işleme rejimi kapsamında yapılan ithalat ise, ihracata nazaran dalgalı bir seyir izlese de yıllar içerisinde artmıştır. Dâhilde işleme rejimi kapsamında yapılan ithalatın toplam ithalat içerisindeki payı da ihracata benze şekilde yıllar içerisinde azalmıştır.

Tablonun son sütununda dâhilde işleme rejimi kapsamında yapılan ihracat içerisindeki dâhilde işleme rejimi kapsamında yapılan ithalatın payı yer almaktadır. Daha açık bir ifadeyle dâhilde işleme rejimi kapsamında yapılan ithalat ile ne kadarlık ihracat yapıldığı görülmektedir. Buna göre 2005 yılında dâhilde işleme rejimi kapsamında yapılan 100 dolar ihracat için dâhilde işleme rejimi kapsamında yaklaşık olarak 46 dolar ithalat yapılmıştır. Bu oran yıllar içerisinde önce artmış sonra düşmüştür. 2012 yılında %48'e çıkan bu oran 2021 yılında %35'e kadar düşmüştür. Türkiye'de dâhilde işleme rejimi kapsamında yapılan ihracatın ithalata bağımlılık oranının son on yıl içerisinde %48 ile %35 arasında değiştiği görülmektedir. Yani ihracattan elde edilen gelirlerin %35-%48'lik kısmı girdi kullanımındaki ithalat nedeniyle tekrar yurtdışına aktarılmaktadır.

Avrupa Birliği'nde dâhilde işleme rejimi kullanımı yüzde 5'ler seviyesinde seyrederken, bu oran Türkiye'de çok yüksektir (Asar ve Adıgüzel, 2017).

Dâhilde işleme rejimi (DİR) uygulanmaya başladığı günden itibaren Türkiye ekonomisinde ihracatı artırmasına rağmen, ithal girdi kullanımını teşvik ederek ve yerli girdi üretimini olumsuz yönde etkileyerek ithalata bağımlılığa artışa neden olmuştur. Bu olumsuz etki birçok araştırmada tespit edilmiştir (Oğuz, 2000; Sönmez, 2009; Takım ve Ersungur, 2010; Adıgüzel, 2013). Bu çalışmalarda dâhilde işleme rejiminin ithalata bağımlılığı artırdığı ve dış ticaret açığını olumsuz yönde etkilediği görülmüştür.

İthal Ürünlerin Ucuz Olması

Bir mal veya hizmetin fiyatı o ürünün rekabet gücünü belirleyen ana etkenlerden bir tanesidir. Özellikle ürünün standart ve homojen olması durumunda fiyat, ürünün pazar

başarısında belirleyici bir role sahiptir. Yerli mal ve hizmetlerin fiyatlarının uluslararası pazarlardaki fiyatların üzerinde olması durumunda, üretimde bu malları kullanan işletmeler ithal malları tercih etmektedirler.

Saygılı vd. (2009) 145 işletmeye anket uygulayarak yaptıkları çalışmada işletmelerin ithal aramalı tercih etmelerinin nedenlerini araştırmışlardır. Çalışma sonucunda ithal malların yerli mallara göre daha ucuz olması (kur etkisinden bağımsız) %36,3 ile ithalatın en önemli gerekçesi olarak tespit edilmiştir. Aynı şekilde ankete katılan 145 işletmenin 109'u (%75,2) fiyat faktörünü ithalatla önemli bir neden olarak belirtmişlerdir. Özellikle girdi maliyetlerinin düşük olduğu Çin ve Hindistan gibi Asya ülkeleri başlıca ithalat merkezleridir.

Türkiye'de girdi maliyetlerinin yüksek olması, yerli ürünlerin fiyatlarını ithal ürünlere kıyasla pahalılaştırmaktadır. İşgücü maliyetlerinin ve vergi oranlarının yüksek olması üretim maliyetlerini artırmakta, üretilen mal ve hizmetlerin fiyatlarını yükseltmektedir. Bu durum işletmeleri ithal mallara yöneltmektedir. Bunu engellemek yerli malların üretim maliyetlerini aşağı çekecek tedbirler almak gerekmektedir.

Yerli Malların Kalitesindeki Problemler

Yerli ara malların kalitesiz olması da işletmeleri ithalata yönlendiren bir başka etkidir. Bu durumda olan ülkelerin ithal girdi kullanımı ekonomik büyümelerine paralel şekilde artmaktadır

Üretilen bir mal ve hizmetin kalitesi ile üretimde girdi olarak kullanılan ara ve yatırım mallarının kalitesi arasında çok yakın bir ilişki vardır. Üretimde kullanılan ara mallarının kalitesi içerdikleri teknolojinin niteliğini de yansıttığından, kaliteli ara mallarının ithalatı teknoloji transfer yöntemi olarak görülmektedir (Saygılı vd. 2009, ss. 41).

Küreselleşme ve Avrupa Birliği'ne ekonomik entegrasyon süreci ile kalite hassasiyetinin yüksek olduğu ülkelerle ticaret yapılmaya başlanması üretimde kalite standartlarını önemli hale getirmiştir.

Saygılı vd. (2009) 145 işletmeye anket uygulayarak yaptıkları çalışma sonucunda daha kaliteli ara ve yatırım malı kullanma isteğini işletmeleri ithalata yönlendiren önemli bir neden olarak tespit etmişlerdir. Ankete katılan işletmelerden 109'u (%75,2'si) yaptıkları aramalı ithalatında, 105'i ise (%72,4'ü) yatırım malı ithalatında kaliteyi dikkate aldıklarını belirtmişlerdir. Bu işletmeler üretimde girdi olarak kullanılan ithal ara ve yatırım malı kalitesini üretilen nihai ürünün kalitesinin ayrılmaz bir parçası olarak değerlendirmişlerdir.

Yurt İçi Üretimin Olmaması veya Yetersiz Olması

İşletmeleri ithalata yönlendiren ve ithalat bağımlılığını artıran sebeplerden birisi de ihtiyaç duyulan mal ve hizmetlerde yurtiçi üretimin olmaması veya yetersiz olmasıdır.

Yerli üretimin hiç olmaması ya doğal kaynakların eksikliğinden ya da ülkenin veya işletmelerin ilgili alanlara yatırım yapmamasından kaynaklanmaktadır. Yerli üretimin olmaması veya eksik olması talebin canlandığı dönemlerde işletmeleri ithalata yönlendirmekte ve ekonomik büyüme dönemlerinde ithal girdi kullanımı artmaktadır (Saygılı vd. 2009:41)

Yurt içi üretimin hiç olmaması veya yetersiz olması durumunda ihtiyaç yerli mallarla karşılanamadığı için işletmeler zorunlu olarak ithalata yönelmektedir. Bazı ara mallarında ithalatın temel sebebi bu faktördür.

Saygılı vd. (2009) tarafından 145 işletmeye anket uygulanarak yapılan çalışma sonucunda ankete katılan 145 işletmenin 140'ı (%96,6) hem ara malı hem de yatırım malı ithalatının bir bölümünü veya tamamını bu nedenle yaptıklarını belirtmişlerdir.

Faizlerin Yükselmesi

İthalata bağımlılığı artıran nedenlerden birisi de yurtdışında faiz oranlarının yükselmesidir.

Finansal araçlar ile reel yatırımlar arasında tercihi belirleyen faiz oranlarıdır. Finansal yatırımların getirisinin reel yatırımların getirisini geçmesi durumunda yatırımcılar, sanayiciler veya girişimciler finansal yatırımları tercih etmektedirler. Faiz oranlarının yükselmesi reel yatırımları ve üretimi olumsuz etkilemekte; ülke içindeki artan talebin ithal ürünlere yönelmesine neden olmaktadır. Çünkü talebi karşılayabilecek yeterince yurt içi üretim yapılmamaktadır. Bu durum dışa bağımlılığı artırmaktadır (İnançlı ve Konak, 2011, s. 347).

Ayrıca faiz oranlarının yüksek ve vadelerin kısa olması durumunda, yurt dışında satıcı işletmelerin verdiği düşük faizli ve uzun vadeli finansmanlar özellikle yurtdışında finansman sıkıntısı çeken yerli işletmeleri ithalata yönlendirmektedir. Diğer taraftan yabancı finans kuruluşlarının verdiği uygun krediler de benzer bir etki yaratmaktadır (Saygılı vd., 2009, ss. 3-8). Yurt içindeki üretimin finansmanındaki bu sıkıntılar ithalata bağımlılığı artırıcı etki yapmaktadır.

2.10. Türkiye Ekonomisinde Dış Ticaretin Gelişimi ile Uygulanan Büyüme ve Dış Ticaret Stratejileri

Bu bölümde Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan bugüne kadar dış ticaret ve ekonomik büyüme alanında atılan temel adımların, alınan tedbirlerin veya geçirilen aşamaların en önemli noktaları incelenmektedir.

Ülkelerin aldıkları kararlar, uyguladıkları politikalar ve stratejiler ekonomik büyümeyi, kalkınmayı ve dış ticareti büyük ölçüde etkilemektedir. Türkiye’de benimsenen politikalar ekonomik, sosyal ve siyasal faktörler nedeniyle farklı dönemlerde farklılık göstermektedir. Türkiye ekonomisinin 100 yıllık tarihi sürecine baktığımızda kimi zaman korumacı kimi zaman ise liberal politikalar uygulandığı görülmektedir.

Cumhuriyetin ilanından 1980 yılına kadar olan dönemde Türkiye ekonomisinde devamlılık arz eden istikrarlı büyüme ve dış ticaret stratejisinden bahsetmek güçtür. 1923-1929 ve 1950-1959 dönemlerinde görece liberal politikalar izlenirken, diğer yıllarda genellikle planlı, kontrollü ve devletçi politikalar uygulanmıştır. 1923-1980 döneminde özel mülkiyet ve özel teşebbüsün kısıtlanmadığı fakat devlet tekerciliğinin ön plana çıktığı görülmektedir (Ege, 1998, s. 2). 1980 yılından itibaren ise Türkiye, ekonomide ihracata dayalı büyüme modelini benimseyerek dışa açık liberal politikalar izlemiştir.

2.10.1. 1923-1929 Cumhuriyetin Kuruluş Dönemi

Cumhuriyetin kuruluşundan 1929 yılına yani büyük buhrana kadar liberal ekonomi ve dış ticaret politikaları izlenmiştir. Bu dönemde devlet, hem özel sektörün gelişmesi için adımlar atmış, hem de özel sektörün yetersiz kaldığı yerlere müdahale etmiştir.

Özel sektöre kamunun çok fazla müdahale etmediği bu dönem, kısmen liberal politikaların uygulandığı bir dönem olarak literatüre girse de 1927 yılında kabul edilen Teşvik-i Sanayi Kanunu gibi kanunlar kamunun ekonomiye çok da ilgisiz olmadığını göstermektedir. (Boratav, 2006, s. 29).

Cumhuriyetin ilk döneminde ekonomi politikalarını şekillendiren, ekonomi ve dış ticaret stratejilerinin oluşturulmasını etkileyen iki önemli olay söz konusudur. Bu iki önemli olay İzmir İktisat Kongresi ve Lozan Anlaşması’dır (Kal’a, 1998, s. 3307; Tüyen, 2015, ss. 164-167).

Cumhuriyetin kuruluş yılları politikalarına yön veren ilk önemli ve geniş kapsamlı ekonomik faaliyet İzmir İktisat Kongresi’dir. İzmir İktisat Kongresi işçi, çiftçi, esnaf, sanayici ve tüccar temsilcilerinden oluşan 1135 üyenin katılımıyla Kazım Karabekir başkanlığında 17 Şubat 1923 tarihinde toplanmıştır. Kongrede yerli üretimin ve özel

sektörün desteklenmesi, lüks ürünlerin ithalatından fazla vergi alınması, tekelliliğin engellenmesi, devlet eliyle sanayileşme yönünde kararlar alınmıştır (Oğuz ve Bayar, 2003, s. 5).

Cumhuriyetin ilanından da önce yapılan İzmir İktisat Kongresi yeni Türk devletinin ekonomi politikalarının şekillenmesi açısından büyük öneme sahiptir. Kongrede kabul edilen ekonomik ilkeler ana hatları ile temennilerden ibaret olmasına karşın yeni dönemin ekonomi anlayışını yansıtmaları açısından önemlidir. Kongrede temel olarak ekonominin işleyişinin kendi kurallarına bırakılması ve devletin ekonomik faaliyetlere karışmaması benimsenmiştir. Ayrıca devlet destekli özel sektör eliyle büyümeyi öngören, yabancı sermayeye karşı sıcak, kalkınmacı, çiftçiyi özendirici ve ılımlı korumacılığı benimseyen karma tezler kabul edilmiştir (Boratav, 2012, ss. 45-46).

İzmir İktisat Kongresi'nin ardından devlet sanayileşmeye daha fazla önem vermeye başlamıştır. Bu bağlamda özel girişimcilik kredisi vermek üzere 1924 yılında İş Bankası ve özel sektöre kredi sağlamak üzere Sanayi ve Maadin Bankası kurulmuştur. Dış ticaret açısından atılan adımlar ise işletmelere arsa tahsis edilmesi, bazı işletmelerin vergiden muaf tutulması, üretimde ve ihracatta kullanılacak hammaddenin vergisiz ithalinin sağlanması, yıllık sanayi değerinin %10'una kadar prim ödenmesi ve maliyeti fazla da olsa üretimde kullanılan hammaddenin %10'unun tedariki yurtiçinden olma zorunluluğu getirilmesidir (Sezen, 1999, s. 147).

Cumhuriyetin ilk yıllarında ekonomi politikasını şekillendiren diğer önemli etken Lozan Anlaşması'dır. Lozan Anlaşması siyasi bağımsızlığın yanında ekonomik bağımsızlık açısından çok önemli bir anlaşmadır. Lozan Anlaşmasının Türkiye açısından temel amacı siyasal ve ekonomik bağımsızlığı tam anlamıyla sağlamaktır. Lozan Antlaşması içerdiği ekonomik maddelerden dolayı yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti ekonomisini doğrudan etkilemiştir.

Lozan Anlaşmasında üzerinde durulan başlıca ekonomik konular şunlardır: (Kepenek ve Yentürk, 2007, s. 35)

- Kapitülasyonların kaldırılması
- Yabancılar tarafından tanınan imtiyazlar
- Osmanlı'dan kalan borçlar
- Gümrük düzenlemeleri
- Savaş zararları
- Nüfus mübadelesi

- Musul sorunu

Lozan Anlaşması, yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti ekonomisi açısından içerdiği çok sayıda olumlu ekonomik maddenin yanında, ekonomik büyümeyi ve kalkınmayı olumsuz etkileyecek bazı maddeler de içermektedir.

Lozan Anlaşması, Osmanlı Devleti'nin son döneminde yabancılara tanınan bazı ekonomik ayrıcalıkları (imtiyaz) ortadan kaldırmamış, eskiden gelen bu imtiyazların 1929 yılına kadar devam etmesini garanti etmiştir. Bunlar içerisinde en önemlisi gümrük vergilerinin değiştirilmesinin 1929 yılına kadar engellenmesidir. Bu durum yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin zaten zayıf ve güçsüz olan yerli sanayisini 1929 yılına kadar dış ticaret politikaları yoluyla korumasına engel olmuştur. Bundan dolayı 1923-1929 döneminde bağımsız ve etkin dış ticaret politikaları geliştirilememiş, tüm yokluğa rağmen liberal bir dış ticaret politikası izlemek zorunda kalınmıştır.

1929 yılına kadar gümrük engelleri nedeniyle yerli üretici etkin bir şekilde korunamıyorsa da bu dönemde yerli üretim vergilerden muaf tutularak ve destekler verilerek korunmaya çalışılmıştır. 1929 yılına gelindiğinde ise, Gümrük Kanunu kabul edilerek ithalat vergileri artırılmıştır. 1929 yılında ithal ürünlerdeki vergi oranı %26'dan %38'e kadar yükseltilmiştir (Tüyen, 2015, ss. 159-168).

Bu dönemde ayrıca yerli üreticiyi desteklemek ve korumak maksadıyla 1927 yılında Teşvik-i Sanayi Kanunu kabul edilmiştir. Teşvik-i Sanayi Kanunu üreticileri önem derecelerine göre sınıflandırmış ve her sınıfa farklı ayrıcalıklar tanımıştır. Ucuz veya ücretsiz hazine arazisi temini, vergi istisnaları, lojistik destekleri bu ayrıcalıklardan bazılarıdır (Coşkun, 2003, s. 75).

1923-1929 döneminde atılan adımların ve alınan tüm ekonomik kararların temelinde temel tüketim mallarının ve üretimde kullanılan ara mallarının yurt içinde üretilmesi yer almaktadır. Bu doğrultuda un, kömür, pamuk, demir gibi ürünlerin yurt içinde üretilmesine öncelik verilmiş ve dışa bağımlılık azaltılmaya çalışılmıştır (Coşkun, 2003, s. 75).

1923-1929 dönemindeki dış ticaretin gelişimi Tablo 4'te gösterilmiştir.

Tablo 4. 1923-1929 Dönemi İhracat ve İthalat Göstergeleri

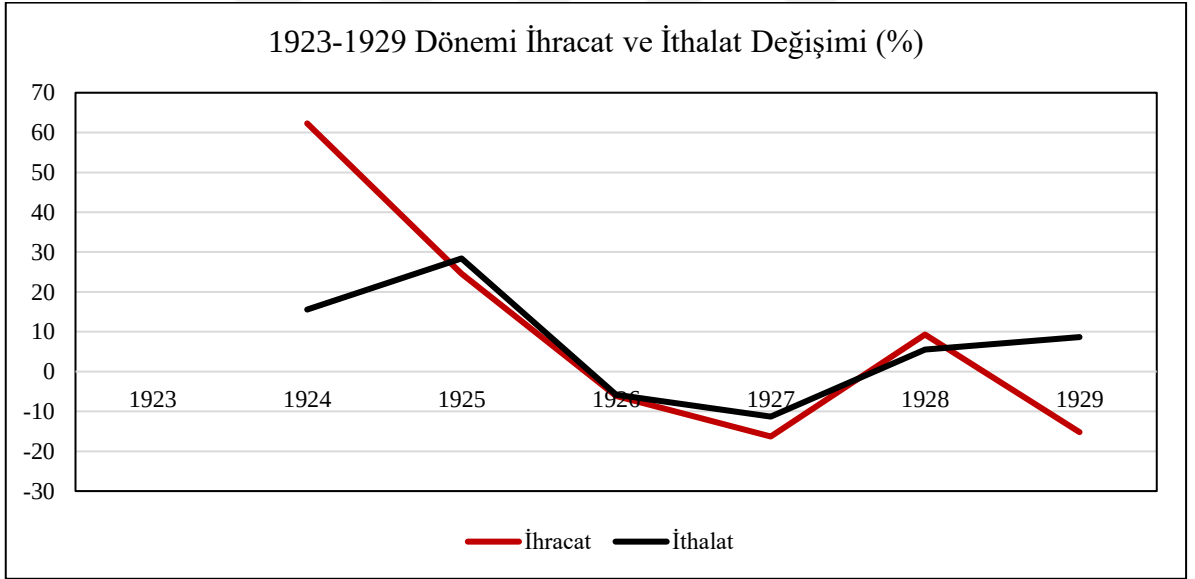
1930-1939 Dönemi Dış Ticaret Göstergeleri							
	İhracat		İthalat		Dış Ticaret Dengesi	Dış Ticaret Hacmi	İhracatın İthalatı Karşılama Oranı
Yıllar	Değer 000 \$	Değişim (%)	Değer 000 \$	Değişim (%)	Değer 000 \$	Değer 000 \$	(%)

1923	50.790	-	86.872	-	-36.082	137.662	58,5
1924	82.435	62,3	100.462	15,6	-18.027	182.897	82,1
1925	102.700	24,6	128.953	28,4	-26.253	231.653	79,6
1926	96.437	-6,1	121.411	-5,8	-24.974	217.848	79,4
1927	80.749	-16,3	107.752	-11,3	-27.003	188.501	74,9
1928	88.278	9,3	113.710	5,5	-25.432	201.988	77,6
1929	74.827	-15,2	123.558	8,7	-48.731	198.385	60,6

Kaynak: TÜİK, 100 Yılın Göstergeleri

1923-1929 dönemi verileri incelendiğinde dönem boyunca dış ticaret açığı verildiği görülmektedir. İhracat 1923 yılı sonunda yaklaşık 51 milyon dolar iken, 1925 yılında yaklaşık 103 milyon dolar ile dönemin zirvesine çıkmış ve 1929 yılında 75 milyon dolara gerilemiştir. İthalat ise dönem boyunca yaklaşık 87 milyon dolar ile 129 milyon dolar arasında seyretmiştir. Dönem boyunca tüm yıllarda ithalat hacmi ihracat hacminden fazla gerçekleşmiştir.

Aşağıdaki Şekil 1’de 1923-1929 döneminde ithalat ve ihracatın değişimi gösterilmektedir.

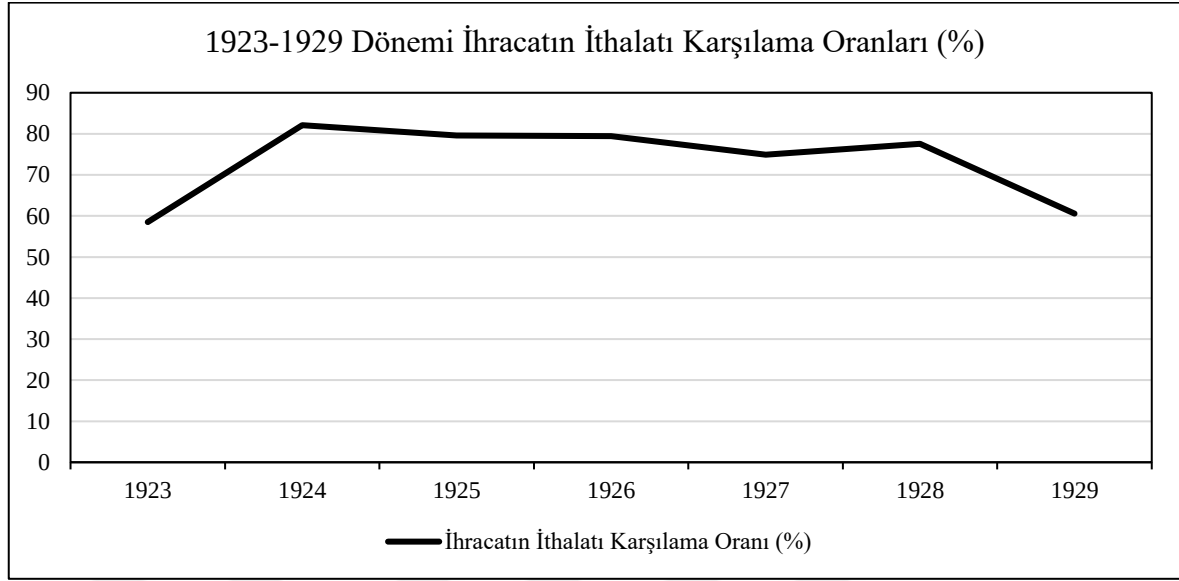

Şekil 1. 1923-1929 Dönemi İhracat ve İthalatın Değişimi (%)

Kaynak: TÜİK verilerinden yararlanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

Cumhuriyetin ilk yıllarında hem ihracat hem de ithalat rakamlarında artış olmuştur. 1924 yılında ihracat %62,3 artarken, ithalat %15,6 artmıştır. İhracat artışı ithalat artışından daha fazla olduğu için dış ticaret açığı azalarak 36 milyon dolardan 18 milyon dolara düşmüştür. 1927 yılından itibaren ise dünyada yaşanan büyük buhrandan dolayı dış ticarete daralma yaşanmaya başlanmıştır. 1923-1929 döneminde ithalat kısıtlamalarının

uygulanamaması dış ticaret açığına sebep olmuş ve dış ticaret hacmi liberal politikalar izlendiği için genel olarak dalgalı bir seyir izlemiştir (Akbinar Dikici, 2020, s. 23).

Şekil 2. 1923-1929 Dönemi İhracatın İthalatı Karşılama Oranları (%)

Kaynak: TÜİK verilerinden yararlanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

Dış ticareti yorumlamada önemli göstergelerden birisi de ihracatın ithalatı karşılama oranıdır. Bu oran ithalat için ödenen dövizin ne kadarının ihracat gelirleri ile karşılandığını göstermektedir. Şekil’de görüldüğü gibi dış ticaret açığının en az olduğu ve ihracatın ithalatı karşılama oranının en yüksek olduğu yıl 1924 yılıdır. Dış ticaret açığının en fazla olduğu yıl ise 1929 yılıdır. Bunun nedeni ise büyük buhrandan dolayı ihracatın azalmasına rağmen ithalatın artmaya devam etmesidir.

1929 yılında dünya genelinde yaşanan büyük buhran Türkiye’yi de olumsuz etkilemiş ve Türkiye’de hammadde ve tarım ürünleri fiyatlarının düşmesine neden olmuştur. Türkiye’nin o yıllarda bir tarım ülkesi olması ve ihracatının genel olarak tarımsal ürünlerden oluşması Türkiye’nin ihracat gelirinin azalmasına yol açmıştır. Ayrıca Türkiye’nin tarım ürünleri sattığı (ihraç ettiği) ülkelerin de krize girmesi ihracatın azalmasının diğer bir sebebidir.

Tablo 5. 1923-1929 Dönemi Büyüme Göstergeleri

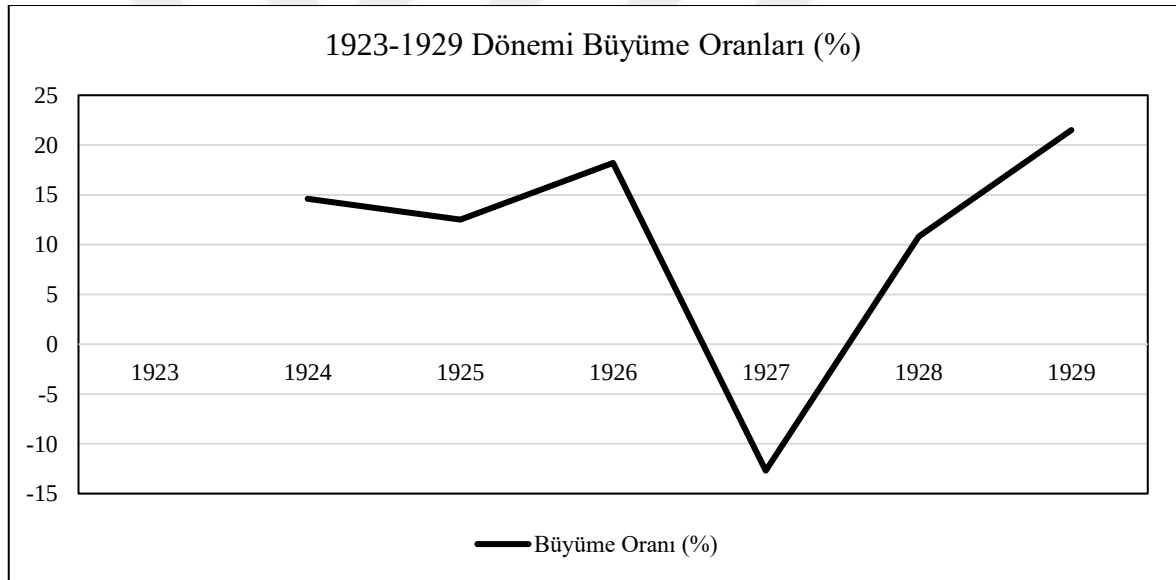
GSYH ve Değişim Oranları (Sabit Fiyatlarla)		
Yıl	Değer (Milyon TL)	Değişim Oranı (%)
1923	2.959	
1924	3.392	14,6
1925	3.817	12,5

1926	4.512	18,2
1927	3.937	-12,7
1928	4.362	10,8
1929	5.301	21,5

Kaynak: TÜİK, 100 Yılın Göstergeleri

1923-1929 dönemi büyüme rakamları açısından başarılı bir dönemdir. Bu dönemin büyüme ortalaması %10,8 dir ve 1927 yılı hariç çift haneli büyüme rakamları yakalanmıştır. Büyümede ithalatın rolü büyüktür. Çünkü bu dönemde ithalatın milli gelirdeki payı %14,4'tir. Gümrük vergilerinin artırılmaması ithalat artışının temel sebebidir (Güzel, 2015, s. 29).

1923-1929 döneminde ihracatın milli gelir içindeki payı ise %10,6'dır. Bu dönemde, ithalat ve ihracatın milli gelir içerisindeki payları çok yüksektir ve devamındaki 50 yılda bu oranlar geçilememiştir. Bundan dolayı 1923-1929 dönemi, dışa açık dönem olma özelliği taşımaktadır (Boratav, 2013, ss. 49-50).

Şekil 3. 1923-1929 Dönemi Büyüme Oranları (%)

Kaynak: TÜİK verilerinden yararlanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

1923-1929 döneminde çift haneli yüksek büyüme oranları dikkat çekmektedir. 1923 öncesinde ülkenin on yıl savaş dönemi geçirdiğini unutmamak gerekir. Bu on yıllık süreçte o günkü ekonominin temelini oluşturan tarımsal üretim yarı yarıya azalmıştır. Yani savaşlar ekonomiyi olumsuz etkilemiş ve üretim kaynaklarının azalmasına neden olmuştur. 1923 sonrası hızlı büyüme esasında savaş sonrası toparlamayı yansıtmaktadır. 1923 yılındaki kişi başına milli gelir seviyesi 1913 yılının %40 altında olup, bu hızlı büyümeye rağmen 1913 seviyesi ancak 1929 yılında yakalanmıştır (Pamuk, 2003, ss. 391-392).

Cumhuriyetin ilân edildiği dönemde Türkiye ekonomisinin genel durumu şu şekildeydi (Kılıçbay, 1973, ss. 421-423):

- Sermaye birikimi yetersizdi.
- Girişimci, özellikle yerli girişimci çok sınırlıydı.
- Finansman güçlükleri vardı.
- Millî gelir, kişi başına milli gelir ve ücretler düşüktü.
- İşsizlik çok yaygındı.
- Modern üretim ve pazarlama geridir, iktisadî kurumlaşma gelişmemiştir.

Cumhuriyetin ilan edildiği dönemdeki bu olumsuz tablodan dolayı sonraki yıllarda çift haneli büyüme rakamları görülmüştür.

Bu dönemde Lozan Anlaşmasının bazı kısıtlayıcı maddelerinden dolayı ekonomi politikalarında görece liberal politikalar izlendiği yukarıda ifade edilmişti. Lozan Anlaşmasının kısıtlayıcı maddelerinin sona erdiği 1929 yılı aynı zamanda büyük buhrana denk gelmiştir. Büyük buhran, yerli sanayisini kurma çabasında olan yeni Türk devletinin ekonomisini olumsuz etkilemiştir. Fakat 1929 yılından itibaren uygulanan bağımsız ve etkin politikalar ile ve korumacı önlemler sayesinde Türkiye Cumhuriyeti ekonomisinde köklü değişimler başlamış ve ekonomi daha sağlam bir zeminde büyümeye başlamıştır.

2.10.2. 1930-1939 Korumacılık ve Devletçilik Dönemi

1930-1939 dönemi ekonomi politikalarını şekillendiren iki önemli özellik söz konusudur: Korumacılık ve devletçilik.

1929 yılında dünya ekonomilerinde yaşanan büyük buhran ve Türkiye'nin kendine özgü problemleri nedeniyle, bir önceki dönemin ekonomi politikaları terk edilmiş, devlet eliyle milli sanayileşme modeline geçilmiştir. Bu dönemde, 1930-1932 yılları katı korumacı yıllardır. 1933-1939 yılları ise korumacılık yanında devletçi politikaların uygulandığı yıllar olmuştur (Boratav, 2012, s. 67).

1929 yılında meydana gelen büyük buhran tüm dünyayı olduğu gibi Türkiye'yi de olumsuz etkilemiştir. Yaşanılan büyük buhran, dünya ekonomisinin içinde bulunduğu durum, 1929 yılında Lozan Anlaşmasının getirdiği birtakım ekonomik kısıtlamaların kalkması, sermaye yetersizliği gibi faktörler nedeniyle Türkiye'de bu dönemde devlet ekonomiyeye müdahale etmek zorunda kalmış ve Türkiye ekonomisinde devletçi-korumacı büyüme ve dış ticaret politikalar izlenmiştir. Bu dönem Türkiye ekonomisinde sanayileşme yolunda önemli adımların atıldığı bir dönem olmuştur (Boratav, 2012, ss. 59-71).

1929 yılında meydana gelen büyük buhran dünya ekonomisini yeniden şekillendirmiştir. 20. yüzyılda iktisat düşüncesine damga vuran Keynesyen teori bu dönemde Türkiye’yi de etkisi altına almıştır. Türkiye bu dönemde içe kapanarak devlet öncülüğünde bir sanayileşme hamlesi başlatmıştır (Ay, 2007, s. 17).

1930-1939 döneminde Türkiye ekonomisinde korumacı tedbirler alınmıştır. Lozan Anlaşmasının gümrük tarifeleri ile ilgili kısıtlayıcı maddelerinin de kalkmasıyla korumacı politikalar istenildiği gibi uygulanmıştır. Bu dönemde ithalat kısıtlanarak dış ticaret açıkları kapatılmaya çalışılmış ve başarılı da olunmuştur. Bu dönemde 1938 yılı hariç tüm yıllarda dış ticaret fazlası verilmiştir. Kamunun ekonomide aktif rol aldığı bu dönemde ithalatın milli gelir içindeki payı azalmış ve sanayileşmenin temelleri atılmıştır (Güzel, 2015, s. 30).

Türkiye ekonomisinde yaşanan bunalımı ortadan kaldırmak için uygulamaya konulan devletçilik temel olarak iki amaca yöneliktir (Kepenek, 2012, s. 67)

- İthalatı kısıtlayarak dış ticaret açıklarını kapatmak ve dış ticaret fazlası vermek.
- Kamu harcamalarını kamu gelirleriyle karşılanacak şekilde düzenlemek.

Devletçilik, liberal ve serbest piyasa kurallarının işleyişini kısıtladığı için zaman zaman eleştirilmiştir. Fakat o dönemin şartları dikkate alındığında bu eleştiriler haksızdır. Ayrıca birçok ülke o dönem benzer politikalar uygulamıştır. Uygulanan devletçi ve korumacı politikalar sayesinde büyük buhranın etkileri azaltılmış, iç piyasaya dönmüş ve ithal ikameci politikalar sayesinde olumlu neticeler alınmıştır (Kepenek, 2012, s. 68).

Ayrıca 1930-1939 döneminde özel sektör tamamen ihmal edilmemiştir. Devletçilik, sadece kamunun ekonomide var olması ve özel sektörün ekonominin dışında tutması anlamına gelmemektedir. Dönem boyunca özel sektör ekonomide var olmuştur ancak kalkınma ve sanayileşme yolunda büyük yatırımlar doğrudan kamu eliyle yapılmıştır. Çünkü önceki yıllarda desteklerle teşvik edilen özel sektör istenilen hedeflere ulaşamayınca kamu ekonomide daha fazla rol almak zorunda kalmıştır (Türkdoğan, 2009, s. 437).

Bu dönemde dış ticaret açığını kapatmak ve dış ticaret fazlası vermek için ticaret yapılan ülkelerle anlaşmalar yapılmış, yerli üretimi mevcut olan ürünlerin ithalatına kota konulmuş, Türkiye’den ihracat yapılan ülkelere mal ithal edilmesi gibi politikalar uygulanmıştır.

1930 yılında “Türk Parasının Kıymetini Koruma Kanunu”, “Türkiye Kambiyo Kontrol Rejimi”, “Menkul Kıymetler ve Kambiyo Borsası Kanunu”, “Takas Komisyonları Teşkiline Dair Kanun” kabul edilmiş, 1931 yılında Merkez Bankası kurulmuştur. Ayrıca 1930 yılında ithalata kota, ihracata denetleme getirilerek korumacı adımlar atılmıştır. 1932 yılında üretimi

desteklemek için Devlet Sanayi Ofisi, Sanayi Kredi Bankası kurulmuştur. 1933'te de Sanayi Ofisi ve Sanayi Kredi Bankasının yerini Sümerbank almıştır (Özcan, 1998, s. 43).

Bu dönemde 1934-1938 yıllarını kapsayan Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı uygulamaya konulmuştur. Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı ile un, şeker, tekstil, akaryakıt gibi temel ihtiyaç maddelerinin ülke içinden sağlanması, kurulacak yeni sanayi tesislerle ihtiyaç duyulan ara malı ve tüketim mallarının yurt içinde üretilmesi öngörülmüştür. Bu kapsamda maden kömürü, şeker, seramik, kimya, kâğıt, dokuma ve diğer sektörlerde 23 fabrikanın kurulması planlanmıştır. Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı 1934'ten 1938'e kadar uygulanmıştır (Karluk, 1995, s. 75).

Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı doğrultusunda İstanbul'da cam, Isparta'da kükürt ve gülyağı, Bodrum'da sünger fabrikaları kurulmuştur. 1935'te Maden Tetkik Arama Enstitüsü ve Etibank'ın kurulması ile madencilik sektöründe önemli adımlar atılmıştır (Tüyen, 2015, s. 179).

Birinci Beş Yıllık Sanayi Planından olumlu sonuçlar alındığı için, 1938 yılında İkinci Beş Yıllık Sanayi Planının oluşturulması için Sanayi Kongresi düzenlenmiştir. İkinci Beş Yıllık Sanayi Planında daha çok ara mal ve yatırım malı üretimine önem verilmiştir. Fakat İkinci Dünya Savaşı başladığı için İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı uygulanamamıştır (Karluk, 1995, s. 76).

1930-1939 döneminde dış ticaret verileri Tablo 6'da gösterilmiştir:

Tablo 6. 1930-1939 Dönemi İhracat ve İthalat Göstergeleri

1930-1939 Dönemi Dış Ticaret Göstergeleri							
	İhracat		İthalat		Dış Ticaret Dengesi	Dış Ticaret Hacmi	İhracatın İthalatı Karşılama Oranı
Yıllar	Değer 000 \$	Değişim (%)	Değer 000 \$	Değişim (%)	Değer 000 \$	Değer 000 \$	(%)
1930	71.380	-4,6	69.540	-43,7	1.840	140.920	102,6
1931	60.226	-15,6	59.935	-13,8	291	120.161	100,5
1932	47.972	-20,3	40.718	-32,1	7.254	88.690	117,8
1933	58.065	21,0	45.091	10,7	12.974	103.156	128,8
1934	73.007	25,7	68.761	52,5	4.246	141.768	106,2
1935	76.232	4,4	70.635	2,7	5.597	146.867	107,9
1936	93.670	22,9	73.619	4,2	20.051	167.289	127,2
1937	109.225	16,6	90.540	23,0	18.685	199.765	120,6
1938	115.019	5,3	118.899	31,3	-3.880	233.918	96,7
1939	99.647	-13,4	92.498	-22,2	7.149	192.145	107,7

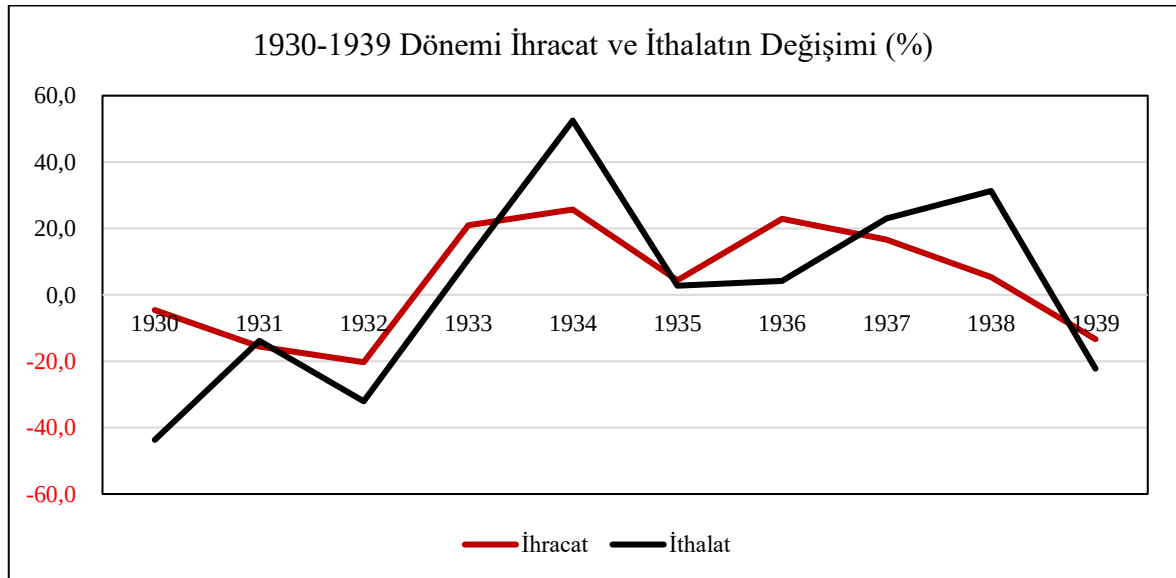
Kaynak: TÜİK, 100 Yılın Göstergeleri

1929 yılından itibaren gümrük kısıtlamalarının kalkmasıyla birlikte ithalatın 1930, 1931 ve 1932 yıllarında azaldığı görülmektedir. Çünkü bu yıllarda dış ticaret sıkı kontrol ve denetim altına alınmış, devletçi politikalar uygulanarak yoğun şekilde ithalat kısıtlamasına gidilmiştir. 1933 yılından itibaren ise, sanayi altyapısı oluşturulmaya başlanmış ve 1934 yılında uygulamaya konulan Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı doğrultusunda ara malı ve yatırım malı (makine, teçhizat vs.) ithalatında artışlar yaşanmıştır.

Ayrıca, 1923-1929 döneminde ithalatın büyük kısmını tüketim malları oluştururken, 1930-1939 döneminde ithalat yapısında değişiklik olmuş; ithalatta tüketim ağırlıklı ürün grubundan, sanayileşmeye destek olacak şekilde hammadde ve yatırım malı ağırlıklı ürün grubuna geçiş yaşanmıştır. Bu sayede, sanayi sektörünün aramalı ve yatırım malı gereksinimi karşılanmıştır.

Bu dönemde ihracat değerleri 1929 yılından itibaren 3 yıl boyunca azalmıştır. Bunun sebebi dünyada yaşanan büyük buhran sebebiyle ticaret hacminin daralması ve Türkiye'nin ihracat yaptığı ülkelerin ekonomik sıkıntı yaşamasıdır. İhracat düşüşünün diğer bir sebebi de büyük buhran nedeniyle Türkiye'nin ihraç malları olan tarım ürünlerinin ve hammadde fiyatlarının ucuzlamasıdır. 1933 yılından itibaren ise sanayileşme yolunda atılan adımlar ve kurulan yeni tesislerle ihracat rakamları yükselmeye başlamıştır.

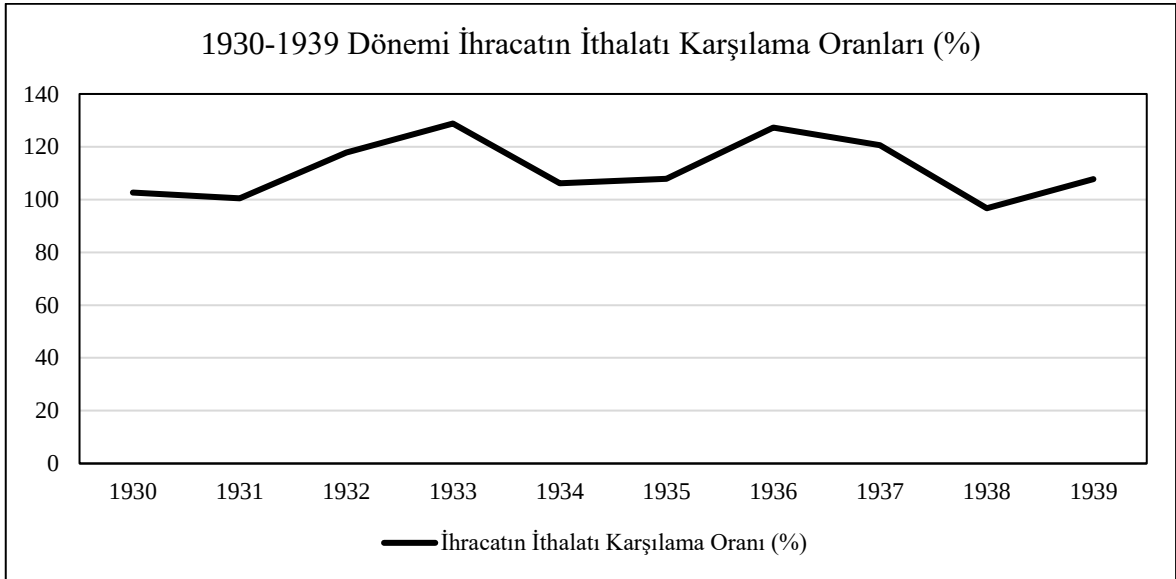
1930-1939 döneminde ihracat değeri 48 milyon dolar ile 115 milyon dolar arasında, ithalat değeri ise 41 milyon dolar ile 119 milyon dolar arasında seyretmiştir.

Şekil 4. 1930-1939 Dönemi İhracat ve İthalatın Değişimi (%)

Kaynak: TÜİK verilerinden yararlanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

1930-1939 döneminde ihracatı ithalatı karşılama oranları Şekil 5’de gösterilmektedir. Buna göre 1938 yılı dışında diğer tüm yıllarda ihracatı ithalatı karşılama oranı %100’ün üzerindedir.

Şekil 5. 1930-1939 Dönemi İhracatın İthalatı Karşılama Oranları (%)

Kaynak: TÜİK verilerinden yararlanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

1923-1929 döneminde tüm yıllarda dış ticaret açığı veren Türkiye ekonomisi, 1930-1939 döneminde 1938 yılı hariç tüm yıllarda dış ticaret fazlası vermiştir. Bunun nedeni 1930 yılından itibaren Keynesyen yaklaşımla paralel uygulanan devletçi politikalar ve ithal ikameci uygulamalardır.

1930-1939 döneminde ölçülen GSYH değerleri ve değişim oranları aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

Tablo 7. 1930-1939 Dönemi Büyüme Göstergeleri

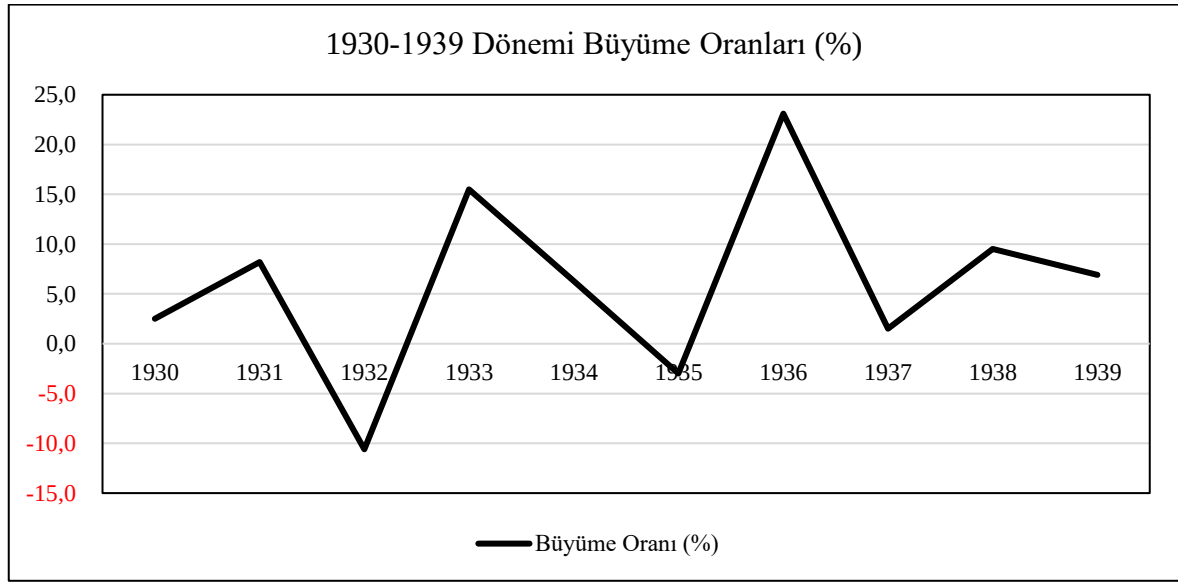
GSYH ve Değişim Oranları (Sabit Fiyatlarla)		
Yıl	Değer (Milyon TL)	Değişim Oranı (%)
1930	5.431	2,5
1931	5.877	8,2
1932	5.253	-10,6
1933	6.065	15,5
1934	6.447	6,3
1935	6.252	-3,0
1936	7.694	23,1
1937	7.811	1,5
1938	8.550	9,5

1939	9.139	6,9
------	-------	-----

Kaynak: TÜİK, 100 Yılın Göstergeleri

1930-1939 döneminde ortalama büyüme oranı %6 olarak gerçekleşmiştir. 10 yıllık dönem boyunca iki sene hariç (1932 ve 1935) ekonomi büyümüştür. Sanayileşme yolunda atılan adımlar sonucunda sanayi sektörünün milli gelir içindeki payı artmış ve 1927 yılında %10 olan sanayinin milli gelir içindeki payı %50'den fazla aratarak 1938 yılında %15,5'e yükselmiştir (Yapar Saçık, 2008, s. 95)

Aşağıdaki şekilde ise 1930-1939 dönemine ait GSYH büyüme oranlarının değişim grafiği görülmektedir.

Şekil 6. 1930-1939 Dönemi Büyüme Oranları (%)

Kaynak: TÜİK verilerinden yararlanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

Sonuç olarak 1930-1939 dönemi devletin ekonomide aktif şekilde yatırımcı ve üretici olarak yer aldığı, kalkınma planlarının hazırlandığı, dış ticarete korumacılık ve büyümede ithal ikameci yaklaşımının benimsendiği bir dönem olmuştur. Bu dönem Türkiye ekonomisinde devletçilik yılları olarak bilinmektedir. Bu dönemde uygulanan büyüme ve dış ticaret stratejilerini başarılı kabul etmek mümkündür. Çünkü Türkiye uyguladığı politikalarla dünyada yaşanan büyük buhranın etkilerinden kendini kısmen de olsa korumayı başarmıştır.

2.10.3. 1940-1949 2. Dünya Savaşı ve Sonrası Dönem

1930-1939 döneminde atılan sanayileşme adımları İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla kesintiye uğramıştır. Bu dönemde dünya ekonomisini şekillendiren en önemli

olay İkinci Dünya Savaşı'dır. Türkiye savaşa katılmamış olmasına rağmen savaştan olumsuz etkilenmiş ve savaş yılları ekonomik yönden bu yıllar kayıp yıllar olmuştur.

Türkiye savaşa dâhil olmasa da her an savaşa girecekmiş gibi askeri güçlerini hazırda tutmuştur. Bu durum hem bütçeye büyük bir yük getirmiş hem de üretimde yer alması gereken erkek nüfusun askere çağırılması tarımsal üretim başta olmak üzere üretimde ciddi azalmalara sebep olmuş ve ekonomi daralmıştır. Ayrıca Türkiye'nin ticaret yaptığı ülkelerin çoğunun savaşa olması da dış ticaretimizi olumsuz etkilemiştir. Fakat savaşın ardından ekonomi toparlanmaya başlamıştır.

Türkiye ekonomisinde bu dönemden önce uygulanan devletçilik politikası bu dönemde de uygulanmaya devam etmiştir. Dünya savaş içinde olduğu için bu dönemde devletçilik ve korumacılık katı bir şekilde uygulanmıştır. Yılmaz, savaş yıllarında uygulanan devletçilik politikasını önceki dönemdeki hoşgörülü devletçilikten ayırarak zorba devletçilik olarak adlandırmıştır (Yılmaz, 1998, s. 35)

İkinci Dünya Savaşı patlak verince hükümet 1940 yılında savaş esnasında ekonomik ihtiyaçlara hızlı karşılık verebilmek amacıyla kendine geniş yetkiler tanıyan Milli Koruma Kanunu'nu çıkarmıştır (Kargı, 2014, s. 23). Bu düzenleme ile hükümete sanayide üretim hacmini belirleme, tüketimi kontrol etme, ücretleri kısıtlama, fiyat kontrolü yapma, özel işletmelerin faaliyetini durdurma gibi geniş yetkiler tanınmıştır (Tüyen, 2015, s. 191).

Savaş ekonomisinin uygulandığı bu dönemde kaynaklar askeri harcamalara yönlendirilirken, askeri harcamalar bütçenin %60'ına kadar yükselmişti. Yatırımlar durma noktasına gelmiş, enflasyon ise aşırı derecede artmıştı. Ayrıca, savaş sebebiyle çıkarılan ve hükümete geniş yetkiler veren Milli Koruma Kanunu da özel sektör üzerinde yıpratıcı etkiler yaratmıştır. Tüm bunlar Türkiye ekonomisini ekonomiyi olumsuz yönde etkilemiştir (Güner, 1978, s. 45).

Savaş döneminde özel sektörü olumsuz etkileyen diğer bir etken de 1942 yılında kabul edilen Varlık Vergisi Kanunu'dur. Bu kanun büyük sermaye sahiplerinden, büyük esnaf, çiftçi ve iş adamlarından tek seferlik yüksek bir vergi alınmasını öngörmüştü. Bu kanuna muhalefet durumunda hapis cezası dahi söz konusu idi. Bu kanun özellikle gayri müslimleri olumsuz etkilemiş ve sermayenin el değiştirmesine neden olmuştur. Varlık Vergisi Kanunu 1944 yılında kaldırılrsa da özel sektör üzerindeki tedirginlik bir süre daha devam etmiştir. (Emmioğlu, 2010, ss. 250-251)

Bu dönemde 7 Mayıs 1945 tarihinde de bir sanayi planı hazırlanmıştır. Bu plan ülkenin içinde olduğu olumsuz durumlar nedeniyle katı korumacı ve devletçi uygulamamaların devamını öngören bir plandı. Fakat gerek İkinci Dünya Savaşı'nın bitmesi gerekse Dünya

Bankası gibi bazı uluslararası kuruluşlara üyelik söz konusu olması ve uluslararası ekonomik sisteme entegre çabalarından dolayı 1946 yılında sıkı devletçi politikalar öngören bu plandan vazgeçilmiştir (Emmioğlu, 2010, ss. 251-252)

İkinci Dünya Savaşı'nın ardından başta gelişmiş ülkeler olmak üzere tüm dünyada korumacı ve devletçi politikalar aleyhine fikirler yayılmış ve liberal politikalar benimsenmeye başlamıştır. Bu durum Türkiye'yi de etkilemiştir. 1946 yılı Türkiye'nin siyasi tarihinde önemli bir yere sahiptir. Bu tarihte tek partili sistemden çok partili sisteme geçilmiştir. Bu değişim dış ticaret ve büyüme politikasını da etkilemiş ve devletçi ve korumacı politikalar yavaş yavaş terk edilmeye başlanmıştır (Boratav, 2016, s. 102).

Savaşın ardından Bretton Woods Sistemi'ne uyum sağlamak ve dış ticareti canlandırmak amacıyla 1946 yılında devalüasyon yapılmıştır. Fakat devalüasyondan istenilen sonuç elde edilememiştir. Ekonomide atılan diğer adımlar da sonuç vermeyince 1947 yılında Türkiye Kalkınma Planı hazırlanmıştır. Bu plan korumacı ve devletçi politikaların artık ihtiyaçlara cevap vermediğini gösterir nitelikler taşımaktadır (Çelebi, 2001, s. 59; Boratav, 2016, ss. 99-100).

Türkiye 1947 yılında Dünya Bankası, Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması (GATT) gibi uluslararası örgütlere üye olarak uluslararası ekonomik sisteme eklenmiştir. Türkiye'nin bu yıllarda liberal dünyanın en önde gelen ülkesi Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ile bağlarının kuvvetlenmesi, uygulanmakta olan devletçi politikaların sorgulanmasına neden olmuştur.

1940-1949 yılları arasındaki dış ticaret verileri aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 8. 1940-1949 Dönemi İhracat ve İthalat Göstergeleri

1940-1949 Dönemi Dış Ticaret Göstergeleri							
	İhracat		İthalat		Dış Ticaret Dengesi	Dış Ticaret Hacmi	İhracatın İthalatı Karşılama Oranı
Yıllar	Değer 000 \$	Değişim (%)	Değer 000 \$	Değişim (%)	Değer 000 \$	Değer 000 \$	(%)
1940	80.904	-18,8	50.035	-45,9	30.869	130.939	161,7
1941	91.056	12,5	55.349	10,6	35.707	146.405	164,5
1942	126.115	38,5	112.879	103,9	13.236	238.994	111,7
1943	196.734	56,0	155.340	37,6	41.394	352.074	126,6
1944	177.952	-9,5	126.230	-18,7	51.722	304.182	141,0
1945	168.264	-5,4	96.969	-23,2	71.295	265.233	173,5
1946	214.580	27,5	118.889	22,6	95.691	333.469	180,5
1947	223.301	4,1	244.644	105,8	-21.343	467.945	91,3

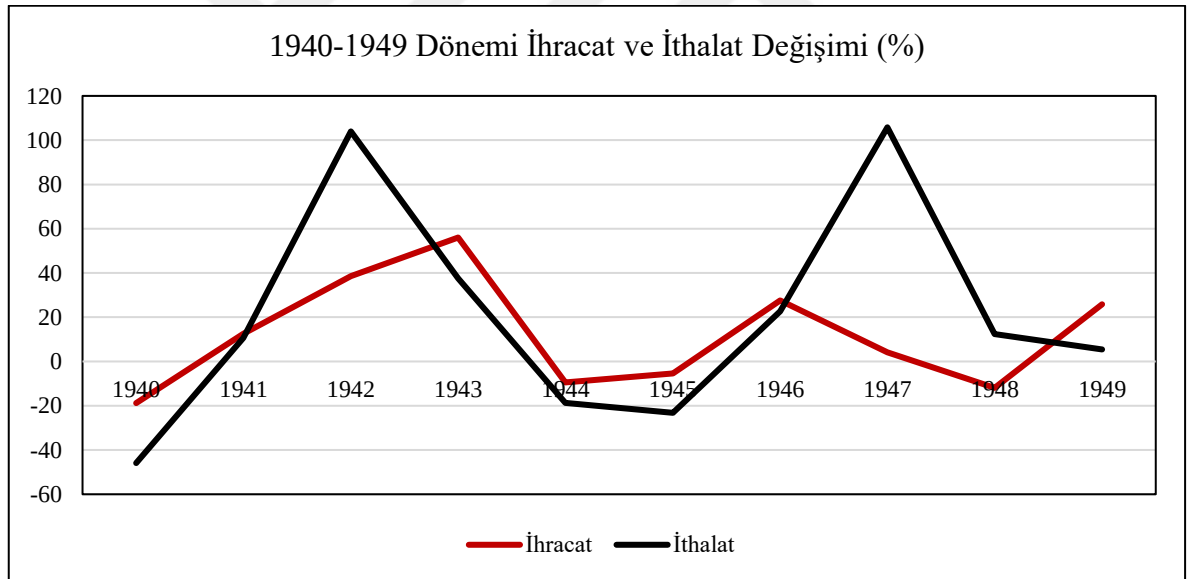
1948	196.799	-11,9	275.053	12,4	-78.254	471.852	71,5
1949	247.825	25,9	290.220	5,5	-42.395	538.045	85,4

Kaynak: TÜİK, 100 Yılın Göstergeleri

1940-1949 arası dönemde ihracat rakamı en düşük 1940 yılında 81 milyon dolar, en yüksek 1949 yılında 248 milyon dolar olarak gerçekleşirken, ithalat rakamı ise yine aynı yıllarda 50 milyon dolar ve 290 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. Bu dönemde 1947 yılına kadar dış ticaret açığı verilmemiştir. Çünkü bu tarihe kadar korumacı tedbirler uygulanmıştır (Fırat ve Gökbayrak, 2016, s. 131).

1947 yılı dış ilişkiler ve dış ticaret açısından yeni bir yönelimin başladığı yıl olmuştur. 1947 yılında, ithalat %105 artarken ihracat ise neredeyse aynı kalmıştır. Türkiye ekonomisinde 1947 yılından sonra hiçbir yıllık veride dış ticaret fazlası verilmemiştir. Yani kronikleşen dış ticaret açıklarına dayalı olan ekonomik yapının temel taşları 1947’de atılmıştır.

Aşağıdaki şekilde 1940-1949 döneminde ihracat ve ithalatın değişimi gösterilmektedir.

Şekil 7. 1940-1949 Dönemi İhracat ve İthalatın Değişimi (%)

Kaynak: TÜİK verilerinden yararlanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

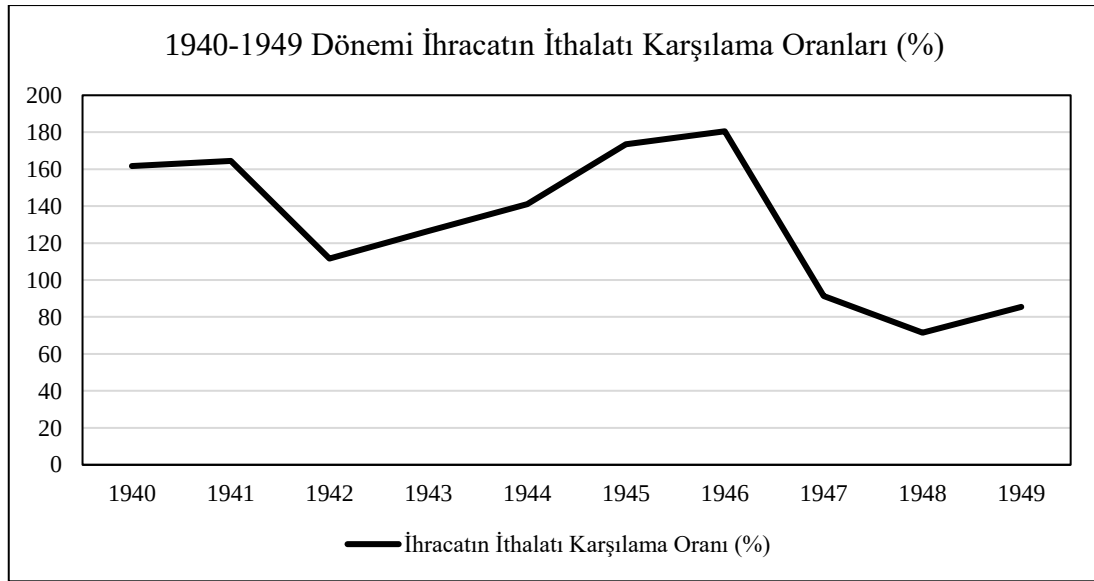
İkinci Dünya Savaşı’nın oluşturduğu negatif şartlar, üretim hacminde gerçekleşen daralmalar ve korumacı tedbirler sonucunda 1940 yılında ihracatta %18,8, ithalatta %45,9’luk bir düşüş yaşanmıştır. Savaşın başlarında uygulamaya konulan Milli Koruma Kanunu ile ekonomide yoğun denetimler yapılmıştır. 1942 yılı ile birlikte sıkı denetimler kısmen hafifletilmeye başlanmıştır. Bu durum makro göstergelere olumlu şekilde

yansımıştır. 1942 yılında ihracat %38,5, ithalat %103,9 oranında yükselmiştir. Bu artış 1943 yılında da devam etmiştir.

1946 yılında çok partili sisteme geçilmesi, devalüasyon kararı alınması ve ithalat kısıtlamalarının gevşetilmesi ile birlikte dış ticaret verileri tekrar yükselişe geçmiştir (Boratav, 2016, s. 102).

1947 yılında, ithalat %105,8 artarken ihracat ise sadece %4,1 artarak neredeyse aynı kalmıştır. 1947 yılından sonra Türkiye ekonomisinde tüm yıllık verilerde ithalat rakamı ihracat rakamı üzerinde gerçekleşmiştir.

Aşağıdaki şekilde ihracatın ithalatı karşılama oranı gösterilmektedir.

Şekil 8. 1940-1949 Dönemi İhracatın İthalatı Karşılama Oranları (%)

Kaynak: TÜİK verilerinden yararlanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

Buna göre 1940-1947 döneminde ihracatın ithalatı karşılama oranı 100'ün üstüne seyretmiş, 1947 yılından sonra 100'ün altına düşmüştür. Yani 1947 yılına kadar dış ticaret fazlası verilirken 1947 yılından itibaren dış ticaret açığı verilmiştir. Yüz yıllık Cumhuriyet tarihinde dış ticaret fazlası verilen dönem, 1930-1947 dönemi olarak kayıtlara geçmiştir.

Aşağıdaki tabloda 1940-1949 yılları arasında ölçülen GSYH ve değişim oranları (sabit fiyatlarla) gösterilmiştir.

Tablo 9. 1940-1949 Dönemi Büyüme Göstergeleri

GSYH ve Değişim Oranları (Sabit Fiyatlarla)		
Yıl	Değer (Milyon TL)	Değişim Oranı (%)
1940	8.702	-4,8
1941	7.800	-10,4

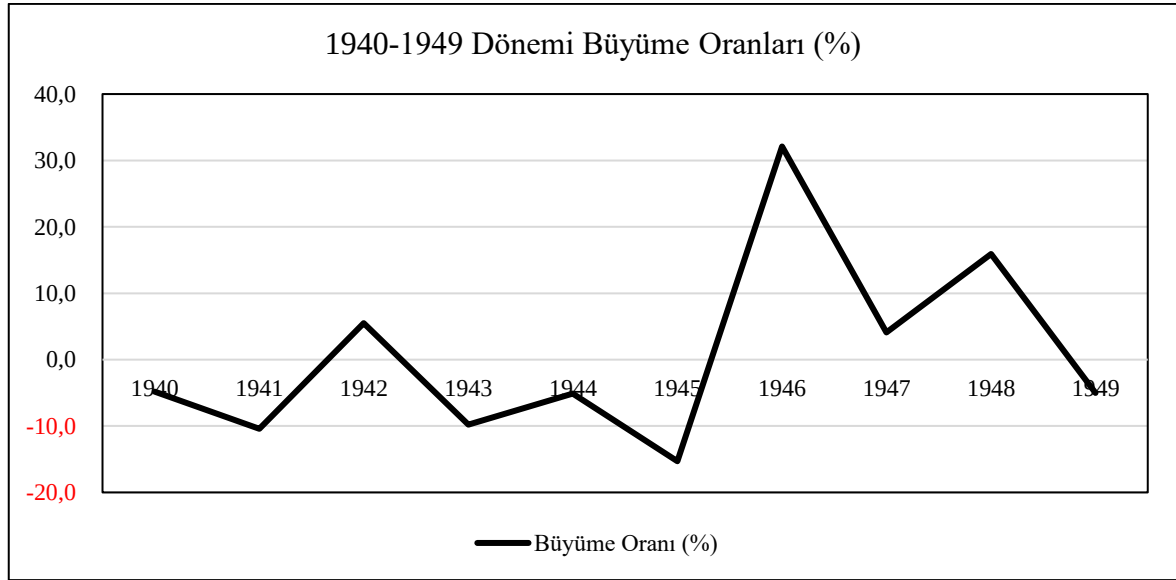
1942	8.230	5,5
1943	7.424	-9,8
1944	7.047	-5,1
1945	5.970	-15,3
1946	7.885	32,1
1947	8.212	4,1
1948	9.518	15,9
1949	9.042	-5,0

Kaynak: TÜİK, 100 Yılın Göstergeleri

1930-1939 döneminde atılan sanayileşme adımları ve yakalanan büyüme başarısı savaş başlamasıyla kesintiye uğramıştır.

Tablo 9'dan görüldüğü üzere İkinci Dünya Savaşı boyunca Türkiye ekonomisi 1942 yılı haricinde küçülmüştür. Savaş nedeniyle üretimde çalışması gereken işgücü silah altına alınmış ve başta tarım sektörü olmak üzere üretimde düşüşler yaşanmıştır. Bu durum ise ekonomide küçülmeye neden olmuştur. 1946 yılından sonra ise ekonomi büyümeye başlamıştır. 1946 sonrası büyümeyi değerlendirirken öncesindeki 6 yıllık savaş dönemini unutmamak gerekir. 1946 sonrası görülen büyüme hızları savaş sonrası toparlanmayı yansıtmaktadır.

Aşağıdaki şekilde 1940-1949 dönemi GSYH'nin yıllara göre değişim oranları gösterilmektedir.

Şekil 9. 1940-1949 Dönemi Büyüme Oranları (%)

Kaynak: TÜİK verilerinden yararlanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

1940-1949 dönemi ortalama büyüme hızı %0,7'dir. 1940-1945 yıllarında ekonomi ortalama %6,7 küçülürken, 1946-1949 yıllarında ekonomi %11,8 büyümüştür.

Savaş yıllarında dünya ticaretinde yaşanan daralma, ülkelerin kaynaklarını savaşa yönlendirmesi, ithal girdiye gereksinim duyan üretici sektörlerde ve dolayısıyla ekonomik büyümede yaşanan daralmanın nedeni olarak gösterilebilir. Türkiye ekonomisinin savaş döneminde içine kapanarak dışarıya karşı duvarlar örmesi, dış ticaret fazlası vermesini ve döviz rezervlerinin artırmasını sağlamıştır. Bu sonucunda Türkiye, İkinci Dünya Savaşı'ndan dış borcunu ödemiş olarak çıkmıştır.

Sonuç olarak bu dönemde korumacı ve devletçi politikalar uygulanmış, savaş döneminde özel sektör ihmal edilmiş ve 1946 yılından sonra devletçi uygulamalar eleştirilmeye başlanmıştır. Bu politikalar dış ticaret fazlası verilmesini sağlasa da uzun vadede ekonomiye yarar sağlayıp sağlamadığı tartışmalıdır (Güzel, 2015, s. 34).

Diğer taraftan Türkiye, ABD'nin savaştan sonra başlattığı Avrupa İmar Programı kapsamında sağlanacak kredilerden yararlanmak amacıyla 1947 yılında ABD ile İktisadi İş birliği Antlaşması imzalanmıştır. Bu dönemin sonunda Türkiye'nin dış ticaret politikası ve dış iktisadi ilişkileri ABD'ye bağlı hale gelmiştir (Boratav, 2006, s. 351).

2.10.4. 1950-1959 Liberal Dönem

İkinci Dünya Savaşı'nın ardından tüm dünyada esen değişim rüzgarları Türkiye'yi de etkilemiş ve 1950 yılında Demokrat Parti (DP) iktidara gelmiştir. Demokrat Parti'nin iktidara gelmesiyle birlikte toplumsal ve ekonomik dönüşüm hızlanmıştır. Bu dönemde ekonomi politikalarında değişikliklere gidilmiş ve ekonomide devletçilik politikasının yerine liberal politikalar uygulanmıştır (Manisalı, 1982, s. 225).

Demokrat Parti'nin ilk yıllarında Sovyet tehdidine karşı ABD ile yakın ilişkiler kurulmuş ve alınan Marshall yardımları sayesinde ekonomide hızlı gelişmeler yaşanmıştır. Bu dönemde ABD ile yakın ilişkilerin sonucunda Kore'ye asker gönderilmiş ve NATO'ya üye olunmuştur.

Liberal politikaların uygulandığı bu dönemde üretimde, dış ticaret hacminde ve milli gelirde önemli artışlar meydana gelmiştir. Ancak özellikle 1950-1955 arasında yüksek dış ticaret açıkları verilmiş ve dış ödeme güçlükleri ile karşılaşmıştır. (Parasız, 1998, s. 75).

Bu dönemin genel dış ticaret politikası, satın alma gücü ve tüketimi arttırarak üretimi arttırmaktır. Bu dönemin başında dış ticarete koruma duvarları kaldırılmış, sabit döviz kuru ile ithalat cazip hale gelmiş, dış ticaret açıkları artmış, rezervler erimiş ve dış borçlar yükselmiştir (Fırat ve Gökbayrak, 2016, s. 132).

1950 yılından itibaren izlenen liberal politikalar, ithal mallara olan talebin hızla artmasına, altın ve döviz stoklarının hızla erimesine, dış borçların giderek büyümesine ve

ihracatta başlayan daralma ile birlikte dış ticaret dengesinin bozulmasına neden olmuştur (Tokgöz, 1998, s. 322).

1 Eylül 1953'te iktidar, dış ticaret açığını kontrol altına almak amacıyla bazı kısıtlayıcı tedbirler almıştır. İthalat için katı bir lisans uygulaması getirilmiş, bir kısım ithal malı kota listesine transfer edilmiştir. Ayrıca tüm ithalatçılara, ithalat sertifikası alma zorunluluğu getirilmiştir. İktidar bu tedbirlerle ithalat talebini daraltmayı ve dış ticaret açığını kapatmayı hedeflemiştir (Gökalp, 1998, s. 100). Bu yöndeki girişimler 1954 yılında da devam etmiştir. 1954 yılında dış ticaret açıklarını ve ödemeler bilançosu açıklarını azaltmak için doğrudan ithalatı kısıtlayıcı tedbirlere başvurulmuş ve gümrük vergilerinde yeniden düzenlemelere gidilmiştir.

Alınan tedbirlere rağmen zaten sınırlı olan döviz rezervlerinin erimesiyle ülke içinde ve ülke dışında sorunlar ortaya çıkmış ve 1958'de yeni bir devalüasyon kaçınılmaz olmuştur. Devalüasyonun ardından alınan yeni tedbirler ile liberal politikalardan uzaklaşmaya başlanmıştır (Özcan, 1998, s. 44).

Uygulanan politikalar sonucu döviz krizi ile karşılaşan iktidar 1958'de ödeme günü gelen 256 milyon dolar dış borcunu ödeyemeyince IMF ile acı reçeteler içeren yeni bir anlaşma yapmak zorunda kalmış ve istikrar önlemleri almıştır. IMF, borç erteleme ve yeni borç verme karşılığında Türk Lirasının devalüe edilmesini istemiş ve bunun sonucunda 1958 yılında 1 dolar 2,8 TL'den 9 TL'ye yükselmiştir. Diğer yandan 1946'da yapılan ilk devalüasyon ile son verilen ihracat, ithalat ve resmi işlemler için 3 farklı döviz kuru uygulamasına 1958 devalüasyonu ile geri dönmüştür (Kaynar, 2022, s. 128).

1958 yılında alınan istikrar önlemleri ile Türkiye'de ilk defa ithalat rejimi uygulamasına gidilmiştir. Uygulanan rejimin esasları 24 Ocak 1980 tarihinde kabul edilen istikrar programına kadar değişiklik olmadan uygulanmıştır.

1950-1960 döneminde tarımda makineleşmeye gidilmiş, kırsal kesim pazara açılmış ve kentleşme süreci başlamıştır. Ulaşım alanında önemli değişme ve ilerlemeler yaşanmıştır. Bu dönem, dış borçlar, döviz sıkıntısı, enflasyon, işsizlik gibi ekonomik sıkıntıların siyasi krize dönüşmesiyle kapanmıştır (Kanca, 2013, s. 61).

Bu dönemde sanayi yatırımları önceki dönemlerin üzerinde gerçekleşmiştir. 1955'e kadar daha çok tüketim mallarının üretimi için yatırımlar yapılırken, 1955'ten sonra aramalı ve sermaye malı üretimi için de yatırımlar yapılmış ve üretimler başlamıştır.

1950 yılından itibaren Gelir Vergisi, Kurumlar Vergisi ve Esnaf Vergisi alınmaya başlamış fakat bir zaman sonra Esnaf Vergisi uygulamasından vaz geçilmiştir. 1953 yılında

ise Vergi Usul Kanunu değiştirilmiş ve Amme Alacaklarının Tahsil Usulü Hakkında Kanun yasalaşmıştır.

1950-1959 dönemine ait dış ticaret verileri aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 10. 1950-1959 Dönemi İhracat ve İthalat Göstergeleri

1950-1959 Dönemi Dış Ticaret Göstergeleri							
	İhracat		İthalat		Dış Ticaret Dengesi	Dış Ticaret Hacmi	İhracat / İthalat Karşılama Oranı
Yıllar	Değer 000 \$	Değişim (%)	Değer 000 \$	Değişim (%)	Değer 000 \$	Değer 000 \$	(%)
1950	263.424	6,3	285.664	-1,6	-22.240	549.088	92,2
1951	314.082	19,2	402.086	40,8	-88.004	716.168	78,1
1952	362.914	15,5	555.920	38,3	-193.006	918.834	65,3
1953	396.061	9,1	532.533	-4,2	-136.472	928.594	74,4
1954	334.924	-15,4	478.359	-10,2	-143.435	813.283	70,0
1955	313.346	-6,4	497.637	4,0	-184.291	810.983	63,0
1956	304.990	-2,7	407.340	-18,1	-102.350	712.330	74,9
1957	345.217	13,2	397.125	-2,5	-51.908	742.342	86,9
1958	247.271	-28,4	315.098	-20,7	-67.827	562.369	78,5
1959	353.799	43,1	469.982	49,2	-116.183	823.781	75,3

Kaynak: TÜİK, 100 Yılın Göstergeleri

Tabloya göre 1950-1959 döneminde ihracat 263 milyon dolar ile 396 milyon dolar arasında, ithalat 286 milyon dolar ile 556 milyon dolar arasında seyretmiştir.

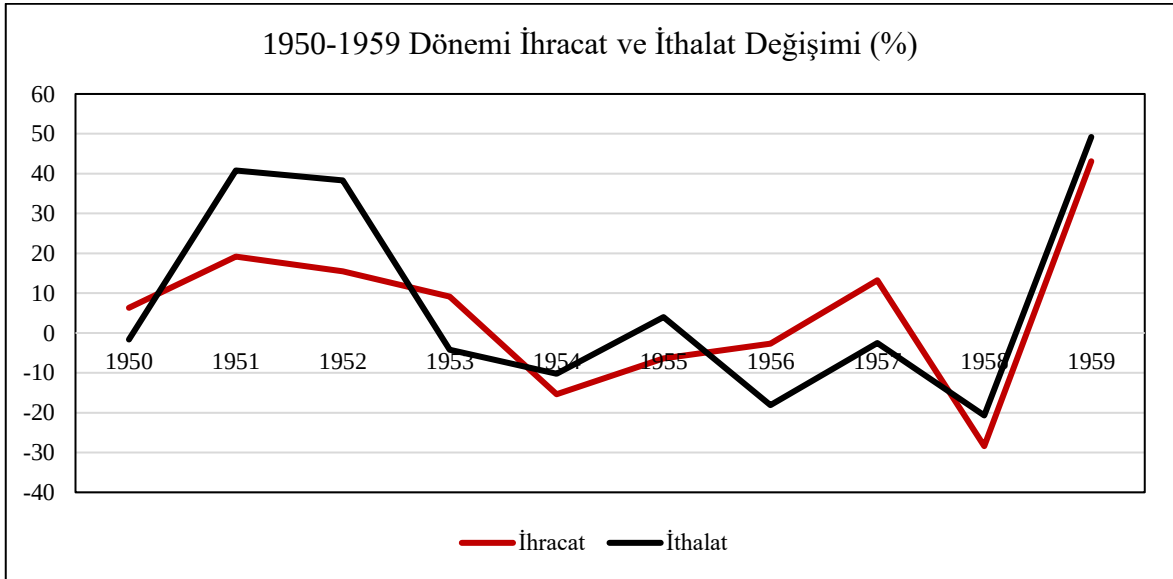
1950 yılında 549 milyon dolar olan dış ticaret hacmi 2 yılda %67 artarak 1952 yılında 918 milyon doları geçmiştir. Fakat aynı dönemde ithalata bağımlılık daha hızlı artmış ve ihracatın ithalatı karşılama oranı hızla gerileyerek %92,2'den %65,3'e düşmüştür. Bu 2 yılda ithalat rakamı %95 artarken ihracat sadece %38 artmıştır. Dış ticaret açığı 1950'de 22,2 milyon dolar iken, 1952'de neredeyse 9 kat artarak 193 milyon dolara çıkmıştır.

1950-1959 döneminin başında ithalatın hızlı şekilde artmasının sebebi ithalatın serbest bırakılmasıdır. Dış ticaret açıkları sonucunda döviz rezervleri hızla eridiği için 1953 yılında dış ticaret ve kambiyo rejiminde serbestlik kaldırılmış, döviz kontrolüne varan kısıtlamalar getirilmiştir. 1950-1952 yıllarında verilen dış ticaret açıkları İkinci Dünya Savaşı sırasında biriken rezervler ve Marshall Yardımı ile finanse edilmiştir (Kanca, 2013, ss. 55-56).

1958'de ise ithalattaki kısıtlamaların hafifletilmesini ve devalüasyon öngören bir ekonomik istikrar paketi kabul edilmiştir (Kepenek ve Yentürk, 2007, ss. 124-125). 1959

yılında devalüasyon sonucu ihracat %43, kısıtlamaların hafifletilmesi sonucu ithalat ise %49 artmıştır. Ekonomi ise %4,6 büyümüştür.

Şekil 10'da 1950-1959 döneminde ihracat ve ithalatın değişimi gösterilmektedir.

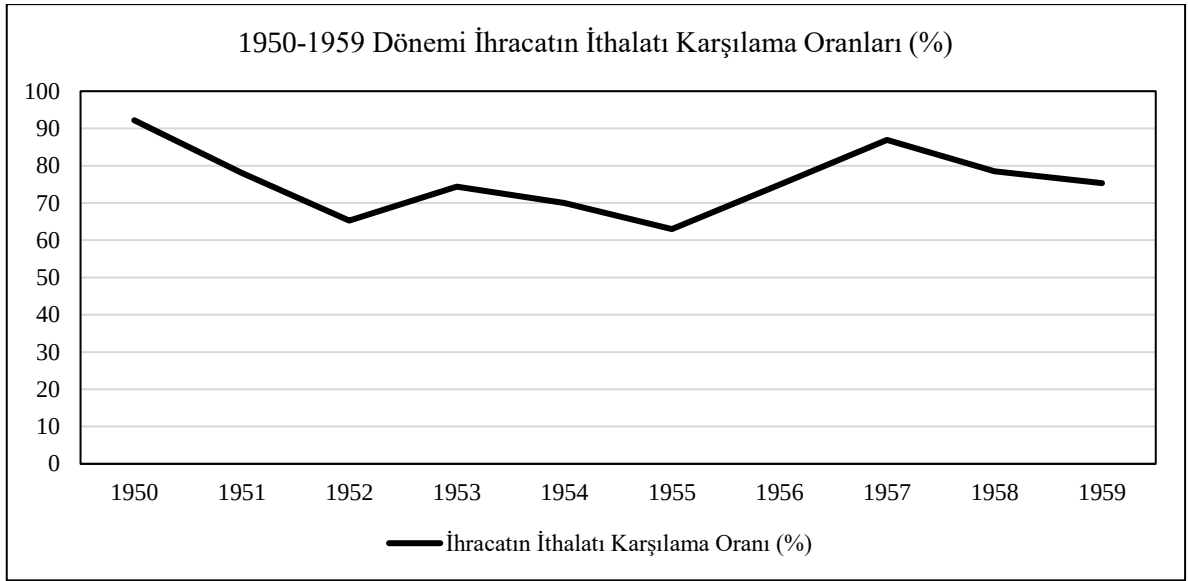
Şekil 10. 1950-1959 Dönemi İhracat ve İthalatın Değişimi (%)

Kaynak: TÜİK verilerinden yararlanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

1950-1959 döneminde ithalat rakamı döviz sıkıntısı ve getirilen kısıtlamalar sonucunda 1952 yılındaki zirve rakamını yakalayamamış, 1959 yılına kadar düşüş göstermiştir. 1959 yılında ise 1958 İstikrar Kararları ile önceki yıla göre yükseliş gösterse de 1952 yılı rakamını yakalayamamıştır.

İhracat ise bu dönemin başında yaşanan olumlu gelişmeler ve tarımda makineleşme sayesinde artmış, sonraki yıllarda ise bu olumlu gelişmelerin ortadan kalkması, enflasyon ve aşırı değerli Türk Lirası nedeniyle artış gösterememiş ve dalgalı bir seyir izlemiştir (Tokgöz, 2001, s. 143; Hatipoğlu, 1999, s. 5).

Şekil 11'de dönem içerisinde ihracatın ithalatı karşılama oranları gösterilmektedir.

Şekil 11. 1950-1959 Dönemi İhracatın İthalatı Karşılama Oranları (%)

Kaynak: TÜİK verilerinden yararlanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

1950-1959 döneminde dış ticaret sürekli açık vermiştir. Bundan dolayı ihracatın ithalatı karşılama oranı Şekil 11’de de görüldüğü gibi %100’ün altında kalmıştır. Yıllar içinde azalmasına rağmen ithalat değerinin, ihracat değerinin üzerinde olması açıklara neden olmuştur.

Aşağıdaki tabloda 1950-1959 yılları arasında ölçülen GSYH ve değişim oranları (sabit fiyatlarla) gösterilmiştir.

Tablo 11. 1950-1959 Dönemi Büyüme Oranları (%)

GSYH ve Değişim Oranları (Sabit Fiyatlarla)		
Yıl	Değer (Milyon TL)	Değişim Oranı (%)
1950	38.598	9,4
1951	43.536	12,8
1952	48.739	12,0
1953	54.210	11,2
1954	52.655	-2,9
1955	56.912	8,1
1956	58.763	3,3
1957	63.417	7,9
1958	66.308	4,6
1959	69.373	4,6

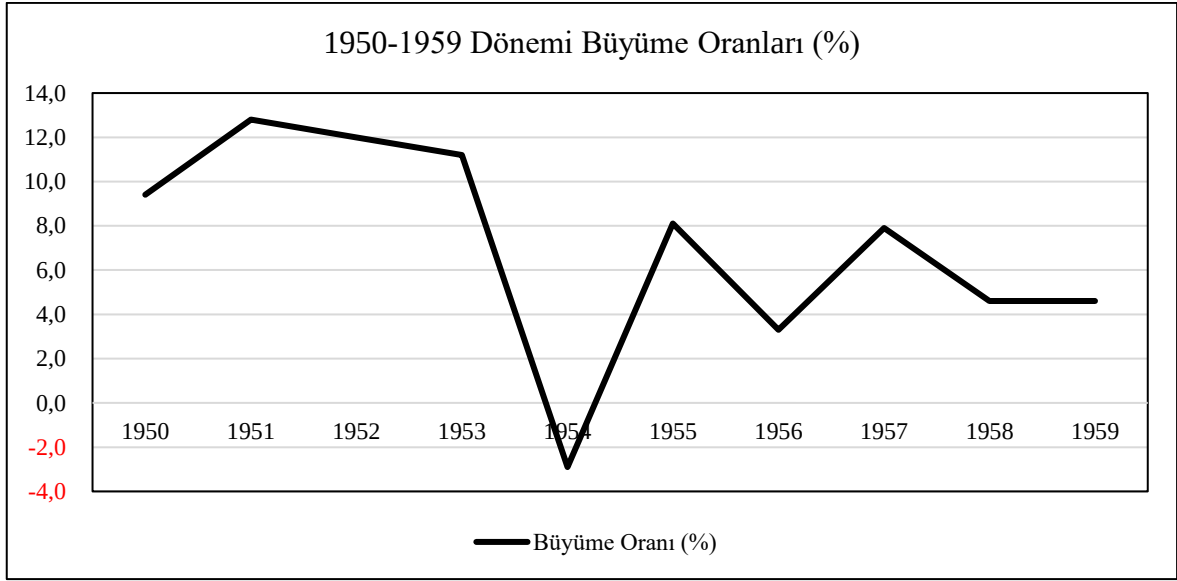
Kaynak: TÜİK, 100 Yılın Göstergeleri

1950-1959 döneminde ekonomi istikrarlı bir büyümüştür. Dönemin büyüme ortalaması %7,1’dir. Ekonomi 1950-1954 arasında yıllık ortalama %8,5 büyümüşken, 1955-

1960 yıllarında büyüme yavaşlamış ve %5,7 dolayında gerçekleşmiştir. 1950-1959 döneminde sadece 1954 yılında ekonomi negatif büyümüştür.

Bu dönemde yeni sanayi tesislerinin kurulması teşvik edilmiş ve çok sayıda sanayi tesisi kurulmuştur. Başta tekstil (Bossa, Altınyıldız, Taç) boya (DYO), ilaç (Eczacıbaşı, Deva), beyaz eşya (Arçelik), gıda (Tamek), otomotiv (Otosan) gibi çok sayıda tesis bu dönemde kurulmuştur (Palacıoğlu, 2024, s. 8).

Şekil 12’de 1950-1959 dönemi GSYH’nin yıllara göre değişim oranları gösterilmektedir.

Şekil 12. 1950-1959 Dönemi Büyüme Oranları

Kaynak: TÜİK verilerinden yararlanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

Sonuç olarak 1950-1959 döneminde:

- Sanayi yatırımları önceki dönemlerin üzerinde gerçekleşmiştir.
- Tarımın milli gelir içindeki payı düşerken, sanayinin payı yükselmiştir.
- Sanayi yatırımlarının yanında altyapı yatırımları da artmıştır.
- Liberal bir anlayış kabul edilmesine karşın bu dönemde kamu yatırımları özel sektör yatırımlarının üzerinde gerçekleşmiştir.
- Teşviklere rağmen yabancı yatırım istenen düzeyde olmamıştır (Manisalı, 1982, s. 229).

2.10.5. 1960-1979 İthal İkamesine Dayalı Büyüme Dönemi

Dış ticaretin gelişiminde farklı dönemlerde farklı stratejiler izlenmiştir. Dış ticaretin ilk döneminde yani merkantilist yaklaşımda ithalat azaltılıp ihracat arttırılmaya çalışılırken klasik yaklaşımla birlikte dış ticarete serbestleşme yoluna gidilmiştir. 1929 Büyük Buhran

döneminde ise ülkeler temel ürünlerini bile ihraç ve ithal edemez duruma gelmişlerdir. Bunun ardından gelişmekte olan birçok ülke yerli üretime önem vererek ithal ikameci stratejiler uygulamışlardır. Dünyadaki bu yönelime Türkiye de ayak uydurmuş ve bu dönemde benzer politikalar izlemiştir (Yalman vd., 2017, s. 271). Bu dönemde uygulanan ithal ikameci stratejilerle, dış ticaret açığının azaltılması, döviz rezervlerinin artırılması ve yerli sanayinin güçlendirilmesi amaçlanmıştır (Egeli, 2001, s. 151-152).

1960-1979 dönemi de ithal ikameci sanayileşme ve dış ticaret politikalarının uygulandığı bir dönemdir. Başlangıçta dışa bağımlılığı azaltmak amacıyla uygulamaya konulan bu strateji, dönemin sonunda amaçlananın tersine dışa bağımlılığı daha da arttırmıştır.

Yerli üretimin ve yerli sanayinin, uluslararası pazarlarda yabancı rakipleriyle rekabet edebilecek seviyeye gelene kadar çeşitli stratejilerle desteklenmesini öngören ithal ikameci politika, yurt dışından ithal edilen ürünlerin yurtiçinde üretilmesini öngörmektedir. Gümrük vergileri, ithalat kotaları ve yasakları ile diğer tedbirler bu amaca ulaşmak için kullanılmaktadır (Egeli, 2001, s. 150).

İthal ikameci stratejinin temelinde bebek endüstri tezi yatmaktadır. Bebek endüstri tezi, piyasada dezavantajlı durumda olan bir sanayinin veya ürünün, rakipleriyle rekabet edebilecek bir seviyeye gelene kadar kapitalist piyasa koşullarından gözetilmesini ve himaye edilmesini içeren uluslararası politik ekonomi yaklaşımıdır. Bunu sağlamak için bebek endüstrileri uluslararası rekabette vergi avantajları, teşvikler, gümrük tarifeleri, kotalar gibi araçlarla korunurlar. (Eğilmez, 2018).

Türkiye ekonomisi 1960'lı yıllara gelinceye kadar bir ekonomik planlama yapmaksızın inişli çıkışlı büyüme oranları yakalamıştır. 1950-1959 döneminde yaşanan ekonomik bunalımlar ile 1960'ta gerçekleşen darbe ve iktidar değişimi ile beraber ekonomi politikalarının bir planlama kapsamında uygulanması ve ekonomik istikrarın ancak planlama ile sağlanabileceği fikri doğmuştur. Bu çerçevede 1961 Anayasası ile birlikte Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) kurulmuş ve Türkiye'de planlı kalkınma dönemi başlamıştır. İlk kalkınma planı olan Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, 1963 yılında uygulanmaya başlamıştır (Şahin, 2012, ss. 130-131).

Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 1963-1967 yılları arasında, İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 1968-1972 yılları arasında, Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı ise 1973-1977 yılları arasında uygulanmıştır. Bu kalkınma planlarının hedefi istikrarlı büyümeyi yakalamak, enflasyonu düşürmek, dış ticaret açıklarını kapatmak, gelir dağılımında adaleti sağlamak ve Avrupa Ekonomik Topluluğu'na (Avrupa Birliği) üye olmaktır. 1963 yılında

Avrupa Ekonomik Topluluğu'na üyelik için gümrük birliğine dayanan üç kademeli bir anlaşma imzalanmıştır. Yukarıda sayılan hedeflere ulaşmak için planlı kalkınma döneminde yoğun şekilde devletçi politikalar uygulamıştır (Eğilmez ve Kumcu, 2004:256; Parasız, 1998, ss. 124-129).

Kalkınma planlarında bazı sorumluluklar kamuya, bazıları ise özel sektöre verilerek devlet ve özel sektör arasında görev dağılımı ve iş bölümü yapılmıştır. Yine bu planlarda büyümenin ve kalkınmanın motoru olarak sanayi sektörü belirlenmiştir. Bu planlar sonucunda sanayi yatırımlarında artışlar yaşanmış, sanayi sektöründe büyüme görülmüş fakat bu gelişmeler hedeflerin altında kalmıştır (Karluk, 1995, ss. 83-85).

1960-1979 döneminin ilk yarısında ithal ikamesine dayalı strateji yoğun şekilde uygulanmış ve ihracattan ziyade iç piyasaya yönelik üretim teşvik edilmiştir. 1960-1979 döneminin ikinci yarısında ise ihracatı teşvik edici politikalar izlenmiş, fakat sabit kur uygulaması nedeniyle ihracatta beklenen hedeflere ulaşamamıştır (Moldibi, 1988, s. 13).

1963 yılından sonra ihracatta düzenli artışlar olmuştur. Ancak ihracattaki artışın ithalattaki artışın gerisinde kalması dış ticaret açıklarına neden olmuştur. Bu açıklar 1969 yılındaki döviz krizi ile birleşince IMF'nin önerisiyle ekonomide yeni önlemler alınmış ve 1970 yılında devalüasyona gidilmiştir. 10 Ağustos 1970 tarihinde alınan istikrar programı ile 1 ABD doları 15 Türk lirası olacak şekilde kur yeniden belirlenmiştir. Böylece Türk lirası 4 Ağustos 1958'den 12 yıl sonra %66,6 oranında yeniden devalüe edilmiştir. Fakat yeni dönemde de katlı kur uygulamasına devam edilmiştir.

Bu dönemde enerjide dışa bağımlı bir ülke olan Türkiye, 1973 yılında patlayan petrol krizinden olumsuz etkilenmiştir. Yine aynı dönemde gerçekleşen Kıbrıs Barış Harekâtı nedeniyle uygulanan ambargolar sonucunda ekonomi durma noktasına gelmiştir (Eğilmez ve Kumcu, 2004, ss. 256-257).

Yaşanan bu gelişmelerin sonucunda 1978 yılında Türkiye ekonomisi ağır bir krize girmiş ve üretimin yavaşlaması nedeniyle birçok üründe karaborsa piyasaları oluşmuştur (Hepaktan, 2008, s. 2).

1978 yılında iktidara gelen yeni hükümet ekonomik problemlere çözüm getirmek amacıyla %30 oranında devalüasyona gitmiş, 1978 ve 1979 yıllarında iki ayrı ekonomik istikrar programı açıklamamış fakat beklenen olumlu sonuçlar elde edilememiştir. Bu yıllarda yaşanan sıkıntılardan dolayı sanayi sektöründe ve üretimde düşüşler görülmüştür (Uludağ ve Arıcan, 2003, s. 40).

Bu dönemin sonunda hazırlanan ve 1979-1983 yıllarını kapsayan Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda ihracatın önündeki engelleri kaldırmak, ihracatı yapılan ürünlerin

sayısını ve çeşidini artırmak, ihracat yapan ve yapacak tüm sektörlerle teşvik vermek ve bu sayede dış ticaret açıklarını ve cari açığı kapatmak hedeflenmiştir (Bayrakdar, 2007, s. 34).

İthalat bağımlılığını azaltmak amacıyla uygulamaya konulan ithal ikameci sanayileşme stratejisi beklenen sonuçları vermediği gibi tam tersine ithalat bağımlılığını daha da artırmıştır.

Çünkü ithal ikamesi kapsamında olan sanayi kolları ara malı ve hammadde bakımından ithalata bağımlı durumdaydı. Bu durum da ithalatın artmasına neden olmuştur. Diğer taraftan döviz rezervlerinin artmasının beklendiği bu stratejide, ihracat ihmal edildiği için aksine döviz sıkıntısı yaşanmıştır. Tüm bunlara rağmen ekonomiye aktarılan dış yardımlar, dış borçlar, krediler, gurbetçi dövizleri gibi kaynaklar sayesinde bu dönemde ekonomide büyüme sağlanmıştır (Kepenek ve Yentürk, 2007, ss. 195-197; Boratav, 2016, ss. 122-124).

Bu dönemde ithal ikameci strateji, içe dönük olarak uygulanmıştır. Üretim büyük oranda tüketim mallarında yoğunlaşırken kalkınma planlarında belirtilen ara ve yatırım malı üretiminde beklenen gelişmeler olmamıştır. Ayrıca yüksek enflasyondan dolayı iç pazara yönelik üretim cazip hale gelmiş ve üreticiler ihracat yerine iç pazara üretime yönelmişlerdir. Bu durum da ihracatın artmasına engel olmuş ve ödemeler dengesi krizi ile karşılaşmıştır (Parasız, 1998, s. 171).

1960-1980 dönemi dış ticaret istatistikleri analiz edildiğinde ithal ikameci stratejinin Türkiye'nin hem ihracatını hem de ithalatını artırdığı görülmektedir. Fakat ithalat artış hızı çok daha fazladır. Bu dönemde 1960'te 320 milyon dolar olan toplam ihracat 1980 yılına gelindiğinde 7 kat artarak 2,2 milyar dolara yükselmiştir. Aynı dönemde, ithalat ise 468 milyon dolardan 5 milyar dolara yükselerek yaklaşık 11 kat artmıştır. Bu dönemde dış ticaret açığı 1960'ta 147 milyon doları olurken, bu açık 1980 yılına gelindiğinde 19 kattan fazla artarak yaklaşık 2,8 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir

1960-1979 yılları arasındaki dış ticaret gelişimi Tablo 12 yardımıyla incelenecektir.

Tablo 12. 1960-1979 Dönemi İhracat ve İthalat Göstergeleri

1960-1979 Dönemi Dış Ticaret Göstergeleri							
	İhracat		İthalat		Dış Ticaret Dengesi	Dış Ticaret Hacmi	İhracatın İthalatı Karşılama Oranı
Yıllar	Değer 000 \$	Değişim (%)	Değer 000 \$	Değişim (%)	Değer 000 \$	Değer 000 \$	(%)
1960	320.731	-9,3	468.186	-0,4	-147.455	788.917	68,5

1961	346.740	8,1	507.205	8,3	-160.465	853.945	68,4
1962	381.197	9,9	619.447	22,1	-238.250	1.000.644	61,5
1963	368.087	-3,4	687.616	11,0	-319.529	1.055.703	53,5
1964	410.771	11,6	537.229	-21,9	-126.458	948.000	76,5
1965	463.738	12,9	571.953	6,5	-108.215	1.035.691	81,1
1966	490.508	5,8	718.269	25,6	-227.761	1.208.777	68,3
1967	522.334	6,5	684.669	-4,7	-162.335	1.207.003	76,3
1968	496.419	-5,0	763.659	11,5	-267.240	1.260.078	65,0
1969	536.834	8,1	801.236	4,9	-264.403	1.338.070	67,0
1970	588.476	9,6	947.604	18,3	-359.128	1.536.081	62,1
1971	676.602	15,0	1.170.840	23,6	-494.239	1.847.442	57,8
1972	884.969	30,8	1.562.550	33,5	-677.581	2.447.519	56,6
1973	1.317.083	48,8	2.086.216	33,5	-769.133	3.403.299	63,1
1974	1.532.182	16,3	3.777.501	81,1	-2.245.319	5.309.683	40,6
1975	1.401.075	-8,6	4.738.558	25,4	-3.337.483	6.139.633	29,6
1976	1.960.214	39,9	5.128.647	8,2	-3.168.433	7.088.862	38,2
1977	1.753.026	-10,6	5.796.278	13,0	-4.043.252	7.549.304	30,2
1978	2.288.163	30,5	4.599.025	-20,7	-2.310.862	6.887.187	49,8
1979	2.261.195	-1,2	5.069.432	10,2	-2.808.236	7.330.627	44,6

Kaynak: TÜİK, 100 Yılın Göstergeleri

Tablo 12 incelendiğinde planlı kalkınma döneminde Türkiye ekonomisinin sürekli dış ticaret açığı verdiği görülmektedir. 1960 yılında 788 milyon dolar olan dış ticaret hacmi, 1979 yılına gelindiğinde 9 kattan fazla artarak 7,3 milyar olmuştur. Fakat dış ticaret hacmiyle birlikte dış ticaret açığı da artmıştır. 1960 yılında 147 milyon dolar olan dış ticaret açığı 1979 yılına gelindiğinde 19 kattan fazla artarak 2,8 milyar dolara kadar yükselmiştir.

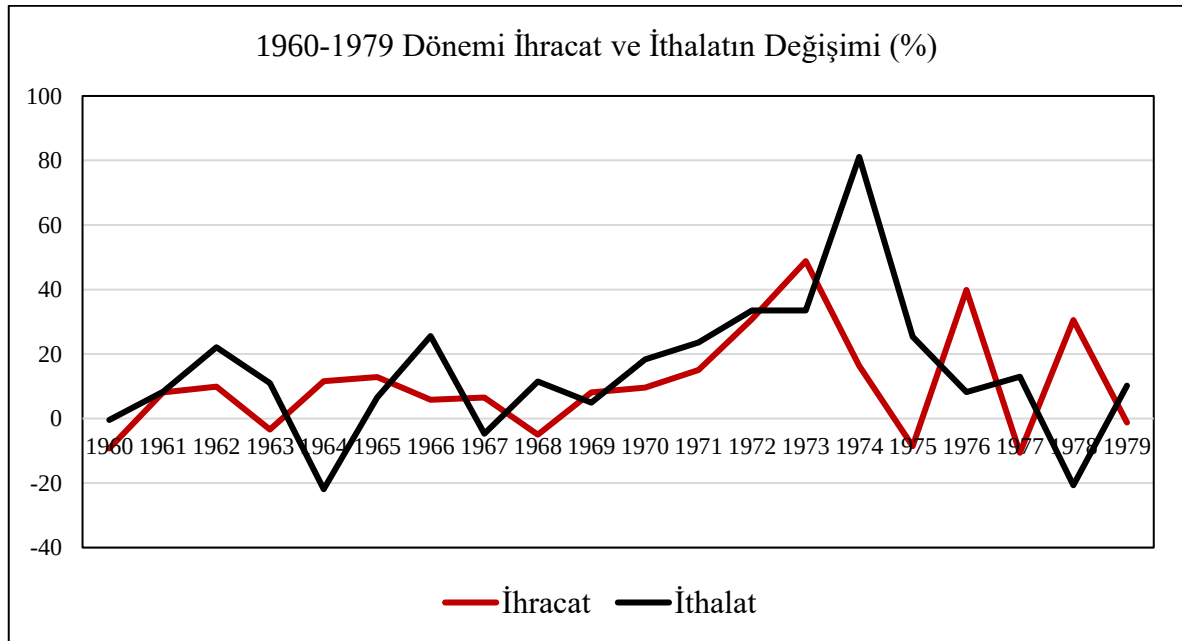
Bu dönemde 1973 yılında patlayan petrol krizi ve yükselen petrol fiyatları Türkiye'nin ithalat hacmini ciddi oranda yükseltmiştir. 1972 yılında 1,5 milyar dolar olarak gerçekleşen toplam ithalat; 1973 yılında 2 milyar dolara, 1974 yılında 3,7 milyar dolara ve 1975 yılında 4,7 milyar dolara çıkmıştır. 1975 yılından sonra da ithalat artmaya devam etmiş ve dış ticaret açığı adeta patlamıştır. 1961 yılında %68,4 ve 1965 yılında %81,1 olan ihracatın ithalatı karşılama oranı sert şekilde düşerek 1975 yılında %29,6 olarak gerçekleşmiştir. 1980 yılına gelindiğinde ise dış ticaret açığı 5 milyar dolara yaklaşmıştır. Tablo 12'den de görüleceği üzere sadece 1974 yılında ithalat, önceki yıla kıyasla göre % 81,1 oranında artmıştır.

1960-1979 döneminde yapılan sanayi yatırımları da ara malı ve hammadde ithalatına olan talebi artırmıştır. İthalatın finansmanında ise gurbetçilerin gönderdiği dövizler kullanılmıştır (Fırat ve Gökbayrak, 2016, s. 141).

Bu dönemde ihracat artmasına rağmen ithalatın artış hızını yakalayamamıştır. İhracat artış hızının düşük kalmasının sebepleri olarak yüksek enflasyon, döviz kurlarının sabit

tutulması, iç piyasaya yönelik üretim yapılması, ihracatın tarım ürünleriyle sınırlı kalması ve ithal girdiye bağımlı sanayinin desteklenmesi sayılabilir (Hatipoğlu, 1999, s. 15)

Şekil 13'te 1960-1979 döneminde ihracat ve ithalatın değişimi gösterilmektedir.

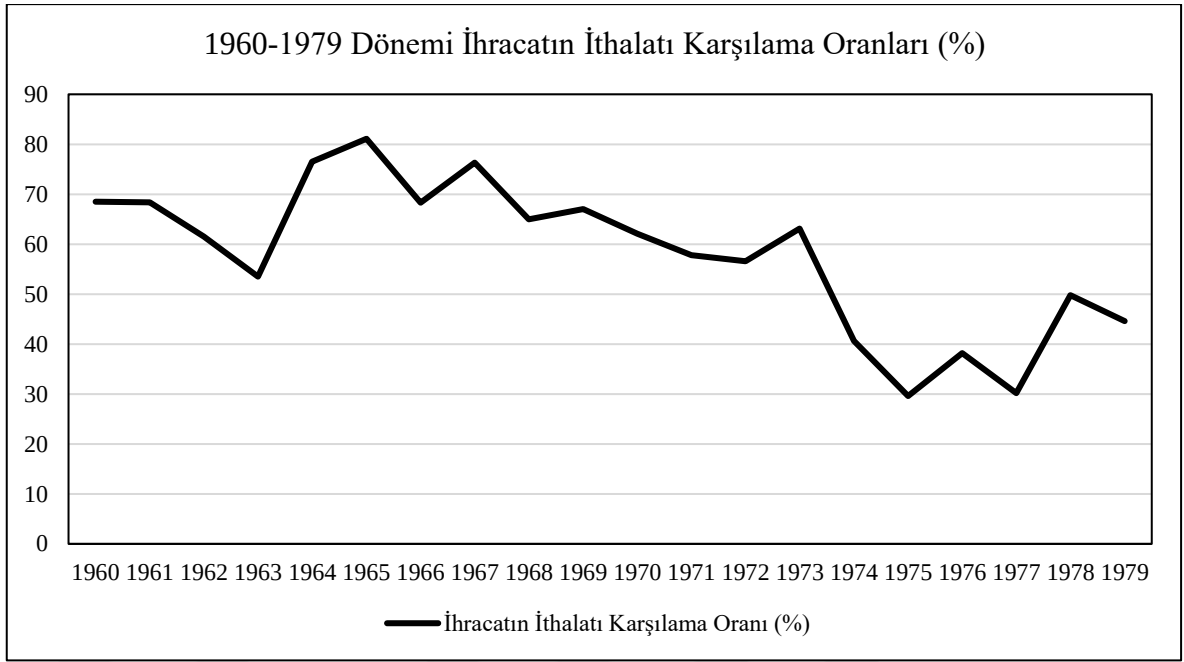

Şekil 13. 1960-1979 Dönemi İhracat ve İthalatın Değişimi (%)

Kaynak: TÜİK verilerinden yararlanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

1960-1979 döneminde dış ticarete sürekli açıklar verilmiştir. Bu dönemde tüm yıllarda ithalat rakamı ihracattan daha fazla gerçekleşmiştir. Bundan dolayı Şekil 14'te görüldüğü gibi ihracatın ithalatı karşılama oranları hep düşük seyretmiştir. 1975 yılında ihracatın ithalatı karşılama %29,6 olarak gerçekleşerek bu dönemin en düşük oranı olarak kayıtlara geçmiştir.

Şekil 14'te dönem içerisinde ihracatın ithalatı karşılama oranları gösterilmektedir.

Şekil 14. 1960-1979 Dönemi İhracatın İthalatı Karşılama Oranları (%)

Kaynak: TÜİK verilerinden yararlanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

İhracatın ithalatı karşılama oranı 1960 yılında %68,5 iken, 1979 yılında bu oran %44,6'ya düşmüştür. Yani bu dönemde ihracatın ithalatı karşılama oranı ise üçte birden fazla düşerek Türkiye'yi ithalata bağımlı hale getirmiş ve kronik cari açık sorununa neden olmuştur. Özellikle petrol krizi ve Kıbrıs Barış Harekatı'ndan dolayı konan ambargo yıllarında bu oran %50'nin altında seyretmiştir. Bu durum Türkiye ekonomisinde ödemeler dengesini iyice bozmuştur.

1960-1979 döneminde dış ticaret verilerinde görülen olumsuz tablo, büyüme verilerinde görülmemektedir. Bu dönemde ekonomi istikrarlı şekilde büyümüştür. Dönemin büyüme ortalaması %5'tir. 1960-1979 döneminde sadece 1979 yılında ekonomi küçülmüştür. 1979 yılında görülen negatif büyüme oranı bu yıldan önceki yirmi beş yılda görülmemiş olması bakımından dönemin ekonomik sıkıntısını net şekilde ifade etmektedir.

Aşağıdaki tabloda 1960-1979 yılları arasında ölçülen GSYH ve değişim oranları (sabit fiyatlarla) gösterilmiştir.

Tablo 13. 1960-1979 Dönemi Büyüme Göstergeleri

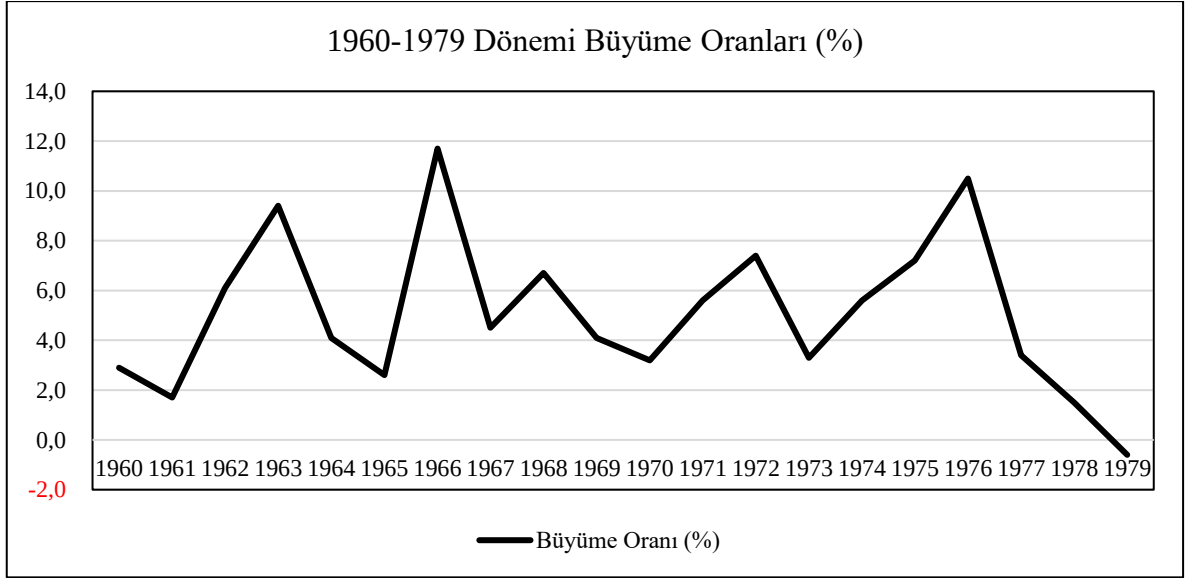
GSYH ve Değişim Oranları (Sabit Fiyatlarla)		
Yıl	Değer (Milyon TL)	Değişim Oranı (%)
1960	71.391	2,9
1961	72.619	1,7
1962	77.030	6,1

1963	84.291	9,4
1964	87.782	4,1
1965	90.078	2,6
1966	100.629	11,7
1967	105.159	4,5
1968	31.425.049	6,7
1969	32.707.548	4,1
1970	33.765.132	3,2
1971	35.644.700	5,6
1972	38.291.639	7,4
1973	39.540.780	3,3
1974	41.752.876	5,6
1975	44.748.268	7,2
1976	49.429.503	10,5
1977	51.113.351	3,4
1978	51.881.586	1,5
1979	51.557.767	-0,6

Kaynak: TÜİK, 100 Yılın Göstergeleri

Bu dönemde yeni sanayi tesislerinin kurulması teşvik edilmiş ve çok sayıda sanayi tesisi kurulmuştur. Ereğli Demir Çelik Fabrikaları (Mayıs 1960), İstanbul Petrol Rafinerisi (Ağustos 1961), Good Year Lastik Fabrikası (Eylül 1961), Mersin Petrol Rafinerisi (Aralık 1961) gibi çok sayıda tesis bu dönemde kurulmuştur. Yine tamamen Türk mühendislerinin ürünü Devrim otomobili (Ekim 1961) bu dönemde üretilmiştir. Ordu Yardımlaşma Kurumu (OYAK) (Ocak 1961), Koç Holding (Aralık 1963), Sabancı Holding (Nisan 1967) de bu dönemde kurulmuştur. Bu ana işletmeler yabancı ortaklarıyla kurdukları çok sayıda girişimle, otomotiv başta olmak üzere beyaz eşya, gıda, kimya gibi çok sayıda sektörde yeni yatırımlar yapmışlardır. Özel sektörün yanında kamu da bu dönemde çimento, gübre alanında yatırımlar yapmış ve barajlar kurmuştur (Palacıoğlu, 2024, s. 9).

Şekil 15'te 1960-1979 dönemi GSYH'nin yıllara göre değişim oranları gösterilmektedir.

Şekil 15. 1960-1979 Dönemi Büyüme Oranları (%)

Kaynak: TÜİK verilerinden yararlanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

Sonuç olarak, dışa bağımlılığı azaltmak amacıyla uygulamaya konulan ithal ikameci sanayileşme stratejisi beklenen faydayı getirmemiş tam aksine dışa bağımlılığı daha da artırmıştır. Bu dönemde popülizmin de etkisiyle uygulanan yanlış politikalar sürdürülemez durumu gelmiş, Kıbrıs Barış Harekâtı nedeniyle uygulanan ambargo ve petrol krizinin de tetiklemesiyle ekonomi darboğaza girmiştir. (Boratav, 2012, s. 117-147).

Bu dönemde ithal ikameci sanayileşme stratejisinin sanayileşme amacı gerçekleşirken, ithal ikamesi hedefi gerçekleşmemiştir. Sanayileşmedeki artış da ara malı ve yatırım malı ithalatını artırmıştır. Kısaca bu dönem, içe dönük ama dışa bağımlılığın arttığı bir dönem olmuştur.

Yaşanan ekonomik, sosyal ve siyasal bunalımlar, 1980 yılında hem ekonomik hem de siyasal bakımdan önemli değişimlere yol açmıştır. Bu dönem 24 Ocak kararlarının alınmasıyla son bulmuş ve Türkiye ekonomisi için yeni bir dönem başlamıştır.

2.10.6. 1980-1988 Dışa Açık ve İhracata Dayalı Büyüme Dönemi

1970'lerin sonuna gelindiğinde birçok ülke ekonomisinde sorunlar baş göstermişti. Yüksek enflasyon, iç ve dış borçlar, üretimdeki sıkıntılar, istikrarsızlıklar ülkelerin ortak sorunlarıydı. Tüm dünyada 1970'lerin sonuna kadar uygulanan ithal ikameci politikalar ihracatı olumsuz etkilemiş, ülkeleri döviz sıkıntısına sokmuş ve ödemeler bilançosunu bozmuştu. Artık ithal ikameci ve Keynesyen politikalar ihtiyaçlara cevap veremiyor, problemleri çözemiyordu. Hatta bu politikalar, ekonomik sıkıntıların temel sebebi olarak görülmekteydi. Bu durum dünya genelinde dışa kapalı ekonomi politikalarının terk edilip,

ABD ve İngiltere merkezli neoliberal ve dışa açık ekonomi politikalarının benimsenmesine yol açmıştır. Bu yönelim Türkiye ekonomisinde de etkisini göstermiş, dışa açık ve ihracat öncelikli politikalara geçilmiştir (Bayrakdar, 2007, s. 39; Han ve Kaya, 2006, s. 246; Yalman vd., 2017, s. 272)

1970'lerin sonunda tüm dünyada ekonomi politikalarındaki keskin dönüşü sadece ülkelerin iç dinamiklerden kaynaklanan sebeplere bağlamak ve 1970'lerdeki ekonomik sıkıntılardan kaynaklandığını söylemek yetersiz kalacaktır. Uluslararası konjonktür, özellikle ABD ve İngiltere'nin yönlendirmesi ve uluslararası kuruluşların ticaret ve sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesini talep etmeleri de ekonomi politikalarındaki değişikliğin diğer önemli sebepleridir (Boratav, 2016, s. 145; Kazgan, 2009, ss. 291-293).

1970'lerin sonu ve 1980'lerin başında dünya siyasetinde ve ekonomisinde önemli gelişmeler yaşanmıştır. David Harvey, "Neoliberalizmin Kısa Tarihi" isimli eserinde neoliberal ve dışa açık ekonomi politikalarının güç bulmasına ve yükselmesine dört önemli ismin yol açtığını ifade etmiştir (Harvey, 2005). Bunlardan birincisi Deng Xiaoping'dir. Deng Xiaoping, 1978 yılı itibarıyla Çin'de sosyalist piyasa ekonomisine geçiş sürecini başlatmıştır (Saray ve Gökdemir, 2007, ss. 661-686). İkinci isim, 1979 yılında Birleşik Krallık'ın ilk kadın başbakanı seçilen Margaret Thatcher'dir. "Demir Leydi" lakaplı Margaret Thatcher Keynesyen politikalara sünger çekilmesini sağlayan bir diğer önemli isimdir. Üçüncü ve dördüncü isimler 1979 yılında FED başkanı olan Paul Volcker ve 1980 yılında ABD'nin başkanı seçilen Ronald Reagan'dır. Volcker ile Reagan neoliberal politikaların dümenine birlikte geçmişlerdir (Bateman, 2002, ss. 307-311). Bu süreçte Thatcher'ın literatüre kazandırdığı ve neoliberal politikalardan başka seçeneğin olmadığını anlatan TINA (There Is No Alternative) ifadesi tüm dünyanın zihnine kazınan bir slogan olmuştur (Kolsuz ve Yeldan, 2014, s. 50). Dünyada yaşanan bu gelişmeler Türkiye'yi de etkilemiş ve Türkiye ekonomisinde politika değişikliğine gidilmiştir.

1930'lu yılların ekonomi modeli olan devletin ekonomide önemli rol oynadığı, piyasaların devletin kontrolünde olduğu, üretimin devlet eliyle gerçekleştirildiği, finansal korumacılık sağlanarak faiz oranlarının sınırlandırıldığı, dış ticaret işlemlerine kısıtlamalar getirilerek sabit döviz kuru uygulandığı ve yoğun denetimlerin olduğu model küçük değişikliklerle 1980'lere kadar Türkiye ekonomisinde uygulanmıştır. Diğer bir ifadeyle 1980 yılına kadar devlet kontrolünde içe dönük ve ithal ikameci sanayileşme stratejisi uygulanmıştır. 1980 yılına kadar uygulanan bu politikalar 24 Ocak Kararları ile terkedilmiştir.

Türkiye ekonomi politikalarında 1980 yılında strateji değişikliğine giderek dışa açık, ihracata dayalı ve serbest piyasa mekanizmasını öngören büyüme ve sanayileşme stratejisini benimsemiştir (Eğilmez, 2010, s. 28). Bu strateji değişikliğinden sonra ihracat odaklı politikalara öncelik verilmeye başlanmış, ihracat ekonomik büyümenin gerçekleşmesinde kilit rol almaya başlamış ve kalkınma politikalarının vazgeçilmez unsuru haline gelmiştir.

Türkiye ekonomisinde devrim niteliğinde köklü değişikliklere yol açan ve yeni bir dönemi başlatan etken 24 Ocak 1980 tarihinde alınan kararlar ve hazırlanan istikrar programıdır. Dönemin Başbakanlık Müsteşarı Turgut Özal tarafından hazırlanan bu istikrar programı “24 Ocak Kararları” olarak adlandırılmaktadır. 24 Ocak Kararları ile hazırlanan istikrar programının Türkiye’de daha önce hazırlanan programlardan temel farkı uzun vadeli olması ve ekonomide yapısal dönüşümler içermesidir.

24 Ocak Kararları büyük oranda Turgut Özal’a mal edilmektedir. Çünkü 24 Ocak 1980 tarihinde Demirel hükümetinde başbakanlık müsteşarı olarak bu kararları hazırlayan Turgut Özal, 12 Eylül 1980 darbesi sonrası kurulan cunta hükümetinde de başbakan yardımcısı olarak görev yapmış ve bu kararları uygulama fırsatı yakalamıştır.

24 Ocak Kararları ile serbest piyasa ekonomisine geçilmesi hedeflenmiş, sermaye birikiminin serbest piyasa kuralları ile gerçekleşmesi öngörülmüş, piyasada oluşan fiyatın yol göstericiliği esas alınmış ve fiyatlandırma süreçlerinin bütünüyle piyasa tarafından belirlenmesi amaçlanmıştır (Hatipağaoğlu, 2014, ss. 61-65). Çünkü 1980 yılından önce Türkiye ekonomisinde dış ticaret, para, mal ve hizmet piyasaları büyük oranda devletin kontrolü altındaydı.

24 Ocak Kararları ile kamunun ekonomideki girişimci rolünün azaltılarak düzenleyici ve denetleyici rolünün ön plana çıkarılması, kaynakların özel kesim eliyle daha etkin kullanılması hedeflenmiş; para, maliye, kur ve dış ticaret politikalarında önemli değişikliklere gidilmiştir (Egeli, 1998, s. 1). Bu doğrultuda piyasalar dış rekabete açılarak dışa açık politikalar uygulanmaya başlanmıştır. Ekonominin dış rekabete açılması ile verimlilik artışı beklenmiş, dış talebin yeni yatırımları teşvik etmesi, yabancı sermayenin ülkeye çekilmesi, doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının da sermaye birikimine katkı sağlaması hedeflenmiştir (Gibson ve Ward, 1992, s. 333).

Dışa açık büyüme bir başka ifadeyle ihracata dayalı büyüme stratejisi, serbest piyasa şartlarında, mukayeseli üstünlüğe sahip olunan sektörlerde uzmanlaşmayı öneren bir dış ticaret stratejisidir (Erkan vd., 2007, s. 79).

Dışa açık politikaların temel unsurları; ihracatın teşvik edilmesi, ithalatın serbest bırakılması ve yabancı sermaye politikaları olmuştur. 24 Ocak Kararları ile birlikte yeni

ihracat teşvikleri getirilmiş ve daha önce uygulanmakta olan ihracat teşviklerinin kapsamı genişletilmiştir. Bu dönemde ihracat stratejilerindeki köklü değişikliklere paralel ithalat rejiminde de önemli değişiklikler yapılmıştır.

24 Ocak kararları ile uygulanmaya başlanan dış ticaret politikası ve ihracat teşvikleri 1980 öncesi uygulanan politikalardan ve teşviklerden çok farklıdır. 24 Ocak kararları ile kota uygulanan mal sayısı azaltılmış, ithalattan alınan vergiler ile dış ticaret faaliyetlerinden alınan teminatlar düşürülmüş, dış ticarete devlet denetimi önemli ölçüde gevşetilmiş, ihracatta vergi iadesi ve vergi muafiyeti uygulamalarına gidilmiş, ihracata yönelik üretim yapanlara vergi iadesi ve kredi desteği sağlanmıştır. Bu teşviklerden vergi iadesi uygulamalarının ihracatın artmasında oldukça etkili olduğu olmuştur (Öztürk vd., 2007, s. 182).

24 Ocak Kararları uyarınca, 1981 yılında Sermaye Piyasası Kurulu oluşturulmuş ve 1982 yılında da faaliyetlerine başlamıştır. SPK'nın kuruluşundan 4 sene sonra 26 Aralık 1985 tarihinde İstanbul Menkul Kıymetler Borsası (Borsa İstanbul) kurulmuş ve 3 Ocak 1986 tarihinde faaliyetine başlamıştır. İMKB'nin kuruluşu ile sermaye piyasaları alanında büyük bir adım atılmıştır. Sermaye piyasalarının gelişmesi için ve şirketlerin halka arzı için gereken teşvikler sağlanmıştır.

Ana ekseninde ihracatın yer aldığı 1980-1988 döneminde kambiyo işlemlerinin serbestleşmesi amacıyla çeşitli kararlar alınmıştır. 1981'de Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası'nın (TCMB) döviz fiyatlarını belirleme uygulaması kaldırılmış ve günlük kur uygulamasına geçilmiştir. 1985 yılında döviz tevdiat hesapları serbestleştirilmiş, 1989 yılında konvertibilite gerçekleşmiş ve Türk Parasının Kıymeti Koruma Kanunu ile de para piyasasının serbestleşmesi büyük ölçüde sağlanmıştır (Kazgan, 2009, ss. 129-131; Boratav, 2016, s. 180).

24 Ocak kararlarının bir diğer ekonomik kazancı Serbest Bölgelerin kurulmasıdır. İhracatı teşvik etmek ve yabancı sermayeyi çekmek amacıyla 1985 yılında Serbest Bölgeler Kanunu çıkarılmış ve 1987 yılında Eximbank kurulmuştur.

Yine bu dönemde Kamu İktisadi Teşebbüslerinin (KİT) bütçe üzerindeki yükünün hafifletilmesi amacıyla devlete ait fabrika, şirket vb. kurumların özelleştirilmesi de dâhil olmak üzere bazı reform niteliğindeki çalışmalar yapılmış ve özelleştirme faaliyetlerini yönetmesi için Toplu Konut ve Kamu Ortaklığı İdaresi (TOKİ) yetkilendirilmiştir. Türkiye ekonomisinde ilk özelleştirme uygulaması ise 1985 yılında Sümerbank'ın satılması ile gerçekleştirilmiştir.

24 Ocak istikrar programının içeriği aşağıdaki şekilde özetlenebilir (Osmanlı, 2011, s. 129)

- İthalatın serbestleştirilmesi,
- İhracın desteklenmesi ve teşvik edilmesi,
- TL'nin aşırı değerlendirilmesine son verilmesi ve esnek kur sistemine geçilmesi,
- Yabancı sermayenin teşvik edilmesi,
- Fiyat kontrollerinin kaldırılması,
- Faiz oranlarının serbestleştirilmesi ve reel faiz politikası uygulanması.

24 Ocak kararlarının ekonomik hedefleri ise aşağıdaki gibi özetlenebilir (Şanlı, 1997:168; Fırat ve Gökbayrak, 2016, s. 215).

- Enflasyonun artışını durdurmak ve fiyat istikrarını sağlamak,
- Ödemeler bilançosu açıklarını gidermek,
- Üretimi artırmak ve yeni yatırımları teşvik etmek,
- Döviz rezervlerini artırmak ve ihracatın yanında diğer döviz getiren faaliyetlere ağırlık vermek,
- Ekonominin ihtiyaç duyduğu ithalat haricinde döviz kaybına neden olan harcamaları en düşük seviyeye çekmek,
- Serbest piyasa ekonomisine geçmek,
- Yeni para, maliye döviz ve tasarruf politikaları uygulamak.

24 Ocak istikrar programı ile birlikte 1980 yılında ithalatta serbestleşme oranı %94'e kadar çıkmıştır. İthalat serbest bırakılırken, ithalatın aşırı yükselmesini engellemek için TL'nin "tartılı reel efektif değer düşürülmesi" uygulaması 1988 yılına kadar devam etmiştir (Kazgan, 2009, s. 138).

1987'ye gelindiğinde dış borçlar 39,3 milyar dolara ulaşmış, döviz açıkları artmış, enflasyon yükselmiş ve devalüasyon beklentisi oluşmuştu. Devalüasyon beklentisi ise dövize hücumu sebep olmuştu. Bu gelişmeler sonucu devalüasyona gidilmiştir. Bu durum ise ekonomik durgunluk yanında enflasyona yani stagflasyona yol açmıştır. Bu gelişmeler üzerine ekonomide yaşanan sıkıntılara çözüm getirmek amacıyla iktidar 4 Şubat 1988 tarihli yeni bir ekonomik istikrar paketi hazırlamıştır (Kazgan, 2009, ss. 144-147).

24 Ocak Kararları ile uygulamaya konulan ihracata dayalı büyüme modelinin başarılı olup olmadığı tartışmalıdır. 1980-1988 dönemi dış ticaret verileri yeni sistemin başarılı olduğunu gösterirken, sonraki dönemlere ait veriler, yeni sistemin beklentileri karşılayamadığını göstermektedir. Çünkü ihracata dayalı büyüme modeli ile birlikte ihracat

rakamları yükselirken ithalat rakamları ihracattan daha fazla yükselmiş ve dış ticaret dengesi bozulmuştur. Bu durum cari açık ile dış borç sorununu beraberinde getirmiş ve ekonomiyi kırılganlaştırmıştır. Bu sorunlar 1980 sonrasında Türkiye ekonomisinin kronik sorunları hale gelmiştir.

İhracat odaklı büyüme ve sanayileşme stratejisi ara ve yatırım malı üretiminin son derece sınırlı olduğu bir dönemde uygulamaya konulmuştur. Sanayinin ihtiyacı olan girdilerin öncelikli olarak yurtiçinde üretimi için gerekli yatırımların yapılması yerine özellikle ihracatçı sektörlerin girdileri için ithalatın serbestleştirilmesi, ithal girdi kullanımı adeta teşvik etmiştir. Bu durum ise zamanla üretimi ve ihracatı ithal girdiye bağımlı hale getirmiştir.

1980-1988 döneminde dış ticaret açığının önemli bir kısmının ara malı ve yatırım mallarından kaynaklandığını buna karşılık nihai tüketim ürünlerinde dış ticaret fazlası verildiği görülmektedir. Bu dönemde Türkiye tüketim malı üretiminde uzmanlaşırken, ara ve yatırım malı üretiminden uzaklaşmıştır. Bunun sonucunda Türkiye üretimde büyük oranda ithal girdiye bağımlı hale gelmiştir. Ayrıca ithal girdiye bağımlı sektörler arasında herhangi bir ayırım yapılmadan ve öncelikli sektörleri belirlemeden ithalatın serbest bırakılması, ithalata bağımlılığını artıran bir diğer faktör olmuştur (Eşiyok, 2008, s. 118)

1980-1988 dönemi ekonomi politikalarının özü, TL'nin değerinin düşürülerek ihracatın artırılması, ülkeye döviz girmesinin sağlanması ve ekonomik büyümenin ihracat artışına dayandırılmasıdır.

1980-1988 döneminde ithalat ve ihracatın gelişimi Tablo 14 yardımıyla incelenecektir. Tablo 14. 1980-1988 Dönemi İhracat ve İthalat Göstergeleri

1980-1988 Dönemi Dış Ticaret Göstergeleri							
	İhracat		İthalat		Dış Ticaret Dengesi	Dış Ticaret Hacmi	İhracat / İthalat Karşılama Oranı
Yıllar	Değer 000 \$	Değişim (%)	Değer 000 \$	Değişim (%)	Değer 000 \$	Değer 000 \$	(%)
1980	2.910.122	28,7	7.909.364	56,0	-4.999.242	10.819.486	36,8
1981	4.702.934	61,6	8.933.374	12,9	-4.230.439	13.636.308	52,6
1982	5.745.973	22,2	8.842.665	-1,0	-3.096.692	14.588.639	65,0
1983	5.727.834	-0,3	9.235.002	4,4	-3.507.168	14.962.836	62,0
1984	7.133.604	24,5	10.757.032	16,5	-3.623.429	17.890.636	66,3
1985	7.958.010	11,6	11.343.376	5,5	-3.385.367	19.301.386	70,2
1986	7.456.726	-6,3	11.104.771	-2,1	-3.648.046	18.561.497	67,1
1987	10.190.049	36,7	14.157.807	27,5	-3.967.757	24.347.856	72,0

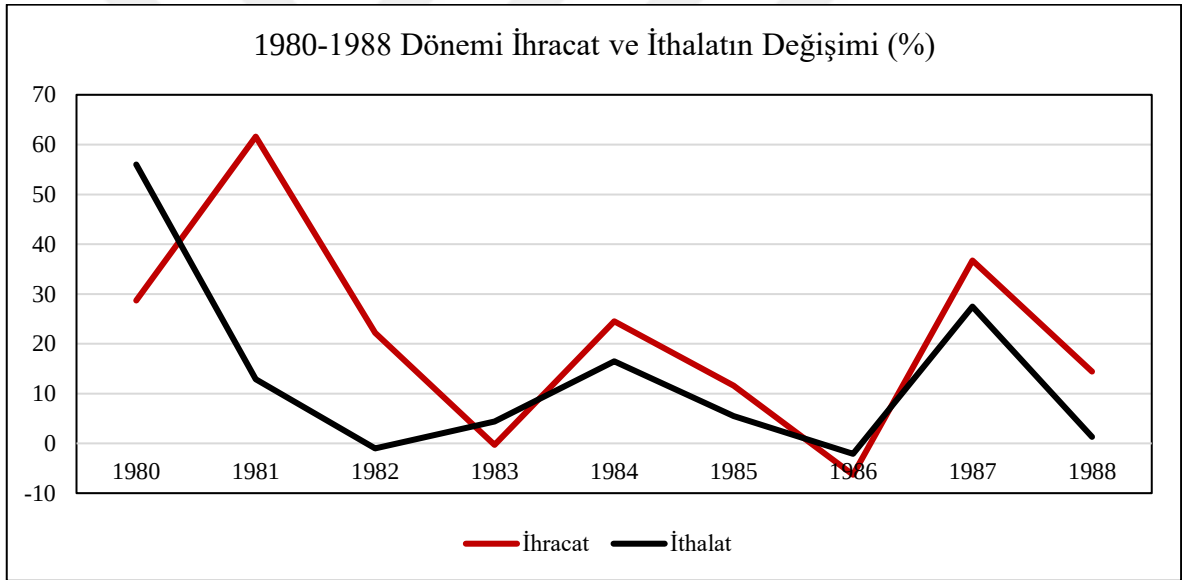
1988	11.662.024	14,4	14.335.398	1,3	-2.673.374	25.997.422	81,4
------	------------	------	------------	-----	------------	------------	------

Kaynak: TÜİK, 100 Yılın Göstergeleri

24 Ocak istikrar programının ve bu dönemde uygulanan liberal politikaların en önemli etkisi dış ticaret üzerinde olmuştur. 1960’larda 1 milyar doların altında seyreden, 1970’te 1,5 milyar dolara ancak ulaşabilen, 1980 yılına kadar 8 milyar dolara ulaşamayan dış ticaret hacmi, bu dönemin sonu olan 1988 yılına gelindiğinde 26 milyar dolara çıkmıştır. 1970’li yıllar ile 1980’li yıllar arasındaki ciddi farkın sebebi, 1980’den itibaren dış ticarete serbestleşme yolunda adımlar atılmasıdır.

Türkiye 1980’li yıllardaki İran-İrak Savaşında tarafsızlığını ilan ederek dış ticaret gücünü artırmıştır. 1980’de 2,9 milyar dolar olan toplam ihracat rakamı, 4 kat artarak 1988’de 11,6 milyar dolara çıkmıştır. Aynı dönemde toplam ithalat ise 1,8 kat artarak, 7,9 milyar dolardan 14,3 milyar dolara ulaşmıştır.

Şekil 16’da 1980-1988 döneminde ihracat ve ithalatın değişimi gösterilmektedir.

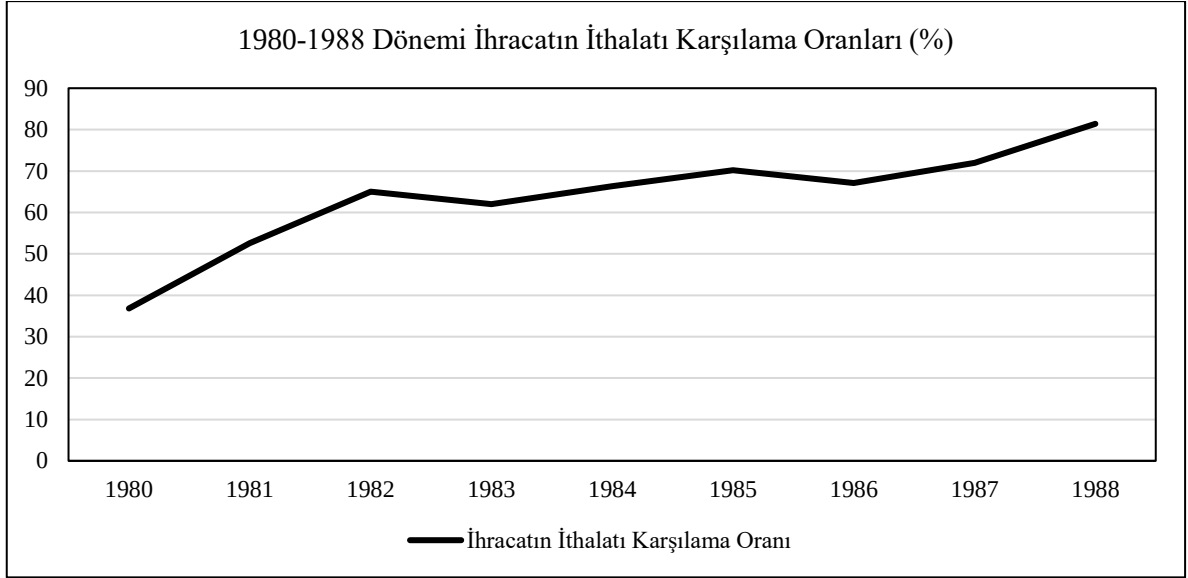

Şekil 16. 1980-1988 Dönemi İhracat ve İthalatın Değişimi (%)

Kaynak: TÜİK verilerinden yararlanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

1980-1988 döneminde TL’nin değerinin düşürülmesi ve büyük teşvikler neticesinde ihracatta büyük artışlar görülmüştür. 1980-1988 döneminde ihracat artış hızı, ithalat artış hızının 2 katından fazla olmuştur. Bunun sonucunda 1980’de 5 milyar dolar olan dış ticaret açığı 1988’e gelindiğinde 2,6 milyar dolara inmiştir.

Şekil 17’de dönem içerisinde ihracatın ithalatı karşılama oranları gösterilmektedir.

Şekil 17. 1980-1988 Dönemi İhracatın İthalatı Karşılama Oranları (%)

Kaynak: TÜİK verilerinden yararlanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

1980-1988 döneminde ihracatın ithalatı karşılama oranı da %38,8 den %81,4'e yükselmiştir.

Bu dönemde ihracatın yapısında da büyük değişiklik olmuştur. 1980'lerin başında ihracatta sanayi ürünlerinin payı yüzde 36 iken 1980'lerin sonundan bu oran yüzde 80'e yaklaşmıştır. Bu dönemde ihracatta tarım ürünlerinin payı ise %57,4'ten %18'e gerilemiştir.

Aşağıdaki tabloda 1980-1988 yılları arasında ölçülen GSYH ve değişim oranları (sabit fiyatlarla) gösterilmiştir.

Tablo 15. 1980-1988 Dönemi Büyüme Göstergeleri

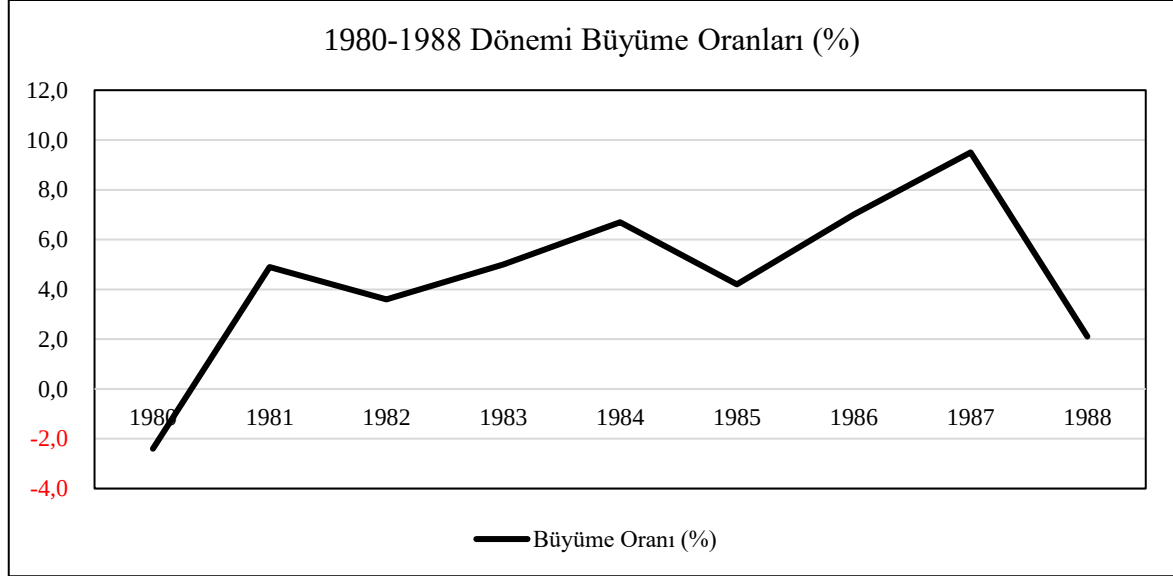
GSYH ve Değişim Oranları (Sabit Fiyatlarla)		
Yıl	Değer (Milyon TL)	Değişim Oranı (%)
1980	50.295.991	-2,4
1981	52.738.671	4,9
1982	54.617.937	3,6
1983	57.332.998	5,0
1984	61.181.164	6,7
1985	63.776.134	4,2
1986	68.248.101	7,0
1987	74.721.925	9,5
1988	76.306.292	2,1

Kaynak: TÜİK, 100 Yılın Göstergeleri

1980-1988 döneminde ortalama büyüme hızı %4,5'tur. Bu dönemde 12 Eylül darbesinin gerçekleştiği 1980 yılı hariç ekonomi tüm yıllarda büyümüştür. Bu dönemde

büyümeye dışa açılmanın yanı sıra dış piyasalarda yaşanan gelişmeler ve verimlilik artışı yol açmıştır.

Şekil 18’de 1980-1988 dönemi GSYH’nin yıllara göre değişim oranları gösterilmektedir.

Şekil 18. 1980-1989 Dönemi Büyüme Oranları (%)

Kaynak: TÜİK verilerinden yararlanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

Bu dönemde 1980 yılında askeri darbe gerçekleşmiş ve 1983’e kadar askeri yönetim iktidarda kalmıştır. 1984 yılından itibaren sivil yönetimin iktidara gelmesiyle büyüme oranları belirgin şekilde artmıştır.

Sonuç olarak 1980-88 döneminin ilk yarısında dünyayla ticari anlamda bütünleşmenin ağırlık kazandığı; önceliğin altyapı, hizmet ve dış ticarete verildiği; ihracatın hızlı şekilde arttığı; buna karşılık büyüme oranlarının önceki dönemlere göre daha düşük düzeyde gerçekleştiği görülmektedir. 1980’lerin ikinci yarısı ise, konjonktürel gelişmelere paralel olarak yüksek büyüme hızlarının yüksek enflasyon ile birleştiği, dış borç oranının yükseldiği ve ihracat artışının devam ettiği bir dönem olarak karşımıza çıkmaktadır (Altınışik, 2007, ss. 274-275).

2.10.7. 1989-2001 Siyasi ve Ekonomik İstikrarsızlıklar Dönemi

1980’lerin sonuna gelindiğinde ekonomi yeniden durgunluğa girmiştir. Yeldan (2001) bu durumu 24 Ocak Kararları ile hedeflenen yapısal dönüşümün tam olarak gerçekleştirilememesine ve ihracata yönelik büyüme politikalarının sınıra ulaşmasına bağlamaktadır.

Bu dönemin başlangıcı finansal serbestleşmenin başladığı 1989 yılıdır. 1989-2001 dönemi ekonomi politikalarını belirleyen diğer önemli etkenler, 5 Nisan Kararları, 1996 yılında kabul edilen Gümrük Birliği (GB) üyeliği ile bu dönemde yaşanan ekonomik krizlerin ardından gündeme gelen istikrar programlarıdır.

1989 yılında kabul edilen Türk Parası Kıymetini Koruma Hakkında 32 Sayılı Karar ile beraber yabancı sermayeye ilave teşvikler getirilmiştir. Bu kararlar birlikte TL tam konvertibilite hakkı kazanmış, müsaade edilen kurumlara döviz alma, satma ve tutma izni verilmiş, şahıslara döviz bulundurma hakkı tanınmış ve kambiyo işlemleri önündeki engeller kaldırılmıştır. Finansal serbestlik yolunda atılan adımlar sonucunda Türkiye'ye yabancı sermaye girişleri başlamış, döviz girişiyle birlikte TL değerlenmiş, ihracat olumsuz etkilemiştir (Hatipağaoğlu, 2014, s. 69).

Finansal piyasaların alt yapısı oluşmadan ve yeterli işlem hacmine sahip olmadan finansal liberalleşmeye gidilmesi sermaye piyasalarını dış şoklara açık bırakmıştır. Bu durum finansal serbestleşme çalışmalarının amacından sapmasına yol açmıştır. Bu dönemde enflasyon oranları yükselmiş, bütçe açıkları artmış ve bütçe dengesi bozulmuştur. Diğer taraftan dış ticaret açıkları ödemeler dengesini bozmuştur (İncekara, 2004, ss. 289-290)

1989-2001 döneminde dış ticaret hacminde artış olmuştur. 1988 yılında 26 milyar dolar olan dış ticaret hacmi 1990 yılında 35,2 milyar dolara, 2000 yılında 82,2 milyar dolara çıkmıştır. Fakat dış ticaret açığı zaman zaman düşse de genel olarak artarak devam etmiştir. 1980 yılında 5 milyar dolar olan dış ticaret açığı 1990 yılında 9,3 milyar dolara, 2000 yılında ise 26,7 milyar dolara çıkmıştır.

1980-1988 yıllarında İran ile Irak arasında gerçekleşen savaşta tarafsız davranarak dış ticaretini artıran Türkiye, 1990 yılındaki Körfez krizinden olumsuz etkilenmiştir. Savaşın gerçekleştiği bölgeyle yapılan ticaret durma noktasına gelmiştir. Ayrıca bu dönemde artış gösteren terör olayları da Türkiye ekonomisine zarar vermiştir (Özsoylu, 2016, s. 168; Mazlum, 2020, s. 56).

1990 yılında patlayan Körfez Savaşı ve 1991 yılındaki erken genel seçimler, para politikasından ödün verilmesine sebep olmuştur. Türkiye ekonomisinin ciddi borç baskısı altında kalması nedeniyle faiz oranları hızlı şekilde artırılmış, bunun neticesinde yurt dışından kısa vadeli sıcak para Türkiye'ye girmiştir. Sıcak para girişi nedeniyle, TL değer kazanmış, ithalat cazip hale gelmiş ve ihracat zorlaşmıştır. Bundan dolayı 1993 yılında dış ticaret açığı 14 milyar dolara çıkmıştır. (Hepaktan, 2008, ss. 5-6).

Bu dönemde iç kaynaklara dayalı üretim yerine, yüksek faizli iç ve dış borçlanmaya dayalı tüketime gidilmesi ve ithalat artışı Türkiye ekonomisinde istikrarı ve ekonomik

dengeyi bozmuştur. İstikrarsız ortamdan hoşlanmayan sıcak paranın Türkiye’den çıkması, yüksek kamu harcamaları, yüksek bütçe açıkları, yüksek enflasyon, gelir dağılımındaki dengesizlikler ile ihracat ve ithalat arasındaki dengenin ihracat aleyhine bozulması 1994 yılında finansal krizin yaşanmasına yol açmıştır. 1994 finansal krizi Türk lirasının yabancı para birimleri karşısında değer kaybetmesine neden olmuş ve bu durum kısa vadede ihracatı artırsa da orta ve uzun vadede ithalatı daha çok artırmıştır (Turgut, 2013, s. 58).

1994 kriziyle Türkiye ekonomisi %5,5 oranında küçülürken, enflasyon oranı %125’e yükselerek 1980 sonrası en yüksek seviyeye çıkmıştır. Kısa sürede bozulan döviz piyasalarını tekrar dengeye getirmek, bütçe açıklarını düşürmek ve krizden çıkmak amacıyla 1994 yılında 5 Nisan Kararları olarak anılan yeni bir istikrar programı kabul edilmiştir (Karaçor ve Alptekin, 2006, s. 311).

1994 krizinden çıkış reçetesi olarak yayınlanan 5 Nisan Kararları ilk aşamada olumlu sonuçlar doğurmuştur. Bütçe açıkları azalmış, döviz kurları dengelenmiş, rezervler artmış ve ekonomi bir nebze de olsa rahatlamıştır (Parasız, 1998, s. 404). 1994 krizinin ardından alınan 5 Nisan Kararlarının ekonomi üzerindeki olumlu sonuçları 1998 yılına kadar devam etmiştir. Bu süreçte Türkiye ekonomisi 3 yıl artarda %7’nin üzerinde büyümüştür. Ancak 1998 yılında Rusya’da yaşanan krizin ve 1999 yılında meydana gelen şiddetli depremin de etkisiyle ekonomide dengeler tekrar bozulmuştur (Mazlum, 2020, s. 56).

5 Nisan Kararları ekonomi üzerinde kısa vadede olumlu sonuçlar doğurmasına karşın, bu etki uzun vadeli olmamıştır. Çünkü Türkiye ekonomisinde 1994 krizine sebep olan yapısal problemlerde kalıcı bir çözüm sağlanamamıştır.

Türkiye bu süreçte 26 Mart 1995 tarihinde Dünya Ticaret Örgütü’ne (DTÖ) kurucu üye olmuş, 1 Ocak 1996 tarihinde de Gümrük Birliği’ne dâhil olmuştur. Gümrük Birliği’ne katılım dış ticaretin gelişimi bakımından bu dönemin en önemli gelişmelerinden bir tanesidir. Gümrük Birliği’ne katılımı birlikte Türkiye’nin dış ticaret hacmi hızlı bir şekilde artmaya başlamıştır. Gümrük Birliği’ne üyelik sürecinde Dâhilde İşleme Rejimi (DİR) adı altında yeni bir ihracat teşvik modeli hayata geçirilmiştir. Bu modelle birlikte Türkiye’nin ihracatı artarken, ihracatın ithalata bağımlılığı da artmıştır (Takım ve Ersungur, 2010, s. 295).

Gümrük Birliği Anlaşmasının Türkiye ekonomisi için faydalı olup olmadığı tartışmalıdır. Çünkü Avrupa Birliği menşeli ürünlerin gümrüksüz bir şekilde Türkiye’ye girmesi ithalatın artmasına ve dış ticaret dengesinin iyice bozulmasına yol açmıştır. Bu dönemde dış ticaret hacmi artmış, ancak bu durum çok ithalata bağlı olarak gelişmiştir. Ayrıca Türkiye Gümrük Birliği anlaşmasını kabul ederken, Türkiye’nin Avrupa Birliği’ne üye tam olacağı düşünülmekteydi. Geçen sürede bu üyelik gerçekleşmemiştir.

1997 yılında Güneydoğu Asya ülkelerinde ekonomik kriz patlamış, ardından tüm Asya ülkelerine yayılmış ve bu kriz ile birlikte dünya ticaret hacmi daralmıştır. 1998 yılında ise Rusya ekonomik krize girmiştir. 1997 Asya Krizi ve 1998 Rusya Krizi Türkiye'nin dış ticaretini olumsuz etkilemiştir. Türkiye, bu krizlerin üstesinden gelmeye çalışırken 1999 yılında büyük bir depremle sarsılmış, on binlerce vatandaş hayatını kaybetmiş, birçok üretim tesisi yıkılmış ve ekonomik olarak çok büyük bir darbe almıştır (Alpay ve Alkin, 2019, ss. 196-199).

Bu dönemde dış pazarlardaki krizler, içerdeki siyasi ve ekonomik istikrarsızlıklar, bütçe açıklarının azalmaması ile kurlardaki ve faiz oranlarındaki yükselişler gibi sebeplerden dolayı Uluslararası Para Fonu (IMF) Türkiye'yi takibe almıştır. Kur riskini ortadan kaldırarak ihracatı artırmak amacıyla 1999 yılında sabit döviz kuru rejimi kabul edilmiştir. Ancak bu yeni rejim artan döviz talebine dayanamayarak çökmüş ve 2000 yılında Türkiye ekonomisi yeniden krize girmiştir (Turgut, 2013, ss. 59-60).

Hükümet sorunlara çözüm olması için 1 Ocak 2000 tarihinde enflasyonu düşürme programını uygulamaya koymuştur. Bu dönemde ayrıca Uluslararası Para Fonu (IMF) ile 3 yıl sürecek stand-by anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşmanın en temel amacı enflasyonu kontrol altına almaktır. Bu çerçevede yeni önlemler alınmıştır (Özçam, 2004, s. 9; Türkoğlu vd., 2010, s. 252)

Türkiye ekonomisinde enflasyon başta olmak üzere yaşanan sıkıntıları gidermek amacıyla uygulamaya konulan program sonucu, enflasyon %70'lerden %40'lara kadar düşmüştür. Fakat 2000 yılının Kasım ayında ve 2001 yılının Şubat ayında patlayan krizler programın uzun sürede başarılı olmasına engel olmuştur.

Uygulanan programın temel hedefinin enflasyonu düşürmek olması, diğer ekonomik sorunlara gerekli ehemmiyetin verilmemesi, cari açığın büyümesi, bankacılık sisteminin kırılgan olması ve kamunun borç problemleri 2000 yılının Kasım ayında yeni bir krize neden olmuştur. İktidarın 2000 Kasım krizine rağmen enflasyonu düşürme programı üzerinden devam etmesi ekonomiyi daha da zora sokmuş ve 2001 yılının Şubat ayında Cumhuriyet tarihinin en büyük krizlerinden biri patlak vermiştir (Kargı, 2014, s. 41).

2001 kriziyle birlikte finansal piyasalar değer kaybetmiş, enflasyon ve faiz oranları yeniden artışa geçmiştir. Krizin etkilerini azaltmak amacıyla sabit döviz kuru rejiminin yerine dalgalı kur rejimine geçilmiştir. Bundan dolayı TL diğer para birimleri karşısında hızla değer kaybetmiştir (Uygur, 2001, ss. 54-55).

Türkiye ekonomisinin 2001 yılında geçirmiş olduğu kriz, Cumhuriyet tarihinin en büyük ekonomik krizlerinden biridir. Bu krizin ardından ekonomide büyük bir daralma

yaşanmış ve kişi başına düşen milli gelir azalmıştır. Diğer taraftan %30'lara kadar inmiş olan enflasyon, krizin ardından %70'i geçmiş, iç borç 2000 yılına kıyasla 4 katına çıkmış ve 1,5 milyon kişi işini kaybetmiştir (Karluk, 2004, ss. 479-480). 2001 krizinde kur riskinden kaynaklanan zararlardan dolayı bankacılık sektörü büyük problemlerle karşı karşıya kalmış ve 19 banka kapanmıştır (Turan, 2011, s. 73).

2000 yılının Kasım ayında ve 2001 yılının Şubat ayında artarda krizlerin yaşanmasının temel sebebi, istikrar programlarında taahhüt edilen yapısal reformların yapılmamasıdır. Ayrıca hem yurt içinde hem de yurt dışında Türkiye ekonomisine karşı oluşan güvensizlik ortamı da krizleri tetiklemiştir.

1989-2001 dönemi tam olarak siyasi ve ekonomik istikrarsızlıklar dönemidir. Bu dönemde Türkiye'de 11 hükümetin kurulması, kurulan hükümetlerin bazılarının ömrünün bir yıldan kısa olması, her yıla ortalama bir hükümetin düşmesi, 15'ten fazla ekonomi bakanının değişmesi ve koalisyonlar siyasi istikrarsızlığın en somut göstergeleridir. Siyasi istikrarın olmadığı yerde ekonomik istikrardan da söz edilemez.

İstikrarsızlık belirsizliği de beraberinde getirmektedir. Belirsizlik ekonomik aktörlerin hiç istemediği bir durumdur. Belirsizlikler; ani dalgalanmaları, enflasyonu, işsizliği ve başka birçok ekonomik olumsuzluğu tetikleyerek ekonominin çökmesine sebep olmaktadır (Özsağır, 2013, s. 762).

1989-2001 yılları arasındaki dış ticaret gelişimi Tablo 16 yardımıyla incelenecektir.

Tablo 16. 1989-2001 Dönemi İhracat ve İthalat Göstergeleri

1989-2001 Dönemi Dış Ticaret Göstergeleri							
	İhracat		İthalat		Dış Ticaret Dengesi	Dış Ticaret Hacmi	İhracatın İthalatı Karşılama Oranı
Yıllar	Değer 000 \$	Değişim (%)	Değer 000 \$	Değişim (%)	Değer 000 \$	Değer 000 \$	(%)
1989	11.624.692	-0,3	15.792.143	10,2	-4.167.451	27.416.835	73,6
1990	12.959.288	11,5	22.302.126	41,2	-9.342.838	35.261.413	58,1
1991	13.593.462	4,9	21.047.014	-5,6	-7.453.552	34.640.476	64,6
1992	14.714.629	8,2	22.871.055	8,7	-8.156.426	37.585.684	64,3
1993	15.345.067	4,3	29.428.370	28,7	-14.083.303	44.773.436	52,1
1994	18.105.872	18,0	23.270.019	-20,9	-5.164.147	41.375.891	77,8
1995	21.637.041	19,5	35.709.011	53,5	-14.071.970	57.346.052	60,6
1996	23.224.465	7,3	43.626.642	22,2	-20.402.178	66.851.107	53,2
1997	26.261.072	13,1	48.558.721	11,3	-22.297.649	74.819.792	54,1
1998	26.973.952	2,7	45.921.392	-5,4	-18.947.440	72.895.344	58,7

1999	26.587.225	-1,4	40.671.272	-11,4	-14.084.047	67.258.497	65,4
2000	27.774.906	4,5	54.502.821	34,0	-26.727.914	82.277.727	51,0
2001	31.334.216	12,8	41.399.083	-24,0	-10.064.867	72.733.299	75,7

Kaynak: TÜİK, 100 Yılın Göstergeleri

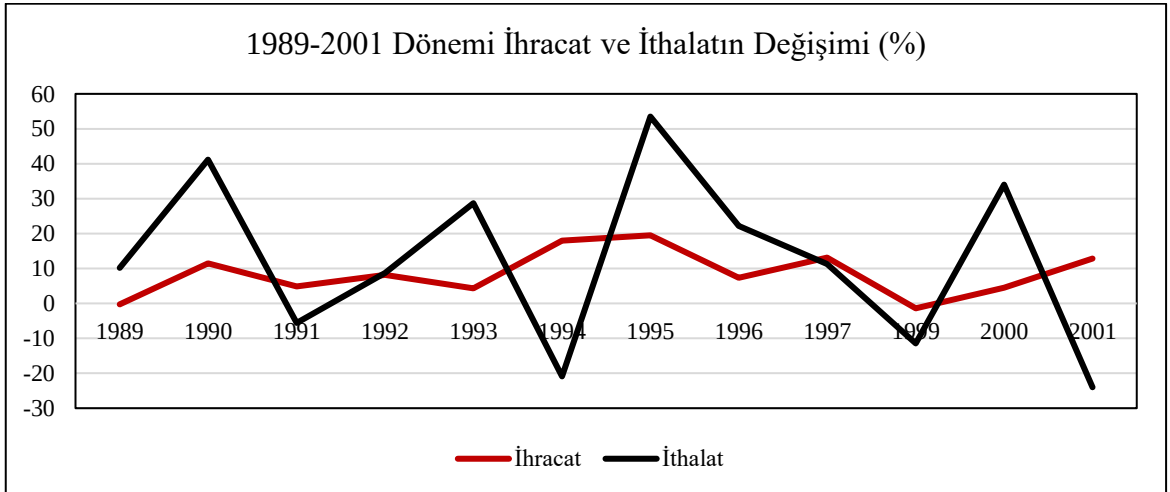
Türkiye ekonomisinde 1989-2001 dönemine ait dış ticaret göstergeleri Tablo 16’da yer almaktadır. 1989-2001 döneminde ihracat ve ithalat genel olarak artmıştır. 1989 yılında 11,6 milyar dolar olan toplam ihracat hacmi yaklaşık 2,7 kat artarak 2001 yılında 31,3 milyar dolara çıkmıştır. Aynı dönemde toplam ithalat hacmi de benzer şekilde 2,6 kat artarak 15,7 milyar dolardan 41,4 milyar dolara yükselmiştir.

Bu dönemde dış ticaret hacminde artışlar yaşanmıştır. 1988 yılında dış ticaret hacmi 26 milyar dolar iken bu rakam 1990 yılında 35,2 milyar dolara, 2000 yılında 82,2 milyar dolara, 2001 yılında 72,7 milyar dolara çıkmıştır. Fakat dış ticaret açığı zaman zaman düşse de genel olarak artarak devam etmiştir. 1980 yılında 5 milyar dolar olan dış ticaret açığı 1990 yılında 9,3 milyar dolara, 2000 yılında ise 26,7 milyar dolara çıkmıştır. 2001 yılında ise krizin etkisiyle ve alınan tedbirlerle ithalat %24 oranında değer kaybetmiş ve dış ticaret açığı 10 milyar dolara kadar düşmüştür.

1998 ve 1999 yıllarında dış ticaret hacmindeki gerilemenin temel sebebi 1997 Asya krizi, 1998 Rusya krizi ve 1999 Marmara depremidir.

Türkiye’nin bu dönemde Gümrük Birliği’ne katılımı ithalatı artırarak dış ticaret açığını kronik hale getirdiği görülmektedir.

Şekil 19’da 1989-2001 döneminde ihracat ve ithalatın değişimi gösterilmektedir.

Şekil 19. 1989-2001 Dönemi İhracat ve İthalatın Değişimi (%)

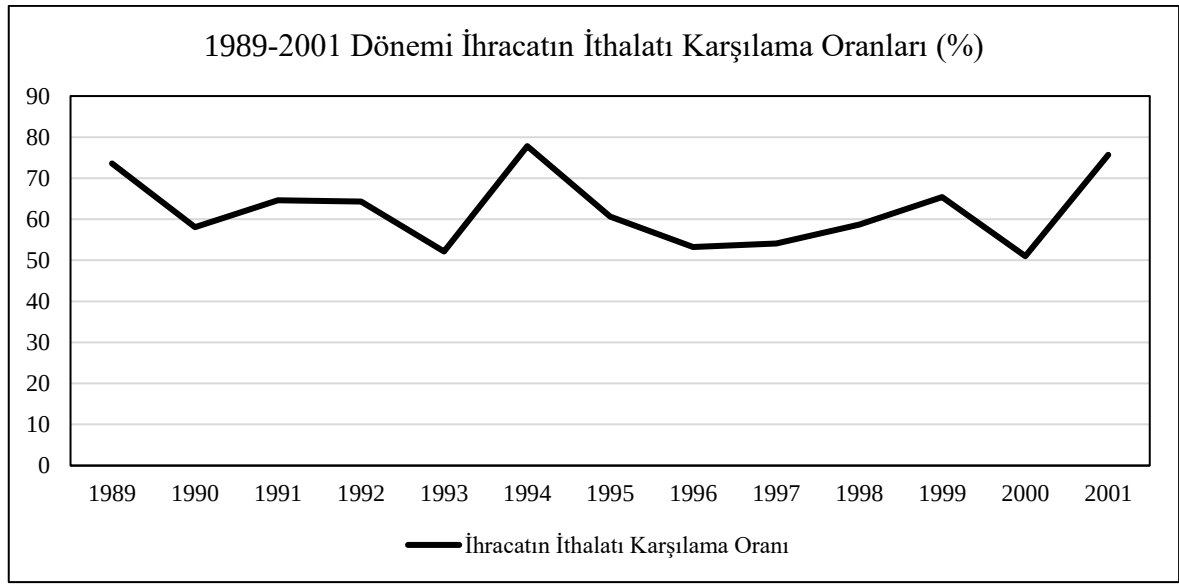
Kaynak: TÜİK verilerinden yararlanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

İthalat, 1989-2001 döneminde inişli çıkışlı bir grafik izlemiştir. İthalat 1989-1990, 1992-1993, 1994-1995, 1995-1996, ve 1999-2000 dönemlerinde gözle görülür düzeyde

artarken, 1990-1991, 1993-1994, 1998-1999 ve 2000-2001 dönemlerinde ise sert bir şekilde düşmüştür.

Bu dönemde ihracat ise yavaş da olsa istikrarlı bir şekilde artmıştır. İhracat, 1994 krizinden etkilenmemiş, gerçekleşen devalüasyondan dolayı artmaya devam etmiştir. Fakat 1998 Rusya krizi ve 1999 Marmara depremi ihracatı olumsuz etkilemiş ve ihracat artışı durmuştur.

Şekil 20’de 1989-2001 yılları arasında ihracatın ithalatı karşılama oranı gösterilmektedir.

Şekil 20. 1989-2001 Dönemi İhracatın İthalatı Karşılama Oranları (%)

Kaynak: TÜİK verilerinden yararlanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

1989-2001 döneminde, dış ticaret sürekli açık vermiştir. Bu dönemde, ihracatın ithalatı karşılama oranı inişli çıkışlı bir seyir izleyerek en düşük değerini %51,0 ile 2000 yılında, en yüksek değerini %77,8 ile 1994 yılında yakalamıştır.

Aşağıdaki tabloda 1989-2001 yılları arasında ölçülen GSYH ve değişim oranları (sabit fiyatlarla) gösterilmiştir.

Tablo 17. 1989-2001 Dönemi Büyüme Göstergeleri

GSYH ve Değişim Oranları (Sabit Fiyatlarla)		
Yıl	Değer (Milyon TL)	Değişim Oranı (%)
1989	76.498.311	0,3
1990	83.578.464	9,3
1991	84.352.830	0,9
1992	89.400.745	6,0
1993	96.590.370	8,0

1994	91.320.722	-5,5
1995	97.887.800	7,2
1996	104.745.151	7,0
1997	112.631.203	7,5
1998	710.757.338	3,1
1999	687.564.129	-3,3
2000	735.234.598	6,9
2001	692.958.561	-5,8

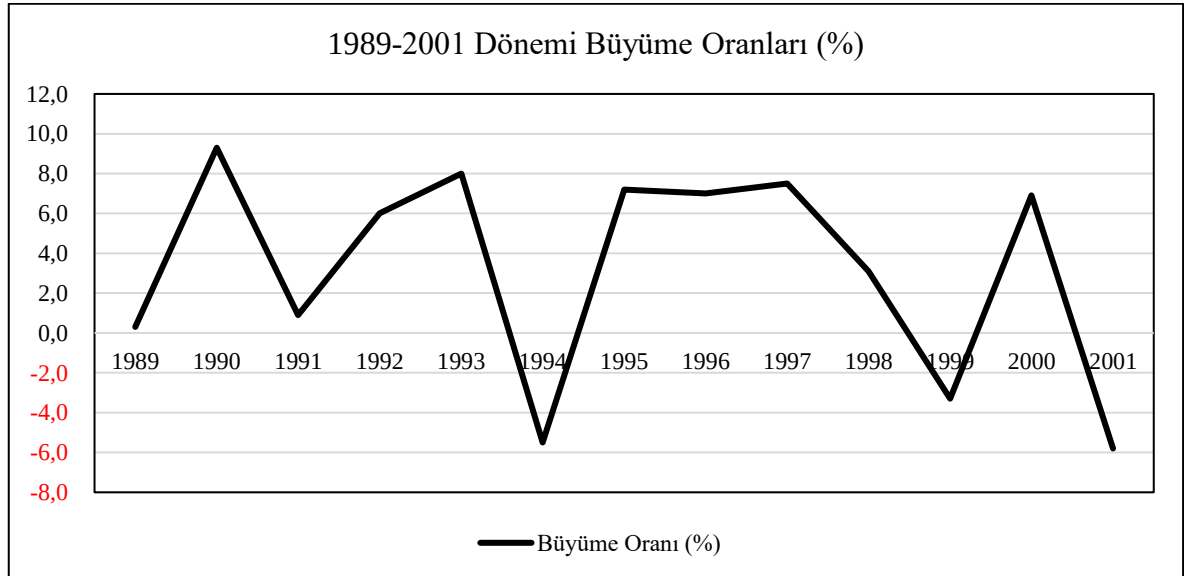
Kaynak: TÜİK, 100 Yılın Göstergeleri

Not: 1923-1947 dönemi 1948=100 bazlı, 1948-1967 dönemi 1968=100 bazlı, 1968-1997 dönemi 1987=100 bazlı GSMH serisi kullanılmaktadır. 2009 bazlı seri 1998 yılından başlamak üzere güncellenmiştir.

1989-2001 dönemi büyüme oranları açısından başarılı bir dönem değildir. Bu dönemin ortalama büyüme hızı %3,2'dir. 1989-2001 dönemi, bu çalışmada incelenen dönemler içerisinde İkinci Dünya Savaşı yılları hariç en düşük ortalama büyüme hızının görüldüğü dönem olmuştur.

1989-2001 döneminde ekonomik ve siyasal istikrarsızlıklar, popülist politikalar, 1994 krizi, 2001 krizi, 1999 Marmara depremi gibi iç faktörler ile Körfez Savaşı, Asya ve Rusya Krizleri gibi dış faktörler düşük büyüme oranlarının temel sebepleridir.

Şekil 21'te 1989-2001 dönemi GSYH'nin yıllara göre değişim oranları gösterilmektedir.

Şekil 21. 1989-2001 Dönemi Büyüme Oranları (%)

Kaynak: TÜİK verilerinden yararlanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

1989-2001 döneminde büyüme hızı 1989 ve 1991 yıllarında %1'in altında kalırken, 1994, 1999 ve 2001 yıllarında negatif büyüme görülmüştür.

1990'ların sonunda Türkiye tekrar ekonomik krize sürüklenerek 2000 Kasım ve 2001 Şubat krizlerini yaşamıştır. Bu krizlerden çıkabilmek amacıyla IMF gözetiminde bir istikrar programı uygulamaya konulmuş ve yeni bir dönem başlamıştır.

2.10.8. 2002-2023 İstikrar Dönemi

Türkiye ekonomisi, 21 Şubat 2001 tarihli Milli Güvenlik Kurulu (MGK) zirvesinde yaşanan siyasi krizin ekonomik krizi (Kara Çarşamba) tetiklemesiyle büyük bir krizle karşı karşıya kalmıştır. Türkiye ekonomisinin 2001 yılında geçirmiş olduğu kriz, Cumhuriyet tarihinin en büyük ekonomik krizlerinden biridir. Bu krizin ardından ekonomide büyük bir daralma yaşanmış ve kişi başına düşen milli gelir azalmıştır. Diğer taraftan %30'lara kadar inmiş olan enflasyon, krizin ardından %70'i geçmiş, iç borç 2000 yılına kıyasla 4 katına çıkmış ve 1,5 milyon kişi işini kaybetmiştir (Karluk, 2004: 479-480). 2001 krizinde kur riskinden kaynaklanan zararlardan dolayı bankacılık sektörü büyük problemlerle karşı karşıya kalmış ve 19 banka kapanmıştır (Turan, 2011, s. 73).

Türkiye ekonomisinde 2000 yılının Kasım ayında ve 2001 yılının Şubat ayında arka arkaya yaşanan ekonomik krizlerle birlikte kur çıpasına dayanan enflasyonu düşürme programının başarısız olmasının akabinde, 2002 yılında IMF'nin kontrolünde Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı uygulanmaya başlamıştır.

Güçlü Ekonomiye Geçiş Programına göre eskiye dönüş artık mümkün değildir. Bu programa göre ekonomi ile günlük politika birbirine karıştırılmamalı ve devlet, asli fonksiyonları olan eğitim, adalet ve sağlık gibi kamu hizmetlerine odaklanmalıdır (B.S.B., 2014)

Güçlü Ekonomiye Geçiş Programının temel amaçlarından biri de sürdürülemez noktaya gelmiş olan kamu borçlarına neden olan etkenleri ortadan kaldırarak Türkiye ekonomisinin borca ihtiyaç duymayacak bir yapıya kavuşmasıdır. Program Cumhuriyetin 100. yılı olan 2023 yılına kadar uzanan uzun vadeli bir kalkınma stratejisini içermektedir (TEK, 2003, s. 31)

Güçlü Ekonomiye Geçiş Programının uygulamaya konulmasının ardından Türkiye ekonomisinde başlayan düzelme süreci 2008 yılına kadar sürmüştür (Özsoylu, 2016, s. 262).

Türkiye ekonomisi, tarihinin en büyük krizlerinden birini yaşadığı 2001 yılındaki rekor küçülmeden sonra 2004 ve 2005 yıllarında %9,8 ve %9'luk rekor büyüme oranları yakalamıştır.

Türkiye bu süreçte dış ticarete de rekorlar kırmıştır. 2002 yılında 36 milyar dolar olan ihracat hacmi, 6 yıl içerisinde 3,7 kat artarak 2008 yılında 132 milyar dolara çıkmıştır. Bu süreçte ithalat da yükselmiştir. 2002 yılında 51,5 milyar dolar olan ithalat hacmi yaklaşık 4 kat artarak 2008 yılında 202 milyar dolara yükselmiştir.

Makroekonomik göstergelerdeki iyileşmeler 2007 yılında önce ABD’de başlayan ardından Avrupa başta olmak üzere tüm dünyaya yayılan ekonomik krize (mortgage krizi) kadar sürmüştür. Mortgage krizi, tüm dünyayı etkisi altına alarak dünya dış ticaret hacminde ve büyümede ciddi daralmalara yol açmıştır. Bu kriz Türkiye ekonomisini de olumsuz etkilemiştir.

2008 yılının ikinci yarısından itibaren Türkiye’yi etkileyen kriz sonrası ekonomik büyüme yavaşlamış, enflasyon ve işsizlik oranları yükselmiştir. Krizin etkilerinin devam etmesi sonucu ekonomi 2008 yılında %1’in altında büyürken 2009 yılında %4,8 küçülmüştür.

Mortgage krizi Türkiye’nin dış ticaretini de olumsuz etkilemiştir. Mortgage krizinin Euro bölgesini ağır şekilde etkilemesi Türkiye’nin bölge ülkeleri ile olan ihracatında düşüslere sebep olmuştur (Karagöl, 2013:75). Türkiye’nin ihracat hacmi 2009 yılında %22,6 daralarak 132 milyar dolardan 102 milyar dolara gerilemiştir. Aynı yıl ithalat hacmi de %30 azalarak 202 milyar dolardan 141 milyar dolara düşmüştür.

Mortgage krizinin ardından 2010 yılından itibaren Türkiye ekonomisi toparlanma sürecine girmiştir. Bu toparlanma süreciyle birlikte işsizlik ve enflasyon oranları düşerken ekonomik büyümede iyileşmeler görülmüştür. Türkiye bu süreçte 2011 yılında %11,2’lik büyüme yakalayarak Çin’den sonra en hızlı büyüyen ekonomi olmuştur.

2010 ve 2011 yıllarında ihracat, ithalat ve dış ticaret açığında da artışlar olmuştur. İhracat hacmi 2010 ve 2011 yıllarında sırayla %11,5, %18,5 artarken; aynı yıllarda ithalat hacmi %31,7 ve 29,8 artmıştır. Bu dönemde dış ticaret açığında da patlama yaşanmıştır. 2009 yılında 38,7 milyar dolar olan dış ticaret açığı 2010 yılında 71,6 milyar dolara, 2011 yılında 106 milyar dolara çıkarak rekor kırmıştır.

Artan dış ticaret açığından ve cari işlemler dengesinin bozulmasından dolayı 2012 yılında Türkiye ekonomisinde yumuşak iniş hedeflenmiş; bu dönemde büyümeden ziyade cari açığı azaltmak, enflasyon artışını durdurmak ve finansal istikrarı sağlamak öncelikli hedefler olarak belirlenmiştir (Artekin ve Soydal, 2017, s. 181). Bu politikalardan dolayı 2012 yılında büyüme hızı 2010 ve 2011 yıllarına göre düşük kalmış, ithalat %1,8 azalmıştır.

2012 yılında toplam ihracat yurt dışından altın talebinin de etkisiyle %13 artmıştır. 2011 yılında 1,4 milyar dolar olan işlenmemiş altın ihracatı, 8 kat artarak 2012 yılında 13,3

milyar dolara yükselmiştir. Bu hızlı yükseliş, 2012 yılı ihracatını yukarı çıkarmıştır. 2012 yılının son çeyreğinden itibaren altın ihracatında düşüş başlamış, altın ihracatı 2013 yılında %74,9 gerileyerek sert bir şekilde düşmüştür. Bu durum 2013 yılı ihracatı üzerinde önemli bir baz etkisi yaratmıştır (TİM, 2014, ss. 44-45). Bu süreçte Türkiye'nin önemli ticari partneri olan Euro bölgesinin krizde olması da ihracatı olumsuz etkilemiştir.

2013 yılında Türkiye ekonomisi %8,5 büyümesine karşın kurlardaki sert yükselişler ekonomiyi olumsuz etkileyerek işsizlik ve enflasyon oranlarını artırmıştır. 2013 yılında ihracat %5,9 artarken ithalat %10,2 artmıştır.

2014 ve 2015 yıllarında jeopolitik riskler, dünya ekonomisinde yaşanan talep daralması ile mal fiyatlarındaki gerileme, ithalat ve ihracatta düşüslere sebep olmuştur.

2014 yılında ABD Merkez Bankasının (FED) parasal genişlemeye son vermesiyle dolar diğer para birimleri karşısında değer kazanmış, TL değer kaybetmiş ve Türkiye'de faiz oranları artırılmıştır. Yine 2014 yılında gerçekleşen Rusya-Ukrayna çatışması ile Irak ve Suriye'deki terör olayları Türkiye ekonomisini olumsuz etkilemiştir (TİM, 2015, s. 26).

2015 yılında döviz kurlarındaki yükselişe bağlı olarak birçok işletme zor duruma düşmüştür. Yine bu yılda parite etkisi, jeopolitik sorunlar ile petrol-mal fiyatlarındaki gerilemeler dünya ticaret hacmini olumsuz etkilemiş, bu etkiler Türkiye'ye de yansımıştır. Diğer taraftan Çin başta olmak üzere gelişmiş ülkelerdeki talep daralması ithalat ve ihracatta düşüslere yol açmıştır (TİM, 2016, ss. 18-19).

2016 yılında İngiltere'nin Avrupa Birliği (AB) üyeliğinden ayrılma kararı (Brexit), döviz kurlarındaki yükseliş, Türkiye'deki terör olayları, 15 Temmuz darbe girişimi, uluslararası kredi not düşüşleri ve Rusya ile yaşanan uçak krizi Türkiye ekonomisini olumsuz etkilemiş, ithalat ve ihracatta azalma meydana gelmiştir (TİM, 2017, s. 8).

2018 yılı ise Türkiye ekonomisinde kriz yılı olmuştur. ABD ile yaşanan siyasi gerginliklerin (Rahip Brunson olayı) ardından dolar 7,00 TL'yi aşmış; petrol fiyatlarının yükselmesi sonucu enflasyon son 15 yılın rekoru olan %20'yi geçmiş; işletmeler art arda konkordato ilan etmiştir. Merkez Bankası ise yükselen dolar kurunu ve enflasyonu düşürmek için faiz artırımına gitmiştir. Hükümet krizin etkilerini azaltmak amacıyla birçok üründe vergi oranlarını düşürerek piyasayı hareketlendirmek istemiş ve enflasyonla mücadele programı başlatmıştır (Canbaz, 2019, ss. 73-75). Bu sebeplerden ötürü ithalat, ihracat ve büyüme verileri 2018 yılında beklentilerin uzağında kalmış, kötü gidiş 2019 yılında da sürmüştür.

2020 yılına ise Covid 19 pandemisi damga vurmuştur. 2019 yılının sonlarında Çin’de başlayan Covid 19 salgını kısa sürede yayılarak tüm dünyayı etkisi altına almış ve 11 Mart 2020 tarihinde Dünya Sağlık Örgütü tarafından pandemi olarak ilan edilmiştir.

Salgın sebebiyle karşılaşılan problemlerin önüne geçebilmek ve virüsün yayılma hızını azaltabilmek için global ölçekte ekonomik aktivitelerin önemli oranda yavaşlatılmasına karar verilmiştir. Alınan önlemler neticesinde tüm dünyada sokağa çıkma yasakları getirilmiş, iş yerleri belirli sürelerle kapatılmış, üretimde düşüşler olmuş, işten çıkarmalar hız kazanmış ve işsizlik oranları artmıştır. Önlemler kapsamında ülkelerin sınırlarını kapatmasıyla giriş çıkışlar kısıtlanmış, ulaşım olanakları sekteye uğrayarak uluslararası tedarik zinciri kırılmış ve dünya ticaret hacmi daralmıştır. Covid 19 pandemisi başta dış ticaret ve büyüme olmak üzere makro ekonomik göstergeler üzerinde negatif etkilere sebep olmuştur (Ünüvar ve Aktaş, 2022, s. 130). Covid 19 pandemisi kapsamında alınan sıkı önlemler 2021 yılının ortalarına kadar sürmüştür.

Türkiye Ekonomisi de Covid-19 salgınından olumsuz etkilenmiştir. Salgın öncesi 2018 yılında gerçekleşen kur krizi sonrası Türkiye’nin ithalat, ihracat ve büyüme göstergeleri tahribata zaten uğramıştı. Buna bir de Covid 19 salgının olumsuz etkileri eklenmiştir (Sertkaya ve Baş, 2021, s. 148). Bu yıllarda Türkiye’nin düşük büyüme oranları dikkat çekmektedir. Türkiye 2018, 2019 ve 2020 yıllarında sırasıyla %3, %0,8 ve %1,9 büyümüştür. Aynı yıllarda ithalat ve ihracat verileri de beklentilerin çok uzağında kalmıştır.

Türkiye 2021 yılında yeni ekonomi modeline geçmiştir. Bu modelde düşük faiz politikası yoluyla kurun yükselmesi sağlanarak ihracatta artış, ithalat ve cari açığa ise düşüş hedeflenmiştir. Bunların gerçekleşmesi durumunda enflasyon üzerindeki kur baskısı azalarak enflasyon düşecektir. Aynı zamanda programa göre yerli üretim artacak, ekonomi büyüyecek ve istihdam artacaktır (Eğilmez, 2021).

Yeni ekonomi modelinin temel dayanaklarından birisi ‘faiz sebep enflasyon sonuç’ tezidir. Bu doğrultuda 2021 yılı Eylül ayında faiz indirim süreci başlamıştır. Bu dönemde neredeyse tüm dünyada faizler yükselirken Türkiye’de faizler %19’dan %8,5’a kadar düşürülmüştür.

Yeni Ekonomi modeline geçildikten sonra döviz kurları Türk lirası karşısında hızla yükselmeye başlamıştır. Politika faizinde indirimin başladığı Eylül 2021 tarihinin öncesinde 8,50 TL seviyesinde olan dolar kuru, 3 ay içerisinde 2 kat artarak 21 Aralık 2023 tarihinde 17,47 TL’ye ulaşmıştır.

Düşük faiz politikası ile döviz kurlarında başlayan yükselme sonucunda artan döviz talebinin önüne geçebilmek için 21 Aralık 2021 tarihinde Kur Korumalı Mevduat (KKM)

uygulaması devreye sokulmuştur. Bu uygulama mevduat sahiplerine hazine garantisi sağladığı için bütçe üzerinde yeni yüklerle yol açmıştır. Bu süreçte enflasyonda da rekor yükselişler yaşanarak Ekim 2022 tarihinde %85,51 oranına ulaşmıştır. Hâlbuki yeni ekonomi modeli diğer hedeflerinin yanında enflasyonu düşürmeyi de hedeflemişti.

Politika faizinin indirilmesiyle başlayan yeni ekonomi modelinde kurlardaki yükseliş ekonomide sorunlara yol açmış ve birçok makro gösterge üzerinde olumsuz sonuçlar doğurmuştur. Bu model Haziran 2023 yılına kadar uygulanmıştır. Haziran 2023 tarihinde göreve başlayan yeni ekonomi yönetimi önceki politikadan vaz geçerek rasyonel politikalara dönmüş, faiz artırımına başlamış, %8,50 olan politika faizini kademeli olarak %50'ye çıkarmıştır. Rasyonel politikalara dönüşle birlikte 834 baz puana yükselmiş olan Türkiye'nin CDS primi 2023 sonlarında 280'e kadar gerilemiştir.

2002-2023 yılları arasındaki dış ticaret gelişimi Tablo 18 yardımıyla incelenecektir.

Tablo 18. 2002-2023 Dönemi İhracat ve İthalat Göstergeleri

2002-2023 Dönemi Dış Ticaret Göstergeleri							
	İhracat		İthalat		Dış Ticaret Dengesi	Dış Ticaret Hacmi	İhracatın İthalatı Oranı
Yıllar	Değer 000 \$	Değişim (%)	Değer 000 \$	Değişim (%)	Değer 000 \$	Değer 000 \$	(%)
2002	36.059.089	15,1	51.553.797	24,5	-15.494.708	87.612.886	69,9
2003	47.252.836	31,0	69.339.692	34,5	-22.086.856	116.592.528	68,1
2004	63.167.153	33,7	97.539.766	40,7	-34.372.613	160.706.919	64,8
2005	73.476.408	16,3	116.774.151	19,7	-43.297.743	190.250.559	62,9
2006	85.534.676	16,4	139.576.174	19,5	-54.041.499	225.110.850	61,3
2007	107.271.750	25,4	170.062.715	21,8	-62.790.965	277.334.464	63,1
2008	132.027.196	23,1	201.963.574	18,8	-69.936.378	333.990.770	65,4
2009	102.142.613	-22,6	140.928.421	-30,2	-38.785.809	243.071.034	72,5
2010	113.883.219	11,5	185.544.332	31,7	-71.661.113	299.427.551	61,4
2011	134.906.869	18,5	240.841.676	29,8	-105.934.807	375.748.545	56,0
2012	152.461.737	13,0	236.545.141	-1,8	-84.083.404	389.006.877	64,5
2013	161.480.915	5,9	260.822.803	10,2	-99.341.888	422.303.718	61,9
2014	166.504.862	3,1	251.142.429	-3,7	-84.637.567	417.647.291	66,3
2015	150.982.114	-9,3	213.619.211	-14,9	-62.637.098	364.601.325	70,7
2016	149.246.999	-1,1	202.189.242	-5,4	-52.942.243	351.436.241	73,8
2017	164.494.619	10,2	238.715.128	18,1	-74.220.509	403.209.747	68,9
2018	177.168.756	7,7	231.152.483	-3,2	-53.983.726	408.321.239	76,6
2019	180.832.722	2,1	210.345.203	-9,0	-29.512.481	391.177.924	86,0
2020	169.637.755	-6,2	219.516.807	4,4	-49.879.052	389.154.562	77,3
2021	225.214.458	32,8	271.425.553	23,6	-46.211.095	496.640.011	83,0

2022	254.169.748	12,9	363.710.575	34,0	-109.540.827	617.880.322	69,9
2023	255.777.398	0,6	361.774.043	-0,5	-105.996.645	617.551.441	70,7

Kaynak: TÜİK, 100 Yılın Göstergeleri

Türkiye'nin dış ticaretinin 2002 yılından günümüze kadar olan 22 yıllık gelişimi incelendiğinde, bu dönemin ilk yarısında ithalat, ihracat ve dış ticaret hacminin istikrarlı şekilde arttığı görülmektedir. Bu dönemde sadece 2009 yılında ithalat, ihracat ve dış ticaret hacmi düşüş göstermiştir. Bunun sebebi de 2008 küresel krizinin etkileri Türkiye'nin dış ticaretine 2009 yılında yansımıştır.

Bu dönemin ikinci yarısında ise dış ticaret göstergeleri dalgalı bir seyir izlemiştir. Bu dönemde 2012 yılında 389 milyar dolara ulaşan dış ticaret hacmi, 8 sene sonra 2020 yılında da aynı rakamı görmüştür.

Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı ile dış ticarete başlayan iyileşme süreci 2009 yılına kadar kesintisiz devam etmiştir. Türkiye bu süreçte dış ticarete de rekorlar kırmıştır. 2002 yılında 36 milyar dolar olan ihracat hacmi, 6 yıl içerisinde 3,7 kat artarak 2008 yılında 132 milyar dolara çıkmıştır. Bu süreçte ithalat da yükselmiştir. 2002 yılında 51,5 milyar dolar olan ithalat hacmi yaklaşık 4 kat artarak 2008 yılında 202 milyar dolara yükselmiştir.

Türkiye'nin ihracat hacmi 2009 yılında %22,6 daralarak 132 milyar dolardan 102 milyar dolara gerilemiştir. Aynı yıl ithalat hacmi de %30 azalarak 202 milyar dolardan 141 milyar dolara düşmüştür.

2010 ve 2011 yıllarında ihracat, ithalat ve dış ticaret açığında da artışlar olmuştur. İhracat hacmi 2010 ve 2011 yıllarında sırayla %11,5, %18,5 artarken; aynı yıllarda ithalat hacmi %31,7 ve 29,8 artmıştır. Bu dönemde dış ticaret açığında da patlama yaşanmıştır. 2009 yılında 38,7 milyar dolar olan dış ticaret açığı 2010 yılında 71,6 milyar dolara, 2011 yılında 106 milyar dolara çıkarak rekor kırmıştır.

Artan dış ticaret açığından ve cari işlemler dengesinin bozulmasından dolayı 2012 yılında Türkiye ekonomisinde yumuşak iniş hedeflenmiş; bu dönemde büyümeden ziyade cari açığı azaltmak, enflasyon artışını durdurmak ve finansal istikrarı sağlamak öncelikli hedefler olarak belirlenmiştir. Bu politikalardan dolayı 2012 yılında ithalat %1,8 azalmıştır. 2012 yılında toplam ihracat yurt dışından altın talebinin de etkisiyle %13 artmıştır.

2013 yılında Türkiye ekonomisi %8,5 büyümesine karşın kurlardaki sert yükselişler ekonomiyi olumsuz etkileyerek işsizlik ve enflasyon oranlarını artırmıştır. 2013 yılında ihracat %5,9 artarken ithalat %10,2 artmıştır.

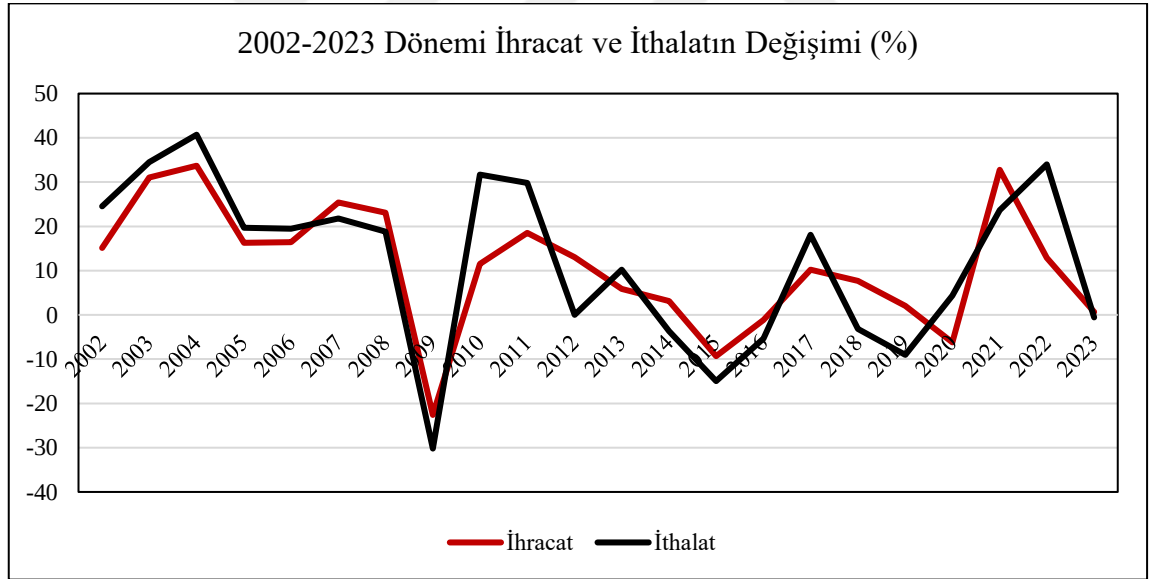
2014 ve 2015 yıllarında jeopolitik riskler, dünya ekonomisinde yaşanan talep daralması ile mal fiyatlarındaki gerileme ithalat ve ihracatta düşüslere sebep olmuştur. 2016

yılında İngiltere'nin Avrupa Birliği (AB) üyeliğinden ayrılma kararı (Brexit), döviz kurlarındaki yükseliş, Türkiye'deki terör olayları, 15 Temmuz darbe girişimi, uluslararası kredi not düşüşleri ve Rusya ile yaşanan uçak krizi Türkiye ekonomisini olumsuz etkilemiş, ithalat ve ihracatta azalma meydana gelmiştir. 2018 yılında ise Türkiye ekonomisinde yaşanan krizden dolayı ithalat ve ihracat hacmi beklentilerin uzağında kalmış, kötü gidiş 2019 yılında da sürmüştür. 2020 yılına ise Covid 19 pandemisi damga vurmuştur. 2013-2020 yılları arasında yukarıda sayılan etkenlerden dolayı Türkiye'nin dış ticareti yerinde saymıştır.

2021 ve 2022 yıllarında ithalat, ihracat ve dış ticaret hacminde artışlar yaşanmıştır. 2020 yılında Covid 19 salgını dolayısıyla daralan dış ticaret hacmi, salgın sonrası baz etkisiyle birlikte hızla yükselmiştir. 2023 yılında ise ithalat, ihracat ve dış ticaret hacminde ciddi bir ilerleme veya gerileme olmamıştır.

2002-2023 döneminde dış ticaret açığı rekorlar kırmıştır. Bu dönemde 2011, 2013, 2022 ve 2023 yıllarında dış ticaret açığı 100 milyar dolar ve üstünde gerçekleşmiştir.

Şekil 22'de 2002-2023 döneminde ihracat ve ithalatın değişimi gösterilmektedir.

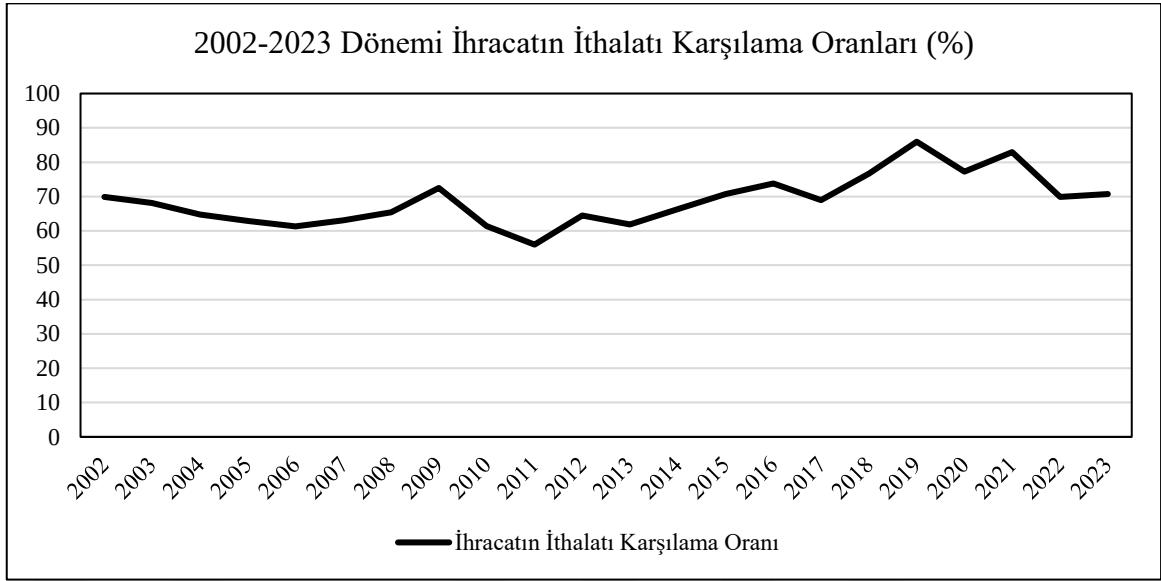
Şekil 22. 2002-2023 Dönemi İhracat ve İthalatın Değişimi (%)

Kaynak: TÜİK verilerinden yararlanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

Türkiye'nin ithalat ve ihracatının 2002 yılından günümüze kadar olan 22 yıllık gelişimi incelendiğinde, bu dönemin ilk yarısında ithalat ve ihracatın 2009 yılı hariç istikrarlı şekilde arttığı görülmektedir.

Bu dönemin ikinci yarısında ise ithalat ve ihracat inişli çıkışlı bir seyir izlemiştir. Bu dönemde 2017, 2020 ve 2021 yıllarında artış görülmüş, diğer yıllarda ise düşüşler veya yatay hareketler görülmüştür.

Şekil 23'te ihracatın ithalatı karşılama oranı gösterilmektedir.

Şekil 23. 2002-2023 Dönemi İhracatın İthalatı Karşılama Oranları (%)

Kaynak: TÜİK verilerinden yararlanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

İhracatın ithalatı karşılama oranı bu dönemin başlangıç yılı olan 2002’de %70 iken 2023 yılında da %70 olmuştur. Bu dönemde ihracatın ithalatı karşılama oranının en yüksek görüldüğü yıl %86 ile 2019 yılı olurken, en düşük ise %56 ile 2011 yılında görülmüştür.

Bu dönemde 2009, 2018, 2019, 2020 gibi kriz yıllarında ihracatın ithalatı karşılama oranının yükseldiği görülürken, ekonominin hızlı büyüdüğü 2011 gibi yıllarda ise bu oranın düştüğü görülmektedir. Bunun sebebi de Türkiye’nin ithal girdiye dayalı olarak üretim yapması ve büyümesi olarak değerlendirilmektedir.

Aşağıdaki tabloda 2002-2023 yılları arasındaki GSYH ve değişim oranları (Zincirlenmiş Hacim) gösterilmiştir.

Tablo 19. 2002-2023 Dönemi Büyüme Göstergeleri

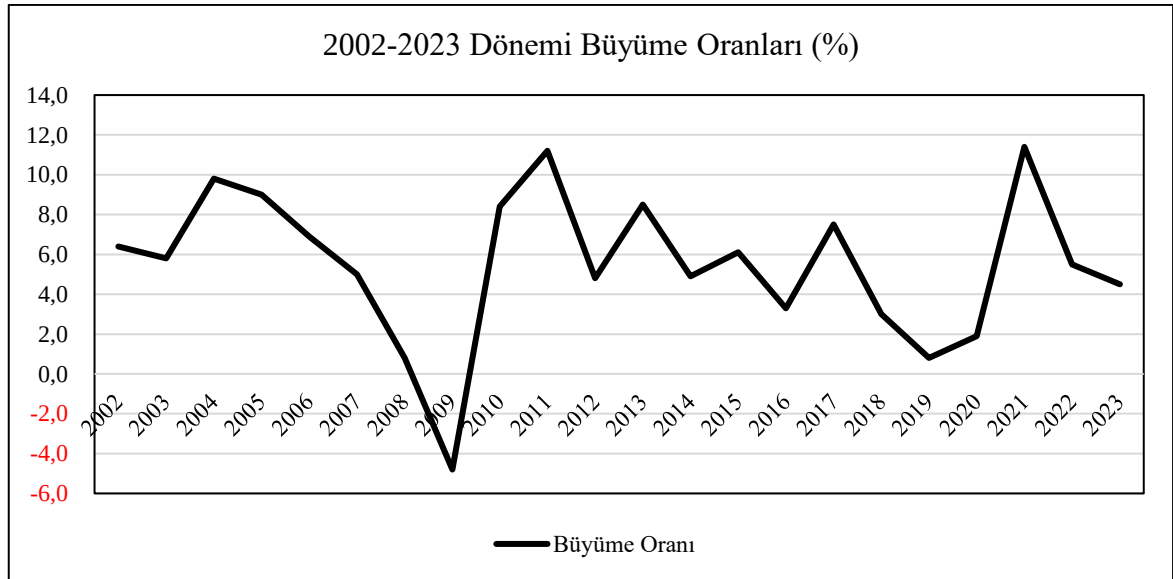
GSYH ve Değişim Oranları (Zincirlenmiş Hacim)		
Yıl	Değer (Milyon TL)	Değişim Oranı (%)
2002	737.638.603	6,4
2003	780.150.235	5,8
2004	856.573.256	9,8
2005	933.598.935	9,0
2006	998.465.278	6,9
2007	1.048.822.954	5,0
2008	1.057.371.118	0,8
2009	1.006.372.482	-4,8

2010	1.091.180.541	8,4
2011	1.213.393.968	11,2
2012	1.271.497.249	4,8
2013	1.379.394.179	8,5
2014	1.447.532.323	4,9
2015	1.535.607.237	6,1
2016	1.586.636.759	3,3
2017	1.705.666.209	7,5
2018	1.757.060.838	3,0
2019	1.771.442.636	0,8
2020	1.804.389.220	1,9
2021	2.010.800.443	11,4
2022	2.122.066.635	5,5
2023	2.217.559.634	4,5

Kaynak: TÜİK, 100 Yılın Göstergeleri

Türkiye'nin 2002-2023 dönemi büyüme ortalaması %5,5'tir. Türkiye Cumhuriyeti'nin yüz yıllık tarihinin büyüme ortalaması ise %5,1'dir. Bu açıdan değerlendirildiğinde 2002-2023 döneminde Türkiye ekonomisi yüz yıllık ortalamasının biraz üzerinde büyüdüğü görülmektedir.

Şekil 24'te 2002-2023 dönemi GSYH'nin yıllara göre değişim oranları gösterilmektedir.

Şekil 24. 2002-2023 Dönemi Büyüme Oranları (%)

Kaynak: TÜİK verilerinden yararlanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

Türkiye ekonomisi, tarihinin en büyük krizlerinden birini yaşadığı 2001 yılındaki rekor küçülmeden sonra 2004 ve 2005 yıllarında %9,8 ve %9'luk rekor büyüme oranları

yakalamıştır. Yine bu dönemde Türkiye 2011 yılında %11,2 büyüyerek dünyada en hızlı büyüyen ikinci ekonomi olmuştur.

2021 yılında ise 2019 ve 2020 yıllarındaki düşük büyüme oranları sonrası baz etkisinden ve Covid 19 pandemisinin ardından tüketim harcamalarındaki artışla birlikte ekonomi %11,4 büyümüştür. Böylelikle 2011 yılından sonra en yüksek büyüme performansı yakalanmıştır. Daha sonrasında büyüme düşüş eğilimine girmiştir.

2002-2023 döneminde Türkiye ekonomisinde sadece küresel krizin etkisiyle 2009 yılında negatif büyüme görülürken, 2008, 2018 ve 2019 yıllarında %2'nin altında düşük büyüme oranları görülmüştür.

2.10.9. Tarihsel Süreç İçerisinde Türkiye’de Büyüme Oranları

Türkiye Cumhuriyeti’nin yüz yıllık tarihi incelendiğinde Türkiye ekonomisinin ortalama büyüme hızı %5,1’dir. Aşağıdaki tabloda tarihsel süreç içerisinde Türkiye’de büyüme oranları görülmektedir.

Tablo 20. Tarihsel Süreç İçerisinde Türkiye’de Büyüme Oranları

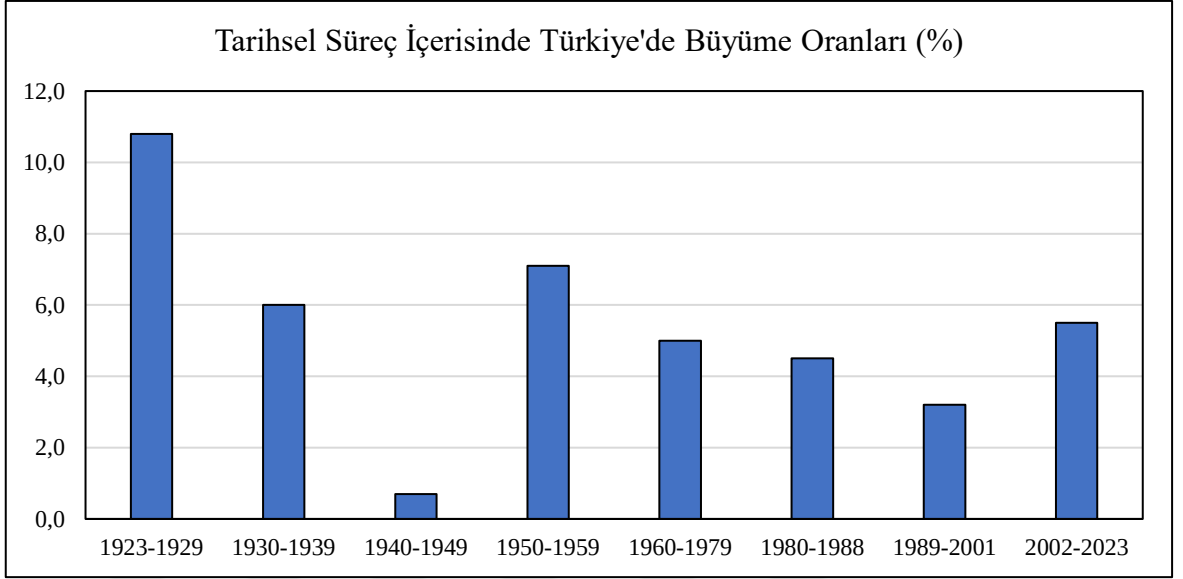
Dönem		Ortalama Büyüme Oranı (%)
1923-1929	Cumhuriyet’in Kuruluş Dönemi	10,8
1930-1939	Korumacılık ve Devletçilik Dönemi	6,0
1940-1949	İkinci Dünya Savaşı ve Sonrası Dönem	0,7
1950-1959	Liberal Dönem	7,1
1960-1979	Planlı Dönem	5,0
1980-1988	Dışa Açık Büyüme Dönemi	4,5
1989-2001	Siyasi ve Ekonomik İstikrarsızlıklar Dönemi	3,2
2002-2023	İstikrar Dönemi	5,5
1923-1979	İthal İkamesine Dayalı Büyüme Dönemi	5,4
1980-2023	İhracata Dayalı Büyüme Dönemi	4,6
1923-2023	Cumhuriyetin 100 Yılı	5,1

Kaynak: TÜİK verilerinden yararlanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 20’de incelenen dönemler içerisinde en düşük ortalama büyüme oranı %0,7 ile 2. Dünya Savaşı ve sonrası olan 1940-1949 dönemine aittir. Bundan sonra gelen en düşük büyüme oranı ise siyasi ve ekonomik istikrarsızlıklar dönemi olan 1989-2001 dönemidir.

Türkiye ekonomisinin en hızlı büyüdüğü dönem ise Cumhuriyetin kuruluş yılları olan 1923-1929 dönemidir. Bu dönemin ortalama büyüme oranı %10,8’dir. İkinci en yüksek büyüme oranının yakalandığı dönem ise, %7,1 ile 1950-1959 Liberal Dönemdir.

Aşağıdaki Şekil 25'te dönemlere göre büyüme oranları grafik yardımıyla gösterilmiştir.

Şekil 25. Tarihsel Süreç İçerisinde Türkiye’de Büyüme Oranları

Kaynak: TÜİK verilerinden yararlanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

BÖLÜM 3

TÜRKİYE EKONOMİSİNDE İTHALAT, İHRACAT VE BÜYÜME ARASINDAKİ İLİŞKİNİN EKONOMETRİK ANALİZİ

Çalışmanın bu bölümünde, öncelikle araştırmanın konusunu kapsayan yerli ve yabancı geniş bir literatür taraması sunulmuştur. Ardından ekonometrik analizde kullanılacak olan veri seti ve değişkenler tanımlanmıştır. Veri seti ve değişkenlerin tanımlanmasının ardından ekonometrik analizde kullanılan yöntemle ilişkin bilgi verilmiştir. En son ise ekonometrik analiz yapılarak elde edilen sonuçlar ve bulgular rapor edilmiştir.

3.1. Literatür Taraması

Çalışmanın bu bölümünde “İthalat, İhracat ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki” konusunda Türkiye’de ve dünyada yapılmış olan çalışmalar hakkında detaylı bilgi verilmektedir.

Mal ve hizmetlerin üretiminde ithal girdilere olan bağımlılık, küreselleşmenin, bilgi iletişim teknolojilerinin ve ulaşım ağlarının gelişmesiyle birlikte gün geçtikçe artmış ve gerek yerli gerekse yabancı pek çok araştırmacı bu konuları farklı açılardan ele alan araştırma ve inceleme yapmıştır (Tok vd. 2017). İhracatın, ithalatın, büyümenin cari açığın ve üretimin birbirlerine olan etkilerini ve bağımlılık derecelerini ölçmeye yönelik olarak yapılan literatür incelemesinde, farklı ülkelerde ve sektörlerde, farklı yöntemlerle bu konularda çalışmalar yapıldığı görülmüştür (Taştan, 2010, s. 88).

Literatür incelendiğinde; Türkiye Cumhuriyeti’nin yüz yıllık tarihinin tamamını ele alan ve bu yüz yıllık dönemdeki ithalat, ihracat ve ekonomik büyüme değişkenleri arasındaki ilişkileri inceleyen bir çalışma bulunamamıştır. Literatür taramasında ithalat ile ihracat, ihracat ile büyüme, ithalat ile büyüme, ithalat ile imalat sanayi (üretim), büyüme ile cari açık gibi ikili araştırmaların yanı sıra; ithalat, ihracat ve cari açık; enerji ithalatı, cari açık ve büyüme ile döviz kuru, büyüme ve cari açık gibi üç değişkenli araştırmalara da rastlamak mümkündür. Bahsedilen bu çalışmalar ya Türkiye ekonomisinin belli dönemlerini inceleyen yerli çalışmalardır veya diğer ülke ekonomilerini analiz eden yabancı çalışmalardır. Bu çalışma; Türkiye ekonomisinin yüz yıllık tarihindeki ilgili üç değişkenin birbiri ile ilişkisini analiz etmesi açısından özgün bir özelliğe sahiptir.

İthalat, ihracat ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemeye yönelik literatürde çok sayıda çalışma görülmektedir. Tartışmaların yoğun şekilde devam ettiği bu literatürde, ithalat, ihracat ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiye yönelik görüş birliği oluştuğunu söylemek zordur. Kullanılan ekonometrik modele, incelenen döneme, ele alınan ülkeye göre sonuçlar büyük farklılık göstermekte; hatta aynı ülke için farklı sonuçlar görülmektedir.

Literatürde görülen çok sayıda çalışmaya rağmen ithalat, ihracat ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki konusunda ittifak edilememesi bu çalışmanın motivasyon kaynaklarından birisidir. Bir diğer motivasyon kaynağı ise araştırma sonucunda elde edilen bulgulardan hareketle oluşturulabilecek politika önerilerinin son derece önemli olmasıdır.

3.1.1. İthalat ve İhracat İlişkisi Üzerine Literatür Taraması

İthalat ile ihracat arasındaki ilişkiyi inceleyen, ihracatın ithalata olan bağımlılığını analiz eden ve bu bağımlılığı ortadan kaldırmaya yönelik öneriler sunan gerek yerli gerek yabancı pek çok araştırma mevcuttur. Bu araştırmaların çoğunda ithalat ile ihracat arasında paralellik ve nedensellik ilişkisi görülürken, az bir kısmında ise değişkenler arasında ilişki saptanamamıştır. Türkiye ekonomisinde ithalat ve ihracat arasındaki ilişki inceleyen çalışmalarda genellikle ihracatın ithalata bağımlı olduğunu destekleyen bulgular elde edilmiştir.

Tapşın ve Karabulut (2013), Türkiye ekonomisinde 1980-2011 dönemi verilerini kullanarak ithalat, ihracat ve döviz kuru arasındaki ilişkiyi araştırmıştır. Çalışmada ana yöntem olarak Toda-Yamamoto nedensellik analizi uygulanmıştır. Araştırma sonucunda ithalattan ihracata, döviz kurundan ithalata doğru tek yönlü nedensellik görülürken, ithalattan ve ihracattan döviz kuruna doğru nedensellik ilişkisine rastlanmamıştır.

Özçalık (2007) 1989-2006 dönemine ait verileri kullanarak Türkiye ekonomisinde ihracatın ithalata olan bağımlılığını ölçmüştür. Bunun için Granger nedensellik testini kullanmıştır. Yapılan çalışma sonucunda ara malı ithalatı, toplam sanayi üretimi, tüketim malı ihracatı ve imalat sanayi ihracatı değişkenleri arasında anlamlı ilişkiler bulunmuştur. Ayrıca ara malı ithalatını artıran nedenin imalat sanayi ihracatından daha ziyade tüketim malı ihracatı olduğu tespit edilmiştir.

Akat (2019) OECD verilerini kullanarak ithalat ile ihracat arasındaki ilişkiyi incelemiş ve ihracatın ithalata olan bağımlılığını sorgulamıştır. Akat, çalışmasında ihracatın ithalata olan bağımlılığın oranının başka çalışmalarda ifade edildiği gibi %70 olmadığını, bu oranın %36'dan aşağı olduğunu, hatta OECD verilerinden hareketle ihracatın ithalata olan bağımlılığını 2016 yılı için %16,5 olduğunu belirtmiştir.

Dağıstan (2019) dikey uzmanlaşma modeliyle ithalat ile ihracat arasındaki ilişkiyi araştırmış ve ihracatın ithalata olan bağımlılığını incelemiştir. Çalışması sonucunda ihraç edilen mal ve hizmetlerdeki ithal girdi oranını gösteren dikey uzmanlaşma seviyesinin 1995 yılında yüzde 13,86 iken 2011 yılında yüzde 22,29'a yükseldiğini ve yıllar içinde ihracatın ithalata olan bağımlılığının arttığını ifade etmiştir.

Erkök ve Yeşilyaprak (2019) yaptıkları çalışmada otomotiv sektörünün ithalata olan bağımlılığını incelemiş olup, elde ettikleri sonuç ışığında; Türkiye otomotiv sektöründeki ihracatın, ithalata bağımlılık düzeyin yüksek olduğunu bildirmişlerdir.

İnançlı ve Konak (2011), ithalat ile ihracat arasındaki ilişkiyi ve ihracatın ithalata olan bağımlılığını, TÜİK'in 1998 ve 2002 girdi çıktı tablolarını kullanarak otomotiv sektörü özelinde araştırmışlardır. Çalışma neticesinde 1995-2007 döneminde Türkiye'de otomotiv sektöründe ihracatın ithalata bağımlılık seviyesinin arttığı görülmüştür.

Yentürk (1994), 1979, 1990 ve 1996 yıllarına ait girdi-çıktı tablolarını kullanarak Türkiye'nin 1980 yılından itibaren benimsediği ihracata dayalı sanayileşme stratejisinin sonuçlarını araştırmış, ihracatın ithalata bağımlılığını incelemiş ve bu bağımlılığın sebeplerini bulmaya çalışmıştır. Çalışmada sonucunda 1979-1996 yılları arasında ihracatın ithalata bağımlılık düzeyinin %88,7 yükseldiği tespit edilmiştir.

Akbaş ve Şentürk (2013) Türkiye ekonomisinde 1990-2012 dönemine ait verileri kullanarak Türkiye'nin 16 ülke ile yaptığı ihracat ile ithalat arasındaki ilişkiyi Hatemi-J eş bütünleşme testi ile araştırmıştır. Çalışma sonucunda Türkiye'nin ihracatı ile ithalatının paralel hareket ettiği ve incelenen dönemde ihracatın büyük ölçüde ithalata bağlı olduğu görülmüştür.

Eşiyok (2008); Türkiye ekonomisinde ihracat ile ithalat arasındaki ilişkiyi ve ihracatın ithalata olan bağımlılığını 1973, 1979, 1985, 1990, 1996 ve 1998 yıllarına ait girdi çıktı tablolarından yararlanarak araştırmıştır. Çalışma neticesinde, işletmelerin ihracatı yapılan mal ve hizmetleri üretilebilmek için aramalı ithalatına yöneldikleri ve 1990-98 döneminde ihracatın ithalata olan bağımlılığının büyük ölçüde arttığı görülmüştür.

Yükseler ve Türkan (2008), çalışmalarında Türkiye'nin ihracatının ithalata olan bağımlılığını araştırmışlardır. Çalışma sonucunda, imalat sanayi üretiminde ithal girdi oranının arttığı, ihracatın ithalata bağımlı bir yapıya sahip olduğu ve üretim ve dış ticaret yapısının "ithalatlaştığı" görülmüştür. Yine Yükseler ve Türkan (2008) tarafından yapılan bu araştırmada Türkiye'nin ihracatın ithalata bağımlı olması, ihracat artışının yarattığı katma değer in sınırlı olmasına neden olduğunu belirtmişlerdir. Çünkü ihracat artışı beraberinde ithalat artışını getirmektedir.

Tek vd. (2017), TÜİK tarafından açıklanan 2002 ve 2012 dönemi girdi çıktı tablolarını kullanarak ithal girdi ile ihracat ilişkisini araştırmıştır. Çalışma sonucunda ihracat içindeki ithal girdinin 2008 küresel krizinde düşmesine rağmen genel olarak arttığı fakat ithal girdi oranının başka ülkelerle karşılaştırıldığında çok da yüksek olmadığı belirtilmiştir.

Tekin (2017) yaptığı çalışmada dahilde işleme rejimi (DİR) ile ihracat ve ithalat arasındaki ilişkiyi araştırmıştır. Çalışması sonucunda dahilde işleme rejimi çerçevesinde yapılan ithalat rakamının toplam ithalat içerisindeki payını yaklaşık %10, dahilde işleme rejimi çerçevesinde yapılan dış ticarete döviz kullanım oranını %40 olarak bulmuştur. Ayrıca ithal girdi bağımlılığının dahilde işleme rejiminden kaynaklanmadığını, ihracatın ithalata olan bağımlılığında dahilde işleme rejiminin etkisi olmadığını belirterek literatürden farklı bir yorumda bulunmuştur.

Mahadevan ve Suardi (2008), Vektör Hata Düzeltme Modelini kullanarak Asya ülkelerinde ihracat ile ithalat arasındaki ilişkiyi araştırmışlardır. Araştırma sonucunda Japonya’da 1957:Q1-2005:Q2 döneminde, Kore’de 1970:Q1-2005:Q2 döneminde ve Tayvan’da 1961:Q1-2005:Q2 döneminde ithalat ile ihracat arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Fakat araştırma modeline belirsizlikler katıldığında Kore ve Tayvan’da bu ilişki kaybolmuştur.

Fung v.d. (1994), 1951-1992 dönemi verilerini kullanarak yedi gelişmiş ve sekiz yeni sanayileşen ülkede ithalat ile ihracat arasındaki ilişkiyi araştırmışlardır. Araştırma sonucunda söz konusu dönemde Japonya hariç gelişmiş ülkelerde ithalat ile ihracat arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilirken Japonya’da sadece ihracattan ithalata doğru nedensellik ilişkisi görülmüştür. Yeni sanayileşen ülkelerde ise, Güney Kore, Portekiz, İsrail ve Malezya’da ithalat ile ihracat arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi bulunurken, Yunanistan’da ihracattan ithalata, Arjantin’de ise ithalattan ihracata tek yönlü nedensellik ilişkisi bulunmuştur.

Tang (2006), 1970-2001 dönemi verilerini kullanarak ithalat ile ihracat arasındaki ilişkileri Çin için araştırmıştır. Araştırma sonucunda ihracat ile ithalat arasında bir nedensellik ilişkisi görülmemiştir. Hye (2012) ise aynı çalışmayı 1978-2009 dönemi verilerini kullanarak Çin için yapmıştır. Araştırma neticesinde ithalat ile ihracat arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi bulunmuştur.

Arize (2002), 1973-1998 dönemi verilerini kullanarak 50 ülkede ihracat ve ithalat ilişkisi ile ihracatın ithalata bağımlılığını araştırmıştır. Model olarak eşbütünleşme ve yapısal kırılma testlerinin uygulandığı çalışma sonucunda ihracatın ithalata bağımlı olduğu ve bu bağımlılığın sadece az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelerde değil, gelişmiş ülkelerde de

geçerli olduğu görülmüştür. Çalışmada ayrıca ihracatın ithalata bağımlılık oranı düşük gelirli ülkelerde %57, orta gelirli ülkelerde %58 ve yüksek gelirli ülkelerde %75 olarak tespit edilmiştir.

Cuihong ve Jiansuo (2007) yaptıkları çalışmada 2002 yılı girdi çıktı tablosunu ve dikey uzmanlaşma metodunu kullanarak Çin'in ihracatının ithalata olan bağımlılığını araştırmışlardır. Çalışma sonucunda Çin'de ihracatın ithalata yüksek oranda bağımlı olduğu görülmüştür.

Athukoralage (1981), girdi-çıkıtı modelini kullanarak Sri Lanka'da ithalat ile ihracat arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Çalışma sonucunda 1965 yılında 0,068 olan ihracatın ithalata bağımlılığının 1970'te 0,073'e çıktığı ve ithalat bağımlılık seviyesinin her geçen yıl yükseldiği tespit edilmiştir.

3.1.2. İthalat ve Büyüme İlişkisi Üzerine Literatür Taraması

Literatür tarandığında ithalat ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi inceleyen, ekonomik büyümenin ithalata bağımlılığını kuramsal ve ampirik bağlamda araştıran çok sayıda çalışma görülmüştür. İthalat ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmalar olumlu ve olumsuz bazı hipotezler temelinde gelişmiştir.

Olumlu hipotezlerin birincisi girdi maliyetlerine odaklanmaktadır. Bu varsayıma göre mal ve hizmetlerin üretimi için ihtiyaç duyulan hammaddenin uygun fiyatla diğer ülkelerden satın alınması (ithalatı), ülke içinde satılan mal ve hizmetlerin fiyatını düşürecek, girdi çeşitliliği sağlayacak, ürün kalitesini ve rekabeti arttıracak, yatırımları teşvik edecek, tüm bunlar da üretim artışına ve ekonomik büyümeye zemin hazırlayacaktır (Krueger, 1983; Gerni vd., 2008).

Olumlu hipotezlerin ikincisi, teknoloji ve bilgi transferine odaklanmaktadır. Bu varsayıma göre ithalat sayesinde teknoloji ve bilgi transferi gerçekleşecek, yenilikçi ürünler geliştirilecek, faktör verimliliği artacak ve ekonomi büyüyecektir (Grossman ve Helpman (1991); Lee 1995; Li vd., 2003).

Bu olumlu hipotezlere karşıt olumsuz hipotez de geliştirilmiştir. Olumsuz hipoteze göre, aşırı ithalat ekonomide ödemeler dengesini bozacak, cari açığı yükseltecek, döviz gereksinimini arttıracaktır. Ayrıca sıcak para çekebilmek için faiz oranları yükseltilecek, bu durum yeni yatırımları engelleyecek, üretimi daraltacak ve ekonomik büyümeye olumsuz etki edecektir (Gerni vd., 2008).

Literatür incelemesinde hem olumlu ve hem olumsuz hipotezlerin desteklendiği çalışmalar görülmektedir.

Yıldız ve Berber (2011), 1989-2007 dönemi verilerinden yararlanarak Türkiye ekonomisinde ithalat ile büyüme arasındaki ilişkileri eşbütünleşme ve hata düzeltme modelleriyle incelemişlerdir. Çalışmada ayrıca ithalata dayalı büyüme hipotezi test edilmiştir. Çalışma sonucunda yatırım malı ithalatı ile ekonomik büyüme arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi görülürken, aramalı ithalatı ile toplam ithalattan büyümeye doğru nedensellik ilişkisi görülmüştür.

Baday Yıldız ve Berber (2009), Türkiye ekonomisinde 1989:Q1–2007:Q3 dönemi üçer aylık verilerinden yararlanarak ithalat ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi eşbütünleşme, hata düzeltme ve VAR analizleriyle için araştırmışlardır. Çalışma sonucunda ithalattan ekonomik büyümeye doğru nedensellik ilişkileri tespit edilmiş ve aramalı ithalatının ekonomik büyüme üzerinde uzun dönemde etkili olduğu görülmüştür. Elde edilen sonuçlar araştırılan dönemde ekonomik büyümenin ithalata dayalı olarak gerçekleştiğini göstermektedir.

Uğur (2008), 1994:Q1–2005:Q4 dönemi verilerini baz alarak ithalat ile büyüme arasındaki ilişkiyi Türkiye için incelemiştir. Araştırma neticesinde yatırım malı ithalatı ve toplam ithalat ile büyüme arasında karşılıklı, büyümeden tüketim malı ithalatına doğru tek yönlü nedensellik ilişkileri bulunmuştur.

Acet, Erdoğan ve Köksal (2016), Türkiye ekonomisinde 1998-2013 dönemi verilerini baz alarak ithalat ile büyüme arasındaki ilişkiyi araştırmışlardır. Araştırma sonucunda ekonomik büyümenin kaynağının ve büyümede ana belirleyici faktörün ithalat olduğu bulunmuştur.

Uçan ve Koçak (2014) 1990-2011 dönemi verilerini baz alarak ithalat ile büyüme arasındaki ilişkiyi Granger nedensellik testinden yararlanarak Türkiye için araştırmışlardır. Araştırma neticesinde ithalat ile büyüme arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi görülmüştür.

Taştan (2010), Türkiye ekonomisinde 1985:M1-2009:M5 dönemi verilerini kullanarak ithalat ile büyüme arasındaki ilişkiyi araştırmıştır. Araştırma sonucunda ithalattaki artışının ekonomik büyümenin nedeni olduğu bulunmuştur.

Öztürk ve Özel (2018) 1990-2016 dönemi verilerinden yararlanarak E7 ülkeleri için yaptıkları çalışmada ithalat arttıkça ekonomik büyümenin hızlandığını tespit etmişlerdir.

Tuncer (2002) Türkiye ekonomisinde 1980-2000 dönemi verilerini kullanarak Granger nedensellik testi ile yaptığı çalışmada büyüme ve ithalat arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Çalışma sonucunda büyüme ile ithalat arasında karşılıklı bir ilişki bulunmuştur. Benzer bir araştırma Gerni vd., (2008) tarafından yapılmış, çalışma sonucunda aramalı ve yatırım malı ithalatının büyüme için çok önemli bir faktör olduğu görülmüştür.

Esfahani (1991), 1960-1983 dönemi verilerini baz alarak gelişmekte olan 31 ülke ekonomisi için, Lee (1995) 1960-1985 dönemi verilerini baz alarak 89 ülke ekonomisi için, Zhang ve diğ. (1995) 1965-1988 dönemi verilerini baz alarak 53 ülke ekonomisi için, Chuang (2002) 1960-1985 dönemi verilerini baz alarak 78 ülke ekonomisi için, Li ve diğ. (2003) 1985-1999 dönemi verilerini baz alarak 82 ülke ekonomisi için ithalat ile büyüme arasındaki ilişkiyi araştırmışlardır. Araştırmalarda ana yöntem olarak yatay kesit, panel veri ve Granger nedensellik testleri kullanılmıştır. Araştırmalar neticesinde ithalat ile büyüme arasında anlamlı, pozitif ve güçlü ilişkiler bulunmuştur. Diğer taraftan aramalı, yatırım malı ve teknoloji yoğun ürünlerin ithalatının büyüme tetiklediği görülmüştür.

Adams (1967), 53 ülke ekonomisinde ekonomik büyüme ile ithalat arasındaki ilişkileri araştırmıştır. Yatay kesit çalışması sonucunda, aramalı ve tüketim malı ithalatı ile büyüme arasında doğrudan bir ilişki görülürken, yatırım malı ithalatı ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin ülkeden ülkeye değiştiği görülmüştür. Zaman serisi çalışması sonucunda da yatay kesit çalışması sonuçları ile paralel sonuçlar elde edilmiştir

Jung ve Marshall (1985), 1950–1981 dönemi verilerini kullanarak ithalat ile büyüme arasındaki ilişkiyi araştırmıştır. Çalışmada ana yöntem olarak Granger nedensellik analizi kullanılmıştır. Çalışma neticesinde doğru ve verimli aramalı ithalatının büyümeye olumlu etki ettiği görülmüştür.

Adams vd. (2000), 1972-1993 dönemi verilerinden yararlanarak enerji ithalatıyla büyüme arasındaki ilişkiyi Tayland için araştırmıştır. Çalışma sonucunda iki değişken arasında yüksek korelasyon görülmüş ve ekonomik büyüme sürecinde enerji ithalatının arttığı tespit edilmiştir.

Qiang (2010), Çin ekonomisinde ithalat ile büyüme arasındaki ilişkiyi araştırmıştır. Araştırma neticesinde aramalı ithalatının ekonomik büyümeye pozitif etki ettiği hatta ekonomik büyümeyi teşvik ettiği görülmüştür.

Yapılan incelemeler değerlendirildiğinde ithalatın ülkeler tarafından doğru kullanıldığında ivme artırıcı bir unsur olduğu, kötü kullanıldığında ise ekonomilerin bozulmasına yol açan olumsuz bir unsur olduğu gözlenmektedir.

3.1.3. İhracat ve Büyüme İlişkisi Üzerine Literatür Taraması

İhracat ile büyüme arasındaki ilişki literatürde çok sayıda araştırmaya konu olmuştur. Özellikle 1980'lerden itibaren uygulanmaya başlanan liberal ticaret politikaları ve ülkelerin dışa açılması ile ihracat odaklı büyüme konusu çok tartışılmıştır. Yapılan araştırmaların ve tartışmaların sonuçları incelendiğinde, ihracata dayalı büyüme stratejisinin ve ihracat

artışının çoğunlukla ekonomik büyümeyi tetiklediği ve diğer birçok ekonomik göstergeyi olumlu etkilediği görülmektedir (Kazgan, 1988; Giles ve diğ., 2000; Yavuz, 2012). Fakat ihracatın ekonomik büyümeye etki etmediğine veya negatif etki ettiğine dair bulgular elde eden çalışmalar da mevcuttur (Tuncer 2002; Korkmaz ve Aydın, 2015; Yılmaz ve Albayrak, 2023; Pınar 2024; Özer ve Erdoğan (2006).

Temiz (2010), yaptığı araştırmada Türkiye ekonomisinde 1965-2009 dönemi verilerini baz alarak ihracat ve büyüme arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Temiz araştırmasında öncelikle zaman serilerinin durağanlığını test etmiştir. Serilerin durağan olduğunu gördükten sonra eşbütünleşme analizi yapmış ve serilerde uzun dönemde eşbütünleşme olduğunu tespit etmiştir. Eşbütünleşme analizinde ihracatın ekonomik büyümeyi olumlu anlamda etki ettiği sonucuna varan Temiz, son olarak nedenselliğin yönünü tespit amacıyla Granger nedensellik analizi yapmıştır. Granger nedensellik analizi sonucunda ihracattan büyümeye nedensellik görülmezken, büyümeden ihracata doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi görülmüştür.

Takım (2010), 1975-2008 dönemine ait verilerden yararlanarak ihracat ile büyüme arasındaki ilişkiyi Türkiye için araştırmıştır. Araştırmada Türkiye'nin ihracata dayalı büyüyüp büyümediği de test edilmiştir. Araştırmada önce durağanlık analizi, ardından Granger nedensellik analizi yapılmıştır. Analizler neticesinde büyümeden ihracata doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi bulunmuştur.

Tıraşoğlu (2012), ekonometrik yöntem kullandığı araştırmasında Türkiye ekonomine ait 1998:01-2011:4 dönemi verilerinden yararlanarak hem ihracat ve büyüme arasındaki ilişkiyi incelemiş, hem de Türkiye'nin ihracata dayalı büyüyüp büyümediğini test etmiştir. Tıraşoğlu araştırmasında eşbütünleşme ve nedensellik testlerini kullanmıştır. Eşbütünleşme analizinde ihracat ve büyüme arasında uzun dönemli bir ilişki tespit edilmiştir. Nedensellik analizinde ise büyüme ile ihracat arasında karşılıklı nedensellik ilişkisi bulunmuştur.

Göçer ve Hepkarşı (2013), Türkiye ekonomisinde 1989:Q1-2013:Q3 dönemine ait verilerden yararlanarak ihracat ile büyüme arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Çalışmada öncelikle eşbütünleşme analizi, ardından nedensellik analizi yapılmıştır. Çalışma neticesinde GSYH artışında en önemli faktörün ihracat olduğu bulunmuştur. İhracatta yüzde 10'luk yükselişin milli geliri yüzde 2,7 artırdığı görülmüştür. İhracat ve büyüme arasında ortaya çıkan yüksek ve doğrusal ilişki Türkiye'nin ihracata dayalı büyüdüğü şeklinde yorumlanmıştır.

Karagöl ve Serel (2005), Türkiye ekonomisinde 1955-2002 dönemine ait verilerden yararlanarak ihracat ile büyüme arasındaki ilişkiyi araştırmışlardır. Araştırmada öncelikle durağanlık analizi, ardından, eşbütünleşme analizi en son ise nedensellik analizi yapılmıştır.

Analizler neticesinde ihracat ile büyüme arasında uzun dönemli ilişki görülmüştür. Ayrıca büyümeden ihracata doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi bulunmuştur.

Korkmaz (2014), çalışmasında 1998:Q1-2013:Q3 dönemi verilerinden yararlanarak ihracat ve büyüme arasındaki ilişkiyi araştırmıştır. Korkmaz (2014) araştırmasında önce kırılmaları tespit etmek amacıyla yapısal kırılma testleri uygulamıştır. Ardından Granger nedensellik analizi yapmıştır. Nedensellik analizi sonucunda araştırma yapılan dönemde ihracattan büyümeye doğru tek yönlü nedensellik görülmüştür.

Önder ve Hatırlı (2014), Türkiye ekonomisinde 1994-2009 dönemi verilerini kullanarak imalat sanayi ihracatı ile büyüme arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Araştırmada öncelikle durağanlık analizi için Genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) testi kullanılmıştır. Ardından değişkenler arasındaki eşbütünleşmeyi saptamak amacıyla Hausmann testi uygulanmıştır. Eşbütünleşme analizinden sonra nedensellik analizine geçilmiş ve Granger nedensellik testinden yararlanılmıştır. Nedensellik analizi sonucunda ihracat ile büyüme arasında çift yönlü nedensellik tespit edilmiştir. Araştırma sonucunda söz konusu dönemde Türkiye'nin ihracata dayalı büyüdüğü, ayrıca büyümeye dayalı ihracat yaptığı görülmüştür.

İzgi ve Yılmaz (2018), 1992-2016 dönemi verilerinden yararlanarak Türkiye'de ihracat ve büyüme arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Çalışmada değişkenlere önce birim kök testleri ardından eşbütünleşme testleri uygulanmış, en son ise nedensellik analizi yapılmıştır. Çalışma sonucunda ihracattan büyümeye doğru tek yönlü nedensellik görülmüştür. Bu sonuç Türkiye için ihracata dayalı büyüme tezini doğrulamıştır.

İslam (1998), yeni sanayileşmiş 15 Asya ülke ekonomisinde 1967-1991 dönemi verilerinden yararlanarak ihracat ile büyüme arasındaki ilişkiyi araştırmıştır. Çalışmada önce eşbütünleşme analizi ardından nedensellik analizi yapılmıştır. Sadece beş ülkede değişkenler arasında eşbütünleşmeye rastlanmıştır. Nedensellik analizi neticesinde ise on ülkede ihracattan büyümeye doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi görülmüştür.

Yılmaz ve Albayrak (2023) ARDL metodundan yararlanarak ve 1980-2000 dönemine ait verileri kullanarak yaptığı çalışmasında ihracatın ekonomik büyüme üzerindeki etkisini belirlemeye çalışmıştır. Çalışma sonucunda elde edilen bulgular ihracatın ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin kısa ve uzun vadede negatif olduğunu göstermektedir. Bu sonuç ihracata dayalı büyüme yaklaşımını Türkiye örneğinde desteklememektedir ve Türkiye'nin dış ticaret politikasını gözden geçirmesi gerektiğini göstermektedir.

Pınar (2024) Türkiye ekonomisinde 1998-2022 dönemi verilerini kullanarak ihracat ve büyüme arasındaki ilişkiyi araştırmıştır. Araştırma sonucunda elde edilen bulgulara göre 1989-2023 yılları arasında yapılan Granger Nedensellik analizinde ihracat ile büyüme

arasında herhangi bir nedensellik tespit edilememiştir. Yani bu değişkenler birbirlerini etkilememektedirler. Bu sonuç incelenen dönemde Türkiye ekonomisinde ihracata dayalı büyüme hipotezini desteklememektedir.

Özer ve Erdoğan (2006), Türkiye ekonomisinde 1987:Q1-2006:Q2 dönemine ait verileri kullanarak ihracat ve büyüme arasındaki ilişkiyi analiz etmişlerdir. Çalışmada yapılan Granger Nedensellik analizi sonucunda, ihracattan ekonomik büyümeye doğru güçlü ve kalıcı bir nedensellik tespit edilememiştir. Üstelik incelenen dönem ihracata dayalı büyüme stratejisinin benimsendiği dönem olmasına rağmen bu sonuç çıkmıştır. Özer ve Erdoğan'a (2006) göre bu dönemde ihracat artışı yatırımlardaki artışa bağlı olarak gerçekleşmemiştir. Diğer bir ifadeyle ihracat artışı, teknolojik gelişmeleri ve sermaye birikimini tetikleyerek; işletmelerin daha büyük ölçeklerde üretim yapmasına imkân verecek yeni teknolojilere yatırım yapmasını sağlamamıştır.

Tsen (2010), 1978-2002 dönemi verilerini kullanarak ihracat ve büyüme arasındaki ilişkiyi Çin ekonomisi için araştırmıştır. Araştırmada durağanlık analizi için ERS testi ve PP testleri uygulanmıştır. Serilerin durağan oldukları görüldükten sonra eşbütünleşme analizi yapılmıştır. Serilerin uzun dönemde birlikte hareket ettikleri yani eşbütünleşik oldukları görüldükten sonra nedensellik analizine geçmiştir. Bunun için de Granger nedensellik testi kullanılmıştır. Nedensellik analizi neticesinde büyüme ile ihracat arasında karşılıklı nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Bu sonuç Çin ekonomisinde söz konusu dönemde ihracata dayalı büyüme ve büyümeye dayalı ihracat savlarının geçerliliğini doğrulamıştır.

Muse ve Alimi (2013), 1970-2009 dönemi verilerini kullanarak Nijerya ekonomisinde petrol ihracatı, toplam ihracat, petrol dışı ihracat ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkileri incelemiştir. Bu doğrultuda öncelikle ADF ve PP testleri kullanılarak durağanlık analizi yapılmıştır. Serilerin durağan oldukları görüldükten sonra üç ayrı model kurulmuştur. Bu modellerden birincisi toplam ihracat ile büyüme, ikincisi petrol ihracatı ile büyüme, üçüncüsü ise petrol dışı ihracat ile büyüme değişkenlerinden oluşmaktadır. Modellerdeki değişkenlerin durağanlık analizinden sonra eşbütünleşme analizi yapılmıştır. İlk iki modelde eşbütünleşme gözlemlenmiş fakat üçüncü modelde eşbütünleşme gözlemlenmemiştir. Eşbütünleşme analizinden sonra nedensellik analizi yapılmıştır. Nedensellik analizi neticesinde büyümeden toplam ihracat, petrol ihracatı ve petrol dışı ihracata doğru tek yönlü nedensellik tespit edilmiştir.

Hatemi-J (2002), 1966:Q01-1999:Q01 dönemine ait verileri kullanarak ihracat ve büyümeyi temsilen reel çıktı miktarı arasındaki ilişkileri Japonya ekonomisi için incelemiştir. Çalışmada öncelikle KPSS ve Perron testleriyle durağanlık analizi yapılmıştır.

Ardından Johansen testi kullanılarak eşbütünleşme analizi yapılmıştır. En son ise Granger Nedensellik testinden yararlanılarak nedensellik analizi yapılmıştır. Çalışma sonucunda ihracat ile reel büyümeyi temsil eden reel çıktı arasında çift yönlü nedensellik bulunmuştur.

Thornton (1996), Meksika ekonomisinde 1985-1992 dönemi verilerinden yararlanarak ihracat ile büyüme arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Araştırmada öncelikle durağanlık analizi için ADF durağanlık testi kullanılmıştır. Ardından eşbütünleşme analizi yapılmış ve değişkenlerin eşbütünleşik oldukları görülmüştür. En son ise değişkenler arasında nedensellik ilişkisini ortaya koymak için nedensellik analizi yapılmıştır. Araştırma neticesinde ihracattan büyümeye doğru tek yönlü nedensellik bulunmuştur.

Kwan ve Cotsomitis (1991), Çin ekonomisinde 1952-1985 dönemi verilerinden yararlanarak ihracat ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Araştırma neticesinde ihracat ile büyüme arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi saptanmıştır.

Sharma ve Panagiotidis (2005), 1971-2001 dönemi verilerini kullanarak Hindistan ekonomisinde büyüme ve ihracat arasındaki ilişkiyi araştırmışlardır. Araştırmada sırasıyla durağanlık, eşbütünleşme, nedensellik ve etki-tepki analizleri yapılmıştır. Araştırma sonucunda ihracattaki şok bir artışın ekonomik büyümeye olumlu etki ettiği görülmüş fakat bu etkinin uzun sürmediği ve bir süre sonra kaybolduğu tespit edilmiştir.

3.1.4. İthalat, İhracat ve Büyüme İlişkisi Üzerine Literatür Taraması

Özer ve Erdoğan (2006), Türkiye ekonomisinde 1987:Q1-2006:Q2 dönemi verilerini kullanarak, ithalat, ihracat ve büyüme arasındaki ilişkileri analiz etmişlerdir. Çalışmada öncelikle durağanlık analizi yapılmıştır. Bunun için ADF ve PP testleri kullanılmıştır. Durağanlık analizinden sonra Eşbütünleşme analizi yapılmıştır. Eşbütünleşme analizinden sonra ise nedensellik analizine geçişmiş ve nedensellik analizi için Granger Nedensellik testi uygulanmıştır. Nedensellik analizi sonucunda ihracattan ithalata, ithalattan da büyümeye nedensellik olduğu görülmüştür.

Tuncer (2002) Türkiye ekonomisinde 1980-2000 dönemine ait verileri kullanarak ithalat, ihracat ve büyüme arasındaki nedensellik ilişkilerini incelemiştir. Çalışmada ana yöntem olarak Toda-Yamamoto tarafından geliştirilen nedensellik testi kullanılmıştır. Çalışma neticesinde ihracattan büyümeye doğru bir nedensellik görülmezken, büyümeden ihracata doğru güçlü bir nedensellik tespit edilmiştir. Ayrıca ithalat ile büyüme arasında çift taraflı nedensellik bulunmuştur. Daha sonra yeni bir değişken olarak yatırımlar analize katılmıştır. Aynı aşamalar tekrarlanarak VAR (5) modeli SUR metoduyla nedensellik analizi yapılmıştır. Analiz sonucunda büyümeden ihracata nedensellik görülürken ihracattan

büyümeye bir nedensellik görülmemiştir. Ayrıca büyüme ile ithalat arasında yine çift yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Yani yatırımların analize eklenmesi sonuçları değiştirmemiştir.

Kurt ve Terzi (2007), 1989:Q1-2003:Q4 dönemine ait verileri kullanarak ithalat, ihracat ve büyüme değişkenleri arasındaki ilişkileri Türkiye için incelemişlerdir. Araştırma yapılırken üç adet model kurulmuştur. Analizler neticesinde büyüme ile ithalat arasında çift yönlü, büyüme ile verimlilik artışı arasında çift yönlü nedensellik görülürken, ihracattan büyüme ve ithalata tek yönlü nedensellik görülmüştür.

Yiğidim ve Köse (1997), 1980-1996 dönemine ait ithalat, ihracat ve büyüme verilerini kullanarak, Granger nedensellik analizi ile regresyon analizi tekniklerini uygulayarak ithalat, ihracat ve büyüme arasındaki ilişkileri araştırmışlardır. Çalışma sonucunda büyümeden ihracata, ithalattan büyümeye doğru nedensellik görülmüştür. Regresyon analizi sonucunda ise büyümeye en fazla etki eden değişkenin ithalat olduğu tespit edilmiştir.

Gerni vd. (2008), Türkiye ekonomisinde 1980-2006 dönemi verilerini kullanarak ve Granger Nedensellik testlerinden yararlanarak ithalat, ihracat ve büyüme arasındaki ilişkileri araştırmışlardır. Çalışma neticesinde ihracattan büyümeye doğru tek yönlü nedensellik görülürken, ihracat ile ithalat arasında karşılıklı nedensellik görülmüştür. Diğer taraftan büyüme ve ihracat artışında aramalı ve yatırım malı ithalatının önemli bir faktör olduğu bulunmuştur. Bu sonuçlar Türkiye’de ithalata dayalı bir ihracat yapısının olduğu şeklinde yorumlanmıştır.

Yılmaz ve Albayrak (2023) ARDL metodunu kullanarak yaptığı çalışmasında ihracat ve ithalatın büyüme üzerindeki etkisini belirlemeye çalışmıştır. Çalışma sonucunda elde edilen bulgular ihracatın ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin kısa ve uzun vadede negatif olduğunu, ithalatın ise ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin pozitif olduğunu göstermektedir. Bu sonuç ihracata dayalı büyüme yaklaşımını Türkiye örneğinde desteklememektedir, tam tersine ithalata dayalı büyüme yaklaşımını desteklemektedir.

Pınar (2024) Türkiye ekonomisinde 1998-2022 dönemi verilerini kullanarak ithalat, ihracat ve büyüme değişkenleri arasındaki ilişkiyi araştırmıştır. Araştırma sonucunda elde edilen bulgulara göre 1989-2023 yılları arasında yapılan Granger Nedensellik analizinde ihracat ve büyüme arasında herhangi bir nedensellik tespit edilememiştir. Yani ihracat ve büyüme birbirlerini etkilememektedir. Bu sonuç incelenen dönemde Türkiye ekonomisinde ihracata dayalı büyüme hipotezinin geçerli olmadığını desteklemektedir. Çalışmanın diğer bir bulgusuna göre ithalat ve büyüme arasında da bir nedensellik yoktur. İthalattan büyüme ve büyümeden ithalata doğru bir ilişki tespit edilememiştir. Yine analizde ithalatın ihracatı

tek yönlü olarak etkilediği ve ithalatta meydana gelen bir artışın ihracatı artırdığı dolayısıyla ithalata dayalı bir ihracat büyümesinin gerçekleştiği tespit edilmiştir.

Aktaş (2009), Türkiye ekonomisinde 1996:01-2006:06 dönemi aylık verilerini kullanarak ithalat, ihracat ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkileri incelemiştir. Çalışma sırasında sırasıyla durağanlık, eşbütünleşme ve nedensellik analizleri yapılmıştır. Çalışma sonucunda kısa dönemde ihracat ile ithalat, büyüme ile ithalat ve büyüme ile ihracat arasında çift yönlü nedensellik bulunurken; uzun dönemde ithalat ile ihracat arasında çift yönlü, ekonomik büyümeden ihracata ve ithalata doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.

İspir vd. (2009), Türkiye ekonomisinde 1989-2007 dönemi verilerini kullanarak Markov Modeli ile Türkiye'nin büyümesinde ithalat ve ihracatın etkilerini incelemişlerdir. Çalışma sonucunda Türkiye'nin büyümesine hem ithalat hem de ihracatın katkı sağladığı görülmüştür. Ekonominin küçülme evresinden büyüme evresine geçişi esnasında ihracat daha önemli etken olurken, büyüme evresinde ithalat ve ihracatın etkileri birbirine yakın çıkmıştır. Son olarak üretimde kullanılan ithal girdilerin büyümeye önemli katkı sağladığı görülmüştür.

Bilgin ve Şahbaz (2009), 1987-2007 dönemi verilerinden yararlanarak ithalat, ihracat ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkileri araştırmışlardır. Çalışmada sırasıyla durağanlık, eşbütünleşme ve nedensellik analizleri yapılmıştır. Çalışma sonucunda kısa dönemde büyüme ile ihracat arasında çift yönlü nedensellik görülürken; Toda-Yamamoto yöntemiyle yapılan uzun dönem nedensellik analizi sonucunda, ihracattan büyümeye tek yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.

Güzel (2015), 1998:Q1-2015:Q2 dönemine ait verileri kullanarak ithalat, ihracat ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkileri Türkiye ekonomisi için araştırmıştır. Araştırma neticesinde büyümeden ihracata doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi görülürken; aramalı ithalatı ile büyüme arasında herhangi bir nedensellik ilişkisi görülmemiştir. Ayrıca aramalı ithalatı ile imalat sanayi ihracatı arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.

Özcan ve Özçelebi (2013), Türkiye ekonomisinde 2005:1-2011:11 dönemi verilerini kullanarak ithalat, ihracat, büyüme (sanayi üretim endeksi) ve döviz kuru arasındaki ilişkileri kısa dönem ve uzun dönemde araştırmışlardır. VEC analizi sonucunda uzun dönemde ihracattaki artışın sanayi üretim endeksini (büyümeyi) büyümeyi pozitif şekilde etkilediği görülmüştür. Ayrıca ithalat artışının uzun dönemde sanayi üretimini negatif şekilde etkilediğini ifade ederek literatürün aksine bir sonuç bulmuştur.

Çetinkaya ve Erdoğan (2010), 2002:M1–2010:M3 dönemi aylık verilerini kullanarak ithalat, ihracat ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkileri VAR ve varyans ayrıştırması yoluyla Türkiye ekonomisi için araştırmışlardır. Araştırma sonucunda ithalatın ekonomik büyüme üzerinde, büyümenin ihracat üzerinde etkili olduğu tespit edilmiştir. Diğer taraftan ithalat ile ihracat arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisi görülürken, ihracat ve ithalatın ekonomik büyümede oluşan bir şoka anlamlı ve olumlu tepki gösterdiği görülmüştür.

Bilgin ve Şahbaz (2009), Türkiye ekonomisinde 1987–2007 dönemine ait aylık verileri kullanarak ithalat, ihracat ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkileri incelemişlerdir. Çalışma neticesinde ithalat ve ihracattan ekonomik büyümeye doğru nedensellik ilişkileri tespit edilirken, ithalatın çoğunun ara ve yatırım mallarından oluşması, ithalatın büyüme üzerindeki etkisinin sebebi olabileceği belirtilmiştir.

Ramos (2001), Portekiz ekonomisinde ithalat, ihracat ve ekonomik büyüme değişkenleri arasındaki ilişkileri durağanlık, eşbütünleşme ve nedensellik analizleriyle incelemiştir. Araştırma sonucunda ihracat ile büyüme arasında çift yönlü, ithalat ile büyüme arasında çift yönlü nedensellik görülürken, ithalat ile ihracat arasında herhangi bir nedensellik bulunmamıştır. Pistoressi ve Rinaldi (2012), de benzer çalışmayı İtalya için yapmış ve benzer sonuçlar bulmuşlardır.

Chakrabarty ve Chakravarty (2012) 1970-2009 dönemi verilerini kullanarak petrol ithalatı ile büyüme ve ihracat arasındaki ilişkileri Hindistan’da araştırmışlardır. Araştırma sonucunda petrol ithalatının uzun dönemde ihracatın nedeni olduğu, ihracatın ise büyümenin lokomotif olduğu görülmüştür. Ayrıca ihraç edilen mal ve hizmetlerin üretiminde en önemli girdinin petrol olduğu bulunmuştur.

Chen ve Dong (2012) 1997-2008 dönemi verilerini kullanarak ihracat, ithalat ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi Çin için panel veri analiziyle parametrik olmayan lineer öngörü metodunu kullanarak araştırmışlardır. Araştırma sonucunda ihracat ve ithalattaki artışların büyümeyi pozitif yönde etkilediği görülmüştür.

Abeyasinghe (1998), Singapur ekonomisinde 1975-1996 dönemine ait verileri kullanarak ithalat, ihracat ve büyüme arasındaki ilişkileri araştırmıştır. Araştırma neticesinde analize konu değişkenler arasında önemli ölçüde etkileşim olduğu görülmüştür.

3.1.5. Cari İşlemler Dengesi ve Büyüme İlişkisi Üzerine Literatür Taraması

Literatürde cari işlemler dengesi ile büyüme arasındaki ilişkiyi araştıran çok sayıda çalışma görülmüştür. Bu çalışmalar, ikiye ayrılabilir. Birinci grupta olan çalışmalar cari işlemler dengesi ile büyüme ile arasında anlamlı ve kuvvetli bir ilişkinin olduğunu tespit

eden çalışmalardır. Bu gruptaki çalışmalara göre, bir ülkenin ekonomik olarak büyümesi cari dengede bozulmalara yol açmakta ve cari açığı arttırmaktadır. İkinci gruptaki çalışmalar ise; büyüme ile cari denge arasında zayıf ilişki olduğunu bulan veya herhangi bir ilişki bulamayan çalışmalardır. İkinci gruptaki çalışmalara göre, büyüme ile cari açık değişkenleri birbirlerini ya hiç etkilememekte veya çok az etkilemektedir. Literatürdeki araştırmaların çoğu, birinci gruptaki araştırmaların bulduğu gibi büyüme ile cari denge arasında güçlü, anlamlı ve negatif bir ilişki tespit etmiştir.

Telatar ve Terzi (2009), 1991:Q4–2005:Q4 dönemi çeyreklik verileri kullanarak büyüme ile cari denge arasındaki ilişkiyi Granger Nedensellik ve VAR analizleri yöntemlerinden yararlanarak Türkiye için incelemişlerdir. Nedensellik analizi sonucunda büyümeden cari dengeye doğru tek yönlü ve anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Varyans ayrıştırması sonucunda ise; sekizinci dönem sonunda cari dengedeki bir birimlik şokun yaklaşık %70'inin kendisinden kaynaklandığı kalan %30'luk kısmın ise büyümeden kaynaklandığı görülmüştür.

Erbaykal (2007), Türkiye ekonomisinde 1987:01–2006:03 dönemi verilerini kullanarak büyüme, cari denge ve döviz kuru arasındaki ilişkiyi araştırmıştır. Nedensellik analizi sonucunda cari açığın nedeni olarak ekonomik büyüme görülürken, cari açıktan büyümeye ve döviz kuruna doğru bir nedensellik ilişkisi görülmemiştir.

Tarı ve Koç (2010), 1992–2008 dönemi verilerini kullanarak, büyüme ile cari işlemler dengesi verilerinde oluşan bir değişimin diğerini nasıl etkilediğini Türkiye ekonomisi için incelemişlerdir. Çalışma sonucunda, cari işlemler açığının büyümeyi olumsuz etkilediği ve cari açığın artmasının Türkiye ekonomisinde yaşanan ekonomik krizlerin temel sebebi olduğu ifade edilmiştir.

Yanar ve Kerimoğlu (2011), 1975–2009 dönemine ait verileri kullanarak büyüme, cari açık ve enerji tüketimi arasındaki ilişkileri eşbütünleşme ve nedensellik analizleriyle Türkiye için araştırmışlardır. Çalışma sonucunda değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişkinin olduğu, büyüme artışının enerji tüketimini artırdığı, enerji tüketimindeki artışın da cari işlemler açığını artırdığı bulunmuştur. Ayrıca enerji tüketiminden ekonomik büyümeye doğru güçlü bir ilişki görülürken, cari açık ile ekonomik büyüme arasında çift yönlü ancak zayıf bir ilişki görülmüştür.

Sekmen ve Çalışır (2011), 1988–2009 dönemine ait verileri kullanarak, büyüme ile cari denge arasındaki ilişkiyi Sınır Testi ve ARDL yöntemleriyle Türkiye ekonomisi için araştırmışlardır. Araştırma neticesinde, kısa dönemde büyüme ile cari açık arasında anlamlı

ve pozitif bir ilişki görülürken, uzun dönemde büyüme ile cari açık arasında herhangi bir ilişki görülmemiştir.

Yılmaz ve Akıncı (2011), 1980–2010 dönemi verilerini kullanarak, büyüme ile cari açık arasındaki ilişkiyi nedensellik analiziyle Türkiye için incelemişlerdir. Çalışma sonucunda büyümeden cari açığa doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi görülmüştür.

Soydal ve Acet (2011), Türkiye ekonomisinde 1980-2009 dönemine ait verileri kullanarak cari açık ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi için incelemişlerdir. Çalışma sonucunda cari açık ile ekonomik büyüme arasında ters yönlü ilişki bulunmuştur. Diğer yandan, Türkiye ekonomisinin daha çok yabancı sermaye girişinin yüksek olduğu dönemlerde büyüdüğü görülmüştür.

Hepaktan ve Çınar (2012), 1975–2008 dönemi verilerini kullanarak, cari işlemler dengesi ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi panel kök ve eşbütünleşme testleriyle OECD ülkeleri için incelemişlerdir. Çalışma sonucunda OECD ülkelerinde, ekonomik büyümedeki %1’lik yükselişin, cari işlemler dengesinde %0,2 ve %0,4 arasında bir azalmaya neden olduğu görülmüştür.

Çakır (2012), Türkiye ekonomisinde 1992-2011 dönemi verilerini kullanarak cari açık ile büyüme ilişkisini Granger Nedensellik Analizi ile araştırmıştır. Çalışma sonucunda aylık verilerde büyüme ile cari açık arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi bulunurken; üçer aylık verilerde ekonomik büyümeden cari işlemler dengesine doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi bulunmuştur.

Avcı (2015), 1998:01-2014:01 dönemine ait verileri kullanarak ekonomik büyüme ile cari açık arasındaki ilişkiyi Türkiye için araştırmıştır. Araştırmanın sonucunda, ekonomik büyümeden cari açığa doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi görülmüştür. Dolayısıyla ekonomik büyümenin cari açığı arttırdığı ifade edilmiştir.

Demir (2013); 1987-2012 dönemine ait verileri kullanarak büyüme, enerji ithalatı ve cari işlemler dengesi arasındaki ilişkileri Türkiye ekonomisi için incelemiştir. Araştırma sonucunda enerji ithalatından ve ekonomik büyümeden (sanayi üretim endeksi) cari açığa doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi bulunmuştur.

Akbaş (2012), 1990-2010 dönemi verilerini kullanarak; ekonomik büyüme, kısa vadeli sermaye akımları ve cari açık arasındaki nedensellik ilişkisini 20 OECD ülkesi için incelemiştir. Çalışmada nedensellik testlerinde yararlanılmıştır. Eşbütünleşme sonucunda, söz konusu değişkenler arasında eşbütünleşme olduğu görülmüştür. Nedensellik analizi sonucunda ise, ekonomik büyüme ile cari açık arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi bulunmuştur.

Calderon vd. (2000), 1966–1994 dönemine ait verileri kullanarak ekonomik büyüme ile cari işlemler dengesi arasındaki ilişkiyi 44 gelişmekte olan ülke için araştırmışlardır. Çalışma sonucunda büyüme oranındaki artışın, cari işlemler açığını arttırdığı bulunurken; büyüme oranındaki %1’lik artışın cari işlemler açığında %0,33’lük bir artışa neden olduğu belirtilmiştir.

Prasad vd. (2007), ekonomik büyüme ile cari işlemler dengesi arasındaki ilişkiyi sanayileşmiş ve sanayileşmemiş ülkeler için araştırmıştır. Çalışma sonucunda sanayileşmiş ülkelerde cari işlemler açığının büyümeyi pozitif yönde etkilediği görülürken sanayileşmemiş ülkelerde cari işlemler açığının ekonomik büyümeye olumlu katkı sağlamadığı görülmüştür. Ayrıca sanayileşmemiş ülkelerde cari fazlanın ekonomik büyümeye olumlu etki ettiği ve cari açığındaki bir birimlik azalmanın büyüme oranını %0,1 arttırdığı tespit edilmiştir.

Pacheco-Lopez ve Thirlwall (2007), 1977–2002 dönemine ait verileri kullanarak ekonomik büyüme ile cari işlemler dengesi arasındaki ilişkiyi 17 Latin Amerika ülkesi için zaman serisi analizi yardımıyla incelemişlerdir. Çalışma sonucunda ekonominin büyümesinin cari işlemler açığını artırdığı bulunmuştur.

3.1.6. İmalat Sanayi ve İthalat İlişkisi Üzerine Literatür Taraması

Literatür incelendiğinde imalat sanayi ile ithalat ilişkisini araştıran ve üretimin ithalata bağımlılığını analiz eden çok sayıda çalışma görülmüştür.

Şişman ve Bağcı (2014), 2013 yılında İstanbul’da faaliyette bulunan 165 tekstil işletmesi ile yüz yüze görüşerek ve anket uygulayarak tekstil sektörü ile ithalat ilişkisini incelemişlerdir. Çalışma sonucunda ankete katılan tekstil ve hazır giyim işletmelerinin %94,55’inin üretimde ve ihracatta ithal girdiye dolayısıyla ithalata bağımlı olduğu görülmüştür. Ayrıca araştırmaya katılan işletmelerin %61,82’si ithalat bağımlılığının devam edeceğini belirtmişlerdir.

Özlale ve Karakurt (2012), Türkiye ekonomisinde 2008-2011 dönemi için üretim yapısının ithalata bağımlılığını araştırmışlardır. Çalışmada sektörlerin üretimdeki kullandıkları ithal girdi miktarını baz alarak sektörlerin ithalat bağımlılıklarını incelemişlerdir. Çalışma sonucunda otomotiv, tekstil, demir-çelik, bilgisayar, beyaz eşya, hava araçları, plastik ve kauçuk sektörlerinin ithalat bağımlılık oranının yüzde 40’ın üzerinde olduğu tespit edilmiştir.

Ersungur ve Kızıltan (2007), Türkiye ekonomisinde 1973, 1979, 1985, 1990, 1996 ve 1998 yıllarına ait girdi-çıkıtı tablolarından yararlanarak imalat sanayi ile ithalat ilişkisini

araştırmışlardır. Çalışma sonucunda incelenen tüm dönemlerde imalat sanayinin ithalata yüksek ölçüde bağımlı olduğu ve bu bağımlılığın dalgalı bir seyir izlediği görülmüştür.

Saygılı vd. (2009) Türkiye’de faaliyet gösteren 145 işletmeye anket uygulayarak üretimde ithalat bağımlılığının seviyesini ve sebeplerini incelemişlerdir. Çalışma sonucunda üretimde ithalat bağımlılığının 2002 yılında %56,5 olduğu, 2007 yılında ise %61,8’e yükseldiği görülmüştür. Ayrıca uygulanan anket sonucunda işletmeleri ithalata yönlendiren sebeplerin kaliteli aramalı ve sermaye malı ihtiyacı, yerli üretim eksikliği, yerli aramalı ve sermaye mallarının fiyatlarının yüksek olması gösterilmiştir.

Çivi ve Çakır (2000), imalat sanayi ile ithalat ilişkisini ve imalat sanayinin ithalata olan bağımlılığını girdi-çıktı tablolarını kullanarak araştırmışlardır. Araştırma sonucunda demir-çelik, motorlu kara taşıtları, diğer metal, tarım makineleri, plastik ve kauçuk sektörlerinin yüksek seviyede ithal girdiye bağımlı olduğu tespit edilmiştir. Aynı araştırmada 1990 yılı girdi çıktı tablosu kullanılarak yapılan analiz sonucunda ise, demir-çelik, ilaç, elektrikli makinalar, plastik, diğer metal, diğer taşıma araçları, diğer kimyasal maddeler sektörlerinin ithalat bağımlılığı en yüksek sektörler olduğu görülmüştür.

Kundak ve Aydoğuş (2018), Türkiye ekonomisinde imalat sanayinin ithalata bağımlılığını ölçmek amacıyla ithalat, büyüme ve döviz kuru arasındaki ilişkileri dinamik panel veri yöntemini kullanarak araştırmışlardır. Araştırma sonucunda kısa dönemde döviz kuru artışının ithalata bağımlılığı azalttığı, uzun dönemde sabit döviz kurunda ve ekonomik büyümedeki yükselişlerin ithalata bağımlılığı artırdığı görülmüştür.

3.2. Veri Seti ve Değişkenler

Çalışmada kullanılan veriler 1923-1979 ve 1980-2023 dönemlerinde Türkiye ekonomisinin yıllık büyüme verileri, yıllık ithalat ve ihracat rakamları ile yıllık dolar/TL kurudur. Modele dahil edilen veriler hazır veri olup TÜİK veri tabanından elde edilmiştir.

3.2.1. 1923-1979 Dönemi Verileri

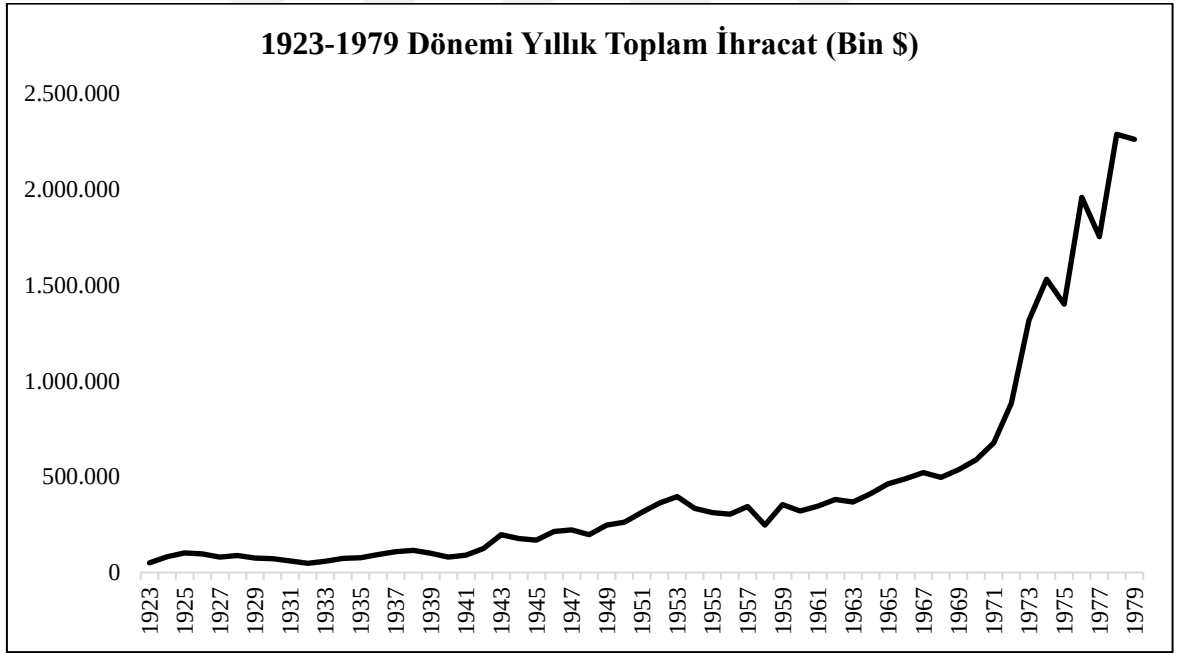
1923-1979 Dönemi İhracat Verileri

Tablo 21. 1923-1979 Dönemi İhracat Göstergeleri

1923-1979 Dönemi İhracat Göstergeleri								
Yıllar	Değer (000 \$)	Değişim (%)	Yıllar	Değer (000 \$)	Değişim (%)	Yıllar	Değer (000 \$)	Değişim (%)
1923	50.790		1942	126.115	38,5	1961	346.740	8,1

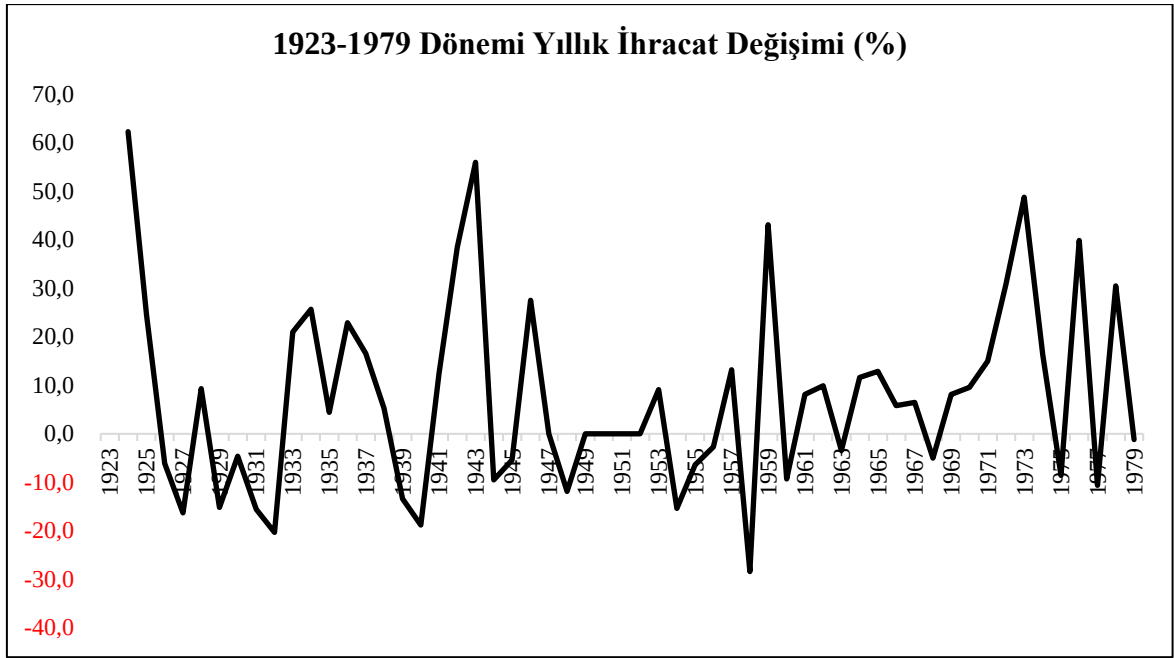
1924	82.435	62,3	1943	196.734	56,0	1962	381.197	9,9
1925	102.700	24,6	1944	177.952	-9,5	1963	368.087	-3,4
1926	96.437	-6,1	1945	168.264	-5,4	1964	410.771	11,6
1927	80.749	-16,3	1946	214.580	27,5	1965	463.738	12,9
1928	88.278	9,3	1947	223.301	4,1	1966	490.508	5,8
1929	74.827	-15,2	1948	196.799	-11,9	1967	522.334	6,5
1930	71.380	-4,6	1949	247.825	25,9	1968	496.419	-5,0
1931	60.226	-15,6	1950	263.424	6,3	1969	536.834	8,1
1932	47.972	-20,3	1951	314.082	19,2	1970	588.476	9,6
1933	58.065	21,0	1952	362.914	15,5	1971	676.602	15,0
1934	73.007	25,7	1953	396.061	9,1	1972	884.969	30,8
1935	76.232	4,4	1954	334.924	-15,4	1973	1.317.083	48,8
1936	93.670	22,9	1955	313.346	-6,4	1974	1.532.182	16,3
1937	109.225	16,6	1956	304.990	-2,7	1975	1.401.075	-8,6
1938	115.019	5,3	1957	345.217	13,2	1976	1.960.214	39,9
1939	99.647	-13,4	1958	247.271	-28,4	1977	1.753.026	-10,6
1940	80.904	-18,8	1959	353.799	43,1	1978	2.288.163	30,5
1941	91.056	12,5	1960	320.731	-9,3	1979	2.261.195	-1,2

Kaynak: TÜİK, 100 Yılın Göstergeleri

Şekil 26. 1923-1979 Dönemi Yıllık Toplam İhracat (Bin \$)

Kaynak: TÜİK verilerinden yararlanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

Şekil 27. 1923-1979 Dönemi Yıllık İhracat Değişimi (%)

Kaynak: TÜİK verilerinden yararlanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

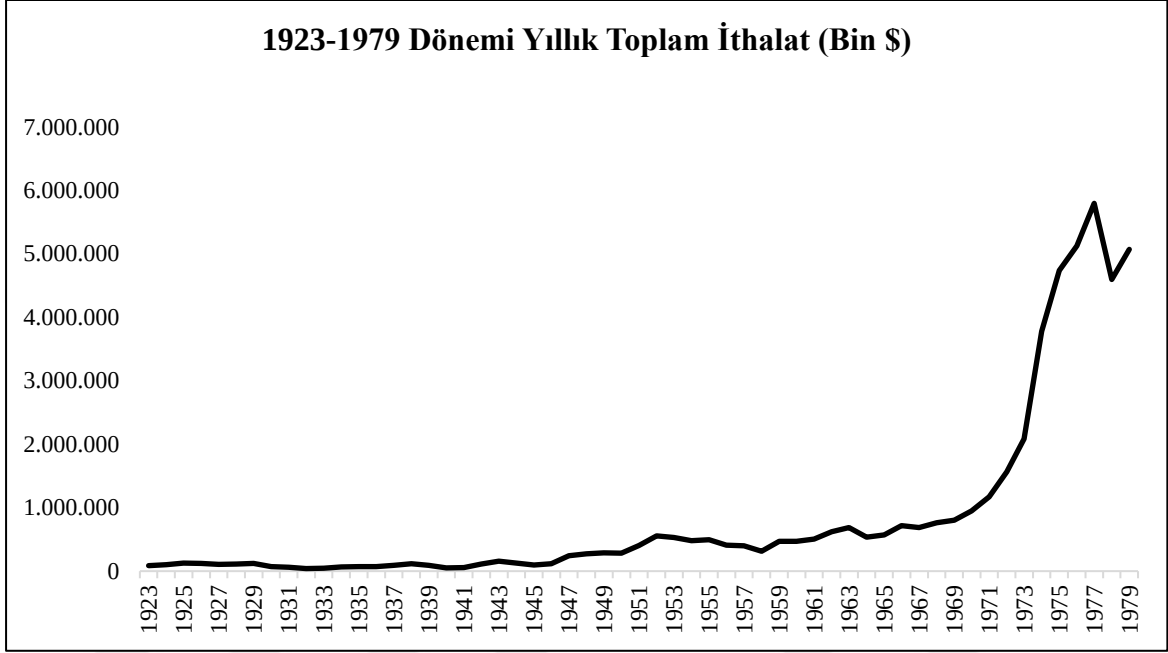
1923-1979 Dönemi İthalat Verileri

Tablo 22. 1923-1979 Dönemi İthalat Göstergeleri

1923-1979 Döneminde İthalat Göstergeleri								
Yıllar	Değer (000 \$)	Değişim (%)	Yıllar	Değer (000 \$)	Değişim (%)	Yıllar	Değer (000 \$)	Değişim (%)
1923	86.872		1942	112.879	103,9	1961	507.205	8,3
1924	100.462	15,6	1943	155.340	37,6	1962	619.447	22,1
1925	128.953	28,4	1944	126.230	-18,7	1963	687.616	11,0
1926	121.411	-5,8	1945	96.969	-23,2	1964	537.229	-21,9
1927	107.752	-11,3	1946	118.889	22,6	1965	571.953	6,5
1928	113.710	5,5	1947	244.644	105,8	1966	718.269	25,6
1929	123.558	8,7	1948	275.053	12,4	1967	684.669	-4,7
1930	69.540	-43,7	1949	290.220	5,5	1968	763.659	11,5
1931	59.935	-13,8	1950	285.664	-1,6	1969	801.236	4,9
1932	40.718	-32,1	1951	402.086	40,8	1970	947.604	18,3
1933	45.091	10,7	1952	555.920	38,3	1971	1.170.840	23,6
1934	68.761	52,5	1953	532.533	-4,2	1972	1.562.550	33,5
1935	70.635	2,7	1954	478.359	-10,2	1973	2.086.216	33,5

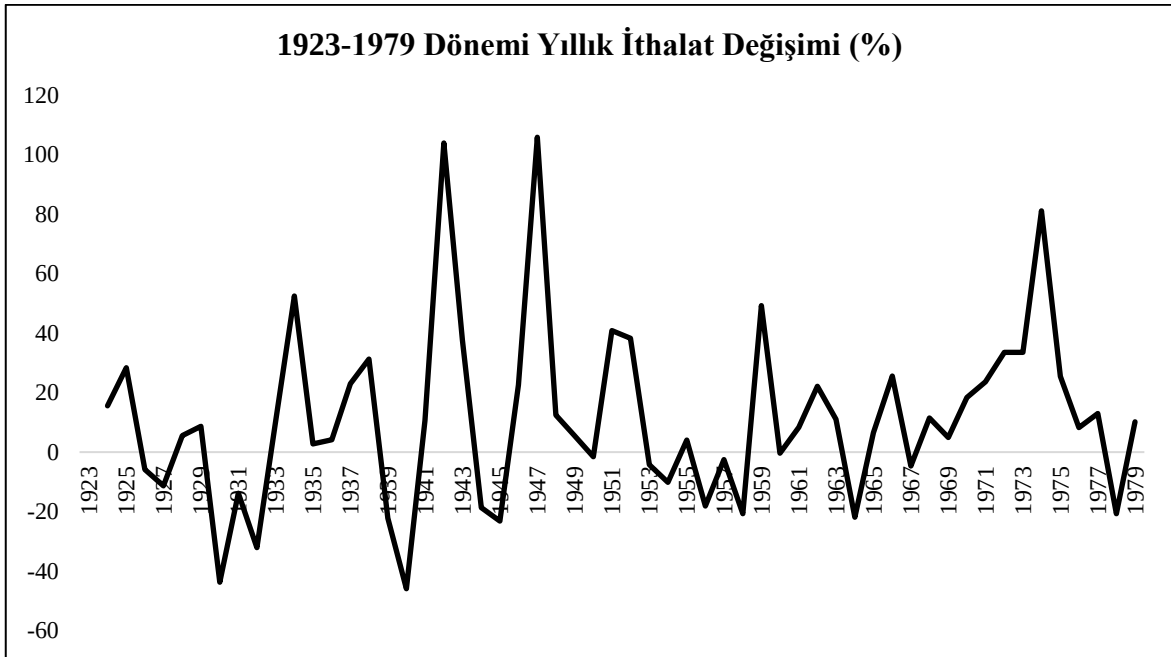
1936	73.619	4,2	1955	497.637	4,0	1974	3.777.501	81,1
1937	90.540	23,0	1956	407.340	-18,1	1975	4.738.558	25,4
1938	118.899	31,3	1957	397.125	-2,5	1976	5.128.647	8,2
1939	92.498	-22,2	1958	315.098	-20,7	1977	5.796.278	13,0
1940	50.035	-45,9	1959	469.982	49,2	1978	4.599.025	-20,7
1941	55.349	10,6	1960	468.186	-0,4	1979	5.069.432	10,2

Kaynak: TÜİK, 100 Yılın Göstergeleri

Şekil 28. 1923-1979 Dönemi Yıllık Toplam İthalat (Bin \$)

Kaynak: TÜİK verilerinden yararlanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

Şekil 29. 1923-1979 Dönemi Yıllık İthalat Değişimi (%)

Kaynak: TÜİK verilerinden yararlanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

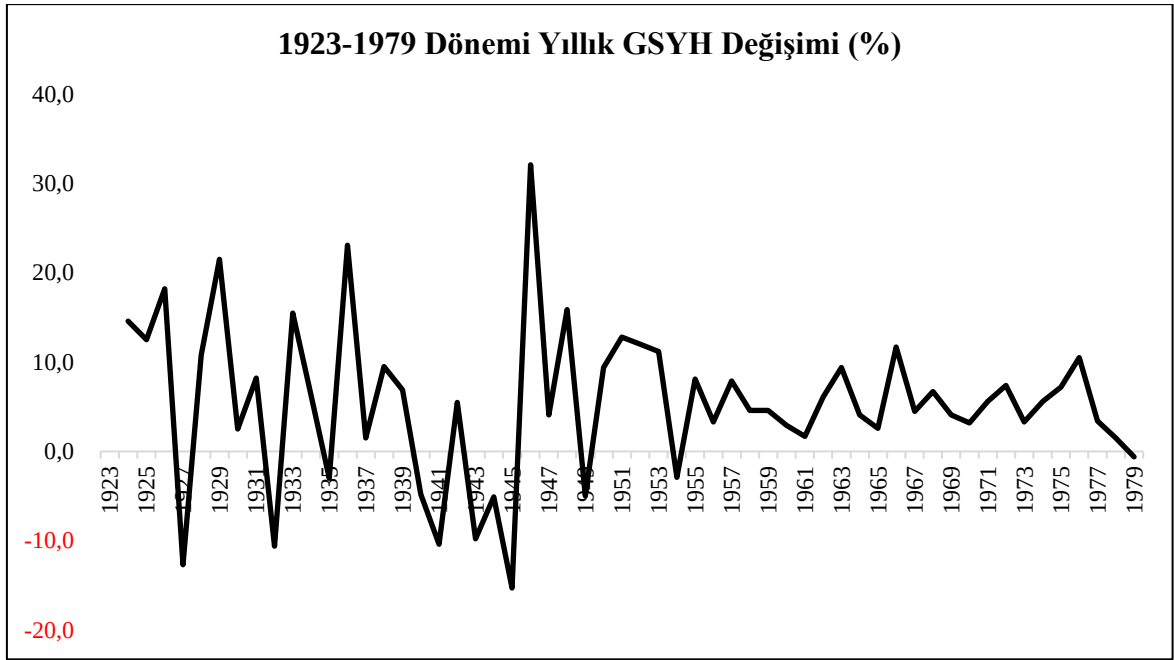
1923-1979 Dönemi Büyüme Verileri

Tablo 23. 1923-1979 Dönemi Büyüme Göstergeleri

1923-1979 Dönemi GSYH ve Değişim (Sabit fiyatlarla)								
Yılla r	Değer (000 TL)	Değişim (%)	Yılla r	Değer (000 TL)	Değişim (%)	Yılla r	Değer (000 TL)	Değişim (%)
1923	2.959		1942	8.230	5,5	1961	72.619	1,7
1924	3.392	14,6	1943	7.424	-9,8	1962	77.030	6,1
1925	3.817	12,5	1944	7.047	-5,1	1963	84.291	9,4
1926	4.512	18,2	1945	5.970	-15,3	1964	87.782	4,1
1927	3.937	-12,7	1946	7.885	32,1	1965	90.078	2,6
1928	4.362	10,8	1947	8.212	4,1	1966	100.629	11,7
1929	5.301	21,5	1948	37.133	15,9	1967	105.159	4,5
1930	5.431	2,5	1949	35.282	-5,0	1968	31.425.049	6,7
1931	5.877	8,2	1950	38.598	9,4	1969	32.707.548	4,1
1932	5.253	-10,6	1951	43.536	12,8	1970	33.765.132	3,2
1933	6.065	15,5	1952	48.739	12,0	1971	35.644.700	5,6
1934	6.447	6,3	1953	54.210	11,2	1972	38.291.639	7,4
1935	6.252	-3,0	1954	52.655	-2,9	1973	39.540.780	3,3
1936	7.694	23,1	1955	56.912	8,1	1974	41.752.876	5,6
1937	7.811	1,5	1956	58.763	3,3	1975	44.748.268	7,2
1938	8.550	9,5	1957	63.417	7,9	1976	49.429.503	10,5
1939	9.139	6,9	1958	66.308	4,6	1977	51.113.351	3,4
1940	8.702	-4,8	1959	69.373	4,6	1978	51.881.586	1,5
1941	7.800	-10,4	1960	71.391	2,9	1979	51.557.767	-0,6

Kaynak: TÜİK, 100 Yılın Göstergeleri

Not: 1923-1947 dönemi 1948=100 bazlı, 1948-1967 dönemi 1968=100 bazlı, 1968-1997 dönemi 1987=100 bazlı GSYH serisi kullanılmıştır.

Şekil 30. 1923-1979 Dönemi Yıllık GSYH Değişimi (%)

Kaynak: TÜİK verilerinden yararlanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

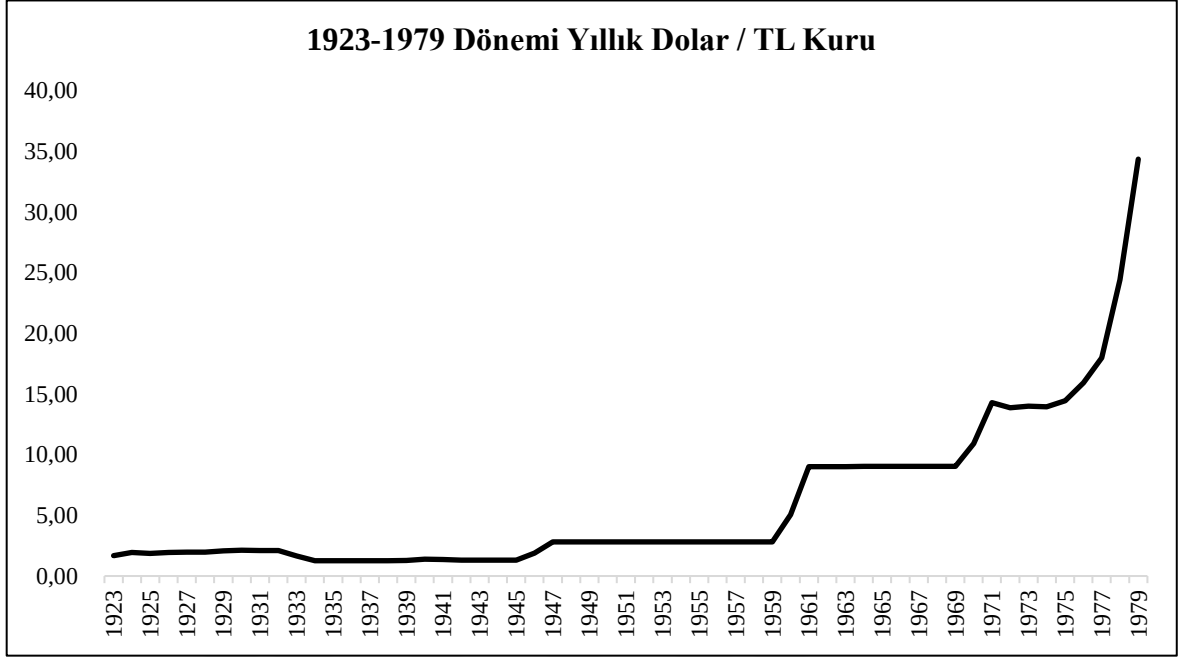
1923-1979 Dönemi Dolar Kuru Verileri

Tablo 24. 1923-1979 Dönemi Dolar / TL Kuru Göstergeleri

Dolar / TL Kuru								
Yıllar	Dolar Kuru	Değişim	Yıllar	Dolar Kuru	Değişim	Yıllar	Dolar Kuru	Değişim
1923	1,67		1942	1,31	-2,96	1961	9,02	78,61
1924	1,93	15,57	1943	1,31	0,00	1962	9,02	0,00
1925	1,87	-3,11	1944	1,31	0,00	1963	9,02	0,00
1926	1,93	3,21	1945	1,30	-0,76	1964	9,04	0,22
1927	1,96	1,55	1946	1,88	44,62	1965	9,04	0,00
1928	1,97	0,51	1947	2,80	48,94	1966	9,04	0,00
1929	2,07	5,08	1948	2,80	0,00	1967	9,04	0,00
1930	2,12	2,42	1949	2,80	0,00	1968	9,04	0,00
1931	2,11	-0,47	1950	2,80	0,00	1969	9,04	0,00
1932	2,11	0,00	1951	2,80	0,00	1970	10,91	20,63
1933	1,66	-21,33	1952	2,80	0,00	1971	14,29	30,99
1934	1,26	-24,10	1953	2,80	0,00	1972	13,86	-2,98
1935	1,26	0,00	1954	2,80	0,00	1973	13,99	0,90
1936	1,26	0,00	1955	2,80	0,00	1974	13,95	-0,29
1937	1,26	0,00	1956	2,80	0,00	1975	14,45	3,59
1938	1,26	0,00	1957	2,80	0,00	1976	15,94	10,31
1939	1,28	1,59	1958	2,80	0,00	1977	17,99	12,86

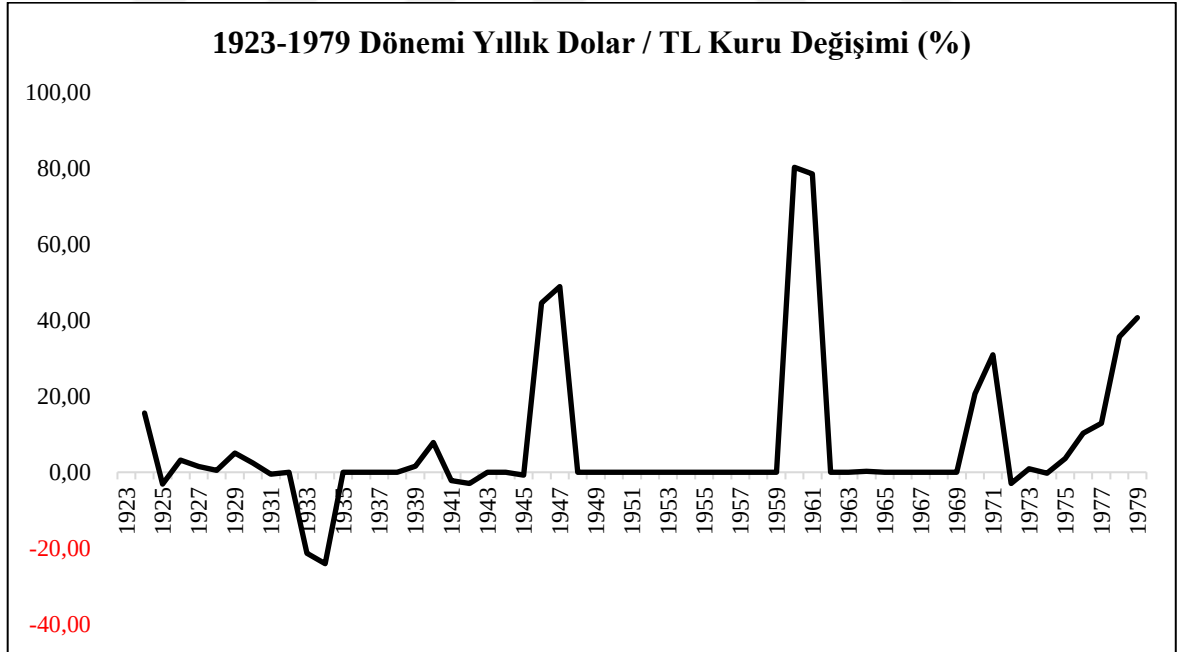
1940	1,38	7,81	1959	2,80	0,00	1978	24,41	35,72
1941	1,35	-2,17	1960	5,05	80,36	1979	34,36	40,74

Kaynak: TÜİK

Şekil 31. 1923-1979 Dönemi Yıllık Dolar / TL Kuru

Kaynak: TÜİK verilerinden yararlanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

Şekil 32. 1923-1979 Dönemi Yıllık Dolar / TL Kuru Değişimi (%)

Kaynak: TÜİK verilerinden yararlanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

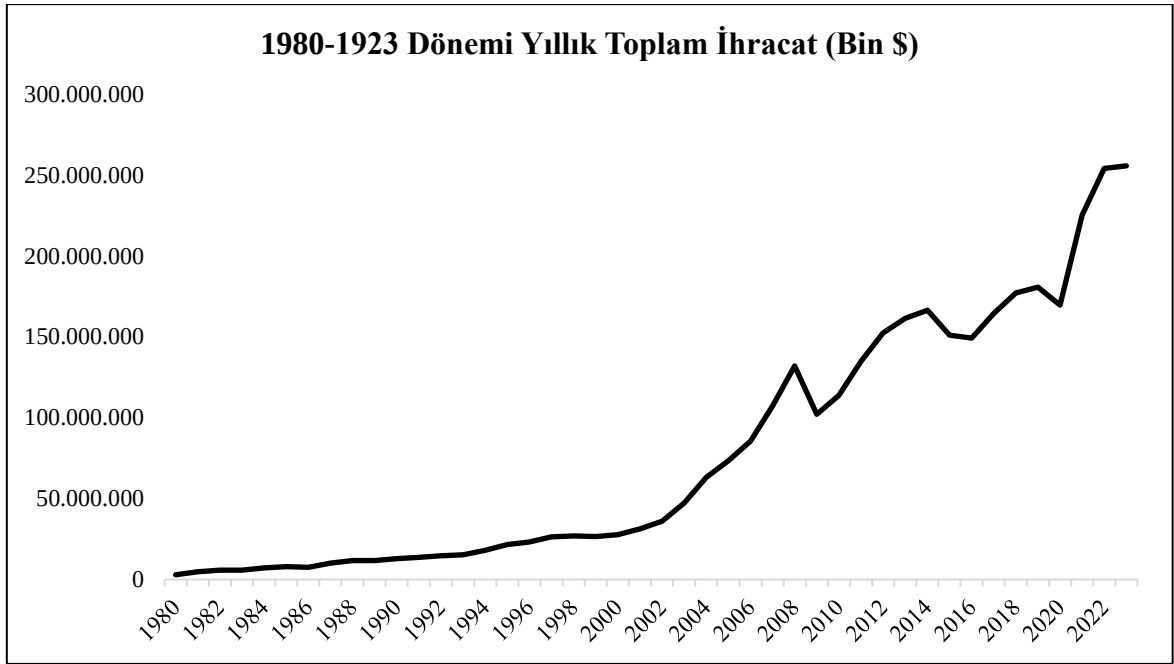
3.2.2. 1980-2023 Dönemi Verileri

1980-2023 Dönemi İhracat Verileri

Tablo 25. 1980-2023 Dönemi İhracat Göstergeleri

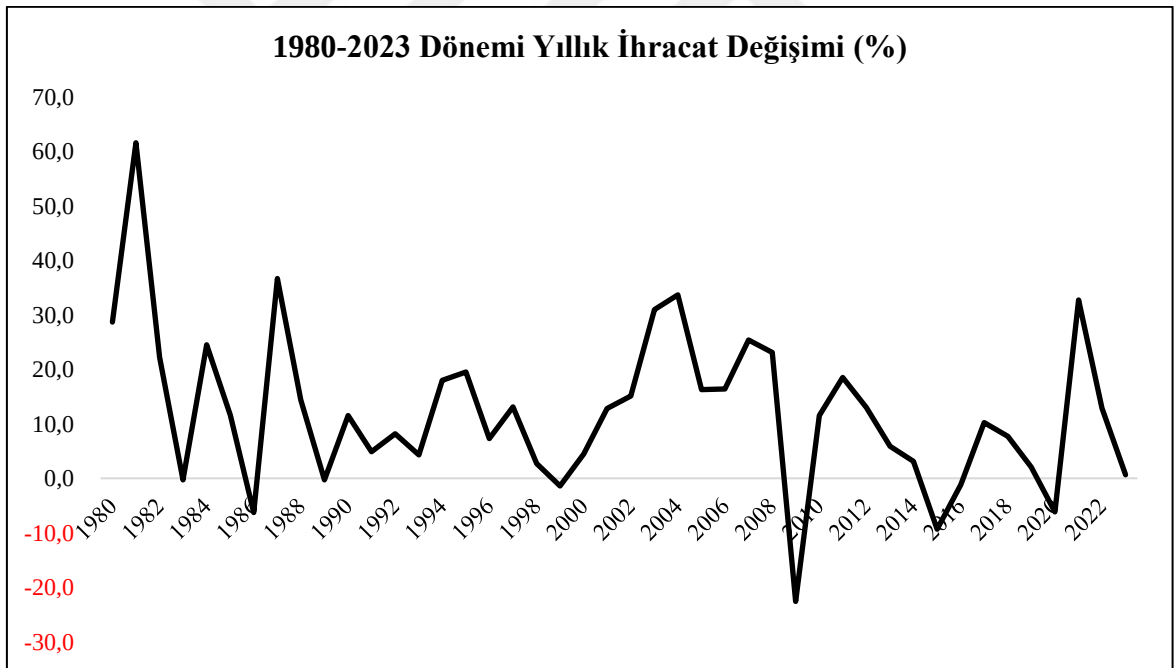
1980-2023 Dönemi İhracat Göstergeleri						
Yıllar	Değer (000 \$)	Değişim (%)	İhracatın Gelişimi	Yıllar	Değer (000 \$)	Değişim (%)
1980	2.910.122	28,7		2002	36.059.089	15,1
1981	4.702.934	61,6		2003	47.252.836	31,0
1982	5.745.973	22,2		2004	63.167.153	33,7
1983	5.727.834	-0,3		2005	73.476.408	16,3
1984	7.133.604	24,5		2006	85.534.676	16,4
1985	7.958.010	11,6		2007	107.271.750	25,4
1986	7.456.726	-6,3		2008	132.027.196	23,1
1987	10.190.049	36,7		2009	102.142.613	-22,6
1988	11.662.024	14,4		2010	113.883.219	11,5
1989	11.624.692	-0,3		2011	134.906.869	18,5
1990	12.959.288	11,5		2012	152.461.737	13,0
1991	13.593.462	4,9		2013	161.480.915	5,9
1992	14.714.629	8,2		2014	166.504.862	3,1
1993	15.345.067	4,3		2015	150.982.114	-9,3
1994	18.105.872	18,0		2016	149.246.999	-1,1
1995	21.637.041	19,5		2017	164.494.619	10,2
1996	23.224.465	7,3		2018	177.168.756	7,7
1997	26.261.072	13,1		2019	180.832.722	2,1
1998	26.973.952	2,7		2020	169.637.755	-6,2
1999	26.587.225	-1,4		2021	225.214.458	32,8
2000	27.774.906	4,5		2022	254.169.748	12,9
2001	31.334.216	12,8		2023	255.777.398	0,6

Kaynak: TÜİK, 100 Yılın Göstergeleri

Şekil 33. 1980-2023 Dönemi Yıllık Toplam İhracat (Bin \$)

Kaynak: TÜİK verilerinden yararlanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

Şekil 34. 1980-2023 Dönemi Yıllık İhracat Değişimi (%)

Kaynak: TÜİK verilerinden yararlanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

1980-2023 Dönemi İthalat Verileri

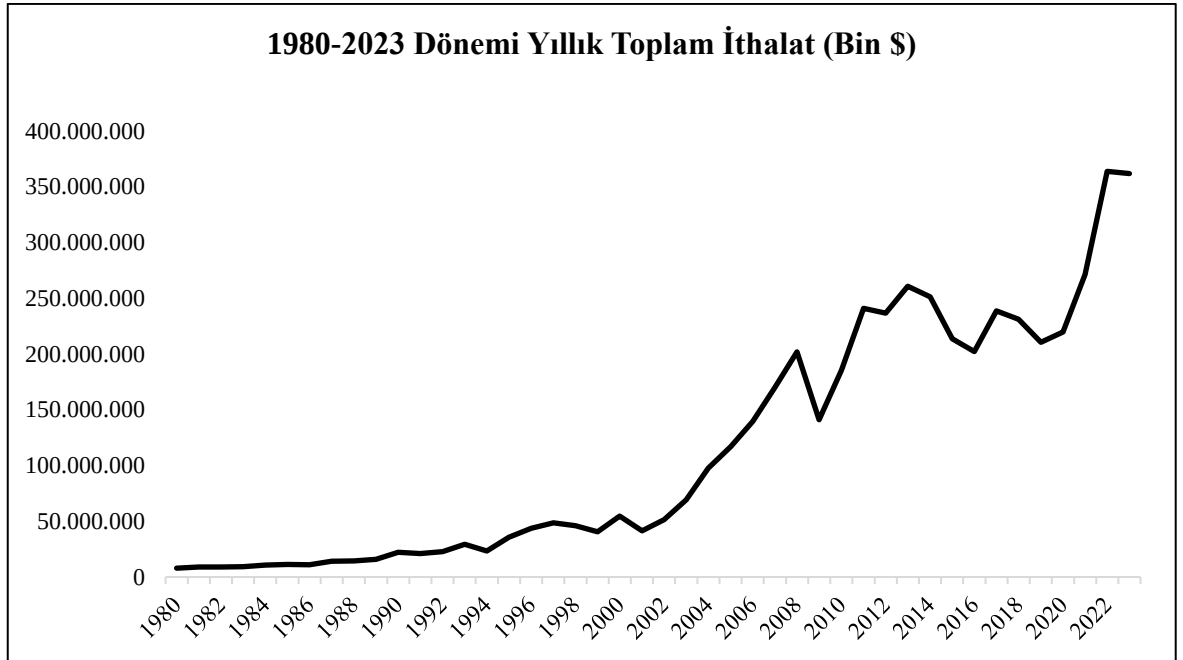
Tablo 26. 1980-2023 Dönemi İthalat Göstergeleri

1980-2023 Dönemi İthalat Göstergeleri

Yıllar	Değer (000 \$)	Değişim (%)
1980	7.909.364	56,0
1981	8.933.374	12,9
1982	8.842.665	-1,0
1983	9.235.002	4,4
1984	10.757.032	16,5
1985	11.343.376	5,5
1986	11.104.771	-2,1
1987	14.157.807	27,5
1988	14.335.398	1,3
1989	15.792.143	10,2
1990	22.302.126	41,2
1991	21.047.014	-5,6
1992	22.871.055	8,7
1993	29.428.370	28,7
1994	23.270.019	-20,9
1995	35.709.011	53,5
1996	43.626.642	22,2
1997	48.558.721	11,3
1998	45.921.392	-5,4
1999	40.671.272	-11,4
2000	54.502.821	34,0
2001	41.399.083	-24,0

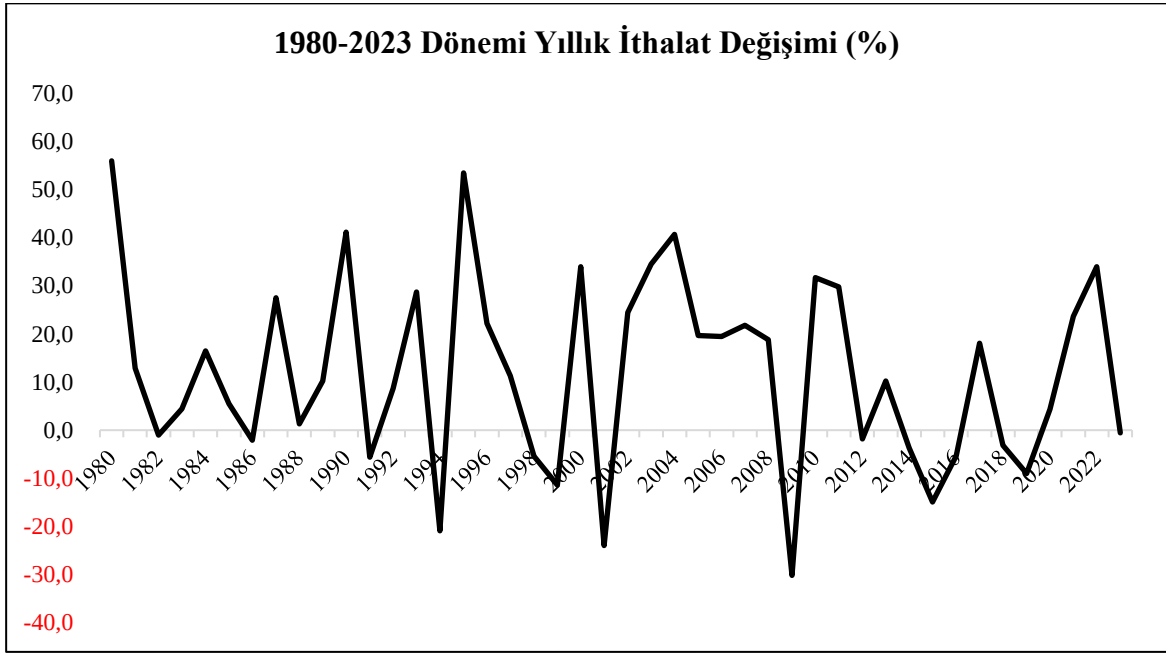
Yıllar	Değer (000 \$)	Değişim (%)
2002	51.553.797	24,5
2003	69.339.692	34,5
2004	97.539.766	40,7
2005	116.774.151	19,7
2006	139.576.174	19,5
2007	170.062.715	21,8
2008	201.963.574	18,8
2009	140.928.421	-30,2
2010	185.544.332	31,7
2011	240.841.676	29,8
2012	236.545.141	-1,8
2013	260.822.803	10,2
2014	251.142.429	-3,7
2015	213.619.211	-14,9
2016	202.189.242	-5,4
2017	238.715.128	18,1
2018	231.152.483	-3,2
2019	210.345.203	-9,0
2020	219.516.807	4,4
2021	271.425.553	23,6
2022	363.710.575	34,0
2023	361.774.043	-0,5

Kaynak: TÜİK, 100 Yılın Göstergeleri

Şekil 35. 1980-2023 Dönemi Yıllık Toplam İthalat (Bin \$)

Kaynak: TÜİK verilerinden yararlanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

Şekil 36. 1980-2023 Dönemi Yıllık İthalat Değişimi (%)

Kaynak: TÜİK verilerinden yararlanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

1980-2023 Dönemi Büyüme Verileri

Tablo 27. 1980-2023 Dönemi Büyüme Göstergeleri

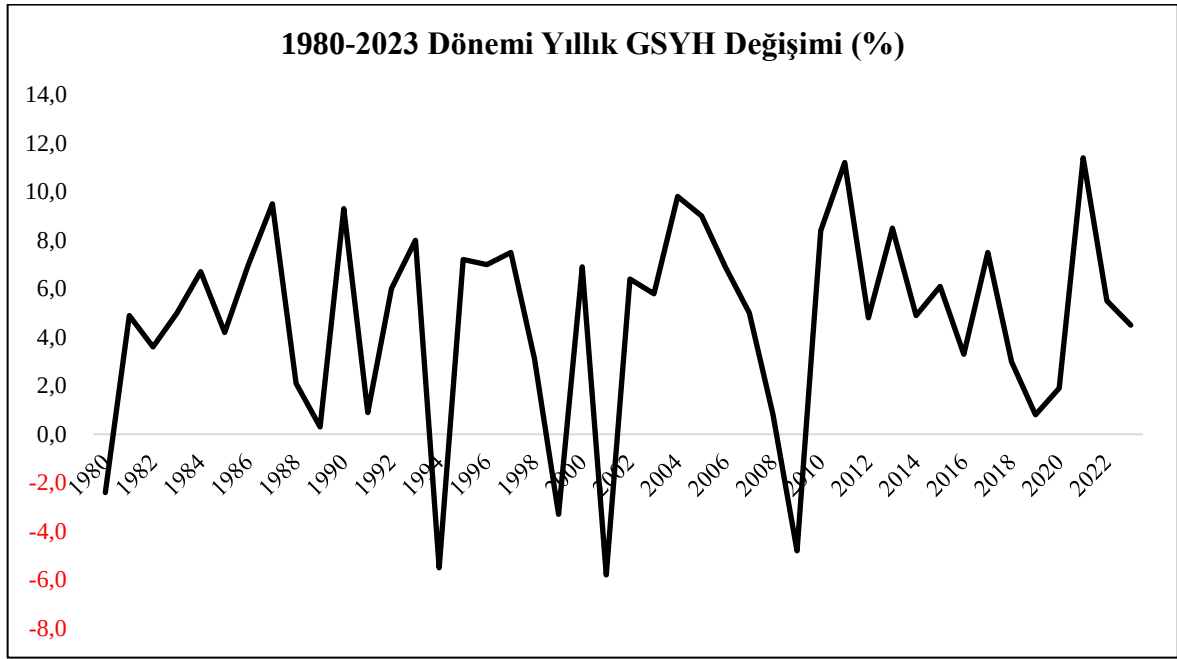
1980-2023 Dönemi GSYH ve Değişim (Zincirleme Hacim)					
Yıllar	Değer (000 TL)	Değişim (%)	Yıllar	Değer (000 TL)	Değişim (%)
1980	50.295.991	-2,4	2002	737.638.603	6,4
1981	52.738.671	4,9	2003	780.150.235	5,8
1982	54.617.937	3,6	2004	856.573.256	9,8
1983	57.332.998	5,0	2005	933.598.935	9,0
1984	61.181.164	6,7	2006	998.465.278	6,9
1985	63.776.134	4,2	2007	1.048.822.954	5,0
1986	68.248.101	7,0	2008	1.057.371.118	0,8
1987	74.721.925	9,5	2009	1.006.372.482	-4,8
1988	76.306.292	2,1	2010	1.091.180.541	8,4
1989	76.498.311	0,3	2011	1.213.393.968	11,2
1990	83.578.464	9,3	2012	1.271.497.249	4,8
1991	84.352.830	0,9	2013	1.379.394.179	8,5
1992	89.400.745	6,0	2014	1.447.532.323	4,9
1993	96.590.370	8,0	2015	1.535.607.237	6,1
1994	91.320.722	-5,5	2016	1.586.636.759	3,3

1995	97.887.800	7,2
1996	104.745.151	7,0
1997	112.631.203	7,5
1998	710.757.338	3,1
1999	687.564.129	-3,3
2000	735.234.598	6,9
2001	692.958.561	-5,8

2017	1.705.666.209	7,5
2018	1.757.060.838	3,0
2019	1.771.442.636	0,8
2020	1.804.389.220	1,9
2021	2.010.800.443	11,4
2022	2.122.066.635	5,5
2023	2.217.559.634	4,5

Kaynak: TÜİK, 100 Yılın Göstergeleri

Not: 1968-1997 döneminde 1987=100 bazlı GSYH serisi kullanılmış, 2009 bazlı seri 1998 yılından başlamak üzere güncellenmiştir.

Şekil 37. 1980-2023 Dönemi Yıllık GSYH Değişimi (%)

Kaynak: TÜİK verilerinden yararlanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

1980-2023 Dönemi Dolar Kuru Verileri

Tablo 28. 1980-2023 Dönemi Dolar / TL Kuru Göstergeleri

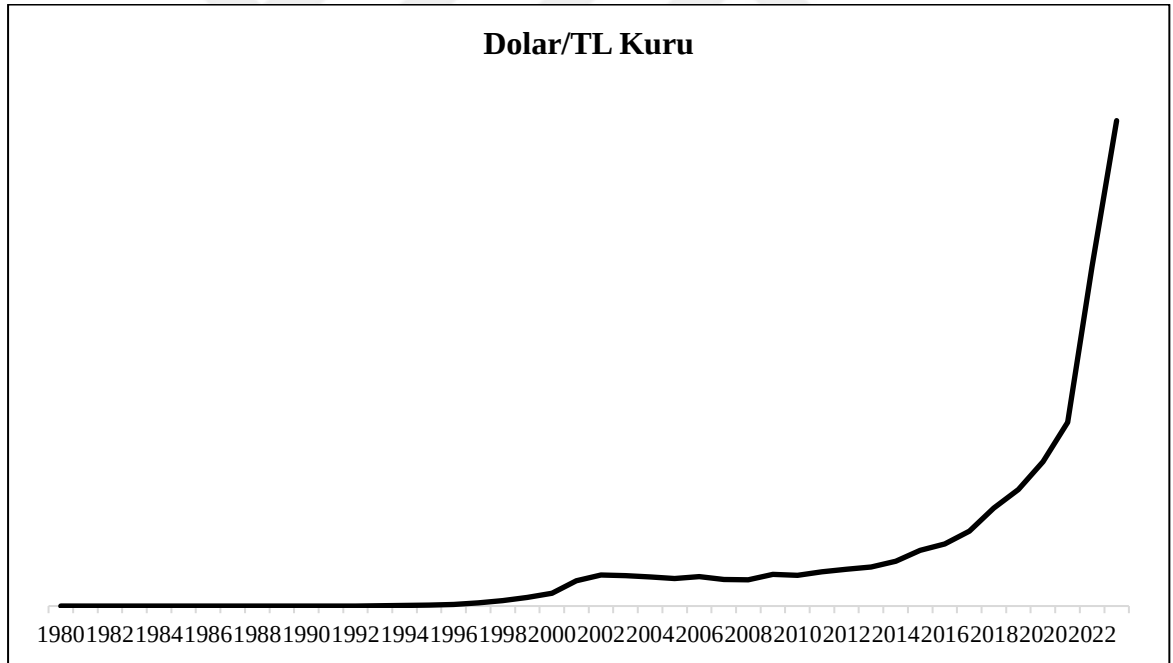
Dolar TL Kuru						
Yıllar	Dolar Kuru	Değişim (%)		Yıllar	Dolar Kuru	Değişim (%)
1980	76,83	123,62		2002	1.517.661,40	23,47
1981	112,53	46,47		2003	1.490.389,44	-1,80
1982	164,20	45,92		2004	1.430.986,38	-3,99
1983	228,56	39,20		2005	1,35	-5,59
1984	370,37	62,05		2006	1,44	6,67
1985	525,17	41,79		2007	1,30	-9,72

1986	676,54	28,82
1987	870,24	28,63
1988	1.434,68	64,86
1989	2.138,55	49,06
1990	2.631,77	23,06
1991	4.222,61	60,45
1992	6.952,03	64,64
1993	11.164,56	60,59
1994	29.882,90	167,66
1995	46.226,05	54,69
1996	81.845,52	77,05
1997	153.307,02	87,31
1998	259.902,25	69,53
1999	422.106,90	62,41
2000	626.284,47	48,37
2001	1.229.179,12	96,27

2008	1,29	-1,15
2009	1,55	20,23
2010	1,50	-2,91
2011	1,68	12,00
2012	1,80	7,14
2013	1,91	5,83
2014	2,19	14,96
2015	2,72	23,97
2016	3,03	11,42
2017	3,66	20,83
2018	4,79	30,92
2019	5,69	18,81
2020	7,06	24,10
2021	8,99	27,36
2022	16,59	84,64
2023	23,73	43,04

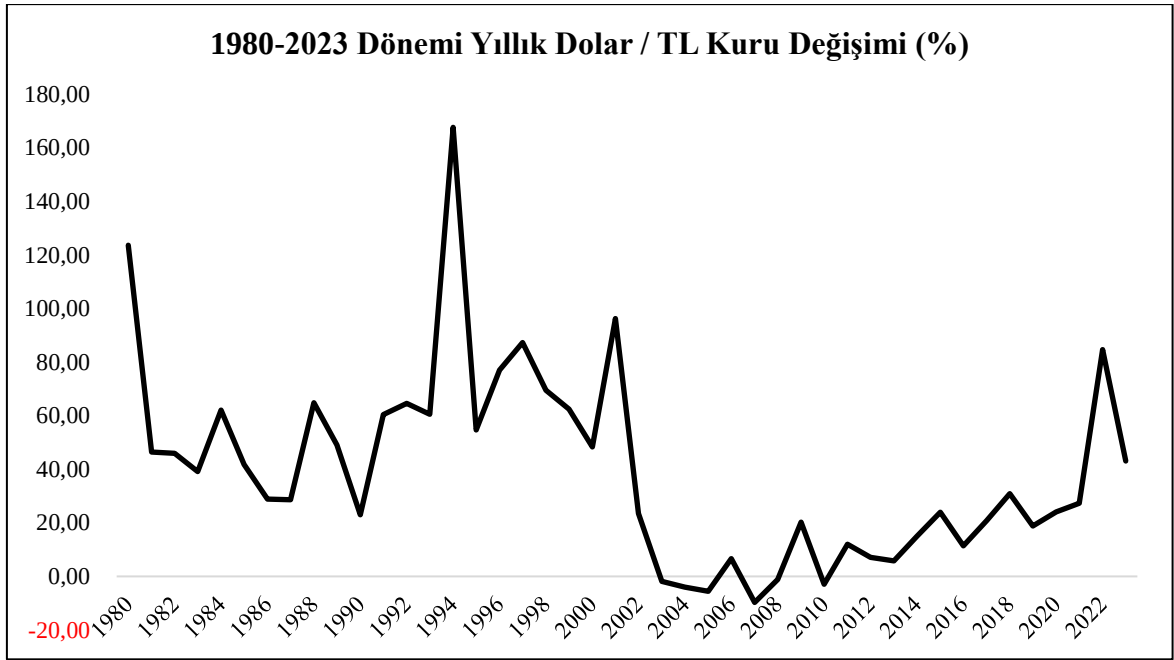
Kaynak: TÜİK

Not: 2005 yılında TL'den altı sıfır atılmıştır.

Şekil 38 1980-2023 Dönemi Yıllık Dolar / TL Kuru

Kaynak: TÜİK verilerinden yararlanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

Şekil 39. 1980-2023 Dönemi Yıllık Dolar / TL Kuru Değişimi (%)

Kaynak: TÜİK verilerinden yararlanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

3.3.Yöntem

Türkiye ekonomisinde ithalat, ihracat ve büyüme değişkenleri arasındaki ilişkinin incelenmesinde zaman serisi analizinden yararlanılmıştır.

Zaman serileri, değişkenlerin aldığı değerlerin tarih sırasına göre düzenlenmesiyle elde edilen serilerdir. Genel anlamda zaman serileri; trend (eğilim), konjonktürel dalgalanma, mevsimsel dalgalanma ve düzensiz değişimin lineer bileşimlerinden oluşur. Zaman serilerinde, bir trend ya da dalgalanma olup olmadığını görebilmek için, serilerin dönem boyunca değişimini gösteren grafikler oluşturulmaktadır. Aynı zamanda grafikler yardımıyla seride kopma olup olmadığı ve zirve ile dip seviyelerin neler olduğu gözlemlenebilmektedir.

Zaman serisi analizi, değişkenlerin geçmişteki değerlerinin farklı metotlarla analiz edilerek ve elde edilen bulgulardan faydalanarak, değişkenlerin gelecek dönemlerdeki değerlerine ilişkin öngörülerde bulunabilmeyi sağlayan analizdir. Zaman serisi analizi geleceğe ilişkin öngörüde bulunmanın yanında geçmişin araştırılması neticesinde gözlemlenen değişimlerin sebeplerinin analiz edilmesine; bunun neticesinde de arzu edilmeyen değişimlerin yinelenmemesi noktasında önlemlerin alınmasına olanak tanımaktadır. Zaman serisi analizleri, önemli değişikliklerin gerçekleşmeyeceği düşünülen durumlarda, sağlıklı öngörülerin yapılmasına imkân verdiği için yaygın olarak

kullanılmaktadır. Zaman seri analizleriyle gelecek dönemlere ilişkin tahminlerde bulunulmasının yanında değişkenin genel eğiliminin yakalanması hedeflenmektedir.

Zaman serisi analizinde ilk yapılması gereken serinin durağanlığının tespitidir. Çünkü zaman serisi durağan olmadığında yapılan analizler yanlış sonuçlar verebilmektedir. Bir zaman serisi durağan değilse seri, sadece ele alınmış olduğu dönem için araştırılabilir. Yani diğer dönemler için genelleme yapılamaz ve bu zaman serisi kullanılarak genel anlamda öngörude bulunulamaz.

Türkiye'nin ithalatı, ihracatı ve büyümesi arasındaki ilişkinin ekonometrik analizinde ilk olarak, araştırma kapsamında kullanılan değişkenlerin zaman serilerinde olabilecek küçük dalgalanmaları göz ardı etmek için parametrelerin logaritmaları alınmış ve değişkenlere ait değerlerin durağanlık durumunu ortaya koyabilmek için durağanlık analizi yapılmıştır. Bunun için değişkenlere Geliştirilmiş Dickey Fuller Testi (ADF) uygulanmış ve değişkenlerin durağanlık düzeyleri incelenmiştir. Durağanlık testleri sabit ve hem sabit hem de trend içeren regresyon modellerine göre yapılmıştır. Augmented Dickey Fuller (ADF) testi sonucu değişkenlerin durağanlık düzeylerinin 2'den düşük olduğu ve farklı düzeylerde değişkenlerin durağan olduğu görülmüştür.

Değişkenlerin aynı seviyede durağan olduğu görüldükten sonra değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkinin varlığının ortaya konulabilmesi için eşbütünleşme analizine geçilmiştir. Eşbütünleşme analizi Bounds (Sınır) Testi ile yapılmıştır.

Durağanlık ve eşbütünleşme sağlandıktan sonra değişkenler arasında uzun ve kısa dönem ilişkileri gözlemlemek için ana yöntem olarak Autoregressive Distributed Lag (ARDL) modeli kullanılmıştır. Bu model ekonometrik açıdan üstünlükleri ve konuya uygunluğu nedeniyle tercih edilmiştir.

Değişkenler arasındaki ilişkilerin incelenmesinde eşbütünleşme testleri yaygın olarak kullanılmaktadır. Klasik testler, değişkenlerin aynı dereceden bütünleşik olmasını gerektirdiği için bazı kısıtlamalar getirmektedir. Fakat, uygulamada önemli engel teşkil eden bu kısıt Pesaran vd. (1996) tarafından geliştirilen ve farklı dereceden bütünleşik değişkenler arasındaki ilişkinin ortaya konmasına imkân veren ARDL yaklaşımı ile ortadan kaldırılmıştır. Bu yaklaşım, Pesaran ve Pesaran (1997), Pesaran ve Smith (1998), Pesaran ve Shin (1999) ve Pesaran vd. (2001) tarafından daha da geliştirilmiş ve analizlerde yaygın olarak kullanılmaya başlanmıştır.

Literatürde ARDL modelinin çeşitli avantajlarından bahsedilmektedir.

ARDL yaklaşımı, en küçük kareler yöntemine dayanmakta olup, klasik analizlerden farklı olarak önceden bir birim kök testi uygulanmasını gerektirmemektedir. Bu durum,

değişkenlerin $I(1)$ veya $I(0)$ gibi sınıflandırılmasına ihtiyaç duyulmamasından kaynaklanmaktadır (Sharifi-Renani, 2008). ARDL modelinin en önemli avantajı, değişkenler $I(1)$ veya $I(0)$ olsa bile testin yapılabilmesine ve anlamlı sonuçlar elde edilebilmesine imkan vermesidir (Pesaran ve Pesaran, 1997). Ancak, ARDL modeli, değişkenlerin ikinci derece veya daha yüksek derecede bütünleşik olduğu durumlarda uygulanamaz. Ayrıca, ARDL modeli, küçük örneklemelerde de uygulanabilir olmasıyla önemli bir avantaja sahiptir (Kamaruddin ve Jusoff, 2009).

ARDL modelinin bir diğer avantajı da kısıtsız hata düzeltme modelini kullandığından klasik testlere kıyasla istatistiksel olarak daha güvenilir ve anlamlı sonuçlar verebilmesidir. Hata düzeltme modelinin en önemli özelliği ise değişkenler arasındaki kısa ve uzun dönem dinamikleri hakkında bilgi içermesidir.

Türkiye'nin ithalatı, ihracatı ve büyümesi arasındaki ilişkinin ekonometrik analizinde ARDL modelinin veriye iyi uyum sergilediği tanınal testler yardımıyla belirlenmiştir. Tanınal testler, ARDL modeli ile hesaplanan hataların otokorelasyon, değişen varyans ve normal dağılım testlerini içermektedir. Otokorelasyon varsayımı için Breusch-Godfrey otokorelasyon testi, değişen varyans varsayımı için Breusch-Pagan değişen varyans testi ve normallik varsayımı için ise Jarque-Bera normallik testi kullanılmıştır. Ayrıca uzun dönem katsayıların istikrarlı olup olmadığı ARDL modeli üzerinden elde edilen Cusum testi grafiği ile değerlendirilmiştir.

Analizin son aşamasında ise 1923-1979 yılı bir grup, 1980-2023 yılı bir grup olarak alınmış ve gruplar arasında IHL (ithalat), IHCT (ihracat), GSYH (büyüme) ve DRL (dolar kuru) değerlerinde farklılık olup olmadığı incelenmiştir. Bu aşamada Shapiro-Wilk normallik testi ile değerlerin normal dağılıma uygun olmadığı görülmüştür ($p < 0.05$). Normal dağılıma uygun olmayan değerler için, 2 bağımsız grup karşılaştırma testlerinden Mann-Whitney U testi uygulanmıştır.

İstatistiksel hipotez testi bulguları R-Project programı kullanılarak elde edilmiştir. Diğer uygulamaların tamamı Eviews 10 programı kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Zaman serisi analiz bulguları %1, %5 ve %10 hata payı baz alınarak değerlendirilmiştir.

3.4. Ekonometrik Analiz

Çalışmanın ekonometrik analiz bölümünde 1923-1979 ve 1980-2023 yılları arasında ölçülen yıllık ithalat rakamı, yıllık ihracat rakamı, yıllık büyüme oranı ve yıllık dolar/TL kuru değişkenleri arasındaki uzun ve kısa dönem ilişkiler zaman serisi analizi yöntemiyle araştırılmıştır. Büyümeyi temsilen yıllık GSYH değişim oranı baz alınmıştır. Bu doğrultuda,

1923-1979 ve 1980-2023 yılları arasında ölçülen değişkenlerle altı ayrı model kurulmuştur. Bağımlı değişken ithalat olduğu durumda bağımsız değişkenler sırasıyla ihracat, büyüme ve döviz kuru şeklinde ele alınmıştır. Bağımlı değişken ihracat olduğu durumda ithalat, büyüme ve döviz kuru değerleri bağımsız değişken olarak ele alınmıştır. Ayrıca bağımlı değişken büyüme olduğu durumda ise ithalat, ihracat ve döviz kuru değerleri bağımsız değişken olarak modele dahil edilmiş ve bu doğrultuda 6 farklı model kurulmuştur.

Analizde ithalat, ihracat ve döviz kuru değişkenlerinin doğal logaritması alınmış ve değişkenler sırasıyla IHL, IHCT ve DRL şeklinde gösterilmiştir. Büyüme ise GSYH şeklinde isimlendirilmiştir.

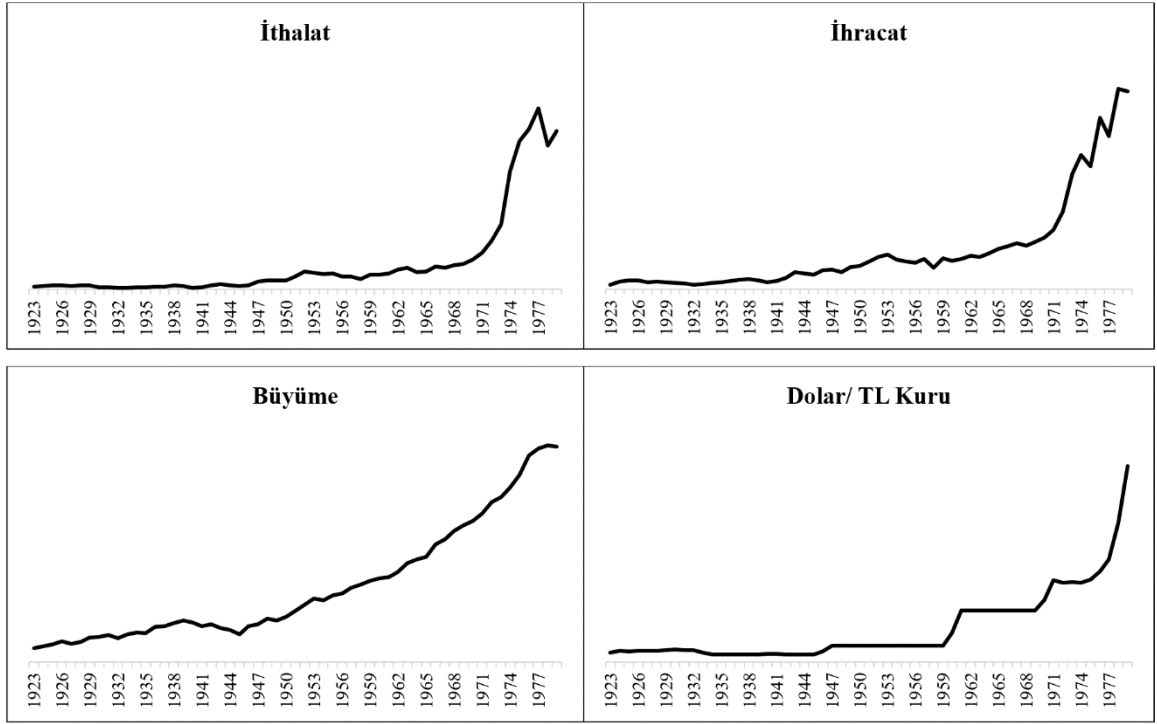
Analizin başında, IHL, IHCT, GSYH ve DRL değişkenlerin zaman serisi grafikleri sunulmuş ve tanımlayıcı istatistik değerleri hesaplanmıştır. Tanımlayıcı istatistik değerlerinden ortalama (Ort), standart sapma (SS), medyan, minimum (Min), maksimum (Max), çarpıklık ve basıklık değerleri birlikte gösterilmiştir.

Değişkenlerin zaman serisi grafikleri ve tanımlayıcı istatistiki değerleri sunulduktan sonra değişkenlerin durağanlık analizi Geliştirilmiş Dickey Fuller Testi (ADF) ile yapılmıştır. Durağanlık analizinden sonra kurulan altı ayrı ARDL modelinin analiz sonuçları açıklanmıştır.

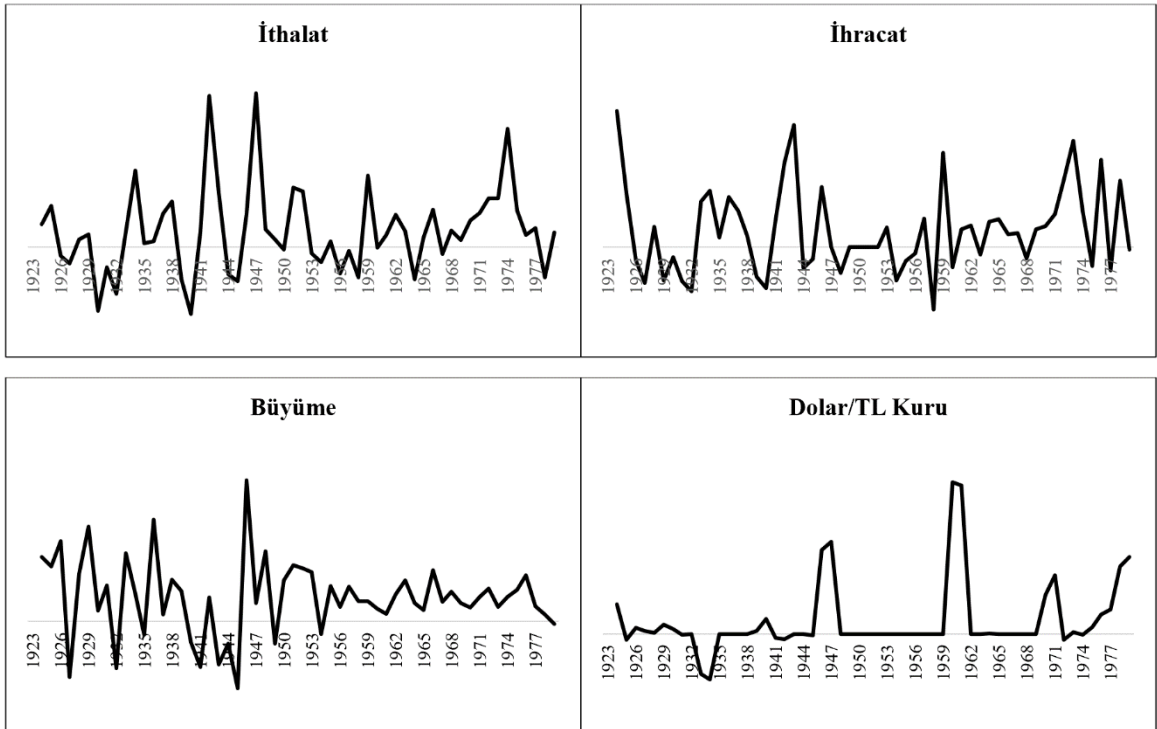
3.4.1. Değişkenlerin Analizi ve Tanımlayıcı İstatistikleri

1923-1979 Dönemi Değişkenlerinin Analizi ve Tanımlayıcı İstatistikleri

Aşağıda 1923-1979 yılları arasında ölçülen değişkenlere ait verilerin zaman serisi grafikleri ile tanımlayıcı istatistikleri gösterilmektedir.

Şekil 40. 1923-1979 Dönemi Değişkenlerinin Zaman Serisi Grafikleri

Şekil 41. 1923-1979 Dönemi Değişkenlerinin Zaman Serisi Grafikleri (Değişim, %)

Şekil 40 ve 41'de 1923-1979 yılları arası ölçülen IHL, IHCT, GSYH ve DRL değişkenlerinin zaman serisi grafikleri gösterilmektedir.

Tablo 29. 1923-1979 Dönemi Değişkenlerinin Tanımlayıcı İstatistikleri

Değişken	Ort	SS	Medyan	Min	Max	Çarpıklık	Basıklık
----------	-----	----	--------	-----	-----	-----------	----------

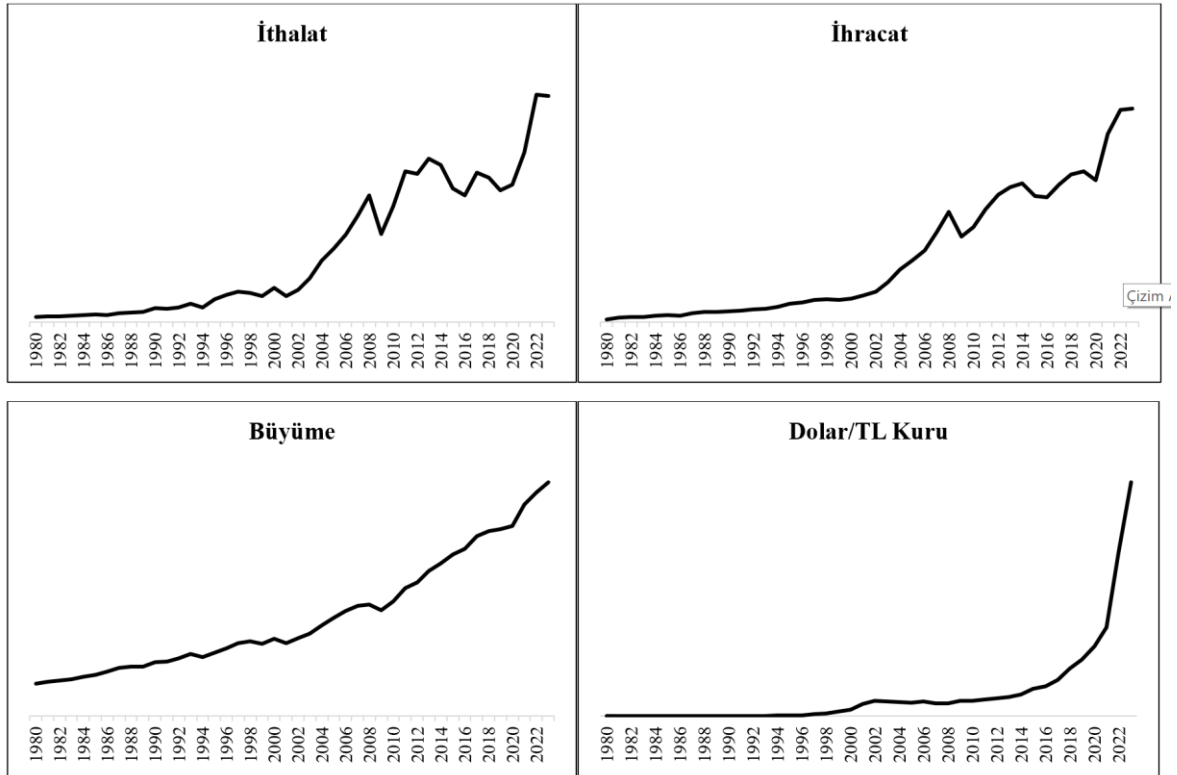
IHL	12.755	1.408	12.892	10.614	15.884	0.529	2.455
IHCT	12.511	1.070	12.628	10.778	14.884	0.429	2.394
GSYH	5.289	8.710	5.500	-15.300	32.100	0.149	4.002
DRL	1.362	1.021	1.030	0.231	4.342	0.776	2.708

Ort: Ortalama, SS: Standart sapma, Min: Minimum, Max: Maksimum

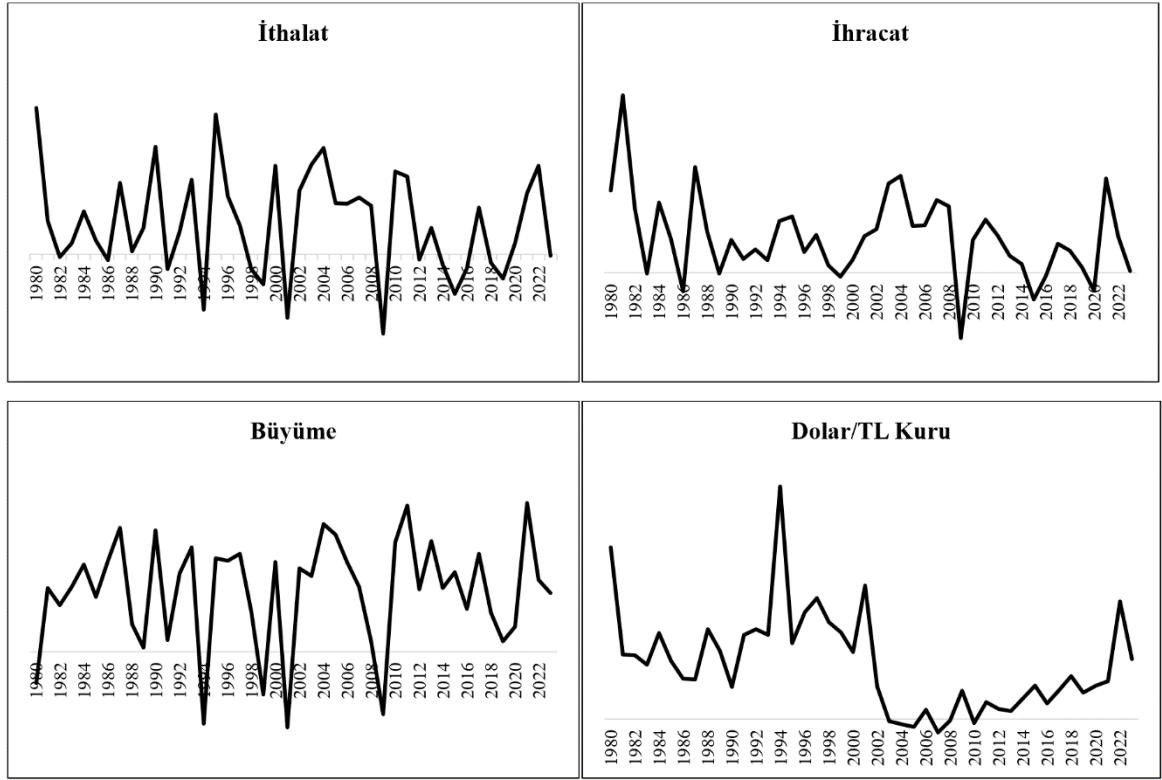
Tablo 29’da 1923-1979 yılları arası ölçülen değişkenlerin tanımlayıcı istatistik değerleri gösterilmektedir. Tanımlayıcı istatistik değerleri incelendiğinde, IHL değişkenin ortalaması 12.755, IHCT değişkenin ortalaması 12.511, GSYH değişkenin ortalaması 5.289 ve DRL değişkenin ortalaması ise 1.362’dir.

1980-2023 Dönemi Değişkenlerinin Analizi ve Tanımlayıcı İstatistikleri

Aşağıda 1980-2023 yılları arasında ölçülen değişkenlere ait verilerin zaman serisi grafikleri ile tanımlayıcı istatistikleri gösterilmektedir.

Şekil 42. 1980-2023 Dönemi Değişkenlerinin Zaman Serisi Grafikleri

Şekil 43. 1980-2023 Dönemi Değişkenlerinin Zaman Serisi Grafikleri (Değişim, %)

Şekil 42 ve 43'te 1980-2023 yılları arası ölçülen IHL, IHCT, GSYH ve DRL değişkenlerin zaman serisi grafikleri gösterilmektedir.

Tablo 30. 1980-2023 Dönemi Değişkenlerinin Tanımlayıcı İstatistikleri

Değişken	Ort	SS	Medyan	Min	Max	Çarpıklık	Basıklık
IHL	17.930	1.250	17.790	15.880	19.710	-0.170	-1.490
IHCT	17.500	1.310	17.330	14.880	19.360	-0.180	-1.370
GSYH	4.610	4.250	5.250	-5.800	11.400	-0.830	0.110
DRL	5.810	4.870	5.270	0.250	14.230	0.390	-1.310

Ort: Ortalama, SS: Standart sapma, Min: Minimum, Max: Maksimum

Tablo 31'de 1980-2023 dönemi değişkenlerinin tanımlayıcı istatistik değerleri gösterilmektedir. Tanımlayıcı istatistik değerleri incelendiğinde, IHL değişkenin ortalaması 17.930, IHCT değişkenin ortalaması 17.500, GSYH değişkenin ortalaması 4.610 ve DRL değişkenin ortalaması ise 5.810 olduğu görülmüştür.

3.4.2. Durağanlık Analizi

Değişkenlerin zaman serisi grafikleri ve tanımlayıcı istatistiki değerleri gösterildikten sonra değişkenler ait değerlerin durağanlık durumunu ortaya koyabilmek için durağanlık analizine geçilmiş ve değişkenlere Geliştirilmiş Dickey Fuller Testi (ADF) uygulanarak değişkenlerin durağanlık düzeyleri incelenmiştir. Durağanlık testleri sabit ve hem sabit hem

de trend içeren regresyon modellerine göre yapılmıştır. Augmented Dickey Fuller (ADF) testi sonucu değişkenlerin durağanlık düzeylerinin 2’den düşük olduğu ve farklı düzeylerde değişkenlerin durağan olduğu görülmüştür.

1923-1979 Dönemi Değişkenlerinin Durağanlık Analizi

Değişkenlere ait durağanlık testi sonuçları aşağıdaki gibidir.

Tablo 31. 1923-1979 Dönemi Değişkenlerinin Durağanlık Testi Sonuçları

Değişke n	ADF (Düzey)		ADF (Birinci düzey)	
	Sabit	Sabit+Trend	Sabit	Sabit+Trend
IHL	1.151 (0.998)	-2.021 (0.577)	-6.217*** (0.000)	-6.704*** (0.000)
IHCT	1.009 (0.996)	-1.853 (0.665)	-7.435*** (0.000)	-7.874*** (0.000)
	-8.755***	-8.721***	-15.057***	-14.915***
GSYH	(0.000)	(0.000)	(0.000)	(0.000)
DRL	1.354 (0.999)	-0.819 (0.957)	-2.664* (0.087)	-3.236* (0.088)

*p<0.1, **p<0.05, ***p<0.01

Tablo 30’da 1923-1979 yılları arasında ölçülen değişkenlerin kendi düzeylerinde ve birinci dereceden farkları alındığında durağan olup olmadığı Augmented Dickey Fuller (ADF) testi ile araştırılmıştır. GSYH değişkeni, kendi seviyesinde sabit ve hem sabit hem de trend içeren regresyon modellerine dayalı olarak yapılan Augmented Dickey Fuller (ADF) testi çerçevesinde durağandır. Ayrıca, diğer değişkenlerin kendi seviyesinde durağan olmadığı görülmüştür. Ancak, değişkenlerin birinci farkları alındığında yapılan ADF test bulgularına göre, sabit ve hem sabit hem de trend içeren regresyon modellerine göre durağan oldukları belirlenmiştir.

1980-2023 Dönemi Değişkenlerinin Durağanlık Analizi

Değişkenlere ait durağanlık testi sonuçları aşağıdaki gibidir.

Tablo 32. 1980-2023 Dönemi Değişkenlerinin Durağanlık Testi Sonuçları

Değişke n	ADF (Düzey)		ADF (Birinci düzey)	
	Sabit	Sabit+Trend	Sabit	Sabit+Trend
IHL	-0.835 (0.799)	-2.164 (0.497)	-7.522*** (0.000)	-7.456*** (0.000)
IHCT	-2.041 (0.269)	-2.422 (0.364)	-6.530*** (0.000)	-6.529*** (0.000)
	-7.241***	-7.159***	-11.064***	-10.926***
GSYH	(0.000)	(0.000)	(0.000)	(0.000)
DRL	-1.417 (0.565)	-1.905 (0.635)	-6.177*** (0.000)	-6.132*** (0.000)

*p<0.1, **p<0.05, ***p<0.01

Tablo 32’de 1980-2023 yılları arasında ölçülen değişkenlerin kendi düzeylerinde ve birinci dereceden farkları alındığında durağan olup olmadığı Augmented Dickey Fuller testi

ile incelenmiştir. Değişkenlerin kendi seviyelerinde sabit ve sabit+trend içeren regresyon modellerine dayalı olarak yapılan ADF testi sonuçlarına göre, GSYH değişkenin durağan olduğu ve diğer değişkenlerin ise durağan olmadığı belirlenmiştir. Fakat, değişkenlerin birinci farkları alındığında yapılan ADF test bulgularına göre, sabit ve sabit+trend içeren regresyon modellerine göre durağan oldukları belirlenmiştir.

1923-1979 ve 1980-2023 yılları arası ölçülen değişkenlerin ikinci seviyeden daha düşük bir seviyede durağan oldukları ve farklı düzeylerde durağanlık gösterdikleri belirlenmiştir. Bu durumda, değişkenler arasındaki eşbütünleşme ilişkisinin Bounds (Sınır) Testi ile değerlendirilmesine karar verilmiştir. GSYH değişkeni kendi seviyesinde, IHL, IHCT ve DRL değişkenleri ise birinci farkları alınarak analize dahil edilmiştir.

1923-1979 ve 1980-2023 yılları arasında ölçülen değişkenler arasındaki uzun dönem ve kısa dönem ilişkileri gözlemlemek için altı farklı ARDL modeli kurulmuştur. Her modelde eşbütünleşme ilişkisi Bounds (Sınır) Testi ile ayrı ayrı incelenmiş ve her modelin uzun dönem ve kısa dönem tahmin sonuçları Autoregressive Distributed Lag (ARDL) yöntemi ile açıklanmıştır.

Birinci modelde ihracat, büyüme ve dolar kuru bağımsız değişken, ithalat ise bağımlı değişken olarak analize dahil edilerek, 1923-1979 döneminde ihracat, büyüme ve dolar kurunun ithalat üzerindeki etkileri araştırılmıştır.

İkinci modelde ihracat, büyüme ve dolar kuru bağımsız değişken, ithalat ise bağımlı değişken olarak analize dahil edilerek, 1980-2023 döneminde ihracat, büyüme ve dolar kurunun ithalat üzerindeki etkileri araştırılmıştır.

Üçüncü modelde ithalat, büyüme ve dolar kuru bağımsız değişken, ihracat ise bağımlı değişken olarak analize dahil edilerek, 1923-1979 döneminde ithalat, büyüme ve dolar kurunun ihracat üzerindeki etkileri araştırılmıştır.

Dördüncü modelde ithalat, büyüme ve dolar kuru bağımsız değişken, ihracat ise bağımlı değişken olarak analize dahil edilerek, 1980-2023 döneminde ithalat, büyüme ve dolar kurunun ihracat üzerindeki etkileri araştırılmıştır.

Beşinci modelde ithalat, ihracat ve dolar kuru bağımsız değişken, büyüme ise bağımlı değişken olarak analize dahil edilerek, 1923-1979 döneminde ithalat, ihracat ve dolar kurunun büyüme üzerindeki etkileri araştırılmıştır.

Altıncı modelde ithalat, ihracat ve dolar kuru bağımsız değişken, büyüme ise bağımlı değişken olarak analize dahil edilerek, 1980-2023 döneminde ithalat, ihracat ve dolar kurunun büyüme üzerindeki etkileri araştırılmıştır.

Kurulan altı ARDL modeli ve elde edilen analiz sonuçları aşağıdaki gibidir:

3.4.3. Autoregressive Distributed Lag (ARDL) Analizi

ARDL (2, 2, 0, 1) Model 1 Analizi

Birinci modelde ihracat, büyüme ve dolar kuru bağımsız değişken, ithalat ise bağımlı değişken olarak analize dahil edilerek, 1923-1979 döneminde ihracat, büyüme ve dolar kurunun ithalat üzerindeki etkileri araştırılmıştır.

Tablo 33. ARDL (2, 2, 0, 1) Modelinin Eşbütünleşme ve Tanısal Test Sonuçları

F-istatistiği		15,264***	
Anlam Düzeyi		Kritik Değer	
		I(0)	I(1)
1%		4.118	5.200
5%		2.982	3.942
10%		2.508	3.356
Değişken	Beta	t	p
DIHL (-1)	-0.090	-0.713	0.479
DIHL (-2)	-0.401	-3.536***	0.001
DIHCT	0.877	6.181***	0.000
DIHCT (-1)	0.763	4.147***	0.000
DIHCT (-2)	0.259	1.327	0.191
GSYH	0.005	1.776*	0.082
DDRL	-0.127	-0.820	0.416
DDRL (-1)	0.423	2.315**	0.025
Sabit	-0.042	-1.279	0.207
Tanısal Testler			
F-İstatistiği		10.344*** (0.000)	
Breusch-Godfrey Otokorelasyon Testi		0.438 (0.648)	
Breusch-Pagan Değişen Varyans Testi		0.971 (0.471)	
Jargue-Bera Normallik Testi		0.052 (0.974)	

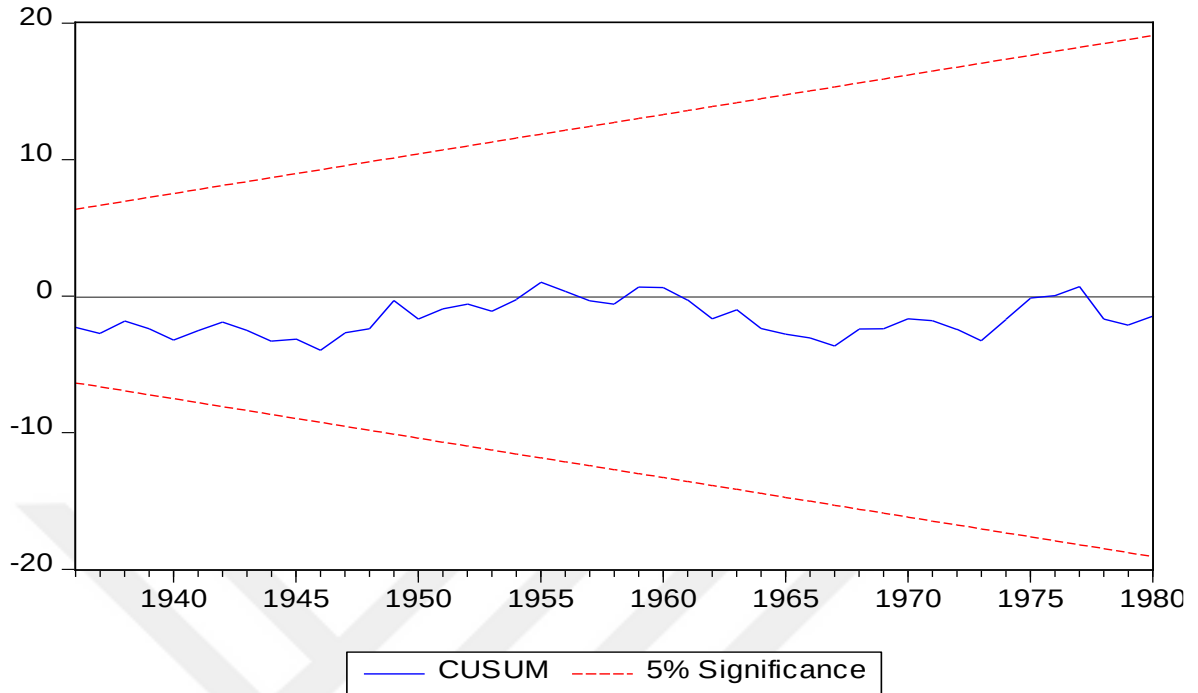
Beta: Katsayı, *p<0.10, **p<0.05, ***p<0.01

Tablo 33'te 1923-1979 yılları arasında ölçülen DIHL değişkeni bağımlı ve DIHCT, GSYH ve DDRL değişkenleri bağımsız olarak alındığı ARDL (2, 2, 0, 1) modelinin eşbütünleşme ve tanısal test sonuçları gösterilmektedir.

F-Bounds test sonuçları incelendiğinde, 1923-1979 yılları arasında ölçülen değişkenler arasında %1 anlam düzeyinde eşbütünleşme ilişkisi bulunmaktadır (F-istatistiği=15.264).

Tanısal testler incelendiğinde, kurulan modelin hata terimleri arasında otokorelasyon ve değişen varyans sorunu yoktur. Ayrıca hata terimlerinin normal dağılıma uygun olduğu

görülmektedir. Kurulan modelin ise anlamlı olduğu F-istatistik değeri ile gözlenmektedir (F=10.344, $p<0.01$).

Şekil 44. ARDL (2, 2, 0, 1) Modeli Cusum Testi Grafiği

Şekil 44'te ARDL (2, 2, 0, 1) modeli için hazırlanan Cusum testi grafiği incelendiğinde, eğrinin %5 anlamlılık (%95 güven) düzeyinde alt ve üst kritik değerlerin içinde yer aldığı görülmektedir. Bu durum, tahmin edilen uzun dönem katsayılarının istikrarlı olduğunu göstermektedir.

Tablo 34. ARDL (2, 2, 0, 1) Modelinin Uzun Dönem Tahmin Sonuçları

Değişken	Beta	t	p
DIHCT	1.274	7.753***	0.000
GSYH	0.003	1.778*	0.082
DDRL	0.198	1.758*	0.086
Sabit	-0.028	-1.284	0.206

Beta: Katsayı, * $p<0.10$, ** $p<0.05$, *** $p<0.01$

Tablo 34'te 1923-1979 yılları arasında ölçülen DIHL değişkeni bağımlı ve DIHCT, GSYH ve DDRL değişkenleri bağımsız olarak alındığı ARDL (2, 2, 0, 1) modelinin uzun dönem tahmin sonuçları gösterilmektedir. Bulgulara göre, DIHCT değişkeni DIHL değişkenini uzun dönem etkilemektedir ($p<0.01$). Ayrıca GSYH ve DDRL değişkenlerinin DIHL değişkenini uzun dönem etkilediği belirlenmiştir ($p<0.10$). Bu bulgulara göre, DIHCT ve DDRL değişkenlerinde %1'lik bir artış, sırasıyla DIHL değişkeninde %1.274 ve %0.198'lik bir artışa neden olmaktadır. GSYH değişkeni bir birim arttığında ise DIHL değişkeni üzerinde yaklaşık %0.003'lük bir artışa yol açmaktadır.

Tablo 35. ARDL (2, 2, 0, 1) Modelinin Kısa Dönem Tahmin Sonuçları

Değişken	Beta	t	p
DIHL (-1)	0.401	3.820***	0.000
DIHCT	0.877	7.966***	0.000
DIHCT (-1)	-0.259	-1.583	0.121
DDRL	-0.127	-0.927	0.359
HDT (-1)	-1.491	-9.116***	0.000

Beta: Katsayı, *p<0.10, **p<0.05, ***p<0.01

Tablo 35’de 1923-1979 yılları arasında ölçülen DIHL değişkeni bağımlı ve DIHCT, GSYH ve DDRL değişkenleri bağımsız olarak alındığı ARDL (2, 2, 0, 1) modelinin kısa dönem tahmin sonuçları gösterilmektedir. Bulgulara göre, DIHL değişkenin birinci gecikmesini ifade eden katsayının pozitif olduğu ve istatistiksel olarak anlamlı olduğu saptanmıştır (Beta>0, p<0.01). Bu bulgulara göre, DIHL değişkeninde meydana gelen %1’lik bir artış, kendi değerleri üzerinde birinci dönemde %0.401’lik bir artışa neden olmaktadır. Ayrıca DIHCT değişkeninin DIHL değişkeni üzerinde kısa dönemde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisinin olduğu görülmüştür (p<0.05). Beta katsayısının pozitif olması DIHCT değişkenin DIHL değişkeni üzerinde aynı yönde bir etkisinin olduğunu göstermektedir. Bu bulgulara göre, DIHCT değişkeninde meydana gelen %1’lik bir artış, DIHL değişkeni üzerinde %0.877’lik bir artışa sebep olmaktadır. Diğer taraftan DDRL değişkenin DIHL değişkeni üzerindeki etkisi istatistiksel olarak anlamsız bulunmuştur (p>0.10).

Diğer analiz bulgularından hata düzeltme katsayısı incelendiğinde, katsayının negatif ve istatistiksel olarak anlamlı olduğu saptanmıştır (p<0.01). Bu katsayının mutlak değerce 1’den büyük olması sistemin dalgalanarak uzun dönemde dengeye geldiğini göstermektedir.

ARDL (1, 1, 3, 0) Model 2 Analizi

İkinci modelde ihracat, büyüme ve dolar kuru bağımsız değişken, ithalat ise bağımlı değişken olarak analize dahil edilerek, 1980-2023 döneminde ihracat, büyüme ve dolar kurunun ithalat üzerindeki etkileri araştırılmıştır.

Tablo 36. ARDL (1, 1, 3, 0) Modelinin Eşbütünleşme ve Tanısal Test Sonuçları

F-İstatistiği		15,411***	
Anlam Düzeyi		Kritik Değer	
		I(0)	I(1)
1%		4.270	5.412
5%		3.078	4.022
10%		2.560	3.248
Değişken	Beta	t	p
DIHL (-1)	-0.114	-0.830	0.413

DIHCT	0.688	5.929***	0.000
DIHCT (-1)	0.540	3.705***	0.001
GSYH	0.025	7.754***	0.000
GSYH (-1)	-0.013	-2.817***	0.008
GSYH (-2)	-0.006	-1.829*	0.077
GSYH (-3)	0.007	2.481**	0.019
DDRL	0.006	1.022	0.314
Sabit	-0.079	-2.226**	0.033

Tanısal Testler

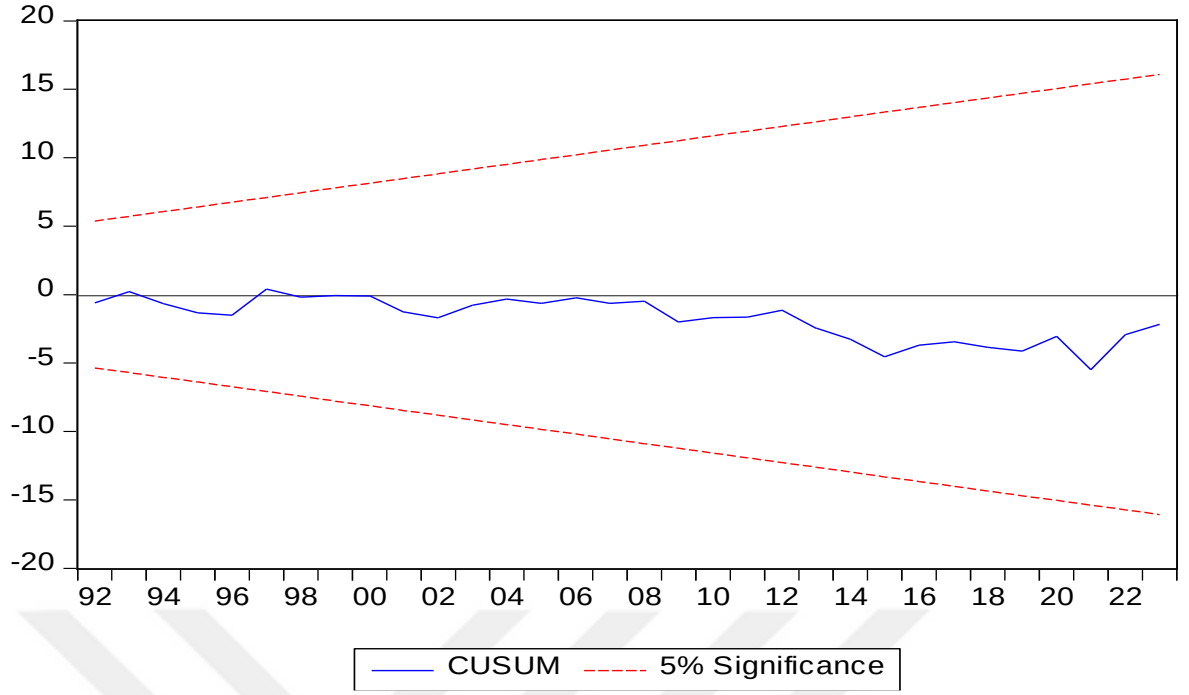
F-İstatistiği	25.202*** (0.000)
Breusch-Godfrey Otokorelasyon Testi	0.510 (0.606)
Breusch-Pagan Değişen Varyans Testi	0.314 (0.955)
Jarque-Bera Normallik Testi	0.187 (0.911)

Beta: Katsayı, *p<0.10, **p<0.05, ***p<0.01

Tablo 36’da 1980-2023 yılları arasında ölçülen DIHL değişkeni bağımlı ve DIHCT, GSYH ve DDRL değişkenleri bağımsız olarak alındığı ARDL (1, 1, 3, 0) modelinin eşbütünleşme ve tanısal test sonuçları gösterilmektedir.

F-Bounds test sonuçları değerlendirildiğinde, 1980-2023 yılları arasında ölçülen değişkenler arasında %1 anlam düzeyinde eşbütünleşme ilişkisi bulunmaktadır (F-istatistiği=15.411).

Tanısal test sonuçları değerlendirildiğinde, kurulan modelin hata terimleri arasında otokorelasyon ve değişen varyans probleminin olmadığı belirlenmiştir (p>0.10). Diğer taraftan hata terimlerinin normal dağılıma uygun olduğu saptanmıştır (p>0.10). Kurulan modelin ise anlamlı olduğu F-istatistik değeri ile gözlenmiştir (F=25.202, p<0.01).

Şekil 45. ARDL (1, 1, 3, 0) Modeli Cusum Testi Grafiği

Şekil 45'te ARDL (1, 1, 3, 0) modeli için hazırlanan Cusum testi grafiği incelendiğinde, eğrinin %5 anlamlılık (%95 güven) düzeyinde alt ve üst kritik değerlerin içinde yer aldığı görülmektedir. Bu durum, tahmin edilen uzun dönem katsayılarının istikrarlı olduğunu göstermektedir.

Tablo 37. ARDL (1, 1, 3, 0) Modelinin Uzun Dönem Tahmin Sonuçları

Değişken	Beta	t	p
DIHCT	1.102	6.632***	0.000
GSYH	0.012	1.995*	0.055
DDRL	0.005	1.004	0.323
Sabit	-0.071	-2.149	0.039

Beta: Katsayı, *p<0.10, **p<0.05, ***p<0.01

Tablo 37'de 1980-2023 yılları arasında ölçülen DIHL değişkeni bağımlı ve DIHCT, GSYH ve DDRL değişkenleri bağımsız olarak alındığı ARDL (1, 1, 3, 0) modelinin uzun dönem tahmin sonuçları gösterilmektedir. Bulgulara göre, DIHCT değişkeninin DIHL değişkeni üzerindeki uzun dönem etkisinin anlamlı olduğu belirlenmiştir ($p<0.01$). Ayrıca GSYH değişkeninin DIHL değişkeni üzerindeki uzun dönem etkisinin istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmüştür ($p<0.10$). Diğer taraftan DIHCT ve GSYH değişkenlerinin DIHL değişkeni üzerindeki uzun dönem etkisi aynı yöndedir ($\text{Beta}>0$). Bu bulgulara göre, DIHCT değişkeni %1 arttığında DIHL değişkeni üzerinde yaklaşık %1.102'lik bir artışa neden olmaktadır. GSYH değişkeni bir birim arttığında DIHL değişkeni üzerinde yaklaşık %0.012'lik bir artışa sebep olmaktadır. Diğer analiz bulguları incelendiğinde, DDRL

değişkenin DIHL değişkeni üzerindeki etkisi istatistiksel olarak anlamsız olduğu görülmüştür ($p>0.10$).

Tablo 38. ARDL (1, 1, 3, 0) Modelinin Kısa Dönem Tahmin Sonuçları

Değişken	Beta	t	p
DIHCT	0.688	7.887***	0.000
GSYH	0.025	10.320***	0.000
HDT (-1)	-1.114	-9.311***	0.000

Beta: Katsayı, * $p<0.10$, ** $p<0.05$, *** $p<0.01$

Tablo 38’de 1980-2023 yılları arasında ölçülen DIHL değişkeni bağımlı ve DIHCT, GSYH ve DDRL değişkenleri bağımsız olarak alındığı ARDL (1, 1, 3, 0) modelinin kısa dönem tahmin sonuçları gösterilmektedir. DIHCT değişkeninin DIHL değişkeni üzerinde aynı yönde bir etkisinin olduğu ($\text{Beta}>0$) ve etkinin istatistiksel olarak anlamlı olduğu belirlenmiştir ($p<0.01$). Bu bulguya göre, DIHCT değişkenin %1 artması sonucunda DIHL değişkeni üzerinde yaklaşık %0.688’lik bir artışa sebep olmaktadır. Ayrıca GSYH değişkeninin DIHL değişkeni üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisinin olduğu saptanmıştır ($p<0.05$). Bu bulguya göre, GSYH değişkeni kendi düzeyinde DIHL değişkeni üzerinde pozitif yönde bir etkisi olduğu ($\text{Beta}>0$) görülmüştür. Buna göre GSYH değişkeninde meydana gelen bir birimlik artışın DIHL değişkeni üzerinde yaklaşık %0.025’lik bir artışa sebep olduğu tespit edilmiştir.

Diğer analiz bulgularından hata düzeltme katsayısı incelendiğinde, katsayının negatif ve istatistiksel olarak anlamlı olduğu saptanmıştır ($p<0.01$). Bu katsayının mutlak değerce 1’den büyük olması sistemin dalgalanarak uzun dönemde dengeye geldiğini göstermektedir.

ARDL (1, 2, 1, 0) Model 3 Analizi

Üçüncü modelde ithalat, büyüme ve dolar kuru bağımsız değişken, ihracat ise bağımlı değişken olarak analize dahil edilerek, 1923-1979 döneminde ithalat, büyüme ve dolar kurunun ihracat üzerindeki etkileri araştırılmıştır.

Tablo 39. ARDL (1, 2, 1, 0) Modelinin Eşbütünleşme ve Tanısal Test Sonuçları

F-İstatistiği		20.860***	
Anlam Düzeyi		Kritik Değer	
		I(0)	I(1)
1%		4.118	5.200
5%		2.982	3.942
10%		2.508	3.356
Değişken	Beta	t	p
DIHCT (-1)	-0.420	-3.010***	0.004

DIHL	0.513	6.178***	0.000
DIHL (-1)	0.079	0.906	0.370
DIHL (-2)	0.154	1.998*	0.052
DDRL	0.085	0.722	0.474
DDRL (-1)	-0.249	-1.733*	0.090
GSYH	-0.001	-0.266	0.791
Sabit	0.042	1.764*	0.085

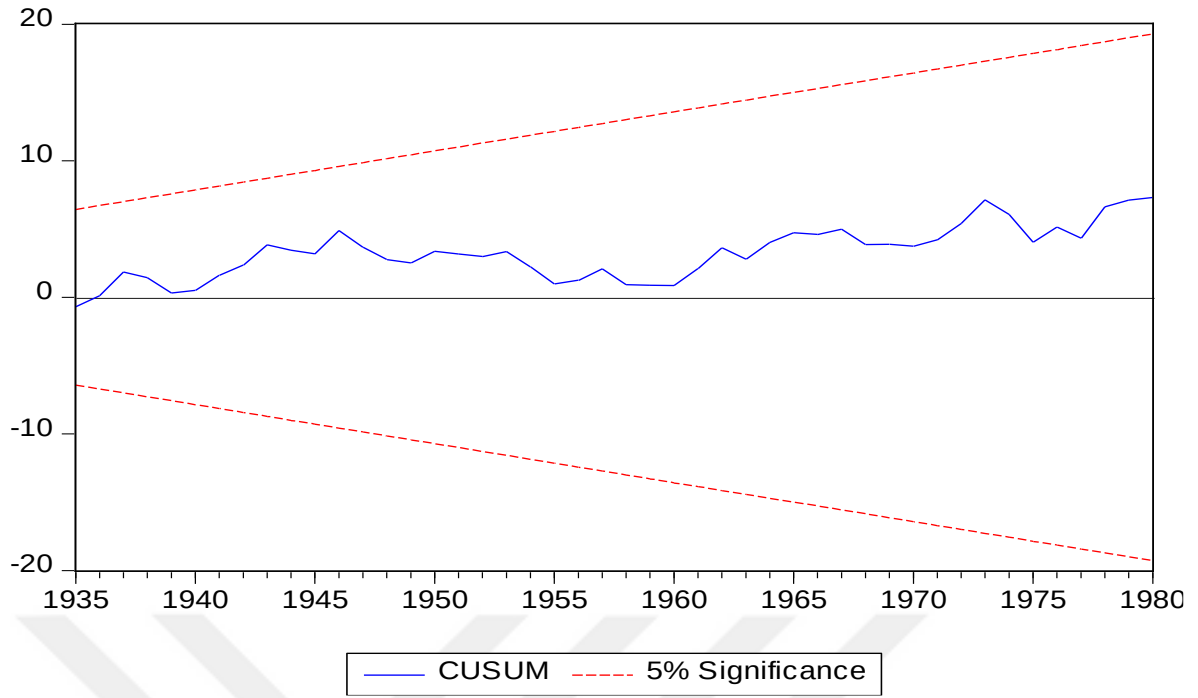
Tanısal Testler	
F-İstatistiği	6.117*** (0.000)
Breusch-Godfrey Otokorelasyon Testi	0.116 (0.856)
Breusch-Pagan Değişen Varyans Testi	1.280 (0.281)
Jarque-Bera Normallik Testi	0.123 (0.940)

Beta: Katsayı, *p<0.10, **p<0.05, ***p<0.01

Tablo 39’da 1923-1979 yılları arasında ölçülen DIHCT değişkeni bağımlı ve DIHL, GSYH ve DDRL değişkenleri bağımsız olarak alındığı ARDL (1, 2, 1, 0) modelinin eşbütünleşme ve tanısal test sonuçları gösterilmektedir.

F-Bounds test sonuçları incelendiğinde, 1923-1979 yılları arasında ölçülen değişkenler arasında %1 anlam düzeyinde eşbütünleşme ilişkisi bulunmaktadır (F-istatistiği=20.860).

Tanısal testler incelendiğinde, kurulan modelin hata terimleri arasında otokorelasyon ve değişen varyans sorunu yoktur. Ayrıca hata terimlerinin normal dağılıma uygun olduğu görülmektedir. Kurulan modelin ise anlamlı olduğu F-istatistik değeri ile gözlenmektedir (F=6.117, p<0.01).

Şekil 46. ARDL (1, 2, 1, 0) Modeli Cusum Testi Grafiği

Şekil 46’da ARDL (1, 2, 1, 0) modeli için hazırlanan Cusum testi grafiği incelendiğinde, eğrinin %5 anlamlılık (%95 güven) düzeyinde alt ve üst kritik değerlerin içinde yer aldığı görülmektedir. Bu durum, tahmin edilen uzun dönem katsayılarının istikrarlı olduğunu göstermektedir.

Tablo 40. ARDL (1, 2, 1, 0) Modelinin Uzun Dönem Tahmin Sonuçları

Değişken	Beta	T	p
DIHL	0.525	6.240***	0.000
DDRL	-0.115	-1.293	0.202
GSYH	0.000	-0.267	0.791
Sabit	0.029	1.788*	0.080

Beta: Katsayı, *p<0.10, **p<0.05, ***p<0.01

Tablo 40’ta 1923-1979 yılları arasında ölçülen DIHCT değişkeni bağımlı ve DIHL, GSYH ve DDRL değişkenleri bağımsız olarak alındığı ARDL (1, 2, 1, 0) modelinin uzun dönem tahmin sonuçları gösterilmektedir. Bulgular incelendiğinde, DIHL değişkeninin DIHCT değişkeni üzerindeki uzun dönem etkisinin anlamlı olduğu belirlenmiştir (p<0.01). Ayrıca DIHL değişkenin DIHCT değişkeni üzerindeki uzun dönem etkisi aynı yöndedir (Beta>0). Bu bulgulara göre, DIHL değişkeni %1 arttığında DIHCT değişkeni üzerinde yaklaşık %0.525’lik bir artışa neden olacaktır.

Tablo 41. ARDL (1, 2, 1, 0) Modelinin Kısa Dönem Tahmin Sonuçları

Değişken	Beta	T	p
----------	------	---	---

DIHL	0.513	8.743***	0.000
DDRL	0.085	0.806	0.424
HDT (-1)	-1.420	-10.647***	0.000

Beta: Katsayı, *p<0.10, **p<0.05, ***p<0.01

Tablo 41’de 1923-1979 yılları arasında ölçülen DIHCT değişkeni bağımlı ve DIHL, GSYH ve DDRL değişkenleri bağımsız olarak alındığı ARDL (1, 2, 1, 0) modelinin kısa dönem tahmin sonuçları gösterilmektedir. Bulgular incelendiğinde, DIHL değişkeninin DIHCT değişkeni üzerindeki kısa dönem etkisinin anlamlı olduğu belirlenmiştir (p<0.01). Ayrıca, DIHL değişkeni kendi düzeyinde DIHCT değişkeni üzerinde pozitif yönde bir etkisi olduğu görülmüştür (Beta>0), Bu bulgulara göre, DIHL değişkeninde meydana gelen %1’lik bir artış DIHCT değişkeni üzerinde yaklaşık %0.513’lük bir artışa sebep olmaktadır.

Diğer analiz bulgularından hata düzeltme katsayısı incelendiğinde, katsayının negatif ve istatistiksel olarak anlamlı olduğu saptanmıştır (p<0.01). Bu katsayının mutlak değerce 1’den büyük olması sistemin dalgalanarak uzun dönemde dengeye geldiğini göstermektedir.

ARDL (1, 0, 3, 0) Model 4 Analizi

Dördüncü modelde ithalat, büyüme ve dolar kuru bağımsız değişken, ihracat ise bağımlı değişken olarak analize dahil edilerek, 1980-2023 döneminde ithalat, büyüme ve dolar kurunun ihracat üzerindeki etkileri araştırılmıştır.

Tablo 42. ARDL (1, 0, 3, 0) Modelinin Eşbütünleşme ve Tanısal Test Sonuçları

F-İstatistiği		20.010***	
Anlam Düzeyi		Kritik Değer	
		I(0)	I(1)
1%		4.270	5.412
5%		3.078	4.022
10%		2.560	3.248
Değişken	Beta	t	p
DIHCT (-1)	-0.347	-2.480**	0.018
DIHL	0.718	5.604***	0.000
GSYH	-0.013	-2.486**	0.018
GSYH (-1)	0.014	3.851***	0.001
GSYH (-2)	0.001	0.386	0.702
GSYH (-3)	-0.008	-2.588**	0.014
DDRL	-0.005	-0.792	0.434
Sabit	0.087	2.410**	0.022
Tanısal Testler			
F-İstatistiği		7.972*** (0.000)	
		0.751 (0.480)	

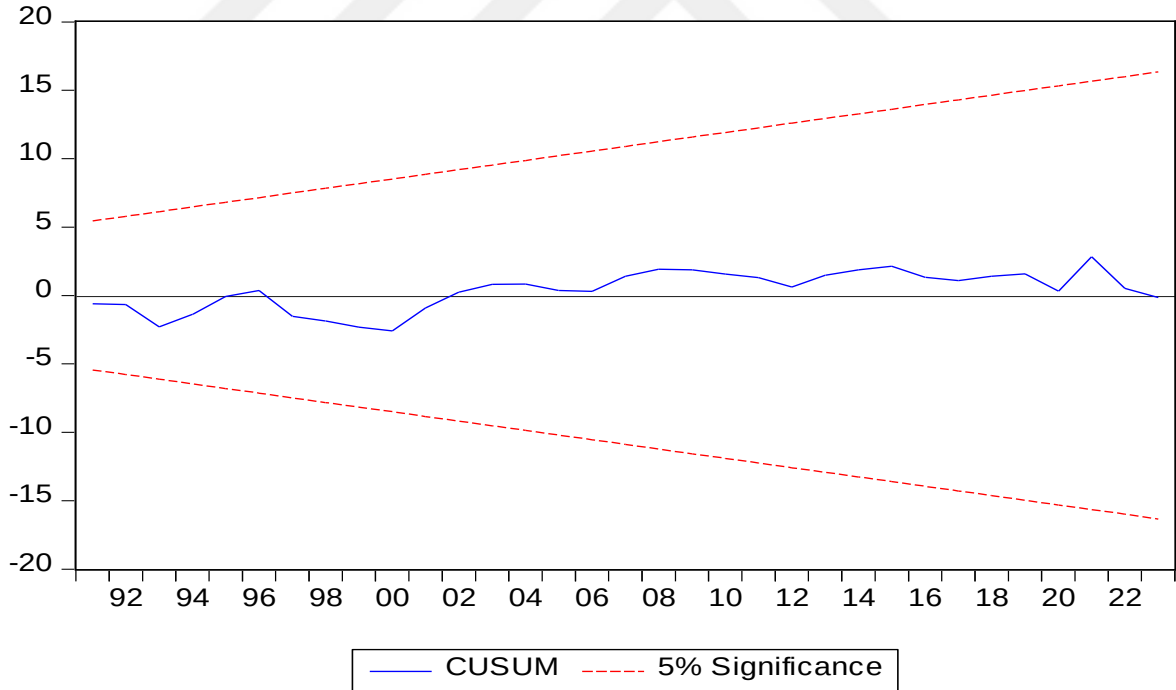
Breusch-Godfrey Otokorelasyon Testi	
Breusch-Pagan Değişen Varyans Testi	1.015 (0.439)
Jargue-Bera Normallik Testi	0.424 (0.809)

Beta: Katsayı, *p<0.10, **p<0.05, ***p<0.01

Tablo 42’de 1980-2023 yılları arasında ölçülen DIHCT değişkeni bağımlı ve DIHL, GSYH ve DDRL değişkenleri bağımsız olarak alındığı ARDL (1, 0, 3, 0) modelinin eşbütünleşme ve tanısal test sonuçları gösterilmektedir.

F-Bounds test sonuçları değerlendirildiğinde, 1980-2023 yılları arasında ölçülen değişkenler arasında %1 anlam düzeyinde eşbütünleşme ilişkisi bulunmaktadır (F-istatistiği=20.010).

Tanısal test sonuçları değerlendirildiğinde, kurulan modelin hata terimleri arasında otokorelasyon ve değişen varyans probleminin olmadığı belirlenmiştir (p>0.10). Diğer taraftan hata terimlerinin normal dağılıma uygun olduğu saptanmıştır (p>0.10). Kurulan modelin ise anlamlı olduğu F-istatistik değeri ile gözlenmiştir (F=7.972, p<0.01).

Şekil 47. ARDL (1, 0, 3, 0) Modeli Cusum Testi Grafiği

Şekil 47’de ARDL (1, 0, 3, 0) modeli için hazırlanan Cusum testi grafiği incelendiğinde, eğrinin %5 anlamlılık (%95 güven) düzeyinde alt ve üst kritik değerlerin içinde yer aldığı görülmektedir. Bu durum, tahmin edilen uzun dönem katsayılarının istikrarlı olduğunu göstermektedir.

Tablo 43. ARDL (1, 0, 3, 0) Modelinin Uzun Dönem Tahmin Sonuçları

Değişken	Beta	t	p
DIHL	0.533	6.120***	0.000
GSYH	-0.004	-0.802	0.428
DDRL	-0.004	-0.809	0.424
Sabit	0.064	2.507**	0.017

Beta: Katsayı, *p<0.10, **p<0.05, ***p<0.01

Tablo 43'te 1980-2023 yılları arasında ölçülen DIHCT değişkeni bağımlı ve DIHL, GSYH ve DDRL değişkenleri bağımsız olarak alındığı ARDL (1, 0, 3, 0) modelinin uzun dönem tahmin sonuçları gösterilmektedir. Bulgular incelendiğinde, DIHL değişkeninin DIHCT değişkeni üzerindeki uzun dönem etkisinin anlamlı olduğu görülmüştür ($p<0.01$). Ayrıca DIHL değişkeninin DIHCT değişkeni üzerindeki uzun dönem etkisi aynı yöndedir ($\text{Beta}>0$). Bu bulgulara göre, DIHL değişkeni %1 arttığında DIHCT değişkeni üzerinde yaklaşık %0.533'lük bir artışa neden olacaktır.

Tablo 44. ARDL (1, 0, 3, 0) Modelinin Kısa Dönem Tahmin Sonuçları

Değişken	Beta	t	p
GSYH	-0.013	-3.876***	0.001
GSYH (-1)	0.007	2.571**	0.015
GSYH (-2)	0.008	3.324***	0.002
HDT (-1)	-1.347	-10.591***	0.000

Beta: Katsayı, *p<0.10, **p<0.05, ***p<0.01

Tablo 44'te 1980-2023 yılları arasında ölçülen DIHCT değişkeni bağımlı ve DIHL, GSYH ve DDRL değişkenleri bağımsız olarak alındığı ARDL (1, 0, 3, 0) modelinin kısa dönem tahmin sonuçları gösterilmektedir. Analiz sonuçları değerlendirildiğinde, GSYH değişkeninin DIHCT değişkeni üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisinin olduğu belirlenmiştir ($p<0.05$). Bu bulguya göre, GSYH değişkeni kendi düzeyinde DIHCT değişkeni üzerinde negatif yönde bir etkisi olduğu ($\text{Beta}<0$), ancak GSYH değişkeninin birinci ve ikinci düzeyinde DIHCT değişkeni üzerinde pozitif bir etkiye sahip olduğu görülmüştür ($\text{Beta}>0$). Bu bulgulara göre, GSYH değişkeninde meydana gelen bir birimlik artış sonucunda DIHCT değişkeni üzerinde yaklaşık %0.013'lük bir azalışa sebep olurken, bir ve iki dönem sonra DIHCT değişkeni üzerinde sırasıyla %0.007 ve %0.008'lik bir artışa neden olmaktadır.

Diğer analiz bulgularından hata düzeltme katsayısı incelendiğinde, katsayının negatif ve istatistiksel olarak anlamlı olduğu saptanmıştır ($p<0.01$). Bu katsayının mutlak değerce 1'den büyük olması sistemin dalgalanarak uzun dönemde dengeye geldiğini göstermektedir.

ARDL (1, 0, 0, 0) Model 5 Analizi

Beşinci modelde ithalat, ihracat ve dolar kuru bağımsız değişken, büyüme ise bağımlı değişken olarak analize dahil edilerek, 1923-1979 döneminde ithalat, ihracat ve dolar kurunun büyüme üzerindeki etkileri araştırılmıştır.

Tablo 45. ARDL (1, 0, 0, 0) Modelinin Eşbütünleşme ve Tanısal Test Sonuçları

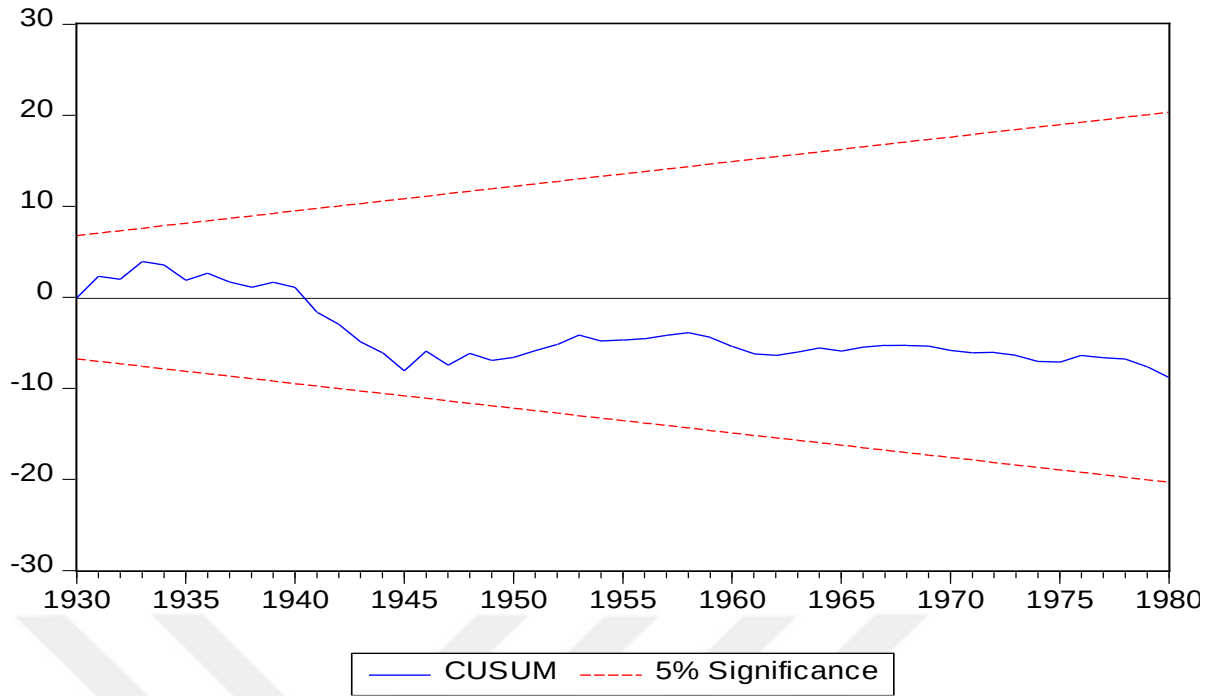
F-İstatistiği		16.547***	
Anlam düzeyi		Kritik Değer	
		I(0)	I(1)
1%		4.270	5.412
5%		3.078	4.022
10%		2.560	3.248
Değişken	Beta	t	p
GSYH (-1)	-0.175	-1.304	0.198
DIHL	9.631	1.782*	0.081
DIHCT	-2.726	-0.324	0.748
DDRL	-4.614	-0.732	0.467
Sabit	5.800	3.830***	0.000
Tanısal Testler			
F-İstatistiği		1.475 (0.223)	
Breusch-Godfrey Otokorelasyon Testi		0.464 (0.632)	
Breusch-Pagan Değişen Varyans Testi		1.442 (0.234)	
Jargue-Bera Normallik Testi		2.382 (0.304)	

Beta: Katsayı, *p<0.10, **p<0.05, ***p<0.01

Tablo 45'te 1923-1979 yılları arasında ölçülen GSYH değişkeni bağımlı ve DIHL, DIHCT ve DDRL değişkenleri bağımsız olarak alındığı ARDL (1, 0, 0, 0) modelinin eşbütünleşme ve tanısal test sonuçları gösterilmektedir.

F-Bounds test sonuçları incelendiğinde, 1923-1979 yılları arasında ölçülen değişkenler arasında %1 anlam düzeyinde eşbütünleşme ilişkisi bulunmaktadır (F-istatistiği=16.547).

Tanısal testler incelendiğinde, kurulan modelin hata terimleri arasında otokorelasyon ve değişen varyans sorunu yoktur. Ayrıca hata terimlerinin normal dağılıma uygun olduğu görülmektedir. Ancak kurulan modelin ise anlamlı olmadığı F-istatistik değeri ile gözlenmektedir (F=1.475, p>0.1).

Şekil 48. ARDL (1, 0, 0, 0) Modeli Cusum Testi Grafiği

Şekil 48’de ARDL (1, 0, 0, 0) modeli için hazırlanan Cusum testi grafiği incelendiğinde, eğrinin %5 anlamlılık (%95 güven) düzeyinde alt ve üst kritik değerlerin içinde yer aldığı görülmektedir. Bu durum, tahmin edilen uzun dönem katsayılarının istikrarlı olduğunu göstermektedir.

Tablo 46. ARDL (1, 0, 0, 0) Modelinin Uzun Dönem Tahmin Sonuçları

Değişken	Beta	t	p
DIHL	8.196	1.777*	0.082
DIHCT	-2.320	-0.325	0.746
DDRL	-3.927	-0.732	0.467
Sabit	4.935	4.489***	0.000

Beta: Katsayı, *p<0.10, **p<0.05, ***p<0.01

Tablo 46’da 1923-1979 yılları arasında ölçülen GSYH değişkeni bağımlı ve DIHL, DIHCT ve DDRL değişkenleri bağımsız olarak alındığı ARDL (1, 0, 0, 0) modelinin uzun dönem tahmin sonuçları gösterilmektedir. Bulgular incelendiğinde, DIHL değişkeninin GSYH değişkeni üzerindeki uzun dönem etkisinin anlamlı olduğu belirlenmiştir ($p<0.01$). Ayrıca DIHL değişkenin GSYH değişkeni üzerindeki uzun dönem etkisi aynı yöndedir ($\text{Beta}>0$). Bu bulgulara göre, DIHL değişkeni %1 arttığında GSYH değişkeni üzerinde yaklaşık 8.196 birimlik bir artışa neden olacaktır. DIHCT ve DDRL değişkenlerinin GSYH değişkeni üzerine istatistiksel olarak uzun dönemde anlamlı bir etkisinin olmadığı görülmüştür ($p>0.10$).

Tablo 47. ARDL (1, 0, 0, 0) Modelinin Kısa Dönem Tahmin Sonuçları

Değişken	Beta	t	p
HDT (-1)	-1.175	-9.446***	0.000

Beta: Katsayı, *p<0.10, **p<0.05, ***p<0.01

Tablo 47’de 1923-1979 yılları arasında ölçülen GSYH değişkeni bağımlı ve DIHL, DIHCT ve DDRL değişkenleri bağımsız olarak alındığı ARDL (1, 0, 0, 0) modelinin kısa dönem tahmin sonuçları gösterilmektedir. Hata düzeltme katsayısı incelendiğinde, katsayının negatif ve istatistiksel olarak anlamlı olduğu saptanmıştır (p<0.01). Bu katsayının mutlak değerce 1’den büyük olması sistemin dalgalanarak uzun dönemde dengeye geldiğini göstermektedir.

ARDL (3, 0, 1, 0) Model 6 Analizi

Altıncı modelde ithalat, ihracat ve dolar kuru bağımsız değişken, büyüme ise bağımlı değişken olarak analize dahil edilerek, 1980-2023 döneminde ithalat, ihracat ve dolar kurunun büyüme üzerindeki etkileri araştırılmıştır.

Tablo 48. ARDL (3, 0, 1, 0) Modelinin Eşbütünleşme ve Tanısal Test Sonuçları

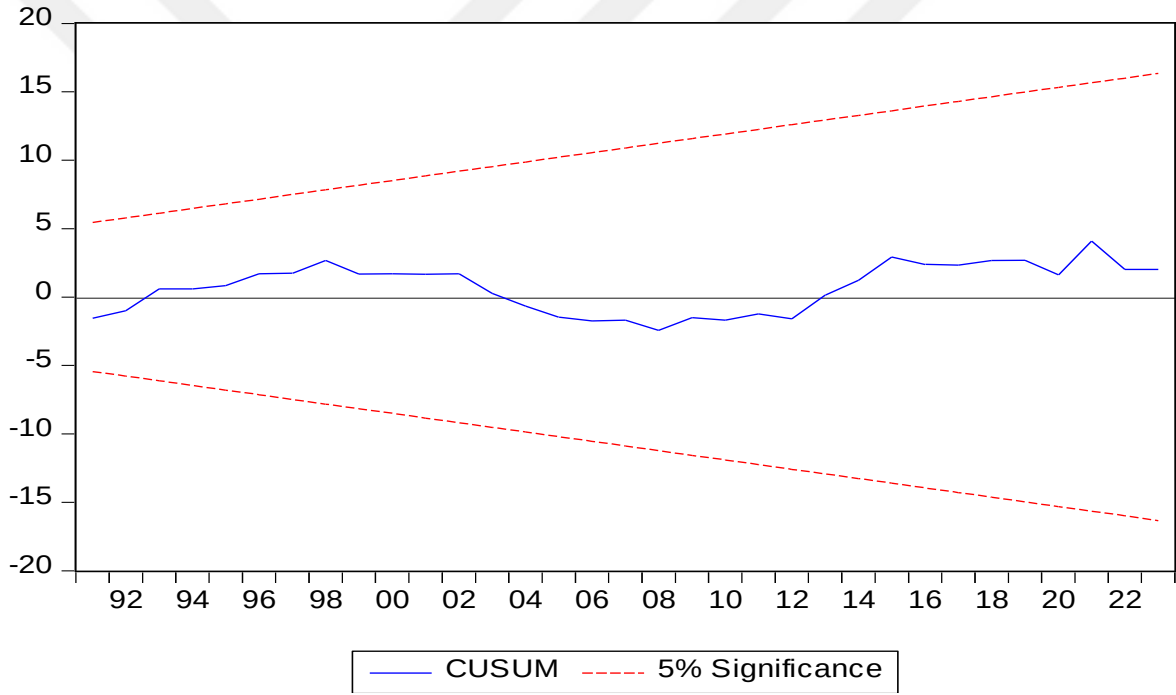
F-İstatistiği		24.438***	
Anlam Düzeyi		Kritik Değer	
		I(0)	I(1)
1%		4.270	5.412
5%		3.078	4.022
10%		2.560	3.248
Değişken	Beta	t	p
GSYH (-1)	0.353	3.047***	0.005
GSYH (-2)	0.117	1.263	0.215
GSYH (-3)	-0.216	-2.295**	0.028
DIHL	25.636	8.133***	0.000
DIHCT	-12.123	-2.486**	0.018
DIHCT (-1)	-13.786	-3.464***	0.002
DDRL	-0.305	-1.735*	0.092
Sabit	3.637	3.605***	0.001
Tanısal Testler			
F-İstatistiği		14.456*** (0.000)	
Breusch-Godfrey Otokorelasyon Testi		2.049 (0.146)	
Breusch-Pagan Değişen Varyans Testi		0.272 (0.961)	
Jargue-Bera Normallik Testi		0.016 (0.992)	

Beta: Katsayı, *p<0.10, **p<0.05, ***p<0.01

Tablo 48’de 1980-2023 yılları arasında ölçülen GSYH değişkeni bağımlı ve DIHL, DIHCT ve DDRL değişkenleri bağımsız olarak alındığı ARDL (3, 0, 1, 0) modelinin eşbütünleşme ve tanısal test sonuçları gösterilmektedir.

F-Bounds test sonuçları değerlendirildiğinde, 1980-2023 yılları arasında ölçülen değişkenler arasında %1 anlam düzeyinde eşbütünleşme ilişkisi bulunmaktadır (F-istatistiği=24.438).

Tanısal test sonuçları değerlendirildiğinde, kurulan modelin hata terimleri arasında otokorelasyon ve değişen varyans probleminin olmadığı belirlenmiştir (p>0.10). Diğer taraftan hata terimlerinin normal dağılıma uygun olduğu saptanmıştır (p>0.10). Kurulan modelin ise anlamlı olduğu F-istatistik değeri ile gözlenmiştir (F=14.456, p<0.01).

Şekil 49. ARDL (3, 0, 1, 0) Modeli Cusum Testi Grafiği

Şekil 49’da ARDL (3, 0, 1, 0) modeli içi hazırlanan Cusum testi grafiği incelendiğinde, eğrinin %5 anlamlılık (%95 güven) düzeyinde alt ve üst kritik değerlerin içinde yer aldığı görülmektedir. Bu durum, tahmin edilen uzun dönem katsayılarının istikrarlı olduğunu göstermektedir.

Tablo 49. ARDL (3, 0, 1, 0) Modelinin Uzun Dönem Tahmin Sonuçları

Değişken	Beta	t	p
DIHL	34.406	3.223***	0.003
DIHCT	-34.772	-2.444**	0.020
DDRL	-0.409	-1.705*	0.098

Sabit	4.881	5.752***	0.000
-------	-------	----------	-------

Beta: Katsayı, *p<0.10, **p<0.05, ***p<0.01

Tablo 49’da 1980-2023 yılları arasında ölçülen GSYH değişkeni bağımlı ve DIHL, DIHCT ve DDRL değişkenleri bağımsız olarak alındığı ARDL (3, 0, 1, 0) modelinin uzun dönem tahmin sonuçları gösterilmektedir. Bulgular incelendiğinde, DIHL değişkeninin GSYH değişkeni üzerindeki uzun dönem etkisinin anlamlı olduğu görülmüştür (p<0.01). Ayrıca DIHL değişkeninin GSYH değişkeni üzerindeki uzun dönem etkisi aynı yöndedir (Beta>0). Bu bulgulara göre, DIHL değişkeni %1 arttığında GSYH değişkeni üzerinde yaklaşık 34.406 birimlik bir artışa neden olmaktadır. Diğer taraftan DIHCT ve DDRL değişkenlerinin GSYH değişkeni üzerine negatif etkilerinin olduğu (Beta<0) ve bu etkilerin istatistiksel olarak anlamlı olduğu belirlenmiştir (p<0.10). Bu bulgulara göre, DIHCT ve DDRL değişkenleri %1 arttığında GSYH değişkeni üzerinde sırasıyla 34.772 ve 0.409’luk bir azalışa sebep olmaktadır.

Tablo 50. ARDL (3, 0, 1, 0) Modelinin Kısa Dönem Tahmin Sonuçları

Değişken	Beta	t	p
GSYH (-1)	0.099	1.086	0.285
GSYH (-2)	0.216	2.827***	0.008
DIHCT	-12.123	-3.778***	0.001
HDT (-1)	-0.745	-11.705***	0.000

Beta: Katsayı, *p<0.10, **p<0.05, ***p<0.01

Tablo 50’de 1980-2023 yılları arasında ölçülen GSYH değişkeni bağımlı ve DIHL, DIHCT ve DDRL değişkenleri bağımsız olarak alındığı ARDL (3, 0, 1, 0) modelinin kısa dönem tahmin sonuçları gösterilmektedir. Bulgular incelendiğinde, GSYH değişkeninin ikinci gecikmesini ifade eden katsayının pozitif olduğu ve istatistiksel olarak anlamlı olduğu saptanmıştır (Beta>0, p<0.01). Bu bulgulara göre, GSYH değişkeninde meydana gelen bir birim artış, kendi değerleri üzerinde ikinci dönemde 0.216’lık bir artışa neden olmaktadır. Ayrıca DIHCT değişkeninin GSYH değişkeni üzerine negatif etkisinin olduğu (Beta<0) ve bu etkinin istatistiksel olarak anlamlı olduğu belirlenmiştir (p<0.01). Bu bulgulara göre, DIHCT değişkeni %1 arttığında GSYH değişkeni üzerinde 12.123’lük bir azalışa sebep olmaktadır.

Diğer taraftan hata düzeltme katsayısı incelendiğinde, katsayının negatif ve istatistiksel olarak anlamlı olduğu saptanmıştır (p<0.01). Bu durum değişkenler arasında kısa dönemde meydana gelen dengeden sapmaların uzun dönemde dengeye yaklaştığına işaret etmektedir. Katsayının -1 ile 0 arasında değer almasıyla birlikte, değişkenler arasında meydana gelen kısa dönem şoklarını takiben uzun dönem ilişkisindeki sapmaların bir dönem sonra yaklaşık %74.5’inin düzeleceğini göstermektedir.

3.5. Bulgular

Çalışma kapsamında belirlenen altı model için ARDL analiz sonuçları incelendiğinde; ithalat, ihracat ve büyüme değişkenleri arasında 1923-1979 ve 1980-2023 dönemlerinde hem kısa dönemde hem de uzun dönemde farklı ilişkilerin varlığı tespit edilmiştir.

Kurulan altı model için elde edilen bulgular aşağıdaki gibidir:

3.5.1. ARDL (2, 2, 0, 1) Model 1 Bulguları

ARDL (2, 2, 0, 1) Model 1’de ihracat, büyüme ve dolar kuru bağımsız değişken, ithalat ise bağımlı değişken olarak analize dahil edilerek, 1923-1979 döneminde ihracat, büyüme ve dolar kurunun ithalat üzerindeki etkileri araştırılmıştır.

Tablo 51. ARDL (2, 2, 0, 1) Modelinin Tahmin Sonuçları

ARDL (2, 2, 0, 1) Modeli Uzun Dönem Tahmin Sonuçları					
Bağımsız D.	Bağımlı D.	İlişki	P/N	Sonuç	
İhracat	İthalat	Anlamlı	Pozitif	%1 Artarsa	%1,274 Artar
Büyüme	İthalat	Anlamlı	Pozitif	1 Birim Artarsa	%0,003 Artar
Dolar Kuru	İthalat	Anlamlı	Pozitif	%1 Artarsa	%0,198 Artar

ARDL (2, 2, 0, 1) Modeli Modeli Kısa Dönem Tahmin Sonuçları					
Bağımsız D.	Bağımlı D.	İlişki	P/N	Sonuç	
İhracat	İthalat	Anlamlı	Pozitif	%1 Artarsa	%0,877 Artar
Büyüme	İthalat				
Dolar Kuru	İthalat				

Tablo 51’de ARDL (2, 2, 0, 1) modelinin uzun dönem ve kısa dönem tahmin sonuçları gösterilmektedir.

Analiz sonucunda elde edilen bulgulara göre, 1923-1979 döneminde ihracat değişkeni ithalat değişkenini uzun dönem etkilemektedir. Ayrıca büyüme ve dolar kuru değişkenlerinin ithalat değişkenini uzun dönem etkilediği belirlenmiştir. Bu bulgulara göre, ihracat ve dolar kuru değişkenlerinde %1’lik bir artış, sırasıyla ithalat değişkeninde %1.274 ve %0.198’lik bir artışa neden olmaktadır. Büyüme değişkeni bir birim arttığında ise ithalat değişkeni üzerinde yaklaşık %0.003’lük bir artışa yol açmaktadır.

1923-1979 yılları arasında ölçülen ithalat değişkeni bağımlı ve ihracat, büyüme ve dolar kuru değişkenleri bağımsız olarak alındığı ARDL (2, 2, 0, 1) modelinin kısa dönem tahmin sonuçlarına göre, ihracat değişkeni ithalat değişkenini kısa dönemde istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde etkilemektedir. Beta katsayısının pozitif olması ihracat değişkeninin

ithalat değişkeni üzerinde aynı yönde bir etkisinin olduğunu göstermektedir. Bu bulgulara göre, ihracat değişkeninde meydana gelen %1’lik bir artış, ithalat değişkeni üzerinde %0.877’lik bir artışa sebep olmaktadır. Diğer taraftan dolar değişkeninin ithalat değişkeni üzerindeki etkisi istatistiksel olarak anlamsız bulunmuştur.

3.5.2. ARDL (1, 1, 3, 0) Model 2 Bulguları

ARDL (1, 1, 3, 0) Model 2’de ihracat, büyüme ve dolar kuru bağımsız değişken, ithalat ise bağımlı değişken olarak analize dahil edilerek, 1980-2023 döneminde ihracat, büyüme ve dolar kurunun ithalat üzerindeki etkileri araştırılmıştır.

Tablo 52. ARDL (1, 1, 3, 0) Modelinin Tahmin Sonuçları

ARDL (1, 1, 3, 0) Modeli Uzun Dönem Tahmin Sonuçları					
Bağımsız D.	Bağımlı D.	İlişki	P/N	Sonuç	
İhracat	İthalat	Anlamlı	Pozitif	%1 Artarsa	%1,102 Artar
Büyüme	İthalat	Anlamlı	Pozitif	1 Birim Artarsa	%0,012 Artar
Dolar Kuru	İthalat				

ARDL (1, 1, 3, 0) Modeli Kısa Dönem Tahmin Sonuçları					
Bağımsız D.	Bağımlı D.	İlişki	P/N	Sonuç	
İhracat	İthalat	Anlamlı	Pozitif	%1 Artarsa	%0,688 Artar
Büyüme	İthalat	Anlamlı	Pozitif	1 Birim Artarsa	%0,025 Artar
Dolar Kuru	İthalat				

Tablo 52’de ARDL (1, 1, 3, 0) modelinin uzun dönem ve kısa dönem tahmin sonuçları görülmektedir.

Analiz sonucunda, ihracat değişkeninin ithalat değişkeni üzerindeki uzun dönem etkisinin anlamlı olduğu belirlenmiştir. Ayrıca büyüme değişkeninin ithalat değişkeni üzerindeki uzun dönem etkisinin istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmüştür. Diğer taraftan ihracat ve büyüme değişkenlerinin ithalat değişkeni üzerindeki uzun dönem etkisi aynı yöndedir. Bu bulgulara göre, ihracat değişkeni %1 arttığında ithalat değişkeni üzerinde yaklaşık %1.102’lik bir artışa neden olmaktadır. Büyüme değişkeni bir birim arttığında ithalat değişkeni üzerinde yaklaşık %0.012’lik bir artışa sebep olmaktadır. Diğer analiz bulguları incelendiğinde, dolar kuru değişkeninin ithalat değişkeni üzerindeki etkisi istatistiksel olarak anlamsız olduğu görülmüştür.

1980-2023 yılları arasında ölçülen ithalat değişkeni bağımlı, ihracat, büyüme ve dolar kuru değişkenleri bağımsız olarak alındığı ARDL (1, 1, 3, 0) modelinin kısa dönem tahmin sonuçlarına göre ihracat değişkeninin ithalat değişkeni üzerinde aynı yönde bir etkisinin

olduğu ve etkinin istatistiksel olarak anlamlı olduğu belirlenmiştir. Bu bulguya göre, ihracat değişkeninin %1 artması sonucunda ithalat değişkeni üzerinde yaklaşık %0.688’lik bir artışa sebep olmaktadır. Ayrıca büyüme değişkeninin ithalat değişkeni üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisinin olduğu saptanmıştır. Buna göre büyüme değişkeninde meydana gelen bir birimlik artışın ithalat değişkeni üzerinde yaklaşık %0.025’lik bir artışa sebep olduğu tespit edilmiştir.

Model 1 ve Model 2 analiz sonuçlarına göre ihracat ve büyüme ithalatı pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde etkilemektedir. Hatta uzun dönemde ihracattaki artış, kendi artışından daha fazla ithalat artışına neden olmaktadır. Diğer taraftan dolar kurunun ithalat üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisinin olmadığı tespit edilmiştir.

Büyümenin ithalat üzerinde pozitif etki etmesi Çelik ve Ünlü (2023), Yaslıdağ ve Hamdard (2023), Dereli (2018), ve Korkmaz ve Aydın’ın (2015) çalışmalarıyla uyum göstermektedir. Ekonomik büyüme ile artan gelir seviyesi ve alım gücü ithalatı artırmakta diğer bir ifadeyle büyüme ithalata neden olmaktadır.

Model 1 ve Model 2 analizi sonucunda dolar kuru ile ithalat arasında anlamlı bir ilişki görülmemiştir. Bu sonuç dolar kurunun, tek başına ithalatı etkilemede yeterli bir politika aracı olmadığı anlamına gelmektedir. Elde edilen bu bulgu ithalatın dolar kurundan ziyade büyümeye ve reel gelire karşı duyarlı olduğunu göstermekte ve büyüme çekişli ithalat yaklaşımını Türkiye örneğinde desteklemektedir.

Dolar kurunun ithalat üzerindeki etkisine ilişkin ulaşılan sonuç Coşkun ve Taylan (2009), Altın ve Süslü (2017), Bozdan, Özenci ve Keskin Benli’nin (2018), Akçağlayan’nın (2022) çalışmalarıyla uyumludur.

3.5.3. ARDL (1, 2, 1, 0) Model 3 Bulguları

ARDL (1, 2, 1, 0) Model 3’te ithalat, büyüme ve dolar kuru bağımsız değişken, ihracat ise bağımlı değişken olarak analize dahil edilerek, 1923-1979 döneminde ithalat, büyüme ve dolar kurunun ihracat üzerindeki etkileri araştırılmıştır.

Tablo 53. ARDL (1, 2, 1, 0) Modelinin Tahmin Sonuçları

ARDL (1, 2, 1, 0) Modeli Uzun Dönem Tahmin Sonuçları					
Bağımsız D.	Bağımlı D.	İlişki	P/N	Sonuç	
İthalat	İhracat	Anlamlı	Pozitif	%1 Artarsa	%0,525 Artar
Büyüme	İhracat				
Dolar Kuru	İhracat				

ARDL (1, 2, 1, 0) Modeli Kısa Dönem Tahmin Sonuçları					
Bağımsız D.	Bağımlı D.	İlişki	P/N	Sonuç	
İthalat	İhracat	Anlamlı	Pozitif	%1 Artarsa	%0,513 Artar
Büyüme	İhracat				
Dolar Kuru	İhracat				

Tablo 53'te ARDL (1, 2, 1, 0) modelinin uzun dönem ve kısa dönem tahmin sonuçları gösterilmektedir.

Bulgular incelendiğinde, ithalat değişkeninin ihracat değişkeni üzerindeki uzun dönem etkisinin anlamlı olduğu belirlenmiştir. Ayrıca ithalat değişkeninin ihracat değişkeni üzerindeki uzun dönem etkisi aynı yöndedir. Bu bulgulara göre, ithalat değişkeni %1 arttığında ihracat değişkeni üzerinde yaklaşık %0.525'lik bir artışa neden olacaktır.

1923-1979 yılları arasında ölçülen ihracat değişkeni bağımlı ve ithalat, büyüme ve dolar kuru değişkenleri bağımsız olarak alındığı ARDL (1, 2, 1, 0) modelinin kısa dönem tahmin sonuçlarına göre, ithalat değişkeninin ihracat değişkeni üzerindeki kısa dönem etkisinin anlamlı olduğu belirlenmiştir. Ayrıca, ithalat değişkeni kendi düzeyinde ihracat değişkeni üzerinde pozitif yönde bir etkisi olduğu görülmüştür. Bu bulgulara göre, ithalat değişkeninde meydana gelen %1'lik bir artış ihracat değişkeni üzerinde yaklaşık %0.513'lük bir artışa sebep olmaktadır.

3.5.4. ARDL (1, 0, 3, 0) Model 4 Bulguları

ARDL (1, 0, 3, 0) Model 4'te ithalat, büyüme ve dolar kuru bağımsız değişken, ihracat ise bağımlı değişken olarak analize dahil edilerek, 1980-2023 döneminde ithalat, büyüme ve dolar kurunun ihracat üzerindeki etkileri araştırılmıştır.

Tablo 54. ARDL (1, 0, 3, 0) Modelinin Tahmin Sonuçları

ARDL (1, 0, 3, 0) Modeli Uzun Dönem Tahmin Sonuçları					
Bağımsız D.	Bağımlı D.	İlişki	P/N	Sonuç	
İthalat	İhracat	Anlamlı	Pozitif	%1 Artarsa	%0,533 Artar
Büyüme	İhracat				
Dolar Kuru	İhracat				

Dönemi ARDL (1, 0, 3, 0) Modeli Kısa Dönem Tahmin Sonuçları					
Bağımsız D.	Bağımlı D.	İlişki	P/N	Sonuç	
İthalat	İhracat				
Büyüme	İhracat				
Dolar Kuru	İhracat				

Tablo 54’te ARDL (1, 0, 3, 0) modelinin uzun dönem ve kısa dönem tahmin sonuçları gösterilmektedir.

Analiz sonucuna göre ithalat değişkeninin ihracat değişkeni üzerindeki uzun dönem etkisinin anlamlı olduğu görülmüştür. Ayrıca ithalat değişkenin ihracat değişkeni üzerindeki uzun dönem etkisi aynı yöndedir. Bu bulgulara göre, ithalat değişkeni %1 arttığında ihracat değişkeni üzerinde yaklaşık %0.533’lük bir artışa neden olmaktadır.

1980-2023 yılları arasında ölçülen ihracat değişkeni bağımlı ve ithalat, büyüme ve dolar kuru değişkenleri bağımsız olarak alındığı ARDL (1, 0, 3, 0) modelinin kısa dönem tahmin sonuçlarına göre, büyüme değişkeni kendi düzeyinde ihracat değişkeni üzerinde negatif yönde bir etkisi olduğu, ancak büyüme değişkeninin birinci ve ikinci düzeyinde ihracat değişkeni üzerinde pozitif bir etkiye sahip olduğu görülmüştür. Bu bulgulara göre, büyüme değişkeninde meydana gelen bir birimlik artış sonucunda ihracat değişkeni üzerinde yaklaşık %0.013’lük bir azalışa sebep olurken, bir ve iki dönem sonra ihracat değişkeni üzerinde sırasıyla %0.007 ve %0.008’lik bir artışa neden olmaktadır.

Model 3 ve Model 4 analiz sonucuna göre ithalatın ihracat üzerinde istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif etkisi tespit edilmiştir. Bu sonuç Pınar (2024), Yükseler ve Türkan (2008), Şişman ve Bağcı (2014), Kurt ve Berber (2008), Aktaş (2009) ve Çelik ve İlkay’ın (2016) çalışmalarının sonuçlarını desteklemektedir.

Bu sonuç Türkiye’de ihracat artışının ithalat artışına bağlı olduğu şeklinde yorumlanabilir. Türkiye ekonomisinde ihracata konu mal ve hizmet üretiminde kullanılan ara ve yatırım mallarının ithal edilmesi bu bağımlılığın sebebi olarak değerlendirilmektedir.

Yükseler ve Türkan (2006), çalışmasında üretimde ithal girdi oranının arttığını, ihracatın ithalata bağımlı hale geldiğini, üretim ve dış ticaret yapısının ithalatlaştığını ifade etmişlerdir. Dağıstan (2019) ve Eşiyok (2008), Tek vd. (2017) Yentürk (1994) ise, yıllar içinde ihracatın ithalata olan bağımlılığının arttığını ifade etmişlerdir. Yükseler ve Türkan (2008) tarafından yapılan çalışmada Türkiye’nin ihracatın ithalata bağımlı olması, ihracat artışının yarattığı katma değer sınırlı olmasına neden olduğunu belirtmişlerdir. Çünkü ihracat artışı beraberinde ithalat artışını getirmektedir. Şişman ve Bağcı (2014), anket metodu kullanarak yaptıkları çalışmada ankete katılan tekstil ve hazır giyim işletmelerinin %94,55’inin üretimde ve ihracatta ithal girdiye bağımlı olduğu görülmüştür.

Model 3 ve Model 4 analizi sonucunda dolar kurunun ihracat üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisinin olmadığı tespit edilmiştir. Bu sonuç dolar kurunun, tek başına ihracatı etkilemede yeterli bir politika aracı olmadığı anlamına gelmektedir. Ulaşılan bu bulgu, Coşkun ve Taylan (2009), Aktaş (2010), Yıldırım E. ve Kesikoğlu F. (2012), Yurtoğlu

(2017), Altın ve Süslü (2017), Bozdan, Özenci ve Keskin Benli (2018), Akçağlayan'ın (2022) çalışmalarıyla uyumludur.

Model 3 ve Model 4 analizi sonucunda büyümenin ihracatı anlamlı bir şekilde etkilemediği görülmüştür. Buna göre büyümedeki artış ihracatı anlamlı bir şekilde etkilememektedir. Türkiye ekonomisinde büyümeyle birlikte ihracat sektörlerinde verimlilik, ölçek ekonomilerinin gelişmesi ve ihracat artışı henüz ortaya çıkmamıştır.

Model 3 ve Model 4 analizi sonucunda elde edilen bulgular incelenen dönem için Türkiye ekonomisinde ithalata dayalı ihracat tezini desteklemektedir.

3.5.5. ARDL (1, 0, 0, 0) Model 5 Bulguları

ARDL (1, 0, 0, 0) Model 5'te ithalat, ihracat ve dolar kuru bağımsız değişken, büyüme ise bağımlı değişken olarak analize dahil edilerek, 1923-1979 döneminde ithalat, ihracat ve dolar kurunun büyüme üzerindeki etkileri araştırılmıştır.

Tablo 55. ARDL (1, 0, 0, 0) Modelinin Tahmin Sonuçları

ARDL (1, 0, 0, 0) Modeli Uzun Dönem Tahmin Sonuçları					
Bağımsız D.	Bağımlı D.	İlişki	P/N	Sonuç	
İthalat	Büyüme	Anlamlı	Pozitif	%1 Artarsa	8,196 Birim Artar
İhracat	Büyüme				
Dolar Kuru	Büyüme				

ARDL (1, 0, 0, 0) Modeli Kısa Dönem Tahmin Sonuçları					
Bağımsız D.	Bağımlı D.	İlişki	P/N	Sonuç	
İthalat	Büyüme				
İhracat	Büyüme				
Dolar Kuru	Büyüme				

Tablo 55'te ARDL (1, 0, 0, 0) modelinin uzun dönem ve kısa dönem tahmin sonuçları gösterilmektedir.

Bulgular incelendiğinde, ithalat değişkeninin büyüme değişkeni üzerindeki uzun dönem etkisinin anlamlı olduğu belirlenmiştir. Ayrıca ithalat değişkeninin büyüme değişkeni üzerindeki uzun dönem etkisi aynı yöndedir. Bu bulgulara göre, ithalat değişkeni %1 arttığında büyüme değişkeni üzerinde yaklaşık 8.196 birimlik bir artışa neden olmaktadır. İhracat ve dolar kuru değişkenlerinin büyüme değişkeni üzerine istatistiksel olarak uzun dönemde anlamlı bir etkisinin olmadığı görülmüştür.

3.5.6. ARDL (3, 0, 1, 0) Model 6 Bulguları

ARDL (3, 0, 1, 0) Model 6’da ithalat, ihracat ve dolar kuru bağımsız değişken, büyüme ise bağımlı değişken olarak analize dahil edilerek, 1980-2023 döneminde ithalat, ihracat ve dolar kurunun büyüme üzerindeki etkileri araştırılmıştır.

Tablo 56. ARDL (3, 0, 1, 0) Modelinin Tahmin Sonuçları

ARDL (3, 0, 1, 0) Modeli Uzun Dönem Tahmin Sonuçları					
Bağımsız D.	Bağımlı D.	İlişki	P/N	Sonuç	
İthalat	Büyüme	Anlamlı	Pozitif	%1 Artarsa	34,406 Birim Artar
İhracat	Büyüme	Anlamlı	Negatif	%1 Artarsa	34,772 Birim Azalır
Dolar Kuru	Büyüme	Anlamlı	Negatif	%1 Artarsa	0,409 Birim Azalır

ARDL (3, 0, 1, 0) Modeli Kısa Dönem Tahmin Sonuçları					
Bağımsız D.	Bağımlı D.	İlişki	P/N	Sonuç	
İthalat	Büyüme				
İhracat	Büyüme	Anlamlı	Negatif	%1 Artarsa	12,123 Birim Azalır
Dolar Kuru	Büyüme				

Tablo 56’da ARDL (3, 0, 1, 0) modelinin uzun dönem ve kısa dönem tahmin sonuçları gösterilmektedir.

Bulgular incelendiğinde, ithalat değişkeninin büyüme değişkeni üzerindeki uzun dönem etkisinin anlamlı olduğu görülmüştür. Ayrıca ithalat değişkenin büyüme değişkeni üzerindeki uzun dönem etkisi aynı yöndedir. Bu bulgulara göre, ithalat değişkeni %1 arttığında büyüme değişkeni üzerinde yaklaşık 34.406 birimlik bir artışa neden olmaktadır. Diğer taraftan ihracat ve dolar kuru değişkenlerinin büyüme değişkeni üzerine negatif etkilerinin olduğu ve bu etkilerin istatistiksel olarak anlamlı olduğu belirlenmiştir. Bu bulgulara göre, ihracat ve dolar kuru değişkenleri %1 arttığında büyüme değişkeni üzerinde sırasıyla 34.772 ve 0.409 birimlik bir azalışa sebep olmaktadır.

1980-2023 yılları arasında ölçülen büyüme değişkeni bağımlı ve ithalat, ihracat ve dolar kuru değişkenleri bağımsız olarak alındığı ARDL (3, 0, 1, 0) modelinin kısa dönem tahmin sonuçlarına göre ihracat değişkeninin büyüme değişkeni üzerine negatif etkisinin olduğu ve bu etkinin istatistiksel olarak anlamlı olduğu belirlenmiştir. Bu bulgulara göre, ihracat değişkeni %1 arttığında büyüme değişkeni üzerinde 12.123 birimlik bir azalışa sebep olmaktadır.

Model 5 ve Model 6 analiz sonuçlarına göre ithalat ekonomik büyümeyi uzun dönemde istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif bir şekilde etkilerken, ihracat ekonomik büyümeyi negatif bir şekilde etkilemektedir. Bu sonuçlar Yılmaz ve Albayrak (2023), Wan

vd. (2022), Oğul (2021), Ioan vd. (2020), Ağazade (2020), Şenkardeşler (2018), Akkaş ve Öztürk (2016), Korkmaz ve Aydın (2015) çalışmalarıyla uyumlu görünmektedir. Ayrıca bu bulgular incelenen dönemler için Türkiye ekonomisinde ihracata dayalı büyüme tezini reddederken, ithalata dayalı büyüme tezini desteklemektedir.

Yılmaz ve Albayrak (2023)'a göre üretimde kullanılan teknoloji yoğun ürünlerin önemli bir kısmının ithal edilmesi ithalatın büyüme üzerinde pozitif etki etmesini sağlarken ve düşük katma değerli ürünlerin ihraç edilmesi ihracatın büyüme üzerinde olumsuz etki etmesine neden olmaktadır.

Model 5 ve Model 6 analiz sonuçlarından elde edilen ihracatın büyümeye negatif etki etmesi İzgi ve Yılmaz (2018), Korkmaz (2014), Tıraşoğlu (2012), Göçer ve Hepkarşı (2013), Önder ve Hatırlı (2014), Korkmaz'ın (2014) çalışmalarından elde edilen bulgular ile çelişmektedir. Fakat Türkiye ekonomisinde ihracatın ekonomik büyümeye etki etmediğine veya negatif etki ettiğine dair bulgular elde eden Pınar (2024), Yılmaz ve Albayrak (2023), Yaslıdağ ve Hamdard (2023), Oğul (2021), Korkmaz ve Aydın (2015), Özer ve Erdoğan (2006) ve Tuncer'in (2002), çalışmaları ile uyumlu görünmektedir.

Türkiye ekonomisinde ihracatın ekonomik büyümeye yeterli desteği verememesinin sebebini Korkmaz ve Aydın (2015) Türkiye'nin ihracat yapısı ile açıklarken; Özer ve Erdoğan (2006) ise, ihracata konu mal ve hizmetlerin düşük katma değerli ürünlerden oluşması ile açıklamaktadır. Ayrıca Korkmaz ve Aydın (2015) AR-GE harcamalarına yeterli düzeyde kaynak aktarılamamasını da ihracatın büyümeye katkısını olumsuz etkilediğini ifade etmiştir. Bu sonuç Türkiye'nin ihracattan yeterli oranda yararlanamadığını ve ihraç ürünlerinde bir dönüşümün kaçınılmaz olduğunu göstermektedir.

22 OECD ülkesinde yüksek teknoloji ürün ihracatı ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi araştıran çalışma neticesine göre, yüksek teknoloji ürün ihracatı ile ekonomik büyüme arasında yüksek oranda pozitif yönlü ve anlamlı bir ilişki olduğu görülmüştür (Falk, 2009).

Model 5 ve Model 6 analiz sonuçlarından elde edilen ithalatın ekonomik büyümeye pozitif etkisi Yılmaz ve Albayrak (2023), Çelik ve Ünlü (2023), Wan vd. (2022), Ağazade (2020), Şenkardeşler (2018), Dereli (2018), Öztürk ve Özel (2018), Acet, Erdoğan ve Köksal (2016), Akkaş ve Öztürk (2016), Korkmaz ve Aydın (2015), Özlale ve Karakurt (2012), Saygılı vd. (2009), Taştan (2010), Yıldız ve Berber (2011), Baday Yıldız ve Berber (2009), Kurt ve Berber (2008), Tuncer (2002) Yiğidim ve Köse'nin (1997) çalışmalarıyla uyumlu görünmektedir. Bu çalışmaların ortak sonucuna göre mal ve hizmet üretiminde kullanılan ara malı ve yatırım malı gibi girdilerin ithal edilmesi ile teknoloji ve bilgi transferinin ithalat

yoluyla gerçekleşmesi ithalatın büyüme üzerinde pozitif etki etmesini sağlamaktadır. Acet, Erdoğan ve Köksal (2016) araştırmalarında ekonomik büyümenin kaynağının ve büyümede ana belirleyici faktörün ithalat olduğunu ifade etmişlerdir.

Krueger (1983), Mazumdar (1996), Gerni vd. (2008) ithalatın büyüme üzerine olumlu etkisini şu şekilde açıklamaktadır: Mal ve hizmetlerin üretimi için ihtiyaç duyulan hammaddenin uygun fiyatla diğer ülkelerden satın alınması (ithalatı), ülke içinde satılan mal ve hizmetlerin fiyatını düşürecek, girdi çeşitliliği sağlayacak, ürün kalitesini ve rekabeti arttıracak, yatırımları teşvik edecek, yenilikçi ürünler geliştirilecek, faktör verimliliği artacak, tüm bunlar da üretim artışına ve ekonomik büyümeye zemin hazırlayacaktır.

İthalatın büyüme üzerindeki bu yoğun etkisi, Yükseler ve Türkan (2008), Aydın, Saygılı ve Saygılı (2007) ile Aktan (2006) tarafından üretimin ithalatlaşması olarak isimlendirilen tabloyla uyumlu olduğu görülmektedir. Zikredilen bu araştırmalarda özellikle yüksek teknoloji gerektiren sermaye yoğun ve katma değerli sektörlerde üretimin büyük ölçüde ithal girdiye bağılı hale geldiği vurgulanmıştır. Saygılı vd. (2009) işletmeleri ithalata yönlendiren sebepleri kaliteli aramalı ve sermaye malı ihtiyacı, yerli üretim eksikliği, yerli aramalı ve sermaye mallarının fiyatlarının yüksek olması olarak saymıştır.

Saygılı vd. (2009) ara ve yatırım mallarında yurt içi üretim miktarındaki yetersizliğin ithalata yönlendiren en önemli faktör olduğunu tespit etmiştir. Bu araştırmaya göre yurt içi üretim birçok ara malında iç talebin ancak %10-20’lik bölümünü, yatırım mallarında ise %5 bölümünü karşılamaktadır. Bu durumda iç talebin geri kalan kısmının ve dış talebin tamamının ihtiyacı olan ara ve yatırım malları ithal edilmek durumunda kalmaktadır.

Yapılan ekonometrik analiz modellemesine göre kurulan altı modelden elde edilen bulgular şu şekilde özetlenebilir:

1. İthalat ihracatı hem uzun dönemde hem de kısa dönemde istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif bir şekilde etkilemektedir. Bu sonuç ihracatın ithalata karşı çok duyarlı olduğunu göstermekte ve Türkiye ekonomisinde “ithalata dayalı ihracat” tezini desteklemektedir. Bu sonuca göre Türkiye’de ihracatın artışı ithalattaki artışa bağlıdır.
2. İthalat büyümeyi uzun dönemde istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif bir şekilde etkilemektedir. Bu sonuç Türkiye ekonomisinde ekonomik büyümenin kaynağının ve büyümede ana belirleyici faktörün ithalat olduğunu göstermekte ve “ithalata dayalı büyüme” tezini desteklemektedir.
3. İhracatın özellikle 1980-2023 döneminde büyüme üzerinde yeterince pozitif etkisinin olmadığı görülmüştür. Analizler neticesinde elde edilen bulgular Türkiye

ekonomisinde “ihracata dayalı büyüme” tezini doğrulamamaktadır. Bu sonucun, büyük ölçüde Türkiye’nin ihracat yapısından kaynaklandığı düşünülmektedir.

4. Dolar kurunun ithalat ve ihracat üzerinde anlamlı bir etkisinin olmadığı görülmüştür. Bu sonuç ithalat ve ihracatın dolar kuruna karşı hassasiyetinin düşük olduğunu, değişkenlerin dolar kurundan ziyade reel gelir ile iç ve dış talebe karşı daha duyarlı olduğunu göstermektedir.
5. Büyüme ithalatı istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif bir şekilde etkilemektedir. Bu sonuç ithalatın dolar kurundan ziyade büyümeye ve reel gelire hassasiyetinin yüksek olduğunu göstermekte ve “büyüme çekişli ithalat” yaklaşımını Türkiye örneğinde desteklemektedir.
6. İhracat ithalatı istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif bir şekilde etkilemektedir. Hatta uzun dönemde ihracattaki artış, kendi artışından daha fazla ithalatta artışa neden olmaktadır. Bu sonuç “ihracat çekişli ithalat” yaklaşımını Türkiye örneğinde desteklemektedir.
7. Büyümenin ihracatı anlamlı bir şekilde etkilemediği görülmüştür. Bu sonuç “büyüme çekişli ihracat” yaklaşımını Türkiye örneğinde desteklememektedir.

BÖLÜM 4

SONUÇ, DEĞERLENDİRME VE ÖNERİLER

Bu çalışmanın amacı Türkiye ekonomisinde ithalat, ihracat ve büyüme değişkenleri arasındaki ilişkiyi ARDL yöntemi ile Türkiye için inceleyerek, ithalatın ihracat ve büyüme üzerindeki etkisini tespit etmek, ihracatın ve büyümenin ithalata bağımlı olup olmadığını ortaya koymak ve varsa bu bağımlılığı ortadan kaldırmaya yönelik öneriler sunmaktır. Çalışmada ayrıca ithalata dayalı ihracat ve ithalata dayalı büyüme hipotezlerinin Türkiye için geçerli olup olmadığı da test edilmiştir.

Türkiye, ekonomi politikalarında 1980 öncesi zaman zaman dışa açık liberal politikalar uygulamaya çalışmışsa da genel itibarıyla ithal ikamesine dayalı içe dönük büyüme ve sanayileşme stratejileri izlemiştir.

Türkiye, 24 Ocak 1980 tarihinde uygulamaya koyduğu “24 Ocak Kararları” ile büyüme stratejisinde değişikliğe giderek, ithal ikamesine dayalı büyüme stratejisinden vazgeçerek ihracata dayalı büyüme stratejisini benimsemiştir. Türkiye bu tarihten sonra dış ticarete dünyaya açılmış ve ihracat rakamları hızla yükselmiştir. Fakat ihracat artışı, üretimde yoğun ithal girdi kullanımı nedeniyle ithalatı artırmış; dış ticaret açığı ve cari açık problemini de beraberinde getirmiştir. Bu problemler, 1980 sonrası yeni dönemde Türkiye ekonomisinin kronik sorunları haline gelmiştir.

Türkiye ekonomisinin büyüdüğü dönemlerde görülen ana problemlerden birisi, üretimin ara ve yatırım malı ithalatına bağlı olması sebebiyle ithalatta yaşanan artıştır. Türkiye, hızlı büyüdüğü ve ihracatını artırdığı dönemlerde yüksek miktarda ithalat yapmak zorunda kalmakta, bu dönemlerde yüksek dış ticaret açığı vermekte ve cari işlemler dengesi bozulmaktadır. Çünkü Türkiye ekonomisi özellikle 1980 sonrası ithalata dayalı üretim yaparak ihracat yapan ve büyüyen bir ekonomi haline gelmiştir.

Araştırma sonuçları birçok gelişmekte ve sanayileşmekte olan ülkede olduğu gibi Türkiye’de de büyümeyi arttıran çıpanın ithalat olduğunu göstermektedir. Fakat ithalata dayalı büyüme modeli, Türkiye gibi yüksek cari işlemler açığı veren ülkelerde uzun vadede sürdürülebilir değildir. Diğer taraftan üretimde yüksek ithal girdi kullanımı ve ithalata bağımlılık, üretim yoluyla yaratılan değer önemli bir kısmının ithalatın yapıldığı ülkelere gelir transferi olmasına neden olmaktadır.

Türkiye ekonomisinin istikrarlı büyümesi için ithal girdi bağımlılığının azaltılması gerekmektedir. İthalata bağımlılık ile ekonomik krizler arasında doğrusal bir ilişkisinin tespit

edilmesi durumunda, ithalata bağımlılığın azaltılması, politika yapıcılar açısından önemli bir politika konusu haline gelecektir.

Literatür incelemesinde ithalatın doğru kullanıldığında büyümeye pozitif etki eden olumlu bir faktör, yanlış kullanıldığında ise ekonomilerin bozulmasına yol açan olumsuz bir faktör olduğu görülmektedir.

Günümüzün açık ekonomi koşullarında, liberal ve küresel ticaret ortamında ithalata bağımlılığın sıfırlanması rasyonellikten uzaktır, mümkün değildir ve buna gerek de yoktur. Fakat Türkiye gibi yüksek cari açık veren ve ithalatın finansmanını ihracat geliri ile karşılayamayan ülkelerde, ekonomik hedeflere ulaşabilmek için bu bağımlılığın azaltılması gerekmektedir.

İthalata bağımlılığı analiz ederken küresel iş bölümünden ve değer zinciri ayrışmasından bahsetmemek analizin sonuçlarının eksik veya yanlış olmasına yol açacaktır. Dünya ticaretinde oluşan küresel iş bölümünde değer zincirinin üst basamaklarında uzmanlaşan veya ithal ettiği aramalı ve yatırım mallarını kullanarak yüksek katma değerli mal ve hizmet üreten ve ihraç eden ülkelerin ithalata bağımlılıkları yüksek olmasına karşın ithalatı ihracat gelirleri ile finanse ettikleri ve cari fazla verdikleri görülmektedir.

İthalata bağlı büyüme veya ithalata dayalı ihracat sürdürülebilir olduğu takdirde Güney Kore örneğinde olduğu gibi risk oluşturmamaktadır. Sürdürülebilirlik yüksek katma değerli, teknoloji yoğun mal ve hizmetler üretmekle ve bunları ihraç etmekle doğru orantılıdır. Fakat Türkiye örneğinde olduğu gibi ihracat artışı, ithalat artışının gerisinde kalıyorsa, ithalatın finansmanı ihracat geliri ile karşılanamıyorsa, bu durum dış ticaret açığına sebep olmakta ve büyümenin ithalata bağımlı hale gelmesine yol açmaktadır.

Türkiye gibi sanayileşmekte olan ülkelere ithal girdi bağımlılığı çeşitli problemlere neden olmaktadır. Türkiye sanayileşmesini tamamlamış ülkeler ile sanayileşmeye yeni başlamış ülkeler arasında bulunan bir geçiş ülkesidir. Geçiş ülkelerinin ekonomik problemlerinin çözümü kapsamlı ve uzun vadeli stratejiler gerektirmektedir.

Çalışmadan elde edilen sonuçlar dikkate alındığında, Türkiye’de üretimin ithal girdiye bağımlılığının yapısal bir sorun olduğu görülmektedir. Türkiye’nin doğal kaynak yapısı, yetersiz yerli ve kaliteli ara malı üretimi, yüksek katma değerli mal ve hizmet üretiminin sınırlı olması, uzun vadeli planlamalar yapılmaması, yanlış politikalar, sermaye mallarında üretim becerisinin olmaması veya sınırlı olması gibi etkenler ithalata bağımlılığa sebep olmakta; dış ticaretin uzmanlaşma yapısında gerçekleşen değişimler de bu bağımlılığı daha artırmaktadır.

İthalata bağımlılık probleminin yapısal bir boyutu olması nedeniyle, krizlerle beraber azalan ithalata bağımlılık seviyesi, büyüme dönemlerinde tekrar krizler öncesi seviyesine çıkmaktadır. Bu nedenle, problemin kesin şekilde çözülebilmesi uzun vadeli stratejilerin oluşturulmasına ve yapısal reformların hayata geçirilmesine bağlıdır.

Çalışmadan elde edilen bulgular ve bu bulgulara ilişkin değerlendirme aşağıdaki gibidir.

İthalat büyümeyi uzun dönemde istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif bir şekilde etkilemektedir.

Çalışmadan elde edilen bulgular, Türkiye ekonomisinde ekonomik büyümenin kaynağının ve büyümede ana belirleyici faktörün ithalat olduğunu göstermekte ve “ithalata dayalı büyüme” tezini desteklemektedir.

Türkiye ekonomisinde mal ve hizmet üretiminde kullanılan özellikle yüksek teknoloji ara ve yatırım mallarının ithal edilmesi ile teknoloji ve bilgi transferinin ithalat yoluyla gerçekleşmesi ithalatın büyüme üzerinde pozitif etki etmesini sağlamaktadır. Yani ithalat ekonomik büyümeye yol açmaktadır.

Türkiye’nin ithalatının yaklaşık %90’ının ara ve yatırım mallarından oluştuğu dikkate alındığında, Türkiye’nin üretim yapısının büyük oranda ithal girdiye bağımlı olduğu görülmektedir. Bu bağımlılık iç ve dış talebin arttığı dönemlerde ithalatın artmasına ve cari dengenin bozulmasına neden olmaktadır. İthalatın üretim üzerindeki bu yoğun etkisi, “üretiminin ithalatlaşması” olarak adlandırılmaktadır.

Büyümenin ithal girdiye bu derece bağlı olması bazı sorunları beraberinde getirmektedir.

Birincisi, ithalata dayalı büyümenin sürdürülebilirliği tartışmalıdır. Büyümenin varlığı kadar sürdürülebilirliği de önemlidir. Büyümenin ithalata dayalı olması büyümeyi dış şoklara açık ve duyarlı hale getirmektedir. Böyle bir büyüme modelinde, ithal girdilerle ilgili muhtemel olumsuz durumlarda ve ithalat yapılan ülkelere veya uluslararası sistemden kaynaklı arz yönlü darboğaz dönemlerinde büyüme ciddi anlamda olumsuz etkilenmektedir.

İkincisi, ithalata dayalı büyümenin ekonomik refahı ne kadar artırdığı da tartışmalıdır. Büyümenin ithalata bağlı olması ve üretimde yüksek ithal girdi kullanımı, üretim yoluyla yaratılan katma değer önemli bir kısmının ithalatın yapıldığı ülkelere gelir transferi olmasına neden olmaktadır. Hatta ithalata dayalı büyüme, “yoksullaştırıcı büyüme” teorisi çerçevesinde incelenmektedir.

Üçüncüsü, ithalata dayalı büyüme modelinde hızlı büyüme yüksek ithalatı beraberinde getirmekte, yüksek ithalat ise dış ticaret açığına sebep olmakta, cari işlemler dengesini

bozmakta ve döviz gereksinimini arttırmaktadır. Bu durum Türkiye ekonomisinde 1994 ve 2001 yıllarında olduğu gibi cari açık kaynaklı finansal krizlerin yaşanmasına sebep olmuştur. Bozulan cari işlemler dengesini düzeltmek için ithalat kısıldığında ise, büyüme düşmektedir. Bundan dolayı Türkiye'nin büyüme oranları inişli çıkışlı bir seyir izlemekte ve ekonominin hızlı büyüdüğü yılların ardından artan cari açıktan ve aşırı ısınmadan dolayı genellikle yumuşak iniş politikaları uygulanmaktadır. Bu politikalar ise yatırımlara engel olmakta, üretimi daraltmakta ve ekonomik büyümeyi olumsuz etkilemektedir. Türkiye'nin sürdürülebilir büyümeyi yakalayabilmek için bu kısır döngüyü kırması şarttır. Bunun için de orta ve uzun vadeli bir dönüşüm programı gereklidir.

İhracatın büyüme üzerinde pozitif etkisinin olmadığı tespit edilmiştir.

Çalışmadan elde edilen bulgulara göre dışa açık ve ihracata dayalı büyüme stratejisinin benimsendiği 1980-2023 döneminde ihracatın büyüme üzerinde pozitif etkisinin olmadığı tespit edilmiştir. Bu sonucun büyük ölçüde Türkiye'nin ihracat yapısından ve kompozisyonundan kaynaklandığı düşünülmektedir. Araştırma sonucunda elde edilen sonuçlar Türkiye ekonomisinde “ihracata dayalı büyüme” tezini doğrulamamaktadır.

Türkiye ekonomisinde ihracatın ekonomik büyümeye yeterli desteği verememesinin temel sebebi, ihracata konu mal ve hizmetlerin ağırlıklı olarak düşük katma değerli, kaynak temelli, işlenmemiş veya düşük seviyede işlenmiş ürünlere dayanıyor olmasından kaynaklanabileceği düşünülmektedir.

Ağırlıklı olarak düşük katma değerli mal ve hizmet ihraç eden ülkelerde büyümenin ihracata dayalı olarak gerçekleşmesi oldukça zordur. Yeni ürünler, yeni üretim teknikleri, yeni teknolojiler geliştirmek için yeterli Ar-Ge çalışması yapmayan, sadece üretimde gerekli olan ara ve yatırım mallarını ithal etmeye yetecek döviz hedefleyen ihracat yapısı, ekonomik büyümeye gereken desteği verememektedir. Bu sonuç Türkiye ekonomisinin ihracattan yeterli kadar yararlanmadığını ve ihraç ürünlerinde bir dönüşümün kaçınılmaz olduğunu göstermektedir.

Türkiye'nin düşük katma değerli ara ve nihai mal ihracatından vaz geçerek, yüksek katma değerli ve değer zincirinin üst basamaklarında bulunan ürünlerin ihracatına başlaması, ihracatın büyümeye pozitif etki etmesini sağlayacaktır. Ayrıca ihraç edilen mal ve hizmetlerin üretiminde yoğun şekilde ithal girdi kullanılması, ihracattan elde edilen katma değer azalmasına yol açmaktadır. Yurt içi katma değerde meydana gelen düşüş, ileri ve geri bağlantılı etkilerinin gücünün düşmesine neden olarak ekonomik büyümeyi olumsuz etkilemektedir.

Diğer taraftan dış ticaretin serbestleşmesiyle birlikte Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerin uluslararası üretim ağlarına dahil olmaları, çok uluslu şirketlerin ucuz üretim yerleri aramalarının bir sonucu olarak hızlı şekilde gerçekleşmiştir. 1980 sonrası dönemde Türkiye'nin ihracatını hızlı şekilde artırmaya daha yakından bakıldığında çok da iyimser olunmaması gerektiği görülmektedir. Çünkü Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerin ihracatlarından elde ettikleri kazançlar aynı ölçekte ülke ekonomilerine yansımamıştır. Uluslararası şirketlerin gelişmekte olan ülkelerde ürettiği ürünler bu ülkelere ihraç ediliyor gözükse de esasında bu ülkeler ihraç edilen bu ürünlerin üretiminde genellikle düşük yetenek gerektiren montaj gibi aşamalarında yer almaktadır. Üretimde ihtiyaç duyulan katma değerli ve yüksek teknolojiye parçalar ve ara mallar ise ithal edilmektedir. Bu durum da ise Türkiye gibi ülkelerin artan ihracatlarının aynı seviyede ekonomik büyüklüğe olumlu etki etmemesine sebep olmaktadır. Nitekim 1980 sonrasında gelişmiş ülkelerin dünya imalat sanayi içerisindeki payları %80'den %70'e düşmesine rağmen, bu ülkelerin toplam katma değerden aldıkları paylar artmaya devam etmiştir (Bal ve Akça, 2017, s. 145). Yani Türkiye gibi ülkelerin artan ihracatlarının büyümeye gerçek anlamda katkısı oldukça şüpheli görünmektedir.

Literatürde ihracat artışının ekonomik büyümeyi olumlu etkileyeceği yönünde yaygın bir düşünce bulunmasına karşın hangi tür ihracat yapısının ekonomik büyümeyi nasıl etkileyeceği konusunda kapsamlı bir çalışma görülmemiştir.

İhracatı artırmak, nihai bir amaç değil sadece büyüme ve kalkınma yolunda önemli bir araçtır. “Her ne pahasına olursa olsun ihracat artırılmalıdır” politikasının olumsuz bazı sonuçları olduğu ihracata dayalı büyüme modelinin benimsendiği 1980'li yıllardan sonra ortaya çıkmıştır. Türkiye'nin mevcut ihraç ürün profilinin Türkiye'nin ekonomik büyümesine olumlu etki etmediği bu çalışmanın önemli bulgularındandır.

Araştırmadan elde edilen sonuçlara göre, 24 Ocak Kararları ile uygulamaya konulan ihracata dayalı büyüme modeli beklenen başarıyı gösterememiştir. Tam tersine büyüme ithalata dayalı gerçekleşmektedir. Nitekim Türkiye'nin kronik sorunlarından olan dış ticaret açığı ve cari açık sorunları da ithalata dayalı büyüme modelinin geçerli olduğunu göstermektedir.

İthalat ihracatı hem uzun dönemde hem de kısa dönemde istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif bir şekilde etkilemektedir.

Çalışmadan elde edilen bulgular ihracatın ithalata karşı çok duyarlı olduğunu göstermekte ve Türkiye ekonomisinde “ithalata dayalı ihracat” tezini desteklemektedir. Bu sonuca göre Türkiye'de ihracatın artışı ithalattaki artışa bağlıdır.

Türkiye ekonomisinde ihracata konu mal ve hizmet üretiminde yoğun ithal girdi kullanılması bu bağımlılığın sebebi olarak değerlendirilmektedir. İhracatın ithalata bağlı olması ihracat yoluyla elde edilen gelirin önemli bir kısmının ithalatın yapıldığı ülkelere gelir transferine neden olmaktadır. İhracata dayalı bir büyüme stratejisinde bu durumun sürdürülebilir olmadığı görülmektedir.

Türkiye'nin ihracatı artmasına rağmen istihdamda beklenen artışın olmaması ve işsizliğin azalmaması ihracata konu ürünlerde ithalatın payının yüksek olduğunu göstermektedir.

Türkiye ekonomisinin dış ticaret yapısı özellikle son 20 yılda kapsamlı şekilde değişmiştir. Bu dönemde ithalat ve ihracat rakamları büyük sıçrama gösterirken, üretim ve ihracatın ithal girdiye bağımlılığı da artmıştır. Bu durum temel olarak iki faktörden kaynaklanmaktadır. Bunlardan birincisi ekonominin dış ticaretteki uzmanlaşma yapısında görülen değişim; ikincisi ise işletmelerin ithal girdi kullanımına yönelik eğilimlerinin artmasıdır.

İhracatın ithalata bağımlılığını artıran önemli bir etken, yeni uzmanlaşma yapısında öne çıkan ve Türkiye'nin ihracatında en yukarılarda yer alan otomotiv, makine, ana metal, kimya gibi sanayilerin ithalata bağımlılık seviyesinin geleneksel emek yoğun sanayilerden daha yüksek olmasıdır. Otomotiv, makine, ana metal, kimya gibi sektörlerin yüksek büyüme oranları yakalaması, bu sektörlerde mal ve hizmet üretiminde gerekli olan ara ve yatırım malı ile teknolojiye Türk sanayisinin yeterince sahip olmaması ve bu sektörlerin daha fazla ithal girdi kullanması ithalata bağımlılığı artırmaktadır.

İhracatın ithalata bağımlılığını artıran diğer bir etken küresel üretim zincirleri, yabancı sermayeli şirketler, farklı organizasyon yapıları, küresel alıcılarla kurulan güçlü bağlar da ithalata yönelimi artırmaktadır. Ayrıca, yabancı finansman kuruluşlarından sunulan kredi imkanları da ithalata yönelimi desteklemektedir.

Dolar kurunun diğer değişkenler üzerinde anlamlı bir etkisinin olmadığı tespit edilmiştir.

Çalışmadan elde edilen bulgular ithalat ve ihracatın dolar kuruna karşı hassasiyetinin düşük olduğunu, ithalatın reel dolar kurundan ziyade büyümeye, reel gelire ve iç talebe karşı daha duyarlı olduğunu göstermektedir.

İthalatın dolar kuru esnekliğinin düşük olması, ulusal paranın değerini düşürerek dış ticaret açığını ve cari açığı azaltma çabalarının etkin bir yaklaşım olmayacağına işaret etmektedir.

Türkiye'nin ithal ettiği ürünlerin talep katılığına karşılık, ihraç ettiği ürünlerin talebi esnektir. Dış ticaret dengesinin bozulmasının sebeplerinden birisi de budur. Türkiye'nin ithalatının önemli bir kısmı talep esnekliği katı olan yani fiyatı yükselse bile kolay kolay vazgeçilemeyecek ürünlerden oluşmaktadır. Örneğin petrolün, doğalgazın veya diğer stratejik ara mallarının fiyatı artsa da ithalatı fazla düşmemektedir. Çünkü bu ürünlere üretimde ihtiyaç vardır ve bu ürünlerin alternatifi yoktur.

Buna karşılık Türkiye'nin ihraç ettiği ürünlerin büyük kısmının talebi esnektir. Örneğin Türkiye'nin ihraç ettiği tekstil ürünlerinin fiyatı yükseldiğinde bu ürünleri ithal edenler Türkiye'den ucuz başka ülkelere yönelmektedirler. Tekstil ürünleri hiçbir zaman petrol ya da doğalgaz gibi vazgeçilmez ürünler olmadığı için en küçük olumsuzlukta satış miktarları düşmektedir. Bu durumun istisnası markalı ürünlerdir. Markalı ürünlerin fiyat artsa da ihracatı aynı oranda düşmemektedir. Fakat Türkiye'nin uluslararası arenada vazgeçilmesi zor markalı ürünü fazla olmadığı için bu durumdan da yararlanma imkânı bulunmamaktadır.

Normalde bir ülkenin ulusal parasının yabancı paralar karşısında değer kaybetmesi halinde ihracatının artması ithalatının düşmesi beklenmektedir. Fakat bunun için ihraç mallarının talebinin katı, ithal mallarının ise talebinin esnek olması gerekmektedir. Yine ihracat yapılan ülkelerin ekonomik durumlarının bozulmamış olması gerekmektedir.

Ekonomi bilimindeki her bir hipotez birtakım varsayımlara dayanmaktadır. Eğer bu varsayımlar dikkate alınmadan hipotez geliştirilirse bunlar içi boş sloganlara dönüşür. Bu varsayımlar dikkate alınmadan 'TL, dolar karşısında değer kaybederse ihracat artar, ithalat düşer, cari açık da kapanır' diye bir önermede bulunulursa sonuç yanlış olur. Bu çalışmadan çıkan sonuç TL'nin değerinin düşmesinin, ithalatın azalması, ihracatın artması ve cari açığın kapanması için tek başına yeterli olmadığını göstermektedir.

Büyüme ithalatı istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif bir şekilde etkilemektedir.

Çalışmadan elde edilen bulgular ithalatın büyümeye ve reel gelire hassasiyetinin yüksek olduğunu göstermekte ve "büyüme çekişli ithalat" yaklaşımını Türkiye örneğinde desteklemektedir.

Büyümenin ithalatı artırması artan gelir seviyesi ile açıklanmaktadır. Ekonomik büyüme ile artan alım gücü ve artan iç talep ithalatı arttırmakta yani büyüme ithalata yol açmaktadır.

Büyümeden ithalata yönelen ilişki pozitif olduğundan, özellikle lüks ürünlerin ithalatının takip edilmesi ve zaten sınırlı olan döviz rezervlerinin bu yolla tekrar ülke dışına çıkmasının belli seviyede kısıtlanması gerekmektedir.

Büyüme ihracatı anlamlı bir şekilde etkilememektedir.

Çalışmadan elde edilen bulgular “büyüme çekişli ihracat” yaklaşımını desteklememektedir. Bu sonuca göre Türkiye ekonomisinde büyümeyle birlikte ihracat sektörlerinde ölçek ekonomilerinin gelişmesi, verimlilik ve ihracat artışı henüz ortaya çıkmamıştır.

Ekonomik büyümenin ihracatı pozitif şekilde etkilememesinin sebebi Türkiye’nin mal ve hizmet üretiminde rekabet gücünün ve verimlilik seviyesinin düşük olması gösterilebilir. Çünkü büyüme çekişli ihracat yaklaşımlarına göre ekonomik büyümenin ihracatı pozitif etkilemesini sağlayan faktörlerden biri verimlilik, diğeri ise rekabet gücüne dayalı üretim modelinin benimsenmesidir. Türkiye’nin ürün profilinin rekabet gücü olmayan düşük katma değerli ürünlerden oluşması ve verimlilik artışının sınırlı olması, büyümenin ihracata pozitif şekilde etki etmesini engellemektedir.

Büyümenin kaynağına göre büyümenin ihracata etkisi farklılık göstermektedir. Büyüme üretim faktörleri stoğundaki artıştan kaynaklanıyorsa, ekonomik büyüme ihracata pozitif etki etmektedir. Bunun yanında ekonomik büyüme, teknolojik gelişmeler sonucu da ortaya çıkmaktadır. Teknolojik gelişmelerin ihracatı artırması, teknolojik gelişmelerin ihracata yönelik mal ve hizmet üreten sektörlerde olmasına bağlıdır. Teknolojik gelişmelerin ihracat sektörlerinde değil de diğerk sektörlerde gerçekleşmesi halinde büyüme ihracata anlamlı etki etmemektedir. Türkiye ekonomisinde büyümenin ihracatı anlamlı bir şekilde etkilememesi, teknolojik gelişmelerin ihracat sektörlerinden daha çok iç talebi karşılamaya yönelik üretim yapan sektörlerde gerçekleşmesinin sonucu olarak değerlendirilebilir.

Büyümenin ihracatı pozitif etkilemesi yurtiçi talebin yurt içi üretim artışı karşısında yetersiz kalmasından da kaynaklanabilmektedir. Türkiye ekonomisinde büyümenin ihracatı anlamlı bir şekilde etkilememesi yurt içi üretim artışına göre yurt içi talebinin güçlü olduğunu göstermektedir.

İhracat ithalatı istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif bir şekilde etkilemektedir.

Çalışmadan elde edilen bulgulara göre ihracat artışı ithalat artışını beraberinde getirmekte, hatta uzun dönemde ihracat artışı, kendi artışından daha fazla ithalatta artışa neden olmaktadır. Yani ihracat oranlarındaki artış, ithalat oranlarındaki artışın gerisinde kalmaktadır. Bu durumda ithalatın finansmanı ihracat geliri ile karşılanamamakta ve cari açık sorunu ortaya çıkmaktadır. Bu sonuç “ihracat çekişli ithalat” yaklaşımını Türkiye örneğinde desteklemektedir.

Çalışmadan elde edilen bulgular bir bütün olarak değerlendirildiğinde, Türkiye'nin büyüme ve dış ticaret politikasının küresel ticarete meydana gelen gelişmeler ve Türkiye'nin kendi dinamikleri de dikkate alınarak yenilenmesi gerektiğini göstermektedir.

Bir politika öneri seti oluşturmak, bu çalışmanın motivasyon kaynaklarından biridir. Politika önerileri, planlanan yeni büyüme stratejileri için politika yapıcılar ve uygulayıcılar için yol gösterici bir nitelik taşıyabileceği umut edilmektedir.

Çalışmadan elde edilen bulgulara ilişkin kesin bir yoruma gitmekten kaçınmanın yanı sıra tavsiye niteliğinde önerilebilecek temel politika yaklaşımları şöyle sıralanabilir:

Üretimde kullanılmak amacıyla ithal edilen ara ve yatırım mallarının yurt içinde üretilmesi sağlanmalıdır.

Türkiye'nin ithalatının yaklaşık %90'ının ara ve yatırım mallarından oluştuğu dikkate alındığında, Türkiye'nin üretim yapısının büyük oranda ithal girdiye bağımlı olduğu görülmektedir. Bu bağımlılık iç ve dış talebin arttığı dönemlerde ithalatın artmasına ve cari dengenin bozulmasına neden olmaktadır. Dolayısı ile Türkiye'de dış ticaret açığını ve cari açığı azaltmak için yerli ara ve yatırım malı üretebilecek sanayi kollarının büyümesine yönelik politikaların uygulanması gerekmektedir. Bu konuda ilk olarak Türkiye'nin ithalat haritası çıkarılmalıdır. Ardından, ithal edilen ürün gruplarında katma değeri yüksek olan ve dış ticaret açığının büyümesine neden olan ürünler ve sektörler belirlenmeli ve bunlara gerekli destekler verilmelidir. Diğer taraftan yurtiçinde üretilen yerli ara ve yatırım malları konusunda farkındalık yaratılmalı, kamu alımlarında yerli girdi kullanan nihai ürünler tercih edilmeli ve yerli doğal kaynaklar daha etkin kullanılmalıdır.

İşletmeleri ara ve yatırım malı ithalatına yönlendiren en önemli sebep yurt içi üretim miktarının yetersiz olmasıdır. Saygılı (2009)'ya göre yurt içi ara malı üretimi iç talebin ancak %10-20'lik bölümünü, yurt içi sermaye malı üretimi de iç talebin ancak %5'lik bölümünü karşılamaktadır. İç talebin geri kalan kısmının ve dış talebin tamamının gereksinim duyduğu ara ve yatırım malları ise ithal edilmektedir. Bu noktada yapılması gereken üretimde ihtiyaç duyulan ve ithal etmek zorunda kaldığımız ara ve yatırım mallarının yurt içinde üretilmesini sağlamak ve bunun için gerekli olan teşvikleri vermektir.

Kaliteli ara ve yatırım malı kullanma ihtiyacı işletmeleri ithalata yönlendiren bir diğer önemli etkidir. Saygılı (2009)'ya göre Türkiye ekonomisinde toplam ara ve yatırım malı ithalatının yaklaşık %20'lik bölümü bu sebeple yapılmaktadır. Ulusal ve uluslararası düzeylerde yapılan düzenlemeler, küresel alıcıların ve üretim zincirlerinin belirledikleri kalite standartları, yeni teknolojilerin daha kaliteli ara malı kullanımını gerektirmesi ve artan rekabet işletmeleri kalite kaygısına itmiş; kaliteli ara ve yatırım malı ihtiyacını artırmıştır.

Özellikle yüksek katma değerli ve teknoloji yoğun sektörlerde kaliteli ara ve yatırım malı ihtiyacı daha fazladır. Bu noktada yapılması gereken yurt içinde üretilen ara ve yatırım mallarının standart ve kalitesini artırmak, teknoloji kapasitesinin yükseltilmesini desteklemek ve ihtiyaç duyulan kaliteli girdilerin yurt içinden tedarik edilmesini sağlamaktır.

Daha ucuz ara ve yatırım malını kullanmak işletmeleri ithalata yönlendiren bir diğer sebeptir. Özellikle Çin ve Hindistan gibi Asya Pasifik ülkeleri ucuz ara ve yatırım malı ithalatında başı çekmektedir. Burada yapılması gereken teşvikler vererek yerli üreticileri desteklemek; enerji, ulaşım, işgücü gibi üretim maliyetlerini düşürerek daha uygun yerli ara ve yatırım malı üretmek ve işletmelerin ihtiyacı olan ucuz girdilerin yurt içinden tedarik edilmesini sağlamaktır.

Üretimde ihtiyaç duyulan ara ve yatırım mallarının yurt içinde üretilmesi ve üretimde yerli girdilerin kullanılması Türkiye ekonomisinin döviz açığını büyük ölçüde azaltacaktır. Fakat ara ve yatırım mallarının yurt içinde üretilmesini sağlamak kolay değildir. Bunun için orta ve uzun vadeli kapsamlı bir sanayileşme politikası geliştirilmeli ve teşvik sistemi yeniden ele alınmalıdır.

Ara ve yatırım mallarının yurt içinde üretilmesine teşvik verilirken dikkatli olunmalı, geçici ve kısmi ithal ikamesi yaklaşımı benimsenmeli, teşviklere süre sınırı konulmalı (mesela 5 yıl), ithal ikamesi uygulaması asla geçmişte olduğu gibi sürekli korumacılığa yol açacak biçimde kalıcı kılınmamalıdır. 5 yıllık süre dolduğunda desteklenen ürün dünya fiyatlarıyla rekabet edebilir hale gelse de gelmesede koruma duvarları kaldırılmalıdır. Çünkü çok uzun süreli korumacılık gelişmeyi durdurmakta ve bir çeşit tembelliğe sebep olmaktadır. Böyle bir yaklaşım Türkiye'nin üretimini, ihracatını ve büyümesini ithal girdiye bağımlı olmaktan bir ölçüde kurtaracak ve dış ticaret açığının düşmesini sağlayacaktır.

İthalat bağımlılığını azaltmak amacıyla bu tedbirler alınırken, mevcut kaynakların verimsiz alanlara yönlendirilerek orta ve uzun vadede amaçlanan aksine ekonomide rekabet gücü kaybına yol açacak bir üretim yapısı oluşmamasına dikkat edilmelidir.

Enerjide ithalat bağımlılığını azaltmak için yerli ve yenilenebilir enerji kaynaklarına yatırım teşvik edilmeli, enerji verimliliği artırılmalıdır.

Türkiye 1990 yılında enerji ihtiyacının yaklaşık %50'sini yerli üretimle karşılarken, 2020 yılında bu oran %30'a düşmüştür. Yani Türkiye'nin enerjide dışa bağımlılığı yıllar içerisinde artmıştır. Türkiye doğalgazda %99, petrolde %92,8, taş kömüründe %97 oranında dışa bağımlıdır.

2022 ve 2023 yıllarında dış ticaret açığının sırasıyla %88 ve %65'i, cari açığın ise %199 ve %152'si enerji ithalatından kaynaklanmaktadır. Ekonomik büyümeyle paralel artan enerji ihtiyacı, yurt içi üretim ile karşılanamadığından dolayı, petrol, doğal gaz ve taşkömürü ithalatı sürekli artmaktadır. Bu durum ithal enerjiyi üretimde temel girdilerden biri haline getirmekte; enerjide dışa bağımlılığın artarak devamına neden olmakta; cari işlemler dengesi ve enerji arz güvenliği üzerinde baskıya yol açmaktadır.

Türkiye ekonomisinin sürdürülebilir büyümeyi yakalayabilmesi için yenilenebilir enerji kaynakları başta olmak üzere yerli tüm kaynakların enerji üretiminde değerlendirilmesi gerekmektedir. Yerli ve yenilenebilir kaynakların enerji üretimindeki daha fazla değerlendirilmesi, enerjide dışa bağımlılığı azaltacaktır. Bu doğrultuda su kaynaklarının (HES) ve su dışındaki rüzgâr (RES), güneş (GES) ve jeotermal gibi yenilenebilir kaynakların elektrik üretiminde kullanılması teşvik edilmeli; yurtiçi ve yurtdışı petrol ve doğal gaz arama çalışmaları genişletilmeli; yerli kömür kaynakları elektrik üretimi amaçlı değerlendirilmeli ve bu alanlarda var olan kapasite artırılmalıdır. Ayrıca nükleer enerji yapımı hız kesmeden devam etmeli ve nükleer enerji alanında hukuki ve kurumsal altyapı güçlendirilmelidir.

Enerji verimliliği konusunda son yıllarda yaşanan olumlu gelişmelere rağmen, gelişmiş ülkelerle kıyaslandığında Türkiye ekonomisi hala “enerji yoğun” ekonomilerden birisidir. Uluslararası Enerji Ajansı (IEA) ve Eurostat verilerine göre, Türkiye ekonomisinde enerji yoğunluğu OECD ve AB-27 ortalamalarının üzerinde olup; enerji yoğunluğu OECD ülkelerinin 2, Japonya'nın ise 4 katıdır. Yani aynı mal veya hizmeti üretmek için OECD ülkelerinde tüketilen enerjinin 2 katı, Japonya'da tüketilen enerjinin 4 katı enerji Türkiye'de tüketilmektedir.

Türkiye ekonomisinde enerji verimliliği konusunda daha fazla adım atılması ve enerji yoğunluğunun azaltılması istikrarlı büyüme bakımından son derece önemlidir. Bu doğrultuda enerji verimliliği alanında yeteneklerin geliştirilmesi; enerji verimliliği projelerinin finansmanı için mali araçların yaygınlaştırılması ile sanayide, binalarda, ulaşımda enerji verimliliğinin artırılması gerekmektedir.

Türkiye, enerji alanında yukarıda zikredilen politikaları hayata geçirebilirse, dış ticaret açığı azalacak, cari fazla vermeye başlayacak, üretimde enerji maliyetleri düşecek ve Türkiye'nin rekabet gücü artacaktır.

İhracatta dönüşüm sağlanmalı ve ihracatın teknoloji seviyesi artırılmalıdır.

Çalışmadan elde edilen bulgulara göre dışa açık ve ihracata dayalı büyüme stratejisinin benimsendiği 1980-2023 döneminde ihracatın büyüme üzerinde yeterince pozitif etkisinin

olmadığı tespit edilmiştir. Bu sonuç büyük ölçüde Türkiye'nin ihracat yapısından kaynaklanmaktadır. Çalışma sonucunda elde edilen bulgular Türkiye ekonomisinde “ihracata dayalı büyüme” tezini doğrulamamaktadır.

Türkiye ekonomisinde ihracatın ekonomik büyümeye yeterli desteği verememesinin temel sebebi, ihracata konu mal ve hizmetlerin düşük teknolojik ve düşük katma değerli ürünlerden oluşmasıdır.

Ağırlıklı olarak düşük katma değerli mal ve hizmet ihraç eden ülkelerde büyümenin ihracata dayalı olarak gerçekleşmesi oldukça zordur. Yeni ürünler, yeni üretim teknikleri, yeni teknolojiler geliştirmek için yeterli Ar-Ge çalışması yapmayan, sadece üretimde gerekli olan ara ve yatırım mallarını ithal etmeye yetecek döviz elde etmeyi hedefleyen ihracat yapısı, ekonomik büyümeye gereken desteği verememektedir. Bu sonuç Türkiye ekonomisinin ihracattan yeterli kadar yararlanmadığını ve ihraç ürünlerinde bir dönüşümün kaçınılmaz olduğunu göstermektedir.

İhraç edilen mal ve hizmetlerin niteliği ihracattan elde edilen katma değeri belirlemektedir. Bu anlamda ihracatın niteliğini belirleyen iki gösterge bulunmaktadır. Bunlardan birincisi ihracattaki yüksek teknolojik ürünlerin payı, ikincisi ise ihraç edilen ürünlerin kilogram fiyatıdır. Bu iki göstergede de Türkiye'nin karnesi iyi değildir.

Literatürde ekonomik büyüme ile yüksek teknolojik mal ve hizmet ihracatı arasında yüksek oranda pozitif yönlü ve anlamlı ilişki bir ilişki olduğunu ortaya koyan çok sayıda çalışma mevcuttur. Türkiye ekonomisinde ise durum tam tersidir. Dolayısıyla Türkiye artık hamallığı bırakmalı, yükte hafif pahada ağır mal ve hizmetlerin üretim ve ihracatına odaklanmalıdır.

Türkiye ekonomisinin en zayıf noktalarından biri olan cari işlemler dengesinin sürekli açık vermesinin temel sebeplerinden biri de ihracat içerisindeki yüksek teknolojik ürünlerin oranının düşük olmasıdır. Yüksek teknoloji ihracatının toplam ihracat içindeki payı, gelişmekte olan ülkelerde %20'ler düzeyinde iken Türkiye'de bu oran %4'ün altındadır. İhracatta yüksek teknolojik mal ve hizmetlerin oranları dünyada artarken Türkiye'de maalesef yerinde saymaktadır. Bu durum, ihraç ürünlerinde bir dönüşümün kaçınılmaz olduğunu göstermektedir.

Türkiye'nin yüksek teknolojik ürün ihracatı, yüksek teknolojik ürün ithalatının yaklaşık dörtte biridir. Türkiye, yüksek, orta-yüksek ve orta-düşük teknolojik ürünlerde büyük miktarda dış ticaret açığı verirken sadece düşük teknolojik ürünlerde dış ticaret fazlası vermektedir. Bu husus, dış ticaret açığının sebeplerinden biridir.

Yüksek teknolojik sektörlerin başında Ar-Ge ve inovasyondan beslenen ve teknolojik gelişmelerin çıktılarını kullanan uzay, havacılık ve savunma; bilim ve teknolojinin içselleştiği ilaç ve tıp ile bilgisayar ve elektronik sektörleri gelmektedir. Bu sektörlerde son yıllarda gelişen savunma sanayi hariç ihracat pazarında Türkiye'nin payı istenilen düzeyde artmamaktadır.

İhracatta değer yaratma konusunda iyi örneklerden biri de Polonya'dır. 15 yıl öncesine kadar ihracatında yüksek teknolojik ürünlerin payı Türkiye gibi yüzde 3'lerde olan Polonya'da bu oran yüzde 20'ye yaklaşmıştır.

Türkiye maalesef yüksek teknolojik ürün üretememekte, ihraç edememekte ve pazardan pay alamamaktadır. Yüksek teknolojik ürün ihracatımızı %3-4'lerden yüzde 10'ların üzerine çıkaramadığımız sürece ihracatta istenilen başarıları yakalamamız mümkün değildir.

İhracatın niteliğini belirleyen ikinci gösterge ihraç edilen ürünlerin kg fiyatıdır. Türkiye'nin bu konudaki karnesi de iyi değildir.

Türkiye İhracatçılar Meclisi (TİM) verilerine göre 2023 yılında Türkiye'nin ihraç ettiği ürünlerin kg fiyatı 1,48 dolar olurken; bu rakam Çin'de 2,34 dolar, Polonya'da 2,35 dolar ve Almanya'da ise 3,78 dolar olarak gerçekleşmiştir. Bu tablonun temel sebebi Türkiye'nin yükte ağır, pahada hafif ürünler ihraç etmesidir. Yani ihracata konu ürünlerin niteliği ve dolayısıyla katma değeri düşüktür. Söz konusu katma değer ise ancak yüksek teknoloji ile artırılabilir.

Türkiye'nin ihracatında en yüksek kg fiyatına ulaşan sektörler savunma ve havacılık sektörleridir. Savunma ve havacılık sanayiinde ihracatın kg fiyatı 40 doların üzerine çıkmıştır. Buna karşılık, çimento-cam, demir çelik, yaş meyve-sebze gibi ürün gruplarında ihracatın kg fiyatı 1 doların altındadır.

Türkiye'nin savunma sanayiindeki ihracat artışı hariç genel olarak yüksek teknolojik ürün ihracatının artmadığı ve ihracatında yüksek teknolojinin payının %4'ü geçmediği görülmüştür. Türkiye'nin yüksek ve orta-yüksek teknoloji ihracatını artırması, kilogram başına düşen ihracat gelirinin yükselmesine, dünya ihracatından aldığı payın artmasına ve kronikleşmiş cari açık probleminin çözülmesine katkı sağlayacaktır.

Türkiye'nin ihraç ürünlerinde bir dönüşüm kaçınılmazdır. Türkiye bu dönüşümü gerçekleştirmediği sürece ihracattan beklediği verimi alamayacaktır. Türkiye ekonomisinde düşük teknolojik ürünlerin ihracatına ilişkin stratejiler gözden geçirilmelidir. Türkiye, ihraç ürün profilini düşük teknolojik ürünlerden ve işlenmemiş ara mallardan, yüksek katma değerli ve yüksek teknolojik sermaye ve nihai tüketim mallarına kaydırmalı ki, yaratılan

katma değer ile ihracat artsın ve bu sayede ihracat ekonomik büyümeye pozitif etki edebilsin. Bu işin sırrı da Ar-Ge, inovasyon, tasarım ve mühendislikten geçmektedir.

Dış ticarete belli ülke ve bölgelere bağımlı olmaktan kurtulup pazar çeşitliliğine gidilmelidir.

Dış ticarete belirli ülkelere bağımlı olmak ekonomik ve politik açıdan çeşitli riskler barındırmaktadır. Bundan dolayı Türkiye, ihracat ve ithalat yaptığı ülke sayısını arttırarak riskleri azaltmalı ve uluslararası piyasalarda pazar payını genişletmelidir.

Türkiye, bir taraftan ihracatta dönüşüm sağlayarak ihracatın teknoloji seviyesini yükseltirken diğer taraftan ihracat yaptığı ülke ve bölge sayısını arttırmalıdır. İhracatta çıkış yollarından biri de yeni pazarlardır. Sürdürülebilir güçlü bir ihracat performansı için pazar çeşitlendirmesi bir tercih değil zorunluluktur.

İhracatta pazar çeşitliliği, dış şoklara ve fiyat dalgalanmalarına karşı kırılganlığı azaltarak ihracat gelirlerindeki dalgalanmaların ve istikrarsızlıkların yumuşatılmasında önemli rol oynamaktadır. Ayrıca pazar çeşitliliği bir sigorta mekanizması oluşturarak yurtiçi sanayi üretimini ve cari dengeyi korumada kritik öneme sahiptir.

Türkiye, yüksek ve sürdürülebilir ihracat artışı sağlayabilmek için ihracatta sınırlı sayıdaki pazara ve sektöre bağımlılığını azaltmalı ve alım gücü güçlü pazarlara yönelmelidir.

TİM verilerine göre ihracatçı işletmelerin %45'i tek bir ülkeye ihracat yapmaktadır. Bu doğrultuda, ihracat yapan işletmelerin pazar araştırması yapmaları hem ihracattaki temerküz riskinin azaltılması hem de ihracat başarısının artması bakımından son derece önemlidir.

Bu sayılanlar ışığında pazar çeşitlendirmesi teşvik edilmelidir. Bu noktada, bir taraftan daha önce imzalanmış olan ticaret anlaşmalarının kapsamı genişletilirken diğer taraftan yeni ülkelerle yeni ticaret anlaşmaları imzalanmalıdır. Ayrıca pazara girmek kadar pazarda süreklilik de önemlidir. Yeni pazarlara giriş yapacak ihracatçılar ilk yıllarında teşvikler ile desteklenmeli ki yeni pazarlarda süreklilik sağlayabilsinler. Çıkılan pazarlardan çıkma sebepleri araştırılıp önleyici politikalar geliştirilmeli ve çıkılan pazarlardan kaynaklı negatif etkiler en aza indirilmelidir.

Sanayi ve hizmetlerde yüksek katma değerli üretim yapısına geçilmelidir.

Günümüz ticaret hayatında bilgiye ve teknolojiye sahip olmanın önemi her geçen gün artmaktadır. Ar-Ge çalışmaları yapanlar, bilgiye dayalı yüksek teknolojik mal ve hizmetler üretenler rekabet yarışında avantajı elde etmekte, bu ülkeler katma değerli mal ve hizmetler üretiminde küresel merkezler olmaktadır.

Çin, Hindistan, Mısır gibi ucuz işgücü avantajı olan ülkelerin, dünya ticaretine ve küresel iş bölümüne dahil olmalarıyla birlikte emek yoğun sektörlerde maliyetlere dayalı

rekabetin sürdürülebilirliği kalmamıştır. Mal ve hizmet üretimlerinin, girdi maliyetlerinin Türkiye’den daha uygun olduğu bölgelere kayması, Türkiye’nin ve Türk işletmelerinin mukayeseli avantajlarının her geçen gün kaybolmasına neden olmuştur. Bu nedenle Türkiye ve Türk işletmeleri mukayeseli avantajlar yerine, rekabetçi avantajlar yaratmalı ve giderek şiddetlenen uluslararası rekabette, maliyet-fiyat rekabetinden, kalite-teknoloji-bilgi rekabetine geçmelidir. Bunun yolu ise Ar-Ge, inovasyon, tasarım ve marka gibi unsurlardan geçmektedir.

Türkiye, teknolojik açıdan düşük ve orta-düşük teknoloji sektörlerinin yoğunlukta bulunduğu, yüksek teknoloji mal ve hizmet üretiminin ise çok sınırlı olduğu bir ekonomik yapıya sahiptir. Üretimde yerli katma değeri artırmak, istikrarlı üretime olanak sağlayan yüksek teknoloji mal ve hizmet profiline geçmek ve değer zincirinin üst aşamalarına çıkmak Türk sanayisinin çözmesi gereken önemli konulardır.

Türkiye, dışa açılmaya başladığı 1980 yılından bugüne yüksek teknoloji sektörlerinde mal ve hizmetler üretilen değer zincirinde üst basamaklara çıkmak yerine, düşük ve orta-düşük teknoloji sektörlerinde genişlemeyi tercih etmiştir. Bu süreçte kaynaklar özellikle emek yoğun ve düşük teknoloji sektörlerine ayrılmış, teknoloji yoğun sektörlerde gereken destek verilmemiştir. Bu sürecin neticesinde Türkiye, sanayileşme sürecine birlikte başladığı Güney Kore, İrlanda, Meksika, Malezya, Tayvan ve Brezilya, gibi ülkelere geçilmiş, sanayileşme sürecinde ilerleyememesi ile beraber sanayileşmiş ülke olma hedefinden de uzaklaşmıştır.

Türkiye’nin sanayileşme serüveninde ilerleyebilmesi ve sanayileşme hedefine ulaşabilmesi için mal ve hizmet üretiminde dönüşümü sağlaması ve yüksek teknoloji mal ve hizmet üretiminin payını artırması gerekmektedir. Türkiye’nin yeni sanayileşme programı bu amaç doğrultusunda oluşturulmalıdır.

Türkiye’nin istikrarlı şekilde büyüyebilmesi ve sanayileşmiş ülkelerle arasındaki gelişmişlik farkını kapatabilmesi için, yüksek katma değerli ve teknoloji yoğun mal ve hizmetler üretmesi ve ihraç etmesi gerekmektedir. Bunun için Ar-Ge faaliyetlerine bütçeden daha fazla pay ayrılmalı, yüksek teknoloji üretim için ihtiyaç duyulan nitelikli işgücünü yetiştirecek inovasyon ağırlıklı eğitim politikaları uygulanmalıdır.

Türkiye’nin aleyhine gelişen dış ticaret açığı ve bunun neden olduğu ekonomik olumsuzlukların üstesinden ancak teknolojik üstünlük ile ve rekabetçi ürünler ile gelinebilir. Teknolojik üstünlüğün ve rekabetçi ürünlerin belirleyici unsurları inovasyondur, tasarımdır, bilgidir, kalitedir ve markalaşmaktır.

Akıllı üretim sistemleri, robotik teknolojiler, 3D yazıcılar ve yapay zekâ gibi alanlarda yaşanan hızlı gelişmelerle birlikte meydana çıkan dördüncü sanayi devrimi, başta imalat

sanayii olmak üzere çoğu sektörde iş yapma biçimi değişmeye başlamış; rekabet gücünün ana belirleyicisi yüksek teknoloji ve yüksek katma değerli üretim yapmak olmuştur.

Ar-Ge çalışmaları uluslararası rekabet açısından büyük öneme sahiptir. Yenilikçilik, rekabet yarışında avantaj sağlayan önemli etkenlerden bir tanesidir ve yeniliklerin önemli bir bölümü bilgi ve teknoloji üreten Ar-Ge çalışmalarından doğmaktadır. Yani yüksek katma değerli mal ve hizmet üretmenin yolu, Ar-Ge ve inovasyondan geçmektedir.

Türkiye ekonomisinde Ar-Ge çalışmaları ve bu çalışmalara ayrılan bütçe yeterli değildir. Ar-Ge çalışmaları için ayrılan rakamın GSYH içindeki oranı 2002 yılında %0,67'den 2022 yılında %1,32'ye yükselmesine rağmen gelişmiş ülkelerle karşılaştırıldığında Ar-Ge harcamalarına milli gelirden ayrılan pay oldukça düşüktür.

Türkiye bundan sonraki süreçte artık vites değiştirmeli ve daha yüksek vites geçmelidir. Giderek şiddetlenen rekabet yarışında, Türkiye maliyet-fiyat rekabetinden, kalite-teknoloji-bilgi rekabetine geçmelidir. Bunun için Ar-Ge çalışmalarının daha fazla desteklenmesi ve hızlandırılması gerekmektedir. Ar-Ge çalışmaları yapılırken özellikle bilim insanlarına yeni teknolojileri geliştirebilmeleri için uygun laboratuvar ve çalışma ortamı sağlanmalı ve beyin göçünün önüne geçilmelidir. Diğer taraftan üreticilere inovatif olabilmeleri ve rekabet güçlerini artırılabilmesi için fikirler verilmeli; finans ve danışmanlık gibi destekler sağlanmalıdır.

Türkiye rekabet gücünü artırarak hızla değer zincirinin üst aşamalarına çıkmalı, “made in Turkey” modelinin yanında, “innovated in Turkey” modeline de geçmelidir. Bundan sonraki süreçte Türkiye ekonomisinin temel vizyonu, Ar-Ge yatırımlarını arttırarak üretimde dönüşümü gerçekleştirmek, yüksek katma değerli üretim yapısına geçmek, yüksek ve orta-yüksek teknoloji ürünlerde tasarım ve üretim üssü olmak olmalıdır.

Dahilde İşleme Rejimi gözden geçirilmeli ve yeniden düzenlenmelidir.

Dahilde İşleme Rejimi, ihracatı artırmayı, ihracat yapan işletmelere dış pazarlarda rekabet gücü kazandırmayı, ihraç edilen ürün ve pazar sayısını çeşitlendirmeyi amaçlayan; ihraç ürünlerinde kullanılmak üzere ithal edilen ara mallarına vergi istisnası sağlayan bir teşvik modelidir. Bu model Türkiye’de en fazla kullanılan ihracat teşvik modelidir. Türkiye ihracatının önemli bir kısmı bu rejim aracılığıyla gerçekleştirilmektedir.

Türkiye’de Dahilde İşleme Rejiminin uygulanması ile ilgili yapılan literatür araştırmasında ihracatı artırmak amacıyla uygulamaya konulan bu modelin uygulamadaki hatalar nedeniyle ile ithal girdiye bağımlı bir ihracat yapısının ortaya çıkmasına neden olduğu görülmektedir.

Türkiye’de Dahilde İşleme Rejimi uygulaması, ihracatın ana eksenini oluşturmakta ve ihracatın ithalata bağımlılığında artışa neden olmaktadır. Türkiye’nin ana ihraç sektörleri olan otomotiv, makine, ana metal ve kimya sektörlerinde üretimde ithal girdi kullanımı %50’lerin üstüne çıkmakta ve bu sektörlerin ihracatçı görünmekle birlikte gerçekleştirilen ihracatın ithalata bağımlı olmasından dolayı aslında ithalatçı oldukları görülmektedir.

Dahilde İşleme Rejimi mevzuatına göre, bir ürünün vergiden muaf şekilde ithal edilebilmesi için ithal edilecek ürünün fiyat, kalite ve bulunabilirlik bakımından yurtiçinden sağlanamaması gerekmektedir. Dahilde İşleme Rejimi kapsamında 100 milyar doların üzerinde ithalat yapıldığı dikkate alındığında bu kriterlere yeterince uyulmadığı düşünülmektedir.

İhraç edilen malın üretiminde kullanılacak ithal girdinin, Dahilde İşleme Rejimi kapsamında ithalata ilişkin vergilerden ve ticaret politikası önlemlerinden muaf olarak getirilmesi önemli fiyat avantajı sağlamaktadır. Bu avantaj ihraç malının üretiminde kullanılacak miktardan daha fazla ara malının ithalatını tetiklemekte ve usulsüz kullanımın önünü açmaktadır.

Mevzuata göre Dahilde İşleme Rejimi kapsamında ithal edilen ara malının ihtiyaçtan fazla olan ve üretimde kullanılmayan kısmının imha edilmesi veya ilgili vergilerin ödenerek serbest dolaşıma sokulması gerekmektedir. Ancak denetimin zor olması, taahhütlerini zamanında yerine getirmeyen işletmelerin sayısının çokluğu, denetlemede çok başlılık gibi sebeplerden dolayı vergisiz ithal edilen ara malının usulsüz kullanımı söz konusu olmaktadır.

Dahilde İşleme Rejimi kapsamında kötüye kullanımların tespit edilmesi ve denetlenmesi kolay değildir. Çünkü Türkiye’de Dahilde İşleme Rejimi kapsamında yapılan ihracatın rakamı 100 milyar doları geçmektedir. Bu boyuttaki ihracatta ayniyet tespitinin yapılabilmesi zordur. Ayniyet, Dahilde İşleme Rejimi kapsamında ithal edilen ara malının ihraç edilecek malın üretiminde kullanılıp kullanılmadığının tespitine denilmektedir. Denetleme imkanlarının az olması maalesef usulsüz kullanımların önünü açmaktadır. İhraç edilen mal ve hizmetlerin üretimi için Dahilde İşleme Rejimi kapsamında teşvikli şekilde ithal edilen ara mallarının, izin verilen süre içerisinde işlenerek ihracatının yapılıp yapılmadığının sıkı kontrolü sağlanmalıdır.

Dahilde İşleme Rejimi mevzuatının iç piyasaları ve yerli üreticiyi yeterince koruyamadığı görülmektedir. Kullanıcı işletmelere avantaj sağlayan Dahilde İşleme Rejimi uygulamalarında, ticaret politikası tedbirlerinin etkin şekilde kullanılarak yerli üreticinin korunması gerekmektedir. Bu doğrultuda sıkı denetimler yapılmalı ve kısıtlamalar getirilmeli ve caydırıcı cezalar uygulanmalıdır.

İhracatı artırmak nihai bir amaç değil sadece büyüme ve kalkınma yolunda önemli bir araçtır. “Her ne pahasına olursa olsun ihracat artırılmalıdır” politikasının Dahilde İşleme Rejimi kapsamında olumsuz bazı sonuçlar doğurduğu görülmektedir. Ayrıca ihracatı artıran her gelişme veya ihracatı artırmaya yönelik verilen her destek ekonominin diğer alanlarına fayda vermeyebilir veya toplumsal politikalar yönünden uygun olmayabilir. Türkiye ekonomisinde ihracat artışı olmasına rağmen istihdam artışı olmaması da bunu desteklemektedir. Bu sayılanlar ışığında Dahilde İşleme Rejimi yeniden düzenlenmelidir.

Dâhilde İşleme Rejimi, ihracata yönelik üretimde yerli girdi kullanımını destekleyecek şekilde gözden geçirilmeli, fayda-maliyet analizine tabi tutulmalı, kötüye kullanımlar engellenmeli, devletin haksız vergi kaybının önüne geçilmeli ve bunları sağlayacak gerekli tedbirler alınmalıdır.

Dahilde İşleme Rejimi, ithal ara malı kullanımını teşvik ettiği için gerçekleşen ihracatta ülke katma değeri düşük kalmakta ve yerli ara malı üretimini olumsuz etkilemektedir.

Dahilde İşleme Rejiminin yurtiçi ara girdi üretimi bulunan ve ithal rekabetine açık sektörlerde kullanımının önemli derecede sınırlandırılması ve diğer sektörlerde yurtiçi katma değeri artırmaya yönelik tedbirler alınması gerekmektedir. Dâhilde İşleme Rejimi kapsamında ithal edilen ara mallar Türkiye’de üretilebiliyorsa, bu ürünlere destek verilmeli ve yurt içinden tedarik sağlanmalıdır. Buna ilaveten yerli işletmelerin de kaliteli ara malı üretebilmeleri için desteklenmeleri gerekmektedir.

Dahilde İşleme Rejimi, üretime, istihdama ve fiyat istikrarına zarar vermeyecek; ihracatı ve vergi gelirlerini artırırken ithalatı, dış ticaret açığını ve cari açığı artırmayacak şekilde yeniden düzenlenmelidir.

Ayniyet tespitinin zor olduğu veya imkânsız olduğu ürünler Dahilde İşleme Rejimi kapsamından tamamen çıkarılmalıdır.

Dahilde İşleme Rejimi dünya ticaretindeki gelişmeler ve Türkiye’nin kendi dinamikleri dikkate alınarak, diğer ekonomi politikaları ile uyumlu şekilde ürün ve sektör bazında yeniden düzenlenmeli ve ihracat teşviklerinde öncelikli sektörler belirlenmelidir.

Düşük katma değerli, düşük teknoloji, fazla enerji harcayan ve çevreye zarar veren sektörler Dahilde İşleme Rejimi kapsamından tamamen çıkarılmalı veya bu sektörlerle verilen destekler azaltılmalıdır. Türkiye’de Dahilde İşleme Rejiminden en fazla yararlanan sektör olan demir çelik sektörü veya net ihracatçı olduğumuz çimento ve seramik sektörleri Dahilde İşleme Rejimi kapsamında kısmen ya da tamamen çıkarılmalıdır. Ayrıca ithal girdi kullanımından olumsuz etkilenen tekstil, hazır giyim, deri vb. sektörler Dahilde İşleme

Rejimi kapsamından çıkarılarak, istihdam, üretim ve döviz kaybı en aza indirilmelidir. Vasıfsız işgücünün kullanıldığı ve fiyat rekabetinin olduğu bu sektörlerde önemli çözümler vardır. Dahilde İşleme Rejimi bu sektörlerdeki çözümü hızlandırmakta ve kayıpları artırmaktadır.

Ara girdisi yurtiçinde üretilmeyen, Dahilde İşleme Rejimi ile istihdam yaratan ve döviz girdisi sağlayan otomotiv ve elektronik gibi sektörlerde Dahilde İşleme Rejimi uygulamalarının artarak devam etmesi söz konusu sektörleri adeta montaj sanayii havasına büründürmüştür. Bu sektörlerde yurtiçi katma değeri artırmaya yönelik önlemler alınmalıdır.

Yüksek katma değerli ve yüksek teknolojiye sahip sektörler ise Dahilde İşleme Rejimi kapsamında daha fazla desteklenmelidir. İthalata bağımlılığının yüksek olduğu tıbbi aletler, hassas optik aletler, saat ve büro, muhasebe ve bilgi işleme makineleri gibi sektörlerde Dahilde İşleme Rejimi kapsamında sağlanan kolaylıklar artırılmalıdır.

Hayali ihracat, kaçakçılık gibi suiistimalleri ve usulsüzlükleri azaltmak için cezalar ağırlaştırılmalıdır. Örneğin mücbir sebepler dışında taahhütlerini zamanında yerine getirmeyen işletmelerin bir daha Dahilde İşleme Rejiminden yararlanmasının yasaklanması caydırıcı ve uygulanabilir bir tedbirdir.

Sonuç olarak Dahilde İşleme Rejimi dünya ticaretindeki gelişmeler, Türkiye'nin kendi dinamikleri, dış ticaretin yanında üretim, istihdam, çevre, kamu maliyesi ve enerji boyutları dikkate alınarak, diğer ekonomi politikaları ile uyumlu şekilde ürün ve sektör bazında yeniden düzenlenmelidir. Dahilde İşleme Rejimi yeniden düzenlenebilirse hem ithalata bağımlılık azaltılabilir hem ihracatın büyüme üzerindeki etkisi artabilir, hem de kamunun vergi kaybı engellenebilir.

Öncelikli sektörler belirlenmelidir.

Türkiye uluslararası ticarete fiyat merkezli mukayeseli avantajlarını gittikçe kaybetmektedir. Çünkü üretim maliyetleri açısından Türkiye'den daha ucuz ülkeler uluslararası ticarete entegre olmuşlardır. Bundan dolayı Türkiye kaybettiği mukayeseli avantajlar yerine, seçilmiş sektörlerde teknoloji, Ar-Ge, inovasyon, tasarım ve marka gibi unsurlara dayanan rekabetçi avantajlar yaratmalıdır.

Türkiye uluslararası pazarlarda küresel rekabet gücünü arttırılabilmek için teknoloji yoğun ve yüksek katma değerli mal ve hizmetler üretmek zorundadır. Bunun için Türkiye yüksek katma değerli mal ve hizmetleri üretecek öncelikli sektörleri belirlemeli, sektörel politikaları bu yaklaşıma göre tasarlamalı ve bu sektörlerle teşvikler vermelidir.

Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler öncelikli olarak belirledikleri sektörlerle alakalı planlar geliştirip politikalar hazırlarken ve bu sektörlerde teknoloji ve mükemmeliyet

merkezi haline gelirken, Türkiye'nin öncelikli sektörleri ile ilgili yeterli ve kapsamlı planı ve stratejisi bulunmamaktadır.

Türkiye, kendi yeteneklerini ve dünyadaki gelişmeleri de hesaba katarak öncelikli sektörlerini tespit etmeli, bu sektörlerde önce bölgesel, daha sonra global çapta piyasa yapıcı olmayı hedeflemelidir. Bu sektörlerde teknoloji ve mükemmeliyet merkezi haline gelmeli ve bu sektörlerde tüm dünyaya teknoloji ihraç etmelidir.

Teşvik sistemi yeniden düzenlenmelidir.

Teşvik politikaları maliye politikasının bir aracı olarak sürdürülebilir büyüme için hemen hemen her dönemde uygulanmıştır. Teşvik politikaları, Türkiye ekonomisinde zaman zaman başarılı sonuçlar vermiş olsa da genel olarak amaçlanan hedeflere ulaşmamıştır.

Türkiye’de teşvik sisteminin Osmanlı dönemine kadar uzanan bir geçmişi bulunmasına karşın sistemde kurumsallaşmış tek bir yasal yapı bulunmamaktadır. Ekonomik ve siyasal istikrarsızlıklar, teşvik veren kurumların çokluğu, kurumlar arasında koordinasyon eksikliği, veri tabanının yeterli olmaması, verilen teşviklerin takip edilememesi, sonuçların değerlendirilememesi, realist politikalar yerine popülist politikaların uygulanması ve teşvikler için ayrılan kaynakların yetersizliği Türkiye’de teşvik sisteminin etkinliğini azaltmaktadır.

Türkiye ekonomisinde uygulanan teşvik politikaları sağladıkları avantajların yanında teşviklerin belli kişilere veya bölgelere aktarılması, haksız rekabete yol açması, piyasaları bozması, işletmeler arası ayrımcılığa sebep olması yönüyle zaman zaman eleştirilmektedir. Ayrıca koordinasyonsuzluktan dolayı bir bütün olarak teşviklerin etkinliği ölçülememekte ve teşviklerde etkinlik-verimlilik analizleri yapılamamaktadır.

Teşvik sisteminden istenen verimin elde edilmesi, iyi bir teşvik sistemi ve mevzuatının düzenlenmesine bağlıdır. Yeni bir teşvik sistemi hazırlanırken, ilk olarak hangi sektörlerle teşvik verileceği belirlenmeli, düşük katma değerli ve geleceği olmayan sektörlerle destek verilmemelidir. Uluslararası pazarlarda artan rekabetten dolayı ülkelerin kalite ve inovasyonu dikkate alan teşvik politikalarına yöneldikleri unutulmamalıdır.

Teşvik politikaları bağımsız bir politika aracı olarak düşünülmemeli, ekonomik hedeflere ulaşmak için diğer politikalarla birlikte ve uyum içinde hareket edilmelidir.

Türkiye ekonomisinde son yıllarda teşvikler ve kaynaklar üretken sanayi sektörü yerine, rekabet baskısının sınırlı olduğu, düşük katma değerli ve dış ticarete konu olmayan alanlara yönelmiş, bunun sonucunda imalat sanayiinin toplam katma değer içerisindeki payı düşmüştür. Teşvik uygulamaları ekonominin üretim gücünü artıracak yapıda olmalı ve kaynaklar stratejik sektörlerle yönlendirilmelidir. Dünyadaki gelişmeleri yakından takip

eden, teknolojik gelişmeleri izleyen, Ar-Ge faaliyetlerine önceleyen bir teşvik politikası oluşturulmalıdır.

Teşvik uygulamaları serbest piyasa ekonomisinin güçlendirilmesi doğrultusunda kullanılmalıdır. Bir teşvik politikası uygulandıktan sonra sonuçları değerlendirilmeli ve bu politikaya ilişkin etkinlik-verimlilik analizleri yapılmalıdır. Teşvikler için kullanılacak kaynaklar yeterli seviyede olmalı ve teşvikler verilirken bürokrasi ve kırtasiyecilik en aza indirilmelidir.

Türkiye’de teşvik politikaları oluşturulurken temel problemler ile yetenekler tespit edilmeli ve teşvikler bu minvalde verilmelidir. Verilen teşviklerin verimliliğini artırabilmek için, araştırma merkezleri, teknoloji geliştirme merkezleri ve üniversiteler ile sanayi kesimi ile iş birliği yapılmalıdır.

Türkiye’de teşvik sistemi ithal girdi bağımlılığını azaltmada rol oynayabilecek, öncelikli sektörlerde mal ve hizmet üretimini destekleyecek ve fayda-maliyet açısından verimlilik analizlerini yapılabilecek şeffaf bir yapıda yeniden oluşturulmalıdır.

Döviz kurlarında istikrar sağlanmalıdır.

Döviz kurları, ülke ekonomisini etkileyen ve ticari hayatı şekillendiren önemli faktörlerden bir tanesidir. Bu nedenle döviz kurlarının istikrarsız bir seyir izlemesi, ekonomik faaliyetleri olumsuz etkilemekte ve ülke ekonomileri için tehdit oluşturmaktadır.

Literatür incelendiğinde döviz kuru oynaklığının dış ticareti olumsuz etkilediğine, döviz kurlarında istikrarın ekonomik istikrarı sağladığına, döviz kuru oynaklığı ile ekonomik krizler arasında güçlü ilişkiler olduğuna ve döviz kuru oynaklığının üretim ile büyümeyi negatif etkilediğine dair çok sayıda çalışma görülmektedir.

Döviz kurlarının istikrarsız bir seyir izlemesi kur riskini artırmaktadır. Bu nedenle döviz kurlarında sert hareketlerin ve oynaklıkların olduğu ülkelere yatırım yapmak ve bu ülkelerle dış ticaret yapmak riskli hale gelmektedir. Ayrıca istikrarlı ve güvenli yatırım ortamının olmadığı ülkelere görülen ekonomik ve politik istikrarsızlıklar, sürdürülebilir büyümeyi engellemektedir.

Bu çalışmadan elde edilen bulgulara göre Türkiye ekonomisinde tek başına kur politikası ekonomik istikrarı sağlamada veya ithal girdi bağımlılığını azaltmada yeterli olmamaktadır. Döviz kuru oynaklığının ve döviz kurlarında sert hareketlerin dış ticareti olumsuz etkilediği görülmektedir. Bundan dolayı döviz kurlarında belirsizliklerin ortadan kalkması ve istikrarının sağlanması gerekmektedir. Bu gerçekleştirilebilirse, Türkiye’nin dış ticaretten elde ettiği fayda artacaktır.

Türkiye ekonomisinde dönem dönem uygulanan yüksek faiz ve düşük kur politikası da ara ve yatırım mallarında dışa bağımlılığının artmasındaki nedenler arasında gelmektedir. Faiz ve kur politikalarının ithal girdi bağımlılığını azaltma doğrultusunda kullanılması gerekmektedir.

Verimlilik artışı sağlanmalıdır.

İthal girdi bağımlılığının azalmasına katkı verebilecek diğer bir faktör de verimlilik artışıdır. Verimlilik artışı hem daha az kaynakla daha fazla üretim yapılmasına imkân verecek hem rekabet gücünü artıracak hem de ihracatın ithalatı karşılama oranını yükselterek döviz ihtiyacının azalmasına katkı verecektir.

Türkiye'nin ithal girdi bağımlılığını azaltarak sürdürülebilir ve yüksek bir büyüme performansı yakalayabilmesi için katma değerli ve yüksek teknolojiyi üretim modelinin yanında nüfusun daha büyük bir kısmının verimli bir şekilde üretim sürecinin içinde yer alması gerekmektedir.

Dünyanın en büyük on ekonomisi arasına girme hedefi olan Türkiye'nin, bu hedefine işgücü potansiyelinin sadece yarısını değerlendirebildiği bir durumla ulaşabilmesi mümkün değildir. Bu süreçte sermaye ve işgücü kaynaklarının nicelik artışının yanında nitelik ve verimlilik artışı da sürdürülebilir büyüme için gereklidir. Diğer taraftan üretimde çalışan işgücünün ihtiyaç duyulan yetkinliklerle donatılması özel önem arz etmektedir.

Verimlilik artışı sınırlı kaynakların daha etkin şekilde kullanılmasına ve tüketilmesine imkân vermektedir. Bundan dolayı kalkınmanın ve refah artışının verimlilik sayesinde gerçekleşmesi sürdürülebilir büyüme açısından önemlidir. Bu doğrultuda, verimlilik artışı sağlayacak politikalara öncelik verilmeli ve ekonomimizin küresel rekabetteki konumu güçlendirilmelidir.

İş ve yatırım ortamının iyileştirilmesini sağlayacak reformlar yapılmalı, üretim maliyetlerini düşürecek adımlar atılmalıdır.

İş ve yatırım yapmada karşılaşılan engeller ve zorluklar bakımından Türkiye, gelişmekte olan ülkeler içerisinde en fazla sıkıntı yaşanan ülkeler içerisinde yer almaktadır. Ayrıca üretim maliyetleri açısından Türkiye gittikçe rakip ülkelere kıyasla daha pahalı bir ülke olmaya başlamıştır.

İthal edilen mal hizmetlerin yurt içinde üretilmesini sağlayacak yeni yatırımlarının yapılabilmesi için girişimcilerin önündeki engeller kaldırılmalı ve üretim maliyetlerini düşürecek adımlar atılmalıdır.

Diğer taraftan yurtiçinde üretilen ara mallar konusunda tüketicilerin bilgi ve farkındalık düzeyleri artırılmalı; kamu alımlarında yurtiçinde üretilen mal ve hizmetler tercih edilmelidir.

KAYNAKLAR

- Abeyasinghe, T. (1998). "Forecasting Singapore's Quarterly GDP with Monthly External Trade" *International Journal of Forecasting*, 14:505-513.
- Acar, Y. (2002). *İktisadi Büyüme ve Büyüme Modelleri*. Bursa: Vipaş Yayınları.
- Acet, H., Erdoğan, S. ve Köksal, M. (2016). İthalat, İhracat ve Büyüme Arasındaki Nedensellik İlişkisi: Türkiye Uygulaması, Selçuk Üniversitesi İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, 16(31):145-161.
- Adams, N. A. (1967). "Import Structure and Economic Growth: A Comparison of Cross-Section and Time-Series Data", *Economic Development and Cultural Change*, 15(2), pp.143-162.
- Adams, F. G., Ichino, Y. ve Prawzmowski, P. A. (2000). "Economic Growth and Energy Import Requirements: An Energy Balance Model of Thailand" *Journal of Policy Modeling*, 22(2):219-254.
- Ağayev, S. ve Yamak, N. (2009). Bağımsız Devletler Topluluğu Ülkelerinde Ekonomik Büyümenin Belirleyicileri. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*. 23(4): 179-204.
- Ağazade, S. (2020). İhracatın Çeşitlendirilmesi ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Geçiş Ekonomileri Üzerine Ampirik Bir Çalışma. *Avrasya Etüdleri*, 57(1), 33-54.
- Akat, Ö. (2003). "Uluslararası Pazar Karması ve Yönetimi" Ekin Yayınevi, Bursa.
- Akat, A. S. (2019). İhracatta İthalat, İktisat ve Toplum Dergisi, 100, 1-2.
- Akbaş, Y. E. (2012). Ekonomik Büyüme, Cari Açık ve Kısa Vadeli Sermaye Akımları Arasındaki Karşılıklı İlişkinin İncelenmesi: OECD Ülkeleri Üzerine Bir Araştırma. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Akbaş, Y. E. ve Şentürk, M. (2013). Türkiye'nin İthalat ve İhracat Bağımlılığı: Seçilmiş Ülke Örnekleri Üzerine Ampirik Bir Uygulama, *Ege Akademik Bakış*, Cilt:13, Sayı:2, ss.195-208, Nisan 2013.
- Akbınar Dikici Z. Y. (2020). Türkiye'de İhracatın İthalata Bağımlılığı: Tekstil Sektörü Üzerine Bir Değerlendirme Yüksek Lisans Tezi, T.C. Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İşletmecilik ve Ticaret Anabilim Dalı Uluslararası Ticaret Bilim Dalı, s (3-5) Bursa
- Akçağlayan A. (2022) Döviz Kuru Değişliklerinin İhracat ve İthalat Üzerindeki Asimetrik Etkileri, *Dünden Bugüne İktisadi ve Finansal Konular Üzerine Tartışmalar*, Editörler

- Doç. Dr. Ahmet Arif Eren, Doç. Dr. Emre Güneşer Bozdağ, Ss. 223-235, Gazi Kitabevi, Ankara
- Akkaş, İ. ve Öztürk, M. (2016). Türkiye’de İhracat, İthalat ve Ekonomik Büyüme Arasındaki Nedensellik İlişkilerinin Analizi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 42(9), 1329-1337.
- Aktan, O., (2006). “Dünya Ekonomisindeki Gelişmeler ve Türk Dış Ticareti”, *Uluslararası Ekonomi ve Dış Ticaret Politikaları*, 1(1), 69-100.
- Aktaş, C. (2009). Türkiye’nin İhracat, İthalat ve Ekonomik Büyüme Arasındaki Nedensellik Analizi, *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 18(2), 35-47.
- Aktaş, C. ve Yılmaz, V. (2008). Gümrük Birliği Sonrası Türkiye’nin İhracat Fonksiyonunun Tahmini, *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(13), 89-104.
- Aktaş, C. (2010). Türkiye’de Reel Döviz Kuru ile İhracat ve İthalat Arasındaki İlişkinin Var Tekniğiyle Analizi. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 6(11), 123-140.
- Alpay Y. ve Alkin E. (2019), *Olaylarla Türkiye Ekonomisi Yirminci Yüzyıl Türkiye Ekonomisi Tarihi*, Hümanist Kitap Yayıncılık, 3. Baskı, İstanbul.
- Altın, H. ve Süslü, C. (2017). Türkiye İçin Döviz Kuru, İhracat ve İthalat Arasındaki Nedensellik İlişkisinin İncelenmesi. *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(2), 105-112.
- Altınışik S, (2007). Ekonomik Krizlerin Eğitim Politikalarına Etkileri, *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, Sayı 2, 268-290.
- Altuntaş, E. (2023). Dış Ticaret Açığının İtici Gücü, İthal Girdi Bağımlılığı: Girdi-Çıktı Analizi. *Firat University International Journal of Economics and Administrative Sciences*, 7(1), 165-193.
- Arize, A. C. (2002). “Imports and Exports in 50 Countries Tests of Cointegration and Structural Breaks” *International Review of Economics and Finance*, 11:101- 115
- Artekin A. Ö. ve Soydal H. (2017). “2001-2015 Döneminde Uygulanan Para Politikalarının “Kırılgan Beşli” Ülkeleri Üzerindeki Etkileri”, *Selçuk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, C.17, S.33.
- Arvanitidis, P., Petrakos, G. ve Pavleas, S. (2007). Determinants of Economic Growth: The Experts View. *Discussion Paper Series*. 13(10): 245-276.
- Asar, E. ve Adıgüzel, M. (2017). Türkiye’de Dahilde İşleme Rejimi ve Türk Dış Ticaretine Etkileri, *İstanbul Ticaret Üniversitesi Dış Ticaret Enstitüsü Working Paper Series*, WPS No/76 / 2017-2.
- Ataman, Ü. ve Sümer, H. (2006). “Dış Ticaret İşlemleri ve Muhasebesi”, Türkmen, İstanbul

- Athukoralage P. (1981). "Import Substitution, Structural Transformation, And Import Dependence—A Case Study Of Sri Lanka", Economics discussion papers, 1981, <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1111/j.1746-1049.1981.tb00428.x> (15.11.2023)
- Avcı, B. S. (2015). Cari Açık ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneği. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ay, A. (2007), Türkiye Ekonomisi, Makroekonomik Sorunlar ve Çözüm Önerileri, Çizgi Kitabevi, Konya
- Aydın, A. (2021). Türkiye Ekonomisinde İhracat ve Gayri Safi Yurt İçi Hasıla Arasındaki Uzun Dönem İlişkisi. Bucak İşletme Fakültesi Dergisi, 4 (1), 30-62.
- Aydın, A. (2021). Türkiye Ekonomisinde İthal Girdi Bağımlılığının Analizi. Akademik Yaklaşımlar Dergisi, 12(2), 223-249. <https://doi.org/10.54688/ayd.876593>
- Aydın, F., Saygılı, H., ve Saygılı, M. (2007). "Empirical Analysis of Structural Change in Turkish Exports", Research and Monetary Policy Department Working Paper No.07/08, The Central Bank of the Republic of Turkey.
- Baday Yıldız, E. ve Berber, M. (2009), "İthalata Dayalı Büyümenin Sürdürülebilirliği: 1989– 2007 Türkiye Örneği", 10. İstatistik ve Ekonometri Kongresi, 27-29 Mayıs, Erzurum.
- Bağcı E. (2013). Türkiye’de Üretimin ve İhracatın İthalata Bağımlılığı Üzerine Sektörel Bir Analiz: Türkiye Tekstil ve Hazır Giyim Sektörü. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul.
- Bal, H. ve Akça, E. E. (2017). "İhracata Dayalı Büyümenin Geçerliliği Üzerine Ampirik Bir Araştırma: Türkiye’den Bulgular." International Conference On Eurasian Economies , Bışkek, Kyrgyzstan, p.1.
- Balcı, M. ve Göcen, C. E. (2018). Uluslararası Ticaret ve Üretimin Tarihsel Gelişimi ve Bu Bağlamda Türkiye’nin Politik Ekonomi Analizi, Uluslararası Politik Ekonomi, Ankara, 1-39.
- Bateman, B. W. (2002). There Are Many Alternatives: Margaret Thatcher In The History Of Economic Thought. Journal Of The History Of Economic Thought, 24(3), 307-311. doi:10.1080/104277102200004758
- Bayrakdar S. (2007). 1980 Sonrası Uygulanan İktisat Politikalarının Türk Dış Ticareti Üzerindeki Etkisi, (Yüksek Lisans Tezi), Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Bayraktutan Y. (2003). “Bilgi ve Uluslararası Ticaret Teorileri”, C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, C.4, S.2, ss.175-186.
- Berber, M. (2006). İktisadi Büyüme ve Kalkınma. Trabzon: Derya Kitabevi.
- Beyaz, Z., ve Karabacak, G. (2018). Türkiye’de Turizm Gelirlerinin Cari İşlemler Dengesi Üzerindeki Etkisi. *European Journal Of Managerial Research*, 2(2), 56-75.
- Bilgin, C. ve Şahbaz, A. (2009). “Türkiye’de Büyüme ve İhracat Arasındaki Nedensellik İlişkileri”, *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(1), ss.177–198.
- Boratav, K. (2006). Türkiye’de Devletçilik, Birinci Baskıya Önsöz, 2. Baskı, İmge Kitabevi
- Boratav K. (2012). Türkiye İktisat Tarihi 1908-2009, 16. Basım, Ankara: İmge Kitabevi, ss.59-71.
- Boratav, K., (2013). Türkiye İktisat Tarihi: 1908-2009, 18. Baskı, Ankara, İmge Kitabevi, s. 49-50.
- Boratav, K. (2016). Türkiye İktisat Tarihi 1908-2009, 22. Baskı, Ankara: İmge Kitabevi.
- Bozdan, D., Özenci, İ., ve Keskin Benli, Y. (2018). Döviz Kuru İle İhracat Ve İthalat Arasındaki İlişkinin Analizi: Ampirik Bir Çalışma, *Analysıs Of The Relationship Between Exchange Rate And Export And Import: An Empirical Study*. Mehmet Akif Ersoy University Journal of Social Sciences Institute, 10(25), 638-649. <https://doi.org/10.20875/makusobed.457585>
- Borkurt, İ. (2023). Türkiye Ekonomisinin Temel Sorunları ve Çözüm Yolları, *Türkiye Ekonomisi, Tesam Strateji Dergisi*, Sayı 4, ss. 6-11 ISSN 2980-0498
- BSB, (2014). Bağımsız Sosyal Bilimciler İktisat Grubu, “Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı Üzerine Değerlendirmeler”. *Mülkiye Dergisi* 25, No. 229: 11-70.
- Calderon, C., Chong, A. ve Loayza, N. (2000). Determinants of Current Account Deficits in Developing Countries. World Bank: Policy Research Working Paper. No: 2398: 1-37.
- Canbaz M. (2019). “Türkiye’de 2000 Sonrası Ekonomide Teşvik Politikaları ve 2018 Döviz Kuru Dalgalanmasının Karşılaştırmalı Analizi”, *İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C.2, S.1, ss.60 – 79
- Case, K. E., Fair C. ve Oster, M.S. (2011). Ekonominin İlkeleri. Palme Yayıncılık.
- Celepçioğlu, M. E. (2011). Kamu Harcamalarının Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi: Türkiye Örneği (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Chakrabarty, R. ve Chakrabarty, S.L.C (2012) “An Econometric Study of Indian Export and Import of Black Gold (oil)” *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 37:182-196.

- Chen J. ve B. Dong (2012) “A Nonparametric Estimation on the Effects of Import and Export Trade to Economic Growth in China” *Procedia Engineering*, 29:952-956.
- Chuang, Y. C. (2002). The Trade-Induced Learning Effect on Growth: Cross-Country Evidence, *The Journal of Development Studies*, 39(2), pp:137-154
- Coşkun A. (2003). “Cumhuriyetin İlk Yıllarında Türkiye Ekonomisi”, *Atatürkçü Düşünce Dergisi*, Sayı:4, ss.72-77.
- Coşkun, M. ve Taylan, A. S. (2009). Döviz Kurlarındaki Değişim İhracat ve İthalat Hacmini Etkiler mi? 1999-2007 Türkiye Örneği. *Muhasebe ve Finansman Dergisi* (42), 157-168.
- Cuihong, Y. ve Jiansuo, P. (2007). Import dependence of foreign trade: A case of China. In 16th International Conference On Input-Output Techniques, July 2-6.
- Çelebi E. (2001). “Türkiye’de Devalüasyon Uygulamaları”, *Doğuş Üniversitesi, İstanbul*
- Çakır, A. (2012). Cari Açık-Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneği. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çelik, T. ve İlkey, S. Ç. (2016). Türkiye’de ihracat ve ithalat arasındaki ilişkinin 1989-2015 dönemi için test edilmesi, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 21(3), 961-969.
- Çelik, S. ve Ünlü, A. (2023). İthalat ve Ekonomik Büyüme İlişkisinin Asimetrik Olarak İncelenmesi. *International Journal of Social and Humanities Sciences Research (JSHSR)*, 10(94), 882–892. <https://doi.org/10.26450/jshsr.3590>
- Çetin, E. ve Savrul, M. (2016). Türkiye’de 1980 Sonrası Liberalleşme Sürecinde Dış Ticaretteki Gelişmelerin Türkiye’nin Cari Açığına Etkisi. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 14(28), 511-532.
- Çetinkaya, M ve Erdoğan, S. (2010). “VAR Analysis of the Relation between GDP, Import and Export: Turkey Case”, *International Research Journal of Finance and Economics*, 55, ss.135-145.
- Çınar, B. ve Avsallı, H. (2023) Uluslararası Ticaret Alanında Yapılmış Bilimsel Çalışmaların Sosyal Ağ ile Analizi: Bibliyometrik Bir Çalışma:1980-2019, *Gümrük Ticaret Dergisi* Yıl: 10 Sayı: 32 Ss. 41-67
- Çivi, H. ve Çakır M. (2000). “Türkiye’de İmalat Sanayiinin İthalata Bağımlılığı-Girdi Çıktı Yaklaşımıyla”. *Atatürk Üniversitesi İİBF Dergisi*, 14 (1), 1-10.
- Dağıstan, N. (2019). Türkiye’nin Dış Ticaretindeki Dikey Uzmanlaşmanın Girdi-Çıktı Modeli ile Analizi, *Fiscaeconomia*, 3(2), 1-20.

- Demir, S. (2010). 2001 Krizi Sonrasında Türkiye Ekonomisinde İktisadi Büyümenin Kaynakları ve Sonuçları (Yüksek Lisans Tezi), T. C. Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, Bursa
- Demir, M. (2013). Enerji İthalatı Cari Açık İlişkisi, VAR Analizi ile Türkiye Üzerine Bir İnceleme, Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi (AKAD), 5. (9), ss.2-27.
- Dereli, D. D. (2018). Türkiye'de dış ticaret ile ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisi (1969- 2016). Journal of Management and Economics Research, 16(3), 279-289. DOI: 10.11611/yead.449502
- Devecioğlu, C. (2018). Uluslararası Ticarete Rekabetçilik Analizi ve Bir Model Önerisi: Demir Çelik Sektöründe Bu Modelin Araştırılması, KTO Karatay Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Konya.
- Doğan, A. (2009). Ekonomik Gelişme Sürecine Tarımın Katkısı: Türkiye Örneği. Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi, 9(17), 365-392.
- Doğan, S. ve Soyyiğit Kaya, S. (2011). Gümrük Birliği Sonrasında (1996-2009) Türkiye'nin Avrupa Birliği ile Dış Ticaretinin Ülke ve Fasil Bazlı Yoğunlaşma Analizi. Istanbul University Econometrics and Statistics E-Journal(14), 1-18.
- Edwards, S. (1998). "Openness, Productivity and Growth: What Do We Really Know?", Economic Journal, Vol 108; 383-398.
- Ege, A. Y. (1998). "Türkiye'nin Dış Ticaretinin Bugünü ve 21. Yüzyıla Doğru Muhtemel Gelişmeler", Dış Ticaret Müsteşarlığı Dış Ticaret Dergisi Yıl 3 Özel Sayı s. 1:25
- Egeli, H. A. (1998). "Türk İmalat Sanayi Sektörlerinin İhracata Katkısı", Süleyman Demirel Üniversitesi-İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, sayı-3, s. 1.
- Egeli H. A. (2001). "Dış Ticaret Açısından Sanayileşme Stratejileri ve Türkiye Açısından Değerlendirmesi", Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı:2, ss.149-161
- Eğilmez M. ve Kumcu E. (2004). Ekonomi Politikası Teori ve Türkiye Uygulaması, 19. Baskı, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Eğilmez M. (2018). Korumacılık ve Türkiye, <http://www.mahfiegilmez.com/2018/10/korumacik-ve-turkiye.html>, (15.11.2023)
- Eğilmez M. (2010). Makroekonomi, Türkiye'den Örneklerle, 2. Basım, İstanbul, Remzi Kitabevi, s. 28.
- Eğilmez, M. (2021). Hükümetin Yeni Ekonomi Politikası Üzerine Görüşler (Kendime Yazılar), <https://www.mahfiegilmez.com/2021/11/hukümetin-yeniekonomi-politikas.html>, (e.t. 01.10.2024).

- Emmioğlu, K. (2010). Türkiye’de Sanayileşme Serüveni, Truva Yayınları, Birinci Baskı, Eylül 2010, s. 250-252.
- Enç, E. (2001). Dış Ticaret, Cari Açık ve Kriz. Gazi Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 3(2), 31-38.
- Erbaykal, E. (2007). Türkiye’de Ekonomik Büyüme ve Döviz Kuru Cari Açık Üzerinde Etkili Midir? Bir Nedensellik Analizi. ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi. 3(6): 81–88.
- Eren, E. (2006). Makro İktisat. İstanbul: Avcıol Basım Yayın
- Erkan, H., Uysal, Y., Erkan, C., Çetinkaya, M., Şanlısoy, S., Başer, N. E., Afşar, K. E. ve Aydın, Ü. (2007). Türkiye İçin Bilgi Bazlı Sürdürülebilir Yenilikçi Sanayileşme Stratejisi, Ege Genç İşadamları Derneği
- Erkök, B. ve Yeşilyaprak, M. (2019). Otomotiv Sektörünün İthalata Bağımlılığının Analizi. Finans Politik & Ekonomik Yorumlar, 56(649), 9-22.
- Ersungur, S. M., Ekinci, E. D. ve Takım, A. (2011), Türkiye Ekonomisinde İthalata Bağımlılıktaki Değişme: Girdi-Çıktı Yaklaşımıyla Bir Uygulama, Atatürk Üniversitesi, İ.İ.B.F. Dergisi, 10. Ekonometri ve İstatistik Sempozyumu Özel Sayısı, 2011: 1-11.
- Ersungur, Ş. M. ve Kızıltan, A. (2007). Türkiye Ekonomisinde İthalata Bağımlılığın Girdi-Çıktı Yöntemiyle Analizi. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 9(1), 267-278.
- Esfahani, H. S. (1991). Exports, Imports, and Economic Growth in Semi-Industrialized Countries, Journal of Development Economics, 35(1), pp:93-116.
- Eşiyok, B. A. (2008). Türkiye Ekonomisinde Üretimin ve İhracatın İthalata Bağımlılığı, Dış Ticaretin Yapısı: Girdi-Çıktı Modeline Dayalı Bir Analiz, Uluslararası Ekonomi ve Dış Ticaret Politikaları 3(1-2), ss.117-160.
- Falk, M. (2009). “High-tech Exports and Economic Growth in Industrialized Countries”, Applied Economics Letters, 16 (10), 1025-1028
- Fırat, A. ve Gökbayrak, F. (2016). Dış Ticaret Teorisi ve Türkiye’de Dış Ticaret Politikaları, İstanbul: İstanbul Gelişim Üniversitesi Yayınları.
- Fung, H. G., Sawhney, B., Lo, W. C. ve Xiang, P. (1994). Exports, Imports And Industrial Production: Evidence From Advanced And Newly Industrializing Countries, International Economic Journal, 8(4): 87-98, doi.org/10.1080/10168739400000047
- Gerni, C., Emsen, Ö.S. ve Değer, M.K. (2008). “İthalata Dayalı İhracat ve Ekonomik Büyüme: 1980- 2006 Türkiye Deneyimi” 2. Ulusal İktisat Kongresi, Dokuz Eylül Üniversitesi, ss: 12-17, Şubat 20-22, İzmir

- Gibson M. L. ve Ward, M. D. (1992). "Export Orientation: Pathway or Artifact?", *International Studies Quarterly*, Vol. 36, No. 3, pp. 331-343
- Giles, J.A. ve diğ. (2000). Export-Led Growth: A Survey of the Empirical Literature and Some Non Causality Results, Part 1. *The Journal of International Trade and Economic Development*, 9(3), pp:261-337.
- Gomes, L. (1987). *Foreign Trade and The National Economy: Mercantilist and Classical Perspectives*. Macmillian Press.
- Göçer, I. (2013). Ar-Ge Harcamalarının Yüksek Teknolojili Ürün İhracatı, Dış Ticaret Dengesi ve Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkileri. *Maliye Dergisi*, 165(2), 215-240.
- Göçer, İ. ve Hepkarşı, N. (2013). "İhracat-Büyüme İlişkisi: Yapısal Kırılmalı Bir Analiz", *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, Yıl:1, Cilt:1, Sayı:4
- Gökalp, Z. (1998). *Türkiye’de Liberalizasyon Sürecinde Dış Ticaret Hadlerindeki Gelişmenin Analizi*, Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi: İzmir.
- Gökgöz, A. ve Şeker, A. (2014). "Dış Ticaret İşlemleri ve Muhasebesi", Dora, Bursa.
- Gökgöz, A. ve Özdemir, H. (2015). "Dış Ticarete Teslim ve Ödeme Şekillerinin TMS 18 Hasılat Standardı Çerçevesinde İncelenmesi" *Journal of Accounting, Finance and Auditing Studies*, s, 3
- Grossman, G.M. ve Helpman, E., (1991). *Innovation and Growth in the Global Economy*, MIT Press., Cambridge, Massachusetts, USA.
- Güllü, G. (2011). *Uluslararası Ticaretin Serbestleşmesinin Emek Piyasalarına Etkisi*, (Doktora Tezi), İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Gültekin, S. ve Savcı M. (2008). "Dış Ticaret İşlemleri Muhasebesi", Murathan Yayınevi, Trabzon.
- Güner, A. O. (1978). *Türkiye’nin Kalkınması ve İktisadi Devlet Teşekkülleri*, Damla Kitabevi, İkinci Baskı
- Gürlesel C. F. (2009), "Global Sanayi Eğilimleri ve Türkiye İçin Değerlendirme", İstanbul Sanayi Odası, İstanbul
- Gürsoy Y. (2018). *Dış Ticaret İşlemleri Yönetimi*, 12. Baskı, Bursa: Ekin Kitabevi
- Güzel İ. (2015). T.C. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı Türkiye’nin İmalat Sanayi İhracatı, Aramalı İthalatı ve Büyüme Arasındaki İlişkinin Analizi 1330202170 Yüksek Lisans Tezi Danışman Prof. Dr. Selim Adem Hatırlı Isparta
- Gylfason, T. (1999). *Principles of Economic Growth*. New York: Oxford University Press Inc.

- Han, E. ve Kaya, A. A. (2006). *Kalkınma Ekonomisi Teori ve Politik*, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım
- Hartwell, R. M. (Ed.). (1971). *On The Principles Of Political Economy And Taxation*. Pelican Classics.
- Harvey, D. (2005). *A brief history of neoliberalism*. Oxford: Oxford University Press.
- Hatemi-J, A. (2002). “Export performance and economic growth nexus in Japan: a bootstrap approach”, *Japan and the World Economy*, 14, pp. 25-33.
- Hatipağaoğlu A. M. (2014). *Türkiye’nin Dış Ticaretinde Yapısal Dönüşüm (1990-2011)*, (Doktora Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı.
- Hatipoğlu Z. (1999). *Özet Türkiye Ekonomisi*, 1. Baskı, İstanbul: Lebib Yalkın Yayınları
- Hepaktan, C. E. (2008). “Türkiye’nin Dönüşüm Sürecinde Dış Ticaret Politikaları”, 2. Ulusal İktisat Kongresi, 20-22 Şubat 2008, DEÜ İİBF İktisat Bölümü, İzmir -Türkiye
- Hepaktan, C. E. ve Çınar, S. (2012). OECD Ülkelerinde Büyüme-Cari İşlemler Dengesi İlişkisi: Panel Veri Analizi. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 13(1): 43–57.
- Hussain, M. A. ve Saaed, A. A. J. (2015). Impact Of Exports And Imports On Economic Growth: Evidence From Tunisia. *Journal Of Emerging Trends In Economics and Management Sciences*, 6(1), 13-21.
- Hye, Q. M. A. (2012). Exports, Imports and Economic Growth in China: An ARDL Analysis, *Journal of Chinese Economic and Foreign Trade Studies*, 5(1): 42-55, doi.org/10.1108/17544401211197959
- Ioan, B., Mozi, R. M., Lucian, G., Gheorghe, F., Horia, T., Ioan, B. ve Mircea-Iosif, R. (2020). An Empirical Investigation on Determinants of Sustainable Economic Growth. Lessons from Central and Eastern European Countries. *J. Risk Financial Manag.*, 13, 146. <https://doi.org/10.3390/jrfm13070146>
- Islam, M. N. (1998). “Export Expansion and Economic Growth: Testing for Cointegration and Causality”, *Applied Economics* 30, pp. 415-425.
- İhracat Yönetmeliği, (2006). <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2006/06/20060606-10.htm> (07.11.2023)
- İnançlı, S. ve Konak, A. (2011). Türkiye’de ihracatın ithalata bağımlılığı: Otomotiv sektörü. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 6(2), 343-362.
- İncekara, A. (2004). *Türkiye Ekonomisi*, İstanbul, İktisadi Araştırmalar Vakfı, s. 289-290.

- İspir, S. M., Açıkgöz Ersoy, B. ve Yılmaz, M. (2009). “Türkiye’nin Büyüme Dinamiğinde İhracat mı İthalat mı Daha Etkin?”, Dokuz Eylül İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt:24, Sayı:1, ss.59- 72.
- İzgi, B. B. ve Yılmaz, H. (2018). Türkiye’de Ekonomik Büyüme, İhracat ve İthalat: Nedensellik İlişkisi (1992-2016), Gaziantep Üniversitesi, İktisadi İdari Bilimler Fakültesi İktisadi Yenilik Dergisi, 5(2): 54-74
- Jung, W. S. ve Marshall, P. J. (1985). “Exports, Growth and Causality in Developing Countries”, Journal of Development Economics, 18, pp.1-12.
- Kal’a A. (1998). “Cumhuriyet Ekonomisinde İlk Dönem Gelişmeler (1923-1939)”, Yeni Türkiye Dergisi, Sayı:23-24, Cumhuriyet Özel Sayısı V, ss.3305-3311
- Kanca, O. C. (2013). 1950-1960 Arası Türkiye’de Uygulanan Sosyo-Ekonomik Politikalar, Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 9(19), 47-63, Hatay.
- Kantarcı, H. B. ve Karakaya, U. (2011). Ekonomik Kurumların İktisadi Büyümedeki Rolü ve Önemi. Bütçe Dünyası Dergisi. 1(35): 56-67.
- Karaçor, Z. ve Alptekin, V. (2006). “1980 Sonrası İstikrar Politikaları Işığında Türkiye Ekonomisinin Trend Analizi Yardımıyla Değerlendirilmesi”, Selçuk Üniversitesi İ.İ.B.F. Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, 6/11, 311.
- Karafakıoğlu, M. (2014). Uluslararası Pazarlama Yönetimi Teori, Uygulama ve Örnek Olaylar (9. Baskı b.). Beta Yayınları.
- Karagöl, E. ve Serel, A. (2005). “Türkiye’de İhracat ve GSMH Arasındaki İlişkinin Kointegrasyon Yöntemiyle İncelenmesi”, İ.Ü. İktisat Fakültesi Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi, Cilt:50, 1029-1040.
- Karagöl, E. T. (2013). ‘Ak Parti Dönemi Türkiye Ekonomisi’, Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı (SETA), Ankara.
- Karahan, Ö. ve Akçaçakır, K. (2021). Türkiye’de Cari Açık ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki. JOEEP: Journal of Emerging Economies and Policy, 6(2), 119-127.
- Kamaruddin, R. ve Jusoff, K. (2009). An ARDL Approach in Food and Beverages Industry Growth Process in Malaysia, International Business Research, Vol.2, No.3.
- Kargı, G. (2014). Türkiye’de İhracatın Yapısı, Sürdürülebilirliği ve Çeşitlendirilmesi, (Yüksek Lisans Tezi), Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı.
- Karluk S. R. (1995). Türkiye Ekonomisi Tarihsel Gelişim Yapısal Değişim, 3. Baskı, İstanbul: Beta Yayıncılık

- Karluk, S. R. (2004). Türkiye Ekonomisi Tarihsel Gelişim Yapısal ve Sosyal Değişim, 8. Basım, Beta Yayıncılık, İstanbul.
- Karluk, R. (2009) Cumhuriyet'in İlanından Günümüze Türkiye Ekonomisinde Yapısal Dönüşüm, Beta Yayıncılık: İstanbul.
- Karluk, R. (2013). Uluslararası Ekonomi Teori-Politika, 10. Baskı. İstanbul: Beta Yayıncılık,
- Kaya, F. (2011), "Dış Ticaret İşlemleri Muhasebesi" Beta, İstanbul.
- Kaya, M. (2016). Türkiye'de Cari Açık Sorunu ve Nedenleri. Dicle Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 6(10), 51-75.
- Kaya F. ve Turguttopbaş, N. (2012). Dış Ticaret İşlemleri, 1.b., Eskişehir: Açıköğretim Fakültesi Yayını.
- Kaynar, İ. S. (2022). 1960 Askerî Müdahalesinin Türkiye'nin İktisadî Politikalarına Etkisi. Yasama Dergisi (45), 121-144.
- Kazgan, G. (1988). Ekonomide Dışa Açık Büyüme, Altın Kitaplar, İstanbul
- Kazgan G. (2009). Tanzimat'tan 21.Yüzyıla Türkiye Ekonomisi, 4. Baskı, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Kemer, O. B. ve Aydemir, M. F. (2017). Intra-Industry Trade of Turkish Manufacturing Industry (2001-2014). Hitit University Journal of Social Sciences Institute, Year, 10, 1159-1180.
- Kepenek, Y. (2012). Türkiye Ekonomisi, Remzi Kitabevi, Yirmi Altıncı baskı, Ekim-2012, s. 67-68
- Kepenek, Y. ve Yentürk, N. (2007). Türkiye Ekonomisi, 20.Baskı, İstanbul: Remzi Kitabevi, 2007.
- Keynes, J. M. (1936). The General Theory Of Employment, Interest And Money. Mcmillan, London.
- Kılıç, Ş. A. (2010). "Uluslararası Ticarete Vesaik Mukabili Ödeme Yöntemi" Gazi Üniversitesi Hukuk Dergisi, s.2, Ankara
- Kılıçbay, A. (1973). "Türkiye'de Planlama", Türk Ekonomisinin 50. Yılı Semineri, Bursa İTİA Yay. İstanbul, s. 421-423.
- Kıran, B. ve Güriş B. (2011). "Türkiye'de Ticari ve Finansal Dışa Açıklığın Büyümeye Etkisi: 1992-2006 Dönemi Üzerine Bir İnceleme", Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Vol 11(20); 69-80.
- Kibritçioğlu, A. (1998). İktisadi Büyümenin Belirleyicileri ve Yeni Büyüme Modellerinde Beşerî Sermayenin Yeri. A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi. 53 (1-4): 207-230

- Kızıltan, A. ve Ciğerlioğlu, O. (2008). Türkiye’de Reel Döviz Kuru Değişmelerinin İhracat ve İthalata Etkisi. *Ekev Akademi Dergisi*, Cilt.12, Sa.36, 423-444.
- Kolçak, M. (2013). Dış Ticaret Vergilerinin Türkiye Ekonomisine Etkileri. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 27(4), 188-209.
- Kolsuz, G. ve Yeldan, A. E. (2014). 1980 Sonrası Türkiye ekonomisinde büyümenin kaynaklarının ayrıştırılması. *Çalışma ve Toplum*, 1, 49-66.
- Konak, A. (2018). Yüksek Teknoloji İçeren Ürün İhracatının İhracat Hacmi Ve Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi; Seçilmiş OECD Ülkeleri ve Türkiye Örneği. *Yönetim Ekonomi Edebiyat İslami ve Politik Bilimler Dergisi*, 3(2), 56-80. <https://doi.org/10.24013/jomelips.489768>
- Konak, A. ve Korap, L. (2019). Dış Ticaret Üzerinde Etkisi Bulunan Bazı Makroekonomik Değişkenlere Yönelik Uygulamalı Bir Ticaret Dengesi Modellemesi: ARDL Sınır Testi Yaklaşımı. *Business & Management Studies: An International Journal*, 7(1), 403-422.
- Korkmaz, S. ve Aydın, A. (2015). Türkiye’de Dış Ticaret-Ekonomik Büyüme İlişkisi: Nedensellik Analizi. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 10 (3), 47-76.
- Korkmaz, S. (2014). “Türkiye Ekonomisinde İhracat ve Ekonomik Büyüme Arasındaki Nedensellik İlişkisi”, *Business and Economics Research Journal*, Volume 5, Number 4, pp.119-128.
- Krugman, P. R., Obstfeld, M. ve Melitz, M. (2017). *Uluslararası Ekonomi: Teori ve Politika*, (O. Özsoy, Çev.), Ankara: Palme Yayıncılık.
- Krueger, A. O. (1983). *The Effects of Trade Strategies on Growth, Finance & Development*, Haziran.
- Kundak, S. ve Aydoğuş, İ. (2018). Türkiye’de İmalat Sanayinin İthalata Bağımlılığının Analizi. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 17(1), 253-266.
- Kurt, S. ve Terzi, H. (2007). “İmalat Sanayi Dış Ticareti Verimlilik İlişkisi ve Ekonomik Büyüme İlişkisi”, *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt: 21, Sayı :1, ss. 25-46.
- Kurt, S. ve Berber, M. (2008). Türkiye’de Dışa Açıklık ve Ekonomik Büyüme. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*. 22(2): 57-80.
- Kwan, A. C. C. ve Cotsomitis, J. (1991), “Economic Growth and the expanding Export Sector: China 1952-1985”, *International Economic Journal* 5, pp. 105-117

- Lal, A. K. ve Lowinger, T. C. (2002). "The J-Curve: Evidence from East Asia", *Journal of Economic Integration*, 17:2, 397-415.
- Lee, J. (1995). Capital Goods Imports And Long-Run Growth, *Journal Of Development Economics*, 48, 91-110.
- Li, K. W. (2006), "Impact of Openness and Indigenous Factors on Growth Among World Economies", City University of Hong Kong Presented in ASSC Vietnam, pp.22-23.
- Mahadevan, R. ve Suardı, S. (2008). A Dynamic Analysis of the Impact of Uncertainty on Import- And/Or Export-Led Growth: The Experience of Japan and the Asian Tigers, *Japan and The World Economy*, 20, 155-174.
- Manisalı, E., *Gelişme Ekonomisi*, Ar Yayın Dağıtım, 3. Baskı, İstanbul 1982, s.225.
- Mazlum, N. (2020). 1980-2018 Dönemi Türkiye Ekonomisi ve Dış Ticaretinin Gelişim Seyri. *Gümrük ve Ticaret Dergisi*, 7(22), 54-71.
- Moldibi, İ. (1988). "Türk Dış Ticaretinin Tarihsel Gelişimi", *Dış Ticarete Durum Dergisi*, Türkiye Dış Ticaret Derneği Yayınları, s:39, ss.12-21.
- Muse B.O. ve Alimi S. R. (2013). "Export-Led or Growth-Driven Exports? Evidence from Nigeria", *British Journal of Economics, Management & Trade*, 3(2), pp. 89-100.
- Nar, M. Ş. (2019). Arkaik Toplumlardan Günümüze Değiş-Tokuş Ekonomisi ve Örnek Ülke Uygulamaları. *Journal of Economy Culture and Society*(60), 207-225. <https://doi.org/10.26650/JECS2019-0006>
- Ng'eno, N. K. (2000). The External Debt Problem of Kenya. In S. Ajayi, M. Khan (Eds.), *External Debt and Capitalflight in Sub-Saharan Africa* (pp. 128-159). Washington DC: International Monetary Fund.
- Oğul B. (2021). Küreselleşme Sürecinde Dış Ticaret ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneği (Vol. 5). Vol. 5. Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi.
- Oğuz, B. (2000). Dahilde İşleme Rejimi ve Tekstil Sektörüne Etkileri, İstanbul Ticaret Odası Yayını No:2000-22
- Oğuz F. ve Bayar F. (2003). "1923-2003 Türkiye Ekonomisi", *Hazine Dergisi*, Cumhuriyetin 80. Yıl Özel Sayısı, ss:3-40
- Osmanlı, A. (2011). *Türkiye Ekonomisi*, Savaş Kitap ve Yayınevi, Birinci Baskı, Ankara.
- Önder, K. ve Hatırlı, S. (2014). "Türkiye'de İmalat Sanayi İhracatı ve Büyüme İlişkisinin İktisadi Analizi", *Journal of Yasar University*, Volume:9, No:34, pp. 5851-5869
- Özcan, B. ve Özçelebi, O. (2013). "İhracata Dayalı Büyüme Hipotezi Türkiye İçin Geçerli Mi?", *Yönetim ve Ekonomi*, Cilt 20, Sayı 1, ss.1-14.

- Özcan, H. A. (1998). “Dünden Bugüne Dış Ticaretimizdeki Gelişmeler”, Dış Ticaret Dergisi, Sayı: Özel Sayı, 41-76.
- Özçalık, M. (2007). Türkiye Ekonomisinde İhracatın İthalata Bağımlılığı (1990-2006 Yılları Analizi), Yüksek Lisans Tezi, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Manisa.
- Özçam M. (2004). Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Türkiye, Sermaye Piyasası Kurulu Araştırma Raporu, Araştırma Dairesi.
- Özer, M. ve Erdoğan L. (2006), “Türkiye’de İhracat, İthalat ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkilerin Zaman Serisi Analizi”, Ekonomik Yaklaşım, Cilt:17, Sayı:60-61, ss. 93-110.
- Özlale, Ü. ve Karakurt, A. (2012), “Türkiye’de Tasarruf Açığının Nedenleri ve Kapatılması için Politika Önerileri”, Bankacılar Dergisi, Sayı: 83, ss. 1- 33.
- Özsağır, A. (2013). Askeri Darbe ve Müdahalelerin Ekonomik Performans Üzerine Etkisi: Türkiye Örneği. Gaziantep University Journal of Social Sciences, 12(4). 759-773. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>
- Özsoylu, A. F. (2016). Türkiye ekonomisi. Karahan Kitabevi.
- Öztürk, E. ve Özel, H. A. (2018). E7 Ülkelerinde Dış Ticaretin Ekonomik Büyümeye Etkisi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2018/2(31): 358-369
- Öztürk N. (2012). Dış Ticaret Kuram Politika Uygulama, Bursa: Ekin Yayınevi.
- Öztürk, S., Sözdemir, A. ve Koçbulut, Ö. (2007). Türk Eximbank Programlarının Türkiye İhracatına Etkileri ve AB/DTÖ’ye uygunluğu, Süleyman Demirel Üniversitesi İİBF, Cilt 12, Sayı 2, S. 179-197.
- Pacheco-Lopez, P. ve Thirlwall, A. P. (2007). Trade Liberalisation and the Trade-Off Between Growth and the Balance of Payments in Latin America. International Review of Applied Economics. 21(4): 469-490.
- Palacıoğlu, T. (2024). Türkiye Cumhuriyeti’nin Yüz Yılında Dış Ticaretin Gelişimi. Avrasya Dosyası, 14(2), 190-230.
- Pamuk, Ş. (2003). “Karşılaştırmalı Açından Türkiye’de İktisadi Büyüme 1880-2000” Küresel Düzen: Birikim, Devlet ve Sınıflar, İktisat Üzerine Yazılar 1, Korkut Borutav’a Armağan Der. A. H. Köse, F. Şenses, E. Yelda İletişim Yayınları, s. 383 398
- Parasız İ. (1998). Türkiye Ekonomisi 1923’ten Günümüze İktisat ve İstikrar Politikaları, 1.Baskı, Bursa: Ezgi Kitabevi.
- Parasız, İ. (2003). Ekonomik Büyüme Teorileri. Bursa: Ezgi Kitabevi.

- Pesaran, M. H. ve Pesaran, B. (1997). *Working with Microfit 4.0: Interactive Econometric Analysis*, Oxford, Oxford University Press.
- Pesaran, M. H. ve Smith, R. (1998). Structural Analysis of Cointegrating VARs *Journal of Economic Survey*, 12(5), 471-505.
- Pesaran, M. H. ve Shin, Y. (1999). An Autoregressive Distributed Lag Modelling Approach to Cointegration Analysis, <http://www.econ.cam.ac.uk/faculty/pesaran/ardl.pdf>, (Erişim: 29.09.2024).
- Pesaran, M. H., Shin, Y. ve Smith, R. (2001). Bounds Testing Approaches to the Analysis of Level Relationship, *Journal of Applied Econometrics*, 16(3), 289-326.
- Pistoresi, B. ve Rinaldi, A. (2012). “Exports, Imports and Growth New Evidence on Italy: 1863-2004” *Explorations in Economic History*, 49:241-254.
- Polat, A (2008). Uluslararası Ticarete Akreditifli Ödemeler ve Ucp 600 İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi S.13, İstanbul.
- Polat, Ç. ve Peker, K. Ö. (2021). Yatırım Malı ve Ara Mal İthalatının Büyümeye Etkisinin Türkiye Ekonomisi Perspektifinde Analizi. *Sakarya İktisat Dergisi*, 10(4), 321-334.
- Prasad, E.S., Rajan, R.G. ve Subramanian, A. (2007). Foreign Capital and Economic Growth. *Brookings Papers on Economic Activity*. 1: 153-230.
- Qiang, S. (2010), “The Research on the Relationship Between Import Trade Structure and Economic Growth in China”, 2010 International Symposium on Low-carbon Economy and Technology Science, Zibo, China, October 29th -31st, 187-191.
- Pabuşçu G. (2020). Türkiye De Döviz Kuru- Dış Ticaret Açığı İlişkisi:2010 Yılı Sonrası, T.C. Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı
- Pınar, A. (2024). “İhracat ve İthalatın Ekonomik Büyüme ile İlişkisi: Türkiye Üzerine Ampirik Bir Çalışma”, *Journal of Social, Humanities and Administrative Sciences*, 10(5): 683-688. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.13851830>
- Ramos, F. F. R. (2001). “Exports, Imports, and Economic Growth in Portugal: Evidence from Causality and Cointegration Analysis” *Economic Modelling*, 18:613-623.
- Romer, P. M. (1990). “Endogenous Technological Change”, *Journal of Political Economy*, Vol 98; 71-102.
- Saçık, S. Y. (2009). “Büyümenin Bir Kaynağı Olarak Ticari Açıklık”, *Selçuk Üniversitesi İİBF Dergisi*, Vol 11(17); 525-546.

- Sağlam, Y. (2016). Dış Ticaret ve Büyüme Arasındaki İlişkinin Avrupa Dönüşüm Ekonomileri İçin Analizi, T.C. Dokuz Eylül Üniversitesi, İktisat Anabilim Dalı İktisat Programı Doktora Tezi, İzmir
- Saray, M. O. ve Gökdemir, L. (2007). Çin Ekonomisinin Büyüme Aşamaları (1978-2005). Yaşar Üniversitesi E-Dergisi, 2(7), 661-686.
- Saygılı, Ş., Cihan, C., Yalçın, C. ve Hamsici, T. (2009). Türkiye İmalat Sanayiinin İthalat Yapısı, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Çalışma Tebliği No:10/02
- Sekmen, F. ve Çalışır, M. (2011). Is There a Trade-off between Current-Account Deficits and Economic Growth? The Case of Turkey. International Research Journal of Finance and Economics. 62, 166–172.
- Sertkaya, B., ve Baş, S. (2021). COVID-19 Salgınının Türkiye Ekonomisi Üzerine Etkileri: Riskler ve Olası Senaryolar. Dicle Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 11(21), 147-167.
- Seyidoğlu, H. (2003). Uluslararası Finans. İstanbul: Güzem Can Yayınları. (1).
- Seyidoğlu, H. (2003). Uluslararası İktisat Teori, Politika ve Uygulama. (15. Baskı). Güzem Can Yayınları.
- Sezen, S. (1999). Devletçilikten Özelleştirmeye Türkiye'de Planlama. Türkiye ve Orta Dogu Amme İdaresi Enstitüsü.
- Sharma, A. ve Panagiotidis, T. (2005), “An Analysis of Export and Growth in India: Cointegration and Causality Evidence (1971-2001), Review of Development Economics, 9(2), pp.232-248.
- Songur, T. (2019). Türkiye ile Seçili Afrika Ülkeleri Arasındaki Dış Ticaret Potansiyeli Çekim Modeli Yaklaşımıyla Ekonometrik Analiz. Yüksek Lisans Tezi, Hasan Kalyoncu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gaziantep.
- Soydal, H. ve Acet, H. (2011). The Relationship Between Budget Deficit And Growth: The Case of Turkey. 2011 Barcelona European Academic Conference & Mediterranean Cruise Program. Spain.
- Sönmez, M. (2009). Küresel Kriz ve Türkiye, İstanbul, Alan Yayıncılık
- Sönmez, M. (2015). Sanayi, İthalata Teslim, TMMOB Makine Mühendisleri Odası Sanayinin Sorunları ve Analizleri (III) Bülten, Sayı 200, Şubat 2015.
- Şahin, Ö. N. (1995). Dış Ticaretin Finansman Teknikleri ve Türkiye’de İhracat-İthalat Rejimi, T.C. İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Para ve Bankacılık Anabilim Dalı Doktora Tezi

- Şahin H. (2012). Türkiye Ekonomisi Tarihsel Gelişimi-Bugünkü Durumu,12. Baskı, Bursa, Ezgi Kitabevi
- Şanlı, B. (1997). Sanayileşme Stratejileri ve Türk Dış Ticareti, İstanbul.
- Şenkardeşler R. A. (2018). Cumhuriyetten Günümüze Türkiye'nin Dış Ticaret ve Ekonomik Büyüme İlişkisi Üzerine Nedensellik Analizi, Journal of Accounting, Finance and Auditing Studies 4/1, 108-129
- Şişman, M. ve Bağcı, E. (2014). Türkiye Tekstil ve Hazır Giyim Sektöründe İthalat Bağımlılığı, Marmara Üniversitesi İ.İ.B. Dergisi Yıl 2014, Cilt XXXVI, Sayı I. 36(1), 29-53.
- Takım, A. (2010). “Türkiye’de GSYİH ile İhracat Arasındaki İlişki: Granger Nedensellik Testi”, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt:14, Sayı: 2, ss.1-16.
- Takım, A. ve Ersungur, Ş. M. (2010). Dahilde İşleme Rejimi: ihracat ve ithalat üzerindeki etkisi. Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 24(2), 289-305.
- Tang, T. C., (2006). New Evidence On Export Expansion, Economic Growth And Causality In China, Applied Economics Letters, 13(12): 801-803, DOI: 10.1080/13504850500425303.
- Tarı, R. ve Koç, Ş. (2010). Cari Açık, Borçlanma ve Büyüme Bağlamında 1990 Yılından Sonra Türkiye’de Yaşanan Ekonomik Krizlerin Analizi. Turgut Özal Uluslararası Ekonomi ve Siyaset Kongresi, Küresel Ekonomik Krizler ve Ekonomik Yönetişim, Malatya
- Tapşın, G., Karabulut, A. T. (2013). “Reel Döviz Kuru, İthalat ve İhracat Arasındaki Nedensellik İlişkisi: Türkiye Örneği”, Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi, 26, 190-205.
- Taştan, H. (2010). “Türkiye’de İhracat, İthalat ve Ekonomik Büyüme Arasındaki Nedensellik İlişkilerinin Spektral Analizi”, Ekonomi Bilimleri Dergisi, Cilt 2, Sayı 1, ss. 87-98.
- Taylor, M. S. (1994). “Once-off and Continuing Gains From Trade”, Review of Economic Studies, Vol 61; 589.601
- Taymaz, E., Voyvoda, E. ve Yılmaz, K. (2011). Uluslararası Üretim Zincirlerinde Dönüşüm ve Türkiye’nin Konumu, TÜSİAD-Koç Üniversitesi EAF Çalışma Raporları Serisi EAF-RP/11-01, 2011.
- TEK. (2003), Büyüme Stratejileri, Türkiye İktisat Kongresi Büyüme Stratejileri Çalışma Grubu, Türkiye Ekonomi Kurulu, http://www.tek.org.tr/dosyala/BS_Rapor.pdf, (e.t. 25 Kasım 2023)

- Tekin, Ü. E. (2017). Dahilde İşleme Rejiminin İhracat ve İthalat Üzerine Etkileri (1996-2016), *International Journal of Academic Value Studies*, 3(16), 192-206.
- Telatar, O. M. ve Terzi, H. (2009). Türkiye’de Ekonomik Büyüme ve Cari İşlemler Dengesi İlişkisi. *Atatürk Üniversitesi İİBF Dergisi*. 2(23): 119-134.
- Temiz, D. (2010). “Türkiye’de Reel İhracat ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: 1965-2009 Dönemi”, *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl 3, Sayı 1-2, ss. 71-82
- Thornton, J. (1996). “Cointegration, causality and export-led growth in Mexico, 1895-1992”, *Economics Letters*, 50, pp. 413-416.
- Tıraşoğlu, M. (2012). “Türkiye Ekonomisinde İhracata Dayalı Büyüme Hipotezini Yapısal Kırılmalı Birim Kök ve Eşbütünleşme Testleri ile İncelenmesi”, *İktisat Fakültesi Mecmuası*, Cilt 62, Sayı 2.
- TİM (Türkiye İhracatçılar Meclisi), Ekonomi ve Dış Ticaret Raporu, 2014, https://www.tim.org.tr/files/downloads/Raporlar/Ekonomi_ve_Disticaret_Raporu_2014_IOS.pdf, (15.11.2024)
- TİM (Türkiye İhracatçılar Meclisi), Ekonomi ve Dış Ticaret Raporu, 2015, https://www.tim.org.tr/files/downloads/Raporlar/ekonomi_dis_ticaret_raporu_2015.pdf, (15.11.2024)
- TİM (Türkiye İhracatçılar Meclisi), Ekonomi ve Dış Ticaret Raporu, 2016, https://www.tim.org.tr/files/downloads/Raporlar/Tim_Ekonomi_Raporu_2016.pdf, (15.11.2024)
- TİM (Türkiye İhracatçılar Meclisi), Ekonomi ve Dış Ticaret Raporu, 2017, https://www.tim.org.tr/files/downloads/Raporlar/T%C4%B0M_Ekonomi_Raporu_2017.pdf, (15.11.2024)
- Tiryakioğlu M. (2011). “Teknoloji Transferi Teknoloji Yoksulluğu Mu?”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt 66, No. 2, s. 169-199.
- Tok, E., Sevinç, O., ve Tümen, S. (2017), İthal Girdi Kullanımında Durum Tespiti ve Farklı Bakış Açıları, 06.01.2025 tarihinde TCMB: <https://tcmbblog.org/wps/wcm/connect/blog/tr/main+menu/analizler/ithal-girdi-kullaniminda-durum-tespiti-farkli-bakis-acilari> adresinden alındı.
- Tokgöz, E. (1998). Türkiye’nin İktisadi Gelişme Tarihinin Ana Çizgileri, (Türkiye Ekonomisi Sektörel Analiz, Edit: A. Şahinöz), Turhan Kitabevi: Ankara.
- Tokgöz E. (2001). Türkiye’nin İktisadi Gelişme Tarihi 1914-2001, 6.Baskı, Ankara: İmaj Yayıncılık,

- Toroslu, M. V. (2013), “Dış Ticaret İşlemleri ve Muhasebesi” Seçkin, Ankara.
- Tsen, W. H. (2010). “Export, Domestic Demand, and Economic Growth in China: Granger Causality Analysis”, *Review of Development Economics*, 14(3), pp. 625-639.
- Tuncer, İ. (2002). Türkiye’de İhracat, İthalat ve Büyüme: Toda-Yamamoto Yöntemiyle Granger Nedensellik Analizleri (1980-2000), *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(9), 121-130.
- Tunç, H. ve Kaya, M. (2016). Türkiye’de Lojistik Sektörünün Gelişmesinde Dış Ticaretin Rolü Üzerine Bir Nedensellik Analizi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 7(14), 58-65. <https://doi.org/10.21076/vizyoner.245977>
- Turan, Z. (2011). “Dünyadaki ve Türkiye’deki Krizlerin Ortaya Çıkış Nedenleri ve Ekonomik Kalkınmaya Etkisi”, *Niğde Üniversitesi İ. İ. B. F. Dergisi*, 4/1, 56-80.
- Turgut, G. (2013). Türkiye’nin İhracatında 1980 Sonrası Sektörel Kompozisyon ve Pazar Analizi. (Yüksek Lisans Tezi), *Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi*.
- Turhan, S. E. (2007). Enflasyon ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneği. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü*
- Türkdoğan, O. (2009). *Türk Sanayi Toplumu*, Timaş Yayınları, İstanbul
- Türkoğlu F., Aktaş T. ve Sönmez N. (2010). Dünya’nın Tanıklığında Türkiye Ekonomisi 1980-2010 Dönüşümünün 30 Yılı, İstanbul: Globus Dünya Basımevi.
- Tüyen Z. (2015). Türkiye’de Dış Ticaret Politika ve Uygulamaları, (Yüksek Lisans Tezi), T.C. İstanbul Aydın Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Uçan, O. ve Koçak, E. (2014). “Türkiye’de Dış Ticaret ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki”, *Niğde Üniversitesi İİBF Dergisi*, 7(2), ss. 51-60.
- Uğur, A. (2008). “Import and Economic Growth in Turkey: Evidence from Multivariate VAR Analysis”, *East-West Journal of Economics and Business*, 11(1-2), pp.54-75.
- Uğurca, F. E. ve Sağlam, M (2017). Döviz Kuru, İthalat ve İhracat İlişkisi: Türkiye Örneği, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl: 5, Sayı: 57, Kasım 2017, S. 455-465
- Uludağ İ, Arıcan E., (2003). Türkiye Ekonomisi (Teori-Politika-Uygulama), İstanbul: Der Yayınları,
- Uygur, E. (2001). “2000 Kasım ve 2001 Şubat Krizleri Üzerine Değerlendirmeler”, *Mülkiyeliler Birliği Dergisi*, Sayı: 227, 54- 55.
- Ünal, E. (2020). Import Dependency on Intermediate Goods in Turkey: An Input-Output Analysis. *Verimlilik Dergisi*, (4), 203-221.
- Ünsal, E. (2005). *Uluslararası İktisat, İmaj Yayıncılık: Ankara*.

- Ünsal, E. M. (2007). İktisadi Büyüme. Ankara: İmaj Yayınevi
- Ünüvar, İ. ve Aktaş, H. (2022). Dünya’da ve Türkiye’de COVID-19 Pandemisinin Ekonomik Etkileri. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi, 25(1), 124-140.
- Wan, X., Kazmi, S.A.A. ve Wong, C.Y. (2022). Manufacturing, Exports, and sustainable growth: evidence from developing countries. Sustainability, 14, 1646.
- Yalman İ. N., Işık Ö. ve Koşaroğlu Ş. M. (2007). “Dışa Açık Büyüme Modeli ve Türkiye’de Dış Borçlar”, International Conference On Eurasian Economies, Session 4B: Finans II, 2017, ss.271-275.
- Yanar, R. ve Kerimoğlu, G. (2011). Türkiye’de Enerji Tüketimi, Ekonomik Büyüme ve Cari Açık İlişkisi. Ekonomi Bilimleri Dergisi. 3(2): 221–237.
- Yapar Saçık, S. (2008). Ticari Açıklık ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Üzerine Ekonometrik Bir Uygulama (1980-2006), T.C. Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı. Konya
- Yardımcı, P. (2006). İçsel Büyüme ve Türkiye’de İçsel Büyümeyi Etkileyen faktörlerin Ampirik Analizi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya
- Yaslıdağ, B. H. ve Hamdard, A. (2023). “Dış Ticaret ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneği (2001-2020)”.ulakbilge, 86, s. 549–568. doi: 10.7816/ulakbilge-11-86-04
- Yavuz, M. (2012). Türkiye’de İhracatın Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi: Bir Zaman Serisi Analizi, Ege Üniversitesi 15. İktisat Öğrencileri Kongresi.
- Yeldan, E. (2001). Küreselleşme Sürecinde Türkiye ekonomisi, Bölüşüm, Birikim ve Büyüme. İletişim Yayınları, İstanbul
- Yenipazarlı, A. ve Karaca, B. (2022). Cari işlemler dengesi ve ekonomik büyüme: Türkiye üzerine ampirik bir uygulama. Business Economics and Management Research Journal, 5(3), 245-265.
- Yentürk, N. (1994). Türkiye’de Uygulanan İktisat Politikalarının İhracatın İthalata Bağımlılığı Üzerindeki Etkileri: Girdi – Çıktı Tekniği ile Bir İnceleme
- Yıldırım E. Ve Kesikoğlu F. (2012). İthalat-İhracat-Döviz Kuru Bağımlılığı: Bootstrap ile Düzeltilmiş Nedensellik Testi Uygulaması, Ege Akademik Bakış, Cilt: 12 Sayı: 2 Nisan 2012 ss. 137-148
- Yıldız, E. B., Berber, M. (2011). İthalata Dayalı Büyüme: 1989–2007 Türkiye Örneği. Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 10. Ekonometri ve İstatistik Sempozyumu Özel Sayısı. 25.

- Yılmaz H. İ. (2019). Türkiye ve Türk İşletmeleri İçin Farklı Bir Büyüme Stratejisi: Dış Kaynak Kullanımı, T.C. İstanbul Okan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul
- Yılmaz Ö. ve Akıncı M. (2011). İktisadi Büyüme ile Cari İşlemler Bilançosu Arasındaki İlişki: Türkiye Örneği. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 15 (2): 363-377.
- Yılmaz Ö. ve Albayrak M. (2023). Türkiye'de Dış Ticaretin Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisinin Ampirik Analizi. Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi, 38, 89-107. <https://doi.org/10.18092/ulikidince.1144391>
- Yılmaz R. C. (2018). Döviz Kurları ve Dış Ticaret İlişkisi: Rekabet Gücü Çerçevesinde Türkiye Örneği, T.C. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı İktisat Politikası Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi
- Yılmaz, Ş. (1998). 1923'ten Bu Yana Ekonomi Politikaları Devletçilikten Devletin Tasfiyesine Mülkiyeliler Birliği Dergisi Cilt 22 Sayı 213 Sayfa 35.
- Yiğidim, A. ve Köse, N. (1997). “İhracat ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki, İthalatın Rolü: Türkiye Örneği (1980-1996)”, Ekonomik Yaklaşım, Cilt 8, Sayı 26
- Yiğit, M., ve Yiğit, A. G. (2018). Yoksullaştıran Büyüme Hipotezinin Sınanması: 2003 – 2018 Türkiye Örneği. (ss. 2103-2114). İzmir: İzmir Uluslararası İktisadi İdari Bilimler Kongresi.
- Yurtoğlu, Y. (2017). Reel Döviz Kuru ile İhracat Arasındaki Nedensellik İlişkisi: Türkiye Örneği (1997-2015). Gazi İktisat ve İşletme Dergisi, 3(1), 71-88.
- Yurtsever, H. (2010). Uluslararası Ödeme Şekillerinde Bankalarca Alınan Komisyon ve Vergi Üzerine Eleştirel Bir Yaklaşım” Ege Academic Review, İzmir
- Yükseler, Z. ve Türkan, E. (2008) “Türkiye’nin Üretim ve Dış Ticaret Yapısında Dönüşüm: Küresel Yönelimler ve Yansımalar” TÜSİAD-Koç Üniversitesi Ekonomik Araştırma Forumu, TÜSİAD Yayınları, Yayın No. T/2008-02/453.
- Zhang, X. vd., (1995). Foreign Technology Imports and Economic Growth in Developing Countries, The World Bank Policy Reseach Department Public Economics Division, Policy Research Working Paper 1412

ÖZGEÇMİŞ

Halil İbrahim YILMAZ

E-posta Adresi :
ORCID : 0000-0002-4774-7190

EĞİTİM DURUMU

Lisans Öğrenimi : İstanbul Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, 2005
Yüksek Lisans Öğrenimi : İstanbul Okan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme, 2019
Doktora Öğrenimi : İstanbul Rumeli Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, 2025
Bildiği Yabancı Diller : İngilizce

BİLİMSEL FAALİYETLERİ

a) Yayınlar

1) SCI

Yılmaz, H. İ., Kara, M., Tunahan, C. ve Şener, F. Z. (2022). Entrepreneurship of Generation Z Reading in Faculty of Economic Administrative Sciences of Universities, Departments of Business, Public Administration and Economics. Journal of International Scientific Publications, 16(1), 80-94.

2) Diğer

Yılmaz, H. (2016). Ortadoğu'nun Jeo-Ekonomik Önemi ve ABD'nin Ortadoğu Politikasının Ekonomik Nedenleri. Tesam Akademi Dergisi, 3(1).
Yılmaz, H. İ. (2018). Ortadoğu'da Savaşın arka Planındaki Sebep: Petro-Dolar, Tesam Yayınları, İstanbul.
Yılmaz, H. İ. (2023). The War in the Middle East: Petro-Dollar, Tesam Yayınları, İstanbul.
Yılmaz, H. İ. (2024). Türkiye ve Türk İşletmeleri İçin Dış Kaynak Kullanımı, Tesam Yayınları, İstanbul.

İŞ DENEYİMİ

Çalıştığı Kurumlar ve Yıl : OZON İnşaat İdari Koordinatör, 1997
GENÇSİAD (Genç Sanayici ve İşadamları Derneği)
Yönetim Kurulu Başkanı, 2010
BATU GRUP Gıda Ltd. Şti. Yönetim Kurulu Başkan
Yardımcısı, 2013
HAPPY LIFE Sigorta Aracılık Hizmetleri Ltd. Şti. Yönetim
Kurulu Başkanı, 2018
TESİAD FEDERASYONU (Tüm Etkin Sanayici,
İşadamları ve İş Kadınları Federasyonu) Yönetim Kurulu
Başkanı, 2024

